

Ўзбекистон ССР Фанлар академияси

Ҳамза Ҳақимзода Ниёзий

ТУЛА АСАРЛАР ТУПЛАМИ

Беш томлик

Таҳрир ҳайъати:

Наим ҚАРИМОВ, Салоҳиддин МАМАЖОНОВ,
Ғаффор МУМИНОВ, Бахтиёр НАЗАРОВ, Юсуф СУЛТОНОВ,
Тошпўлат ТУРСУНОВ, Азиз ҚАЮМОВ, Лазиз ҚАЮМОВ,
Комил ЯШИН.

Ўзбекистон ССР «Фан» нашриёти

А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институти

Ҳамза Ҳақимзода Ниёзий

ТУЛА АСАРЛАР ТЎПЛАМИ

Иккинчи том

ШЕЪРЛАР
ПЕДАГОГИК РИСОЛАЛАР
НАСРИЙ АСАРЛАР

Тошкент — 1988

«Тула асарлар тўплами»нинг ушбу томига Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг инқилоб арафасида ва инқилобдан кейинги йилларда ёзган шеърий ва насрий асарлари ҳамда педагогик рисоалари киритилди.

Ҳамза асарларининг янги илмий нашри ўзбек совет адабиёти тарихи билан шуғулланувчи зиёлилар оммасига мўлжалланган.

Нашрга тайёрловчилар:

*Дилбар РАҲМАТОВА,
Назира ҒАНИХУЖАЕВА,
Ҳалима МУХТОРОВА*

Масъул муҳаррир

Наим ҚАРИМОВ

X $\frac{4702620102-4041}{M355(04)-88}$ рез. 88

ISBN 5-648-00189-4 (т. 2)
ISBN 5-648-00187-8

© Ўзбекистон ССР
«Фан» нашриёти, 1988 й.

Шеърлар

2

[КЎЗНИ ОЧИНГ, ҲАРДОШЛАР]

Машҳур «Дилоғон»¹ оҳангидаги ашуладир

Кўзни очинг, қардошлар, ибратлашайлик,
 Уйқу битсун диндошлар, ғайратлашайлик,
 Ижлос этиб ҳар ерда ҳасратлашайлик,
 Миллий хизматлар учун ҳимматлашайлик.
 Газет ўқуб, журналлар, йўл излашайлик,
 Мактаб очуб, авлода йўл бошлашайлик.

Ошаб, ухлаб ҳайвондек ётмайлик эмди,
 То бошгача зиллатга ботмайлик эмди,
 Бир-биримизни ушлаб одимлашайлик,
 10 Жаҳлу бидъат тоғидан ош-ошлашайлик.
 Газет ўқуб, журналлар, йўл излашайлик,
 Мактаб очуб, авлода йўл бошлашайлик.

Чўлда қолдик илмсиз, жоҳиллик бирлан,
 Қачон битгай ишимиз сойиллик бирлан,
 Қислат домидан ўзни озодлашайлик,
 Ирфон суйидан гулшанни ободлашайлик.
 Газет ўқуб, журналлар, йўл излашайлик,
 Мактаб очуб, авлода йўл бошлашайлик.

Сарф этайлик боримиз миллат йўлини,
 20 Таратайлик фикримиз ирфон куйина,
 Ғафлат тўшагидан бир хез-хезлашайлик,
 Жаҳолатни хобиндан парҳезлашайлик.
 Газет ўқуб, журналлар, йўл излашайлик,
 Мактаб очуб, авлода йўл бошлашайлик.

Жамиятлар ясайлик иттифоқ айлаб,
 Хайриятни истайлик иттиҳод айлаб,

¹ «Дилоғон» — Лоғон Искобил қарияларидан бирида ўлуб, аслида бу оҳанг у қариядан илқ топмишдир.

Улуғ-кичик бирлашуб фикрлашайлик,
Камчиликлар йўлини зикрлашайлик.

- 30 Газет ўқуб, журналлар, йўл излашайлик,
Мактаб очуб, авлода йўл бошлашайлик.

Диёнатни нафс учун сотгонимиз бас,
Факр чоҳина ўзни отгонимиз бас,
Бир-биримизни туртишуб уйғоқлашайлик,
Қўл қисишиб, бирлашуб ўртоқлашайлик.

Газет ўқуб, журналлар, йўл излашайлик,
Мактаб очуб, авлода йўл бошлашайлик.

Ташлаб Ниҳон кўнгилда бўлган иллатни,
Қину бугзу адоват, фиқу ғийбатни,
Сунний, ший сўзларни барбодлашайлик,

- 40 Миллат йўлин кўплашуб ободлашайлик.
Улфатлашуб ёзлашуб ҳам қишлашайлик,
Театр ясаб, концертлар, олқишлашайлик.

[ДАРМОН ИСТАРИЗ]

«Эски Турон» оҳангидаги ашуладир.

Эй мусулмонлар, қачон биз дарда дармон истариз,
 Бу қоронғу кечамизга моҳи тобон истариз,
 Биз ватан авлодина илм ила урфон истариз,
 Ёдгори қолғудек ислома унвон истариз.

Эй мусулмонлар, келинлар хатми қуръон
 истариз?

Миллата шавкат, тараққий, шаъну даврон
 истариз?

Бас, бу қаттиқ уйқу бир-ла асрлар ётгонимиз,
 Бир сезилсин эмди хўрлик лойига ботгонимиз,
 Бошқаларга басдур ўзни қул қилиб сотгонимиз,
 10 Алдануб заҳри ҳалоҳилни шакар тотгонимиз.

Эй мусулмонлар, қачон бир дарда дармон
 истариз?

Миллата шавкат, тараққий, шаъну даврон
 истариз?

Эмди бизга шунча қилгон феъли ҳайвонлик етар,
 Мундан ўтса ҳаддимиз бу номи инсонлик кетар,
 Унча-мунча эътиборам, қолган обрўям битар,
 Масхара аҳволимиз олам аро шуҳрат тутар.

Эй мусулмонлар, қачон бир дарда дармон
 истариз?

Миллата шавкат, тараққий, шаъну даврон
 истариз?

Токаё шундоғ юрармиз, ибрат олмай кўзимиз,
 20 Биз ҳамон тақвода, ўтди фабриконга бўзимиз,
 Биз бугун қилсак баҳона деб ирода сўзимиз,
 Эрта маҳшарда уёлмазму худодан юзимиз.

Эй мусулмонлар, қачон биз дарда дармон
 истариз?

Миллата шавкат, тараққий, шаъну даврон
истариз?

Бу Ниҳон қон йиғлаюр миллат учун лайлу наҳор,
Ез ўтуб, қиш келди ҳоло, бизга бўлган йўқ баҳор,
Сарсари боди жаҳолат қилмак истар тору мор,
Чора шул мактаб очайлик, шояд ўлсун сабззор.

Эй мусулмонлар, қачон бир дарда дармон
истариз?

30 Миллата шавкат, тараққий, шаъну даврон
истариз?

Бизни қуръондан тараққийга етушди ғайрилар,
Бизни муллолар хурофот ила умр ўткардилар,
Нега қуръондан мадорасда сабоқ бермадилар,
Оқибат мундоғ жаҳолат дўзаҳига солдилар.

Эй мусулмонлар, келинлар, хатми қуръон
истариз?

Миллата шавкат, тараққий шаъну даврон
истариз?

Бизча миллатлар ичида бемаориф зод йўқ,
Бойларимизнинг макотиб фикрида ижод йўқ.
Нафси қуръону ҳадис ўргатгувчи устод йўқ,

40 Бошда оламларда чин миллат суян ифрод йўқ.

Эй мусулмонлар, келинлар хатми қуръон
истариз?

Миллата шавкат, тараққий шаъну даврон
истариз?

[МИЛЛАТ ДЕГАНЛАРНИНГ ОҚАР КЎЗ ЕШИ]

«Вайсулқарн»¹ оҳангидаги бир ашуладир.

Миллат деганларнинг оқар кўз ёши,
Миллат гами ўлур доим йўлдоши,
Миллат деганлара ёғилса тоши,
Миллат йўлида кетар бўлса боши,
Миллат тараққийси ўлгай талоши.

Ошиқ эса кимса гар миллатичун,
Жонин фидо қилур дин хизматичун,
Бир зарра ўкинмас минг кулфатичун,
Миллат йўлида кетар бўлса боши,
10 Миллат тараққийси ўлгай талоши.

Миллат деган кимса суймас дунёни,
Мол ила, жон ила бўлур қурбони,
Ёш ўрнига оқар кўзидан қони,
Миллат йўлида кетар бўлса боши,
Миллат тараққийси ўлгай талоши.

Миллат деган кимса ўзгани суймас,
Миллат ўтидан бошқа ўтга куймас,
Ҳар дамда бинг жафо келса-да туймас,
Миллат йўлида кетар бўлса боши,
20 Миллат тараққийси ўлгай талоши.

Миллат деганларнинг шул муддаоси,
Тун-кечалар ичра қилган дуоси,
Доим тараққий ўлур илтижоси,
Миллат йўлида кетар бўлса боши,
Миллат тараққийси ўлгай талоши.

¹ Аслда бу оҳангни «Вайсулқарн» ашъорини мактабда айтувчилардан олинмишдир.

Миллатга сарф айлар йўқ ила борин,
Бу йўлга бой бергай номусу орин,
Мансурдек фикр этмаз таън ила дорин,
Миллат йўлида кетар бўлса боши,
30 Миллат тараққийси ўлгай талоши.

Ё миллат деб куйида ўл, Ниҳоний,
Ё дунё деб миллатдан уз вафони,
Бир қинга икки пичоқ сиғмоқ фони,
Миллат йўлида кетар бўлса боши,
Миллат тараққийси ўлгай талоши.

[ЯХШИ ҲОЛИН ЙУҚОТГАН ОҚИБАТСИЗ ТУРКИСТОН]

«Эски Хоразм» оҳангида бир ашуладир.

Яхши ҳолин йўқотган, оқибатсиз Туркистон,
Истиқболин ушотган, офиятсиз Туркистон,
Ўз жисмига ўқ отган, ҳамиятсиз Туркистон,
Зиллат лойига ботган, эй ғайратсиз Туркистон!
Зулмат тоши ёғилса-да, кўзи очулмаз,
Руҳсиз тандур, ханжар урса, қони сочулмаз.

Маърифатдан ҳар миллат солди турфа гулистон,
Жаҳолатдан қутқазуб қилди донишин бўстон,
Илм ўлгач мусаххар олам ўлди сайристон,
10 Маърифатсиз Туркистон қолди бўлуб жаҳлистон!
Зулмат тоши ёғилса-да, кўзи очулмаз,
Руҳсиз тандур, ханжар урса, қони сочулмаз.

Ўзгалар миллатичун молу жон ила қурбон,
Фикру дониш йўлида бағру жигари бирён,
Бору йўқни қилурлар илм йўлига эҳсон,
Ажаб, бизни Туркистон доим ер бирла яксон!
Зулмат тоши ёғилса-да, кўзи очулмаз,
Руҳсиз тандур, ханжар урса, қони сочулмаз.

Ҳиммат чашмаси қуруб, ғайрат боғчаси сўлган,
20 Синуб эҳсонли қўли, ибрат кўзи кўр бўлган,
Ислоннинг исми қолуб, жисми ерга кўмулган,
Эсиз, шундоғ Туркистон нобакорларга тўлган.
Зулмат тоши ёғилса-да, кўзи очулмаз,
Руҳсиз тандур, ханжар урса, қони сочулмаз.

Бўғзи сори тўлгунча ғафлат шаробин илган,
Ўлмасиндан илгари жисмига кафан билган,
Умид риштасин кесуб, ору номусдан келган,
Боғлу қўлинг, Туркистон, нобакорларми че...

- 30 Зулмат тоши ёғилса-да, кўзи очулмаз,
 Руҳсиз тандур, ханжар урса, қони сочулмаз.

Иттифоқнинг ўрнига кину ғийбат йўл тутгач,
Айни мотам ўрнига тўю бидъат йўл тутгач,
Миллий мажлис ўрнига буғзу ришват йўл тутгач,
Саҳвалатдан Туркистон сўйи усрат йўл тутгач.
 Зулмат тоши ёғилса-да, кўзи очулмаз,
 Руҳсиз тандур, ханжар урса, қони сочулмаз.

- Бу ҳол ила Туркистон нечук тараққий олсун,
Маърифатдан асар йўқ, жаҳлу ваҳшат йўқолсун,
Фисқу нифоқ ишимиз, миллат қандай яшолсун,
40 Шундоқ қолса Туркистон, Торикистон атолсун!
 Зулмат тоши ёғилса-да, кўзи очулмаз,
 Руҳсиз тандур, ханжар урса, қони сочулмаз.

Эсиз, эсиз Туркистон, қани аввалги ҳоли?
Оламга зиё берган ул хуршиди иқболи?
Абри ғафлат қуршади, тун бўлди истиқболи,
Хўр бўлса миллатимиз, тутмасмукин уволи.
 Зулмат тоши ёғилса-да, кўзи очулмаз.
 Руҳсиз тандур, ханжар урса, қони сочулмаз.

- Оғла, оғла, Ниҳоний, кеча бўлди кундузлар,
50 Фалакда кўринмаюр моҳтоб ила юлдузлар.
Ватанга молик бўлди нобакору тўнғизлар,
Оёғ остида қолди неча сандек дилсўзлар?
 Зулмат тоши ёғилса-да, кўзи очулмаз,
 Руҳсиз тандур, ханжар урса, қони сочулмаз.

[ТОРУ МОР ЭТДИНГ]

«Кел менга, шоҳим, ҳай-ҳай» оҳангида бир ашуладир.

Оҳ, бидъат, сафоҳат, тору мор этдинг,
Воҳ, гафлат, жаҳолат, хору зор этдинг.

Кел-кел, миллат, иккимиз, йиғла, миллат, йиғлайлик,
Қил-қил ҳасрат иккимиз, йиғла, миллат, йиғлайлик.

Йўқ учун ғайратимиз, хўр бўлса миллатимиз,
Келмайди ҳимматимиз, йиғла, миллат, йиғлайлик.

Муллоларнинг талоши вақфи масжид, тўй оши,
Бесоқолдир ўйноши, йиғла, миллат, йиғлайлик.

Эшонлар тўплаб олтун, олур йилда бир хотун,
10 Маишатда туну кун, йиғла, миллат, йиғлайлик.

Бойлар масрур бидъатдан, ажралса-да давлатдан,
Хабарсиздур миллатдан, йиғла, миллат, йиғлайлик.

Ўйин бирла ўғлонлар, зиндонда қиз-жувонлар,
Маърифатдан безгонлар, йиғла, миллат, йиғлайлик.

Бизни мактаб жадвали — баччабозлик усули,
Билмас на дардин йўли, йиғла, миллат, йиғлайлик.

«Баёз»дур журнолимиз, «Жамшид»дир рўмонимиз,
Шул ўқуб билгонимиз, йиғла, миллат, йиғлайлик.

Қачон илмсиз қолдик, мақсада етмай толдик,
20 Мундоғ ҳолларга қолдик, йиғла, миллат, йиғлайлик.

Қўр бўлди бу кўзимиз, тун бўлди оқ рўзимиз,
Хўр қилдик ўз-ўзимиз, йиғла, миллат, йиғлайлик.

Зоҳир инсон бўлгонмиз, очилмасдан сўлгонмиз,
Дема тирик, ўлгонмиз, йиғла, миллат, йиғлайлик.

Уйгон, Туркистон, оғла, Ниҳон, камарни боғла,
Ирфонга етмоқ чоғла, йиғла, миллат, йиғлайлик.

Оҳ, бидъат, сафоҳат, тору мор этдинг,
Воҳ, ғафлат, жаҳолат, хору зор этдинг.

МИЛЛИЙ АШУЛАЛАР УЧУН МИЛЛИЙ ШЕЪРЛАР ИККИНЧИ БЎЛИМ ИФОДАИ МАХСУС

Биринчи бўлим таъб ўлуб таролмасдан аввал миллий ашулаларимизнинг қимматин тақдир этуб, хусусий мактублар ила табрик ва ташаккур этувчи зотлар ўлдиги каби «Бисм, ҳамд, наът» ёзилмабдур, деб танқид этувчилар-да бўлди. Лекин бу рисола мўътабар бир китоб ўлмай, бори миллий ашулалардангина иборат бўлиб, доимо қориинларнинг чўнтаклариди ярадурган бир рисола бўлгани учун (бисм, ҳ., н.) ёзилмаган эди. Бул тўғрида ўзларининг маъновий бир тушунчаларина иктифо этуб, афуларин ўтинамиз.

Бу дафъа қулоқ ноталари ила эшитилуб келган миллий ашулаларимизнинг ўз исмин айтув кетув ила қаноатланмай, ўз оҳангида айтулган ўз шеърларидан-да бирор рубойисин ёзуб ўтдик. Баъзи қориинларимиза бунинг ила-да англашилмаса, миллий машшоқларимизнинг ҳар бирига ёзилмиш ашулаларнинг дебочадаги исмини ёхуд шеърини бир карра айтув кўрсатсалар, шаксиз нукталари ешилажакдир.

ЯЛАНГ ДАВРОН-ЕЙ

(Намуна)

Тоққа чиқдим, арча кесдим иморатга-ей,
Иморатга-ей, иморатга-ей.
Бизам борайлик Ўш бобомга зиёратга-ей,
Келмади сўраб биргина ҳолим қаро кўзим-ей,
Келмаса келмасун, келмаса майлига¹,
Ўзимиз эсон бўлайлик, яланг даврон-ей.

ПОДШО ҲАЗРАТЛАРИНИ ДУО

Шоҳимизни қўллари бўлсун юқори,
Бизни душманлар талоф топсун минг бори.
Кўрсатайлик садоқат қадрлик кунда,
Сўнғиларни тарихи бўлсун ёдгори.

Икки {
марта {

Ватан учун жон беринг, олинг ўрнаклар,
Зафар топинг, ўрдулар, қоплон юраклар,
Яшасун миллат, яшасун шаҳаншоҳимиз².

- Ватан бизни жисм ичра ширин жонимиз,
Ватан бизни юракда иссиғ қонимиз,
10 Ватан бизга қимматдур гавҳар инжудан,
Ватан бизни ҳар шайдан чин суйгонимиз.

Ватан учун жон беринг, олинг ўрнаклар,
Зафар топинг, ўрдулар, қоплон юраклар,
Яшасун миллат, яшасун шаҳаншоҳимиз.

Ватан учун фидо қилинг азиз жонларни,
Оқузуб дарё қилинг қаро қонларни,
Бу тарафдан бизлар ҳам дуо қилишуб,
Ёрдам учун тутайлик хонумонларни.

¹ Аввалги уч мисра бир киши тарафидан, сўнғи уч мисра кўп киши тарафидан ўқилур. Биринчи мисра ҳам тўртинчи мисра икки бордан айтилуру. Охириги тўртинчи мисра — бир киши тарафидан. Мана, тубандаги подшоҳ ҳазратларини дуоларини ҳам миллий нағомат ила хор тариқинда концерт ва театрларда шул куйда айтмоқ мумкиндур.

² Юқоридаги уч мисра кўп киши тарафидан айтилуру.

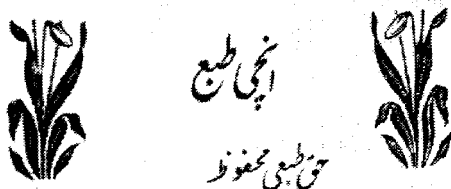

ملی آشولاردان ۳۰ نچمی بولم

شاعری محمده حکیمزاده نیازی ناشری ۱. برات ای اعلی

۱۹۱۶ ۱۳۲۶

Миллий ашулалар учун миллий шеърлар мажмуаси»дан
иккинчи бўлим. «Оқ гул».

Ватан учун жон беринг, олинг ўрнаклар,
20 Зафар топинг, ўрдулар, қоплон юраклар,
Яшасун миллат, яшасун шаҳаншоҳимиз.

Туфроққа яксон қилинг Можаристонни,
. олуб бузингиз шаҳри Гермонни,
Ғайрат қилуб Ватанга қўшинг аскарлар,
Душманлар қўлидаги жисмла қўрғонни.

Ватан учун жон беринг, олинг ўрнаклар,
Зафар топинг, ўрдулар, қоплон юраклар,
Яшасун миллат, яшасун шаҳаншоҳимиз.

Эй Ниҳоний, тўралар аскарларини
30 Бошлаб кируб бузсунлар душман шаҳрини,
Зоеъ қўймагай ҳаргиз подшоҳ ҳазрати,
Аскаримиз аскарлар этса амрини.

Ватан учун жон беринг, олинг ўрнаклар,
Зафар топинг, ўрдулар, қоплон юраклар,
Яшасун миллат, яшасун шаҳаншоҳимиз.

ЖОН ТҮРАЛАР-ЕЙ, ОЛЛОҲ!

(Намуна)

Боғинг бўлса, кўра қил-ей, оллоҳ,
 Уғдинг бўлса, мулла қил-ей, оллоҳ,
 Муллаликка кўнмаса-ей оллоҳ-ей, (авж)
 Хунар бирла ҳамроҳ қил-ей, оллоҳ,
 Омон бўлинг, эсон бўлинг,
 Жон тўралар-ей, оллоҳ!

[ПАСТ ЭКАНМУ ИҚБОЛИМИЗ МУНЧА]

МИЛЛИЙ ШЕЪР

Паст эканму иқболимиз мунча,
 Уйғонмадик тебранса ер шунча,
 Бошланғонму қиёмат ҳам билмадим
 Бизлар уйқудан бош кўтаргунча.
 Келинг, гафлатдан кечинг,
 Ташланг бидъат ишларни,
 Бирлашингиз, Туркистон,
 Яшасун миллат ёшларимиз.

Келинг эмди қилайлик бир ғайрат,
 10 Мактаблар очайлик қилуб ҳиммат,

¹ Бундан 17 сана муқаддам ҳижрийнинг 1317 ларинда Фарғоналарда бошлаб расм ўлмиш «Жон тўралар-ей, оллоҳ» бу ашула, ноқиллар сўзича, аслида Қашқарда илқо топқон бўлса керак. Чунки оҳанги Қашқар оҳангига тавофиқ этадир. Аммо бизим Фарғоналарда кечалик мажлисларда кўпчилик баробар айтишурлар.

Биринчи мисрадан тўртинчи мисрагача бир киши тарафидан айтилуру. Бешинчи мисрадан саккизинчи мисрагача кўп киши тарафидан айтилуру. Тўққизинчи мисрадан ўн иккинчи мисрагача бир киши тарафидан, ўн учинчи мисрадан ўн бешинчи мисрагача кўп киши тарафидан айтилуру. Тўртинчи мисра ила ўн олтинчи мисра икки бордан айтилуру.

Нокиллар сўзича, бу ашула Худоёрхон асрида бир карра айтилуб ўтмиш, сўнг 1320 ҳижрийда яна бошқадан айгила бошланмиш эди. Ҳоло олтинчи, еттинчи йилдан бу тараф бутун деярли оғиздан қолди. Мана бошда ўз оҳангидаги шеърини ёзуб ўтамиз.

Шояд ўқуб авлодимиз ислома,
Қилса хизмат, топса равнақ миллат.
Келинг, ғафлатдан кечинг,
Ташланг бидъат ишларни.
Бирлашингиз, Туркистон,
Яшасун миллат ёшларимиз.

Нодонлиқ устига кулфат кўрмай,
Кўча чонғутуб судралуб юрмай,
Тезроқ мақсадга етайлик алданмай,
20 Шакар деб бир кун қаланфур сўрмай.
Келинг, ғафлатдан кечинг,
Ташланг бидъат ишларни.
Бирлашингиз, Туркистон,
Яшасун миллат ёшларимиз.

Эмди катта-кичик демангизлар,
Ўқусун баробар ўғил, қизлар.
Лаънат тошин отмасунлар хор ўлгач —
Қабримизга, ўлуб кетсак бизлар,
Келинг, ғафлатдан кечинг,
30 Ташланг бидъат ишларни.
Бирлашингиз, Туркистон,
Яшасун миллат ёшларимиз.

Ниҳон, басдур шунча лаҳву тараб,
Кўз очайлик уён-буён қараб,
Маданиятга етмасак лоақал,
Қолайлик ўз ҳифзимизга яраб.
Келинг, ғафлатдан кечинг,
Ташланг бидъат ишларни.
Бирлашингиз, Туркистон,
40 Яшасун миллат ёшларимиз.

ГУЛ-ГУНЧАЛАР¹

(Намуна)

Боғ аро қўйсам қадам, хандон урар гул гунчалар,
 Хандон урар гул гунчалар.
 Ҳасратингда йиғлашоди бир неча бойбаччалар,
 Хонимиз омон, омон, омон,
 Узимиз ёмон, ёмон, ёмон.

[БИР ЗАРРА БОРМУ АҚЛУ ҲУШИМИЗ]

МИЛЛИЙ ШЕЪР

Бир зарра борму ақлу ҳушимиз,
 Ҳақни тингламас ўлди гўшимиз.
 Тилда бандалик даъво қиламиз,
 Амрига на деб йўқдур ҳушимиз!
 Етишди ҳамон ўқурға замон,
 Энди илмсиз яшамоқ гумон.

Олимларимиз тўнни кўйида,
 Тун-куни кезар элни тўйида,
 Кўнглин овласанг, заррача йўқдир
 10 Миллатни гами фикру ўйида!
 Етишди ҳамон ўқурға замон,
 Энди илмсиз яшамоқ гумон.

Пири Комилни иккидур юзи,
 Эл чўнтагида юрганда кўзи,
 Устида малла, шиладир элни
 Қўлга киргунча мол ила қизи!
 Етишди ҳамон ўқурға замон,
 Энди илмсиз яшамоқ гумон.

Бойлар бой ўлур илмсиз яшаб,
 20 Ориқларини семизи ошаб,
 Олти кун ўтмай ҳовли-жой печать,

¹ Йигирманчи мисрадан 22-мисрагача бир киши тарафидан ай-
 тилур. 24-ҳам 25-мисра кўп киши тарафидан айтилар. 21-мисра
 икки бор айтилар.

Ҳаж кетар хотун, болани ташлаб,
Етишди ҳамон ўқурға замон,
Энди илмсиз яшамоқ гумон.

Савдогаримиз ҳам аҳли ҳунар
Байъу шаръадан бутун беҳабар.
Ҳалол, ҳаромни фарқ этишмади,
Шул учун ўлур кўрмиши зарар!
Етишди ҳамон ўқурға замон,
30 Энди илмсиз яшамоқ гумон.

Шаръа тескари амалдоримиз,
Аларга емиш йўқу боримиз,
Ҳақиқатгўйлар оёқ остида,
Мўътабар ўлди фиқҳу коримиз.
Етишди ҳамон ўқурға замон,
Энди илмсиз яшамоқ гумон.

Ўғил, қизимиз ўйнар патпарак,
Қайдин билсунлар ўқумоқ керак,
Ота, оналар сабаб ўлушуб,
40 Яксон ўлмади гарангу зийрак!
Етишди ҳамон ўқурға замон,
Энди илмсиз яшамоқ гумон.

Таъсир айламас дилхаста Ниҳон,
Қилғонинг била бинг оҳу фиғон,
Ислоҳ ўлмагай элни оғзига
Ўқув баробар тушмаса қачон?
Етишди ҳамон ўқурға замон,
Энди илмсиз яшамоқ гумон.

ДУСТ МАВЛОН-ЕЙ

(Намуна)

Мен бу ёнга келмас эрдим,
 Ера, келтурдинг маниё!
 Ўтга солса, куймас эрдим,
 Ера, куйдирдинг маниё!
 Дўст мавлон-ей, кўнглум, оллоҳ, сандадур.

[ДАРДИГА ДАРМОН ИСТАМАС]

МИЛЛИИ ШЕЪР

Бизни Туркистон эли дардига дармон истамас,
 Зулмат ичра кечса умри, моҳи тобон истамас,
 Ухлама кўп, ўзбек эли, асри тараққий вақтида.

Кўнглидур ошуфтаи лаҳву тараб, нафсу ҳаво,
 Тилса зиллат ханжари бағрини Луқмон истамас,
 Ухлама кўп, ўзбек эли, асри тараққий вақтида.

Кўлидадур доми тамаъ, кўзидадур кайфу хумор,
 Соч оқоруб, қадди хам бўлса пушаймон истамас,
 Ухлама кўп, ўзбек эли, асри тараққий вақтида.

10 «Жамшид»у «Зарқум», «Баёз» аҳли салоҳин илгида
 Ё ақонд, ё ҳадис, тасвири қуръон истамас.
 Ухлама кўп, ўзбек эли, асри тараққий вақтида.

Илмсизликдан ҳама келгон балони англаюр,
 Иттифоқу ғайрат айлаб лек ирфон истамас,
 Ухлама кўп, ўзбек эли, асри тараққий вақтида.

Келди даври, душди осмондан Масиҳойи илм,
 Бу нечук бадмурдалик, жисмига бир жон истамас,
 Ухлама кўп, ўзбек эли, асри тараққий вақтида.

20 Узга миллат учсалар ҳикмат топуб сўйи само,
Бизни эллар лоақал ер узра даврон истамас,
Ухлама кўп, ўзбек эли, асри тараққий вақтида.

Узгалар этмакда ҳар кун бинг санойи ихтиро,
Биз аҳоли топмоқа беранж бир нон истамас,
Ухлама кўп, ўзбек эли, асри тараққий вақтида.

Бу на ваҳшат, на жаҳолат, эр қизу пиру жавон,
Доми ғафлатдин халос ўлмоққа имкон истамас,
Эй Ниҳон, бинг ҳайф, эй инсоният, исломият.
Миллати хор ўлмагин ҳеч номусулмон истамас,
Ухлама кўп, ўзбек эли, асри тараққий вақтида.

[ЭРЛАР ВА ҚИЗЛАР ЛАПАРИ]

Татар ҳофизларидин муҳтарам Муҳаммад Комил ал-Мутъий ҳазратларининг куйлариндан бир шеър ўлуб, тўрт мисраи эр, тўрт мисраи қиз тарафиндан ўқилур.

Э р л а р

Уқумаслар бизни қизлар маърифатсизлар,
 Уз ҳолидин хабарсиз бир оиладирлар.
 Узлари маҳбус, қўллари боғлу доми ғафлатда,
 Диллари сезмас, кўзлари кўрмас жоҳиладирлар.

Қ и з л а р

Нечук дерсиз бизни қизлар маърифатсизлар,
 Уз ҳолидин хабарсиз бир жоҳиладирлар.
 Бизни маҳбус, қўлимизи боғлу, кўзни кўр қилган
 10 Дин хоини мозоринда хок иладирлар.

Э р л а р

Уқув надир, мактаб надир бесамардирлар,
 Маорифнинг чашмасиндан хушксардирлар.
 Туғмиш бизни энг муқаддас онамиз, аммо
 Узлари оналиқ шарафиндан беҳабардирлар.

Қ и з л а р

Уқув фарздор, мактаб йўқдор, на ўқур қизлар,
 Мактаб очуб бердингизми, кирмадик бизлар?
 Оналикни қадрин билмоқ илм ила эркан,
 20 На деб ўқитув чорасини қилмадингизлар?

Э р л а р

Кунни билмас, тунни билмас, уйқуси чун тош,

Жонсиз сураат янглиғ туртсанг тебрамасдур бош.
Маданият кукусини гўши тингламас,
Фикри яхши зийнат киймоқ, тўйга қилмоқ ош.

Қ и з л а р

Оре, гафлат бир-ла ётар, уйғотувчи йўқ,
Куёш чикуб, тун битганин кўрсатувчи йўқ.
Маданият кукусини дема тингламас,
30 Они бўлуб таржимони англатувчи йўқ.

Э р л а р

Танда ғайрат, кўзда ибрат, дилда ҳиммат йўқ,
Илму адаб, хулқу исмат, ору ифбат йўқ.
Хотун дунёсида сиздек, жоним оналар,
Миллий бурчин ўтолмаган ҳеч миллат йўқ.

Қ и з л а р

Танда ғайрат, кўзда ибрат, дилда ҳиммат кўп,
Миллий бурчни ўтамакка илму санъат йўқ.
Рухонийлар, ота, оналар миллата масъул,
40 Чунки бизни йўлимиз масдуд, ҳеч ҳуррият йўқ.

Э р л а р

Сиздан кўп-кўп шоиралар чиқмиш эрдилар,
Қалам бирла динга хизмат қилмиш эрдилар.
Сизга Ниҳон ибрат биздан олса деб шояд,
Кўп-кўп асар ёдгор қилуб кетмиш эрдилар.

Қ и з л а р

Ҳозирда ҳам биздан кўп-кўп чиқгай эрдилар,
Молу жондан кечуб хизмат қилгай эрдилар.
...хонимдек сўнгғиларга ибрат ўлсун деб,
50 Қонли асар ёдгор қилуб кетгай эрдилар.

Қизил гул

МИЛЛИЙ АШУЛАЛАР УЧУН МИЛЛИЙ ШЕЪРЛАР УЧИНЧИ БУЛИМ

Бу учинчи бўлимдаги шеърларда баъзи узун-қисқаликларни ҳамда адабиётдан йироқлигини кўруб, адабиёт илмидан бутун деярли хабарсиз киши эканми деючи зотларга қарши бу адабиётдан хабарсизлик эмас, қора элимизни тушунувина ўнғай бўлсин учун бўлса керак. Ҳамда бизим ашулаларимизда ой, вой, ҳой, ё каби авж исми ила қисилмиш ортиқча овозлар кўп. Мана у аҳамиятсиз товушлар ўрнига қисқа-тўмтоқ бўлса-да, керак сўзлар киритилганга ўхший, деб шояд бизим тарафимиздан жавоб берувчилар-да бўлур, деб узун ихтор ёзмаққа туртунуб юрмадук. Ҳақиқатда қасддан ўзбек тилида экан, биз ўзбек тилига яқинлашдурмоққа киришдук. Бу тўғриларда қусурларимиза афвларин ри-жо ва ниёз этармиз.

[ЎТ ОЛГИН, ТУРКИСТОН]

13-санаи ҳижрийнинг 1315-ларинда Хўқандда илқо топмиш «Жон Қўзивой» исминда бир ашуладур¹.

Ман борай борганимча, жон Қўзивой,
Елкамни солганимча, жон Қўзивой.
Елкамни солган жойда, жон Қўзивой,
Очилсин гулу ғунча, жон Қўзивой!
Қўзивой соламан ақчангга, зогчангга,
Тақаман олтун балдоқча қулоқчангга.

¹ Қоринларга осон бўлсин учун ҳар бир ашулани ўз шеърдан дебоча ёзиб ўтамиз. Охириги ҳар икки мисра муқаддас боболаримизнинг ҳикматли миллий сўзларидур.

МИЛЛИЙ ШЕЪРЛАР ИЛА

Бизни Туркистонда шул турмушлар,
Элда бўлган қилмишлар, юрмишлар,
Кун қизиса боқишиб, тоқишиб,
Соя келса солқунлаб ёнбошлар.
Қилмишингдан уялгин, Туркистон,
Қўй олганча бўй олгин, Туркистон!

Уйқу шундай кўзларни туршаган,
Тонумаслар ўзларин беҳушлар,
Оғзинг қайда деб сўрса бир киши,
10 Кўрсатушуб бурунни ушлар!
Той олганча от олгин, Туркистон,
Бой ўлгунча тот олгин, Туркистон!

Қоронғу босган учун бу кўзни,
Қуёш билур ўзига юлдузни,
Суяр кечни, суймагай кундузни
Кўршапалак, уккилар, бойқушлар.
Ўз олганча сўз олгин, Туркистон,
Бўз олганча туз олгин, Туркистон!

Билувчиларни бутун қилмиши,
20 Элни алдамоқ бирладур иши,
Бойларни аста елкасин қошлаб,
Етимларни бошига юз муштлар!
Йўқ олганча бор олгин, Туркистон,
Ўқ олганча тор олгин, Туркистон!

Эшонлар йиғишуб тун-кун олтун,
Йил ораламай олур бир хотун,
Билимсиз элни оёқ-қўл, кўзин
Боғлаб сувсиз қудуқларга тошлар!
Тош олганча бош олгин, Туркистон,
30 Қуш олганча гўш(т) олгин, Туркистон!

Бойларни кўнгли боғлу турмушга,
Бори бузуқ йўлларга юрмушга,

Керилубким пулига тонг отгач...
Печать уйдаги курак, чойдўшлар,
Боз олганча тоз олгин, Туркистон,
Ёз олганча роз олгин, Туркистон!

Ишчиларимиз бўлуб баччабоз,
Соғуб бермакда ҳовли обжувоз.
Оқча битганда бўлуб тўнг бўйин,
40 Кесар ўғирлик қилуб бошлар,
Қоп олганча ун олгин, Туркистон,
Тўн олганча юн олгин, Туркистон.

Қориси бўйнига осиб хуржун,
От қўюб ўзича вале Мажнун,
Ҳар эшикда уялмай тентираб,
Қорни учун тилана бошлар.
Чақмоқ чақмай ўт олгин, Туркистон,
Олу олмай тут олгин, Туркистон!

Ниҳон, шулдир Туркистон қиссаси,
50 Қоттиқ-қоттиқ сўзлардан ҳиссаси,
Вақти ўтмай суғорғил гулларни,
Шояд кўкарсин тушуб қуёшлар.
Тўй олганча бўй олгин, Туркистон,
Ўй олганча жой олгин, Туркистон!

БИР ЭШОН ҲАЗРАТЛАРИ АЙТАЛАР ЭКАН

1323 ҳижрийда расм ўлмиш ашула «Вой, золим» ўлуб, аслида Қашқарда илқо топгандир. Ёлғуз скрипка била айтилур.

Айналаман, вой золим, ўргиламан, вой золим,
Йўлингда жоним қурбон, бир боқмайсан, вой золим.

* * *

Ерилгунча тўқланмам, тонг отгунча ухламам,
Қилғум тоат тонг қадар, шоҳид кўк юлдузлари.

Этагидан ушламам, хайр қил деб муштламам,
Ночор олам хушламам, назр бергач ўзлари.

Қоттиқ тасбиҳ ўгурмам, тутун кўрсам югурмам,
Қўймай олиб кетарлар, йўлда тушса кўзлари.

Тўйга ўзимча бормам, айтсунлар, деб ёлбормам,
Нечук бормам деб бўлур, келгач хату сўзлари.

Емон расмни кўрам, аччиғимдан тик турам,
10 Қийғизишиб қўярлар қўймай тўнни ўзлари.

Десам бу қилмишлардан, қочай бидъат ишлардан,
Кўр қилурму, деб қўрқам берган нону тузлари.

Кўп уялтирманг, дейман, қандай келтирманг,
Чалпак бирла ош тошуб ўтса шабу рўзлари.

Жанжал бўлса қоришмам, манга ҳам деб киришмам,
Ҳадя деб берса агар, олам хотир юзлари.

Ман эмасман нафаслик, ўзлари кўп ихлослик,
Дам солинг деб келтурар оғриси ҳўкизлари.

Қавмим ўзи кўп суяр, муттақий деб дил қўяр,
20 Шунинг учун қочмаслар ҳатто жувон, қизлари.

Енимда қаламдоним, нечук қайтарай, жоним,
Эзиб-ички, тумор деб келса чол, ажузлари.

Дўстга қилам мурувват, душманларга мадорат,
Билмам маош не деса, гуноҳқордир ўзлари.

Эшон поччам ўзлари, Ниҳон айтган сўзлари,
Тонар бўлса сўзидан қора бўлсун юзлари!

[ЯШАНГЛАР, ЯШАЙЛИК, ТУРОН]

1320 ҳижрийда Фарғонада илқо топмиш «Айтайлик, ўртоқ» номинда бир ашуладир.

Бизни ҳовли йўлингиз, ўртоқ-ей,
Чинни бахмал тўнингиз-ей,
Айтинглар, айтайлик, ўртоқ!

МИЛЛИЙ ШЕЪРЛАР ИЛА

Ўзгаларни тилаги мактаблар очмоқ,
Бизда мактабдан қочмоқ-ей,
Йиғланглар, йиғлайлик, Турон!

Ҳамма ҳунар чиқариб пул, мол топмоқ,
Бизда борин йўқотмоқ-ей,
Ўйланглар, ўйлайлик, Турон!

Барча етса қўшига тонгда турушуб,
Биз қолмакда қурушуб-ей,
Босинглар, босайлик, Турон!

10 Борму ҳеч миллат биздек қаролик босгон,
Ипсиз ўз-ўзин осган-ей,
Сезинглар, сезайлик, Турон!

Барча етди тилакга ҳикмат ўқушуб,
Биз юрамиз чўқушуб-ей,
Ўқинглар, ўқийлик, Турон!

Қачон бизлар кўплашуб илм ўқирмиз,
Моқусиз бўз тўқирмиз-ей,
Топинглар, топайлик, Турон!

Токай тепса тебранмай ухлаб ётармиз,
20 Балчиқларга ботармиз-ей,
Туринглар, турайлик, Турон!

40 Эмди билимсизликдан ўзни қутқозуб,
Кериб кўкракни ёзиб-ей,
Юринглар, юрайлик, Турон!

Ниҳон суйгонидан шеър ёзар ёшларга,
Бир тилак бошларга,
Яшанглар, яшайлик, Турон!

[БУЗИЛГАН ИҶҚОЛУР]

«Лайлихон, Анорхон ёрим-ей» оҳангида бир ашула ўлуб, аслида Қашқарда илқо топмишдур. Тарихи иж-молан 1316 ҳижрийларда бўлса керак. Гармонь била ёлғуз:

Осмонда ғозим-ғозим-ей,
Хаста бўлган овозим-ей!
Хаста бўлган овозга-ей, Лайлихон,
Бир пияла чой лозим.
Анорхон ёрим-ей!

МИЛЛИЙ ШЕЪРЛАР ИЛА

Бошимизда ҳар бир тус кўргулик,
Билимсизликдан келган бизлара,
Ҳуш ёқмаслик, эринмоқ ҳаммаси,
Оғир юқудан келган бизлара.
Кўнгуллар сезмаюр!

Кундан-кунга битмоқда боримиз,
Оҳангини бузмоқда торимиз.
Ватанда алин яҳудий отлиғ
Темур тирноқ ўлмоқда боримиз,
10 Дема тан қуртилуր.

Бармоғидадир бизни ёқалар,
Оёғимизга темур тақалар,
Кеча-кундуз тиндурмай ишлатуб,
Салқут ош, нон бирла боқалар!
Юраклар ёқилур!

Бизга ўлмиш ўлгунча беланув,
Қимга ўлғуси йиғлаб айланув,
Кетти ўргатуб бизга кўмилув,
Қимирламоқ ўрниға тиланув.
20 Оёқлар бош ўлур!

Ҳалигача биз гўдак боламиз,
Иш ўрниға ногора чоламиз,

Ўт эканлигин сезмай илгари,
Қўлни куйдириб сўнгра оламиз,
Куюнчлар бўш кетур!

Ёшимизга қизғандик қаримиз,
Бошқаликни сизғандик баримиз,
Қилмишимиздан тушди кўргулик,
Ёлушамиз эзгандек танғримиз,
30 Сочилган ўрилур!

Қўнгул қуйруғи тилдир, Ниҳон,
Синса қуйруғи қолмас эсон,
Бўйла қолса қуйруғ тилимиз,
Тилакка боруб қўнғуси қачон,
Бузилган йўқолур!

[БИЗНИ ТУПДА ИЗЛАМА]

Эл орасинда «Додимга етсанг-чи» оҳангида бир ашула бўлиб, бу ҳам Қашқарда илқо топмишдир. Ижмолан тарихи 1321 ҳижрийларда бўлса керак.

У ёнингдан ўтаман, бу ёнингдан ўтаман
 Арзим этмоққа, (икки бор)
 Яна арзим этмоққа-ё,
 Бодом қобоқ, юпқа томоқ, додимга етсанг-чи.

МИЛЛИЙ ШЕЪРЛАР ИЛА

Бизни тўпда излама, ўз йўлига ачингон
 Бир киши йўқдур.
 Боригуна қоринни тўйғазувдан бошқага
 Ҳеч иши йўқдур.
 Майли ухласун, тўқтур ҳали.

Қорни оч қолиб турадур ўзи исташуб, керишуб
 Бутун сел олурса мижасини қоқмас,
 Кўнгли ўкунмас.
 Эринмоғи шунча ҳар бир иш, гапда
 10 Эрта-бугунмас,
 Қийналмоққа йўқ тоби ҳали.

Бир кун зўр келур кўрар кучонуб, тиришуб,
 Билишига иши йўқ, келишини пеши йўқ,
 Дунё ўйламас,
 Сотуб ҳарна борин тўй қилишдан бошқа
 Ишни ўйламас.
 Бурни исни бўйламас ҳали.

Ўқув, ёзув нимадир? Йўлдан озув нимада?
 Ибрата олмас.
 20 Қоригунча боласи ота-она тангрини
 Ургата олмас.
 Йўлни кўрсата олмас ҳали.

Мана шул учун оқишуб кетар ҳар ёна эришуб,
 Бир-бирини кўролмаёнг остида отушар,

Бирлашув қайда.
Йўқлар бойга ёлушар, бойлар йўқни чолушар.
Чирмашув қайда.
Суқни ташлашув қайда ҳали!

30 Битмай қоларми? Бўйла юрсалар урушуб,
Ўзгаларга ҳаммаси емак учун берилуб
Тангридан кечди.
Юз гаранглик устига чиройига алдануб,
Чоғиридан ичди.
Энди... бичди ҳали.

Беш-олти қорин ўтмай арода қутулмас юришуб
Сезмай еган дорунгиз оғир юқу олсун деб,
Шунча мўл берди.
Ёзу қишин ухла деб киши учрамоғудек,
Катта чўл берди.
40 Сезмоғудек йўл берди ҳали.

Туфроқ ўлғунча ётасиз эмди сосишуб, чиришуб,
Аччиқ-аччиқ сўзларидин Ниҳонийни, биламан
Қўнглунгиз оғруб
Зора бетингизга қаттиқгина қадалуб,
Ботса бир боғируб,
Ҳар бирингизни чоғируб ҳали
Ўзингизга бир боқсангиз эди кўзингиз йиришуб.

[ЖОНЛАРНИ ЖОНОНИ ВАТАН]

*Қамчинбеклар осилгач, Ҳўқандда марсия эдарак ай-
тилмиш ашуланинг оҳангида миллий шеърлардир. Те-
атрларда хўр қилинса-да мувофиқдир.*

Қамчин бегим ув деди ё бир пиёла сув дедиё,
Дор тагига олиб борганда ичмай туриб ҳув дедиё.

МИЛЛИЙ ШЕЪРЛАР ИЛА

Ватан, ватан дер эдилар, на дер эрдим билмай ани,
Энди билсам Ватан эркон бу танларинг ширин
жони¹.

Бир жон эмас, эй суйгули, томирларинг қони Ватан,
Сенсан, бале, билганлара жонларни жонони Ватан!

Сенсан экан бизлара чин туғмиш бир мунглиқ ано,
Боқғунг тирик бўлсак, агар ўлсок қучоғингда яно.

Бир жон эмас, эй суйгули, томирларинг қони Ватан,
Сенсан, бале, билганлара жонларни жонони Ватан!

Кўзларми кўр бўлган учун ҳеч танимас бўлдук
сани,

10 Оғринди кўнглунг, юзага оғло сиринг чиқсин қани!

Бир жон эмас, эй суйгули, томирларинг қони Ватан,
Сенсан, бале, билганлара жонларни жонони Ватан!

Эссиз, эссиз туғгонларинг кўз юуб ўқ отуб сани,
Боғлаб қўлинг ёвузларга, не олдилар сотуб сани.

Бир жон эмас, эй суйгули, томирларинг қони Ватан,
Сенсан, бале, билганлара жонларни жонони Ватан!

¹ Икки мисраини бир киши, икки мисраини кўп киши тараф-лариндан айтулса, таъсирсиз қолмаса керакдур.

Сан онаи зор экан-да, ачингонинг бор экан-да,
Улмаи лахта қонлар тўқуб хор бўлуб юрар экан-да.

Бир жон эмас, эй суйгули, томирларинг қони Ватан,
20 Сенсан, бале, билганлара жонларни жонони Ватан!

Билувчилар қўл тутмади, бизга сани тонутмади,
Билмам неларга алдануб тангри буйруқин тутмади.

Бир жон эмас, эй суйгули, томирларинг қони Ватан,
Сенсан, бале, билганлара жонларни жонони Ватан!

Билимсизлар англашмади, оҳу войинг тинглашмади,
Билгувчилар бурчи экан ўнғайламоқ, ўнглашмади.

Бир жон эмас, эй суйгули, томирларинг қони Ватан,
Сенсан, бале, билганлара жонларни жонони Ватан!

· Ниҳон йиғлаб қон ютунур, кечмоғлиғингни ўтунур,
30 Мундин буён ўғлонларинг чандон тонурга тутунур.

Бир жон эмас, эй суйгули, томирларинг қони Ватан,
Сенсан, бале, билганлара жонларни жонони Ватан!

مخبری اس برات ملی او خط شاعر سے رہنما، حمزہ بکیر لہوہ نیاسر قریب

یا شیل گل

ملی آشلو لڑو چو تیل شمر لرون کھنچر بولم

بر او لوسو کس وعدہ آئندہ خمیر، بر توت بولینی، قارین لریہ تقدیم آئیم
 حق اول آدیم، ویک آئیدی جناب حق مسرے باقو آید رسہ کھنچر بولم
 عیاض غریبا یعنی ((اوه ایک بیت)) دیگان و سیم گدیان سو کھی آشلو لرون
 ب ہمدہ (شاعرہ) خاتم بیگ مکتوب لرون درج آتوب یا قنن ارادہ سبب
 بر عاتق تو بر چکس، بارفا برفا قارین کرم لرون ایک آتق درجہ درجا
 سبب سزودر کہ ممکن قدر، بو طر آشلو لرون عوام آنا سہنہ تار تو ب بوسہ کی گشتہ
 بر طرف لرون بورد ب ترقہ و رسد، شاید کم عوام آفرزندہ گداو سنا شمر آتوب
 لرون سبب لرون کبھی سید ویک بولم چقا تیل پری احوال فتنہ بعض پیرودہ سازندہ لرون
 آشلو لرون آئینک لرون آشلو لرون جالگان و کوید گامری آستولہ بشلادی

رباعے

مخبرنی مزاجی دور چون قوی ... سیزدور مایم ... قادر
 در سبک قیامتہ ویب ہی ہوی بری کبلہ اگر تمامی آدور

۱۹	۱۳	بھاسی (۱) نین	یونہ ایلہ ۱۳
----	----	---------------	--------------

(یکو طبع صبا: مکتبہ)

Яшил гул

МИЛЛИЙ АШУЛАЛАР УЧУН МИЛЛИЙ ШЕЪРЛАР

ТҮРТИНЧИ БҮЛИМ

Шукрлар ўлсин, ваъда этдугимиз ҳар тўрт бўлимни-да қориинларима тақдим этмая муваффақ ўла олдим. Демак, энди жаноби ҳақ умримни боқи эдурса, 5-бўлимга ва ҳозирги янги «Додимга ет» деган ва ҳам бунга яқин мунгли ашулалардан олуб ҳамда шоира хонимнинг мактублариндан дарж этуб, яқин орада майдони матбуота қўяжакман. Бори бизи қоринни киромлардин энг ортиқ даражада рижо ва тавсиямиз будирки, мумкин қадар бу миллий ашулаларни авом орасина таротуб, 10 мусиқий гўшаларинда бу тарафга буруб қизиқдурсалар. Шояд кам-кам авом оғзиндаги авсол шеърлар етуб бора-бора адабиётга ўтуб кетса эди. Демак, биринчи бўлим чиққандан бери алҳол Хўқандда баъзи ерларда созанда ва навозандалар миллий ашулалардаги оҳанга ва ашъордан чолган ва куйлаганлари эшитила бошлади.

[ҲАҚ ЙҮЛИДА ЖОН БЕРСАК]

19. Арафа орасинда айтилуб юрган «Оллоҳ ё! Сақла балонгдан, худоё», деган ашула оҳангида бир миллий шеърдир.

Шафтолининг бўйи паст мевасининг кўпидан,
Бизни халқни ақли паст бидъат ишин кўпидан.
Алла-ё, алла-ё, сақла балонгдан, худоё.

* * *

Ҳақ йўлида жон берсак, бўлсак миллат қурбони,
Дин хизмати на кирсак, бўлсак миллат қурбони.

Келинлар, диндошлар, бир иттифоқ этайлик,
Мактаб очуб, илм ўқуб, шояд олға кетайлик.

Парда кўзларни тутмай, йироқ андиша тутмай,
Амри ҳадис ўқутмай, бўлсак миллат қурбони,

Келинлар, диндошлар, бир иттифоқ этайлик,
Мактаб очуб, илм ўқуб, шояд олға кетайлик.

Собит бўлуб сўзларга, ибрат олуб кўзларга
10 Таъна келмай юзларга, бўлсак миллат қурбони.

Келинлар, диндошлар, бир иттифоқ этайлик,
Мактаб очуб, илм ўқуб, шояд олға кетайлик.

Ташлаб кину адоват, бўғзу нифоқу бидъат,
Ою вой айлаб одат, бўлсак миллат қурбони.

Келинлар, диндошлар, бир иттифоқ этайлик,
Мактаб очуб, илм ўқуб, шояд олға кетайлик.

Зўраймасдан жароҳат, даво қилинг, даволат,
То етмасдан фалокат, бўлсак миллат қурбони.

Келинлар, диндошлар, бир иттифоқ этайлик,
20 Мактаб очуб, илм ўқуб, шояд олға кетайлик.

Журнал этинг, рўмонлар, бўлсун элға дармонлар,
Кирсун чиққан у жонлар, бўлсак миллат қурбони.

Келинлар, диндошлар, бир иттифоқ этайлик,
Мактаб очуб, илм ўқуб, шояд олға кетайлик.

Ал тугушиб боёнлар, уламолар, руҳонлар,
Қизу ўғул, жувонлар, бўлсак миллат қурбони.

Келинлар, диндошлар, бир иттифоқ этайлик,
Мактаб очуб, илм ўқуб, шояд олға кетайлик.

Мактаб очинг, боёнлар, таълим этсун руҳонлар,
30 Уқуб этсун сибёнлар, бўлсак миллат қурбони.

Келинлар, диндошлар, бир иттифоқ этайлик,
Мактаб очуб, илм ўқуб, шояд олға кетайлик.

Миллий ходимлар етсун, миллатга хизмат этсун
Аҳмад руҳи шод этсун, бўлсак миллат қурбони.

Ваҳшат биздан йўқолсун, миллат тараққий олсун,
Биздан ёдгорлик қолсун, бўлсак миллат қурбони.

Келинлар, диндошлар, бир иттифоқ этайлик,
Мактаб очуб, илм ўқуб, шояд олға кетайлик.

Йиғлаб айтур бу Ниҳон, бою эшону руҳон,
40 Бўлинг қону жисму жон бўлсак миллат қурбони.

Келинлар, диндошлар, бир иттифоқ этайлик,
Мактаб очуб, илм ўқуб, шояд олға кетайлик.

[ДУНЁ КЕРАКМАС ЭРКОН]

20. Арафа орасинда айтилуб юргон «Олма, анорингга балли» оҳангида миллий ашуладир. Бу ашула 1316 ҳижрийда Фарғонада расм ўлмиш эди.

Қошни қароси ўсма, беважҳ йўлимни тўсма,
Аввал қилмай андиша, энди уёлуб пусма,
Олма, анорингга балли, донаи холингга балли.

* * *

Дунё керакмас эркон, тишни қоқуб ташлайлик,
Жойнамозга ўлганни терисини ошлайлик,
Туронли ҳолингга балли, курта кашолингга балли,
Тароқ кўрмай оқарган пахмоқ сақолингга балли!

Дунё пули ҳаром эркан, чиқиб саҳро кўлларда,
Ўтлашайлик ҳайвондек қип-яланғоч чўлларда.
Туронли ҳолингга балли, фикри саёфингга балли,
Илму ҳикмат-ла тўлгон тўрва буқоғингга балли!

Дунё пули ҳаром эркан, ёлғондан кўз ёшламоқ,
10 Аввал бизга лозимдур эшонликни ташламоқ.
Туронли ҳолингга балли, жаҳлу авсофингга балли,
Авом халққа ичурган хамри касолингга балли!

Қундуз улуғ тўрабиз, тилофисуд юрабиз,
Назр тушган пулларга тунда фива урабиз.
Туронли ҳолингга балли, касби хисолингга балли,
Машаққатсиз пул бирла ризқи ҳалолингга балли!

Ҳарна биз бой бўлгунча, ички ҳамён тўлгунча,
Бир бериё эҳсон йўқ бошга тўқмоқ келгунча.
Туронли ҳолингга балли, туғлик мазорингга балли,
20 Сотуб ёрум ўғил, қиз ўзи гузорингга балли!

Мазор текмагонимиз тун-кун уйда юрамиз,
Тўн бермаса ўзича, хилват топуб урамиз.

Туронли ҳолингга балли, топган маошингга балли,
Қасолатда муттафиқ чол ила ёшингга балли!

Бизда осон ҳунар кўп, юрадирмизми ўқуб,
Етар бедона тобка келуб урушса чўқушуб.
Туронли ҳолингга балли, дакки хўрозингга балли,
Қурчоқбозла, чиннибоз ҳам лўттибозингга балли!

Қайси бир ҳунарингни айтуб адо қилайин,
30 Ҳаводек қалбингдаги сиринг ифшо қилайин.
Туронли ҳолингга балли, сунъ кулолингга балли,
Ямоғламас ҳеч миллат синса сафолингга балли!

Ал дунёи ҳаром ва аҳлиҳо финнор
Лавсадақат мо лозим бисадрика...
Туронли ҳолингга балли, тамсиз мақолингга балли,
Кўкнор ичуб офтобда топган хаёлингга балли.

[БОЙБАЧЧАЛАР, СЕМИРИНГ]

21. Арафа орасинда айтулуб юргон «Акромхон Холдорилаб» деган ашула оҳангида миллий шеърдур. 1319 ҳижрийда Хўқандда илқо топмишдир.

Асакани буғдойи селкиллайди, дони йўқ,
Туркистонни аҳлини тирик десанг, жони йўқ.
Акромхон Холдорилаб тиллари навбот Акромхон.

* * *

Бойбаччалар, семиринг, бешни ўн бешга беринг,
Яҳудларни бой қилғоч, ётиб кесак кемиринг.
Уқитманг ўғилни, етар ушбу тижорат.

Бечоралар, тўй беринг, элга ошу тўн беринг,
Ҳовли-жойдан ажралгач, кўчаларда чўп теринг,
Азизлар қилурлар бир кун сизга назорат.

Уста почча пул топинг, фивохонага чопинг,
Етмаса хонадонни, усту бошини сотинг,
Ботирлар келтиринг ўз уйингизга ғорат.

10 Эшон почча, куф-куфланг, жувонми, қизми суфланг,
Заҳар-заққумни хўпланг, бир иш қилинг, пул
тўпланг,
Хавф этманг ўлишда товба экан кафорат.

Мулла почча, илм ўқинг, сиз ҳам ҳадислар тўқинг,
Борни кийиб тўнини, йўқни кўзини чўқинг,
Қифоя этсангиз бир масала — таҳорат.

Талабалар, югуринг... йўлларда туринг,
Оқшом жувон базм айлаб, сабоҳ кўкнори уринг,
Хатмда бўлуркан сизга ҳарна башорат.

Қизлар, сиз уйда ётинг, феъли мажуса ботинг,
20 Дунёдан исмингизни ўлмасидан йўқотинг,
Уй сақфи сизгадур илму фунун, тижорат.

Миллатчилар учошинг, Оврупога матошинг,
Бидъат экан бурун, деб кесуб ташлаб ярошинг.
Сизга ҳеч керакмас дониш, етар жаҳолат.

Мақтаб очинг, билган уруғни сочинг,
Бир масала сўралса, ташлаб кафшни қочинг,
Атрофни турингиз қилиб чангу ғуборат.

[ИИГИТ ВА ҚИЗ МАКТУБЛАРИ]

22. Эски мактабларда ўлса-да ўлсун, ҳақиқатнинг илм-унвонли сайқали ила жило топмиш, демак, Туркистонда эндигина замонача фикри очилмиш Олия умидли бир хонима тарафидин биринчи поғона мақсаддан кўндирдигим мактубдир. Татарча куйлариндан... куйға бир оз тўғри келгани учун ҳамда қориинларимнинг бир оз кўнгилларин қувондуруб қўюв фикри ила бу бўлимга дарж этувни муносиб кўрдим.

Боқий савол-жавоблари келажак, яъни бешинчи бўлимда дарж ўлажакдур.

[ИИГИТНИНГ БИРИНЧИ МАКТУБИ]

Дилда минг салом этгач,
Сўз юрутам мақсадга.
Кўп қаторинда бизни ҳам
Еткурса ҳақ-мақсадга.

Сен қулоқ сол эмди, жоним,
Мен дардимни сўзлайин.
Мандалин йиғлаб айтган
Сўзларимни ёзайин.

Мошиначига бердим бўзни,
10 Камзил бир-ла тўнимни.
Сенга қайдин боқдим бир йўл,
Олдинг шул дам кўнглимни.

Толда икки қолдирғоч бор,
Иккиси сайраб ўлтирар.
Мени сен суймас бўлсанг ҳам
Қошу кўзинг қичқурар.

Кўкда юлдуз кўринмайди

Қуёш бориб ботгунча.
Тез-тез келуб ҳол сўрсанг-чи,
20 Уйда ёлғиз ётгунча.

Йироқдаги сув тўлқини
Кўринадур ялтираб.
Келур йўлинг пойлаб чиқсам,
Тонг отгунча қалтираб.

Осмон гулдур-гулдур қилур
Қора булут келганда.
Яшрин ҳолим сўрсанг недур,
Уён-буён ўтганда.

Савдогарлар жўнармикан,
30 Тун ўтуб тонг отқонда.
Мени кўнглинг истармикан
Ёлғуз уйда ётқонда.

Баҳор келиб, қор кетмаса,
Гул очилиб яшнамас.
Мендек ҳеч ким сани дарду
Ғаминг бир-ла ошнамас.

Тоғ бағрида ҳовли турмас,
Зилзилада тош келур.
Исминг тушмай хаёлимга,
40 Кўзларимга ёш келур.

Бахтсиз бурни қонар дерлар,
Оғзи ошга етганда.
Келсанг недур отанг бозор,
Онанг мозор кетганда.

Фақир кимдир хўр бўлғуси
Иқболини пастидан.
Роҳат кўрмам бир дам сандек
Раҳмсизни дастидан.

Раҳм қилур бўлсанг қилғил,
 50 Ё ўлдирғил бўғизлаб.
 Юрма солиб ғамга мани
 Кўрганда ёлғон сўзлаб.

Ушбу ёзган мактубимни
 Бошдан-оёқ ёза кўр.
 Озроқ муҳаббатинг бўлса,
 Тезроқ жавоб ёза кўр.

[ҚИЗНИНГ БИРИНЧИ МАКТУБИ]

*У хонимаи жаҳоннинг ўз қалами анбарин шамомасти
 ила ёздиғи жавоби шоиронасидур.*

Мен-да салом ойтиб бўлгоч,
 Қалам туртам мақсадга,
 Сизда етгач, биз ҳам етдик,
 60 Иншоолло, мақсадга.

Икки қизил гул шохига
 Ёлғуз булбул қўнолмас,
 Ўз суйгани турган ерда
 Ўзга ёрни суёлмас.

Бир қозонда икки таом
 Аралашмай пишарми?
 Икки ёрга кўнғил берган
 Дунёда ҳеч яшарми?

Икки диллик, икки тиллик
 70 Мен эмасман сен айтган.
 Ҳақ амридан юз дўндуруб
 Азиз имонин сотган.

Менга берган асл кўнғил
 Чиндан қайтуб, орланма.
 Ўзга ёрга дил берган, деб
 Йиғлаб, йиғлаб, зорланма.

Аввали мен сени суйган,
Ўзгасини хоҳламам.
Келса жаннат ўғлонлари,
80 Воллоҳ, анга қарамам.

Жоним, жоним, сен ўйлама
Ўзга ёрни суяр, деб.
Кўзи бир-ла мендан бошқа
Бир нарсани кўрар, деб.

Тун-кун сени ҳасратингдан
Ўзга бир нарса ютмам.
Сен унутар бўлсанг мени,
Мен сени ҳеч унутмам.

Қойга қочар бўлсанг, жоним,
90 Ўлгунча излаб қувам.
Айрилмоқни билсам қай кун,
Тирикликдан қўл ювам.

Мен ўзгани суяр бўлсам,
Ҳоло мен суймасмудим.
Сенга қўйган муҳаббатни
Ул ёрга қўймасмудим.

Бошқа ёринг борга ўхшар,
Аччиқ-аччиқ сўзингдан.
Қаттиқ-қаттиқ сўзлай десам
100 Уялурман кўзингдан.

Гар бўлмаса бошқа ёринг,
Мундоқ хат ёзмас эрдинг.
Ҳар нарсага баҳоналар
Қилиб дил узмас эрдинг.

Дунёда мен сени суйгон,
Бошқа тилагим йўқдур.
Сендан бошқа ёр бўйнига
Солголи билагим йўқдур.

- Манга ёзган мактубингни
 110 Фикрлаб ўқуб ўтдим.
 Жавоб ёзиб, тездан мактуб
 Ёзмоғингга кўз тутдим.

[ИГИТНИНГ ИККИНЧИ МАКТУБИ]

Хонимаи жаҳоннинг шоирона жавобига юборилмиш иккинчи мактуби кинояомиздир.

Они кузга сонамийлар,
 Боғда гуллар сўлмаса.
 Они қизга сонамийлар,
 Суюклуси бўлмаса.

- Суйган ёринг ман бўлай, деб
 Доим йўлингда пойлаб,
 Жоним тутиб суйдим сани,
 120 Қизлар ичинда сойлаб.

Нозуктур кўп оқ билагинг,
 Оғир нарса ушлама.
 Ёлғиз сани ман суйган сўнг,
 Сан ўзгани хушлама.

Олтин билакузук тоқма,
 Билагингни оғритар.
 Тун-кун сани ман ёд этам,
 Сани кимлар ёд этар.

- Қийма атлас кўйлагингни,
 130 Нозук танингга ботар.
 Ҳол сўрсанг-чи суйгонингдан,
 Қандай ҳолларда ётар.

Тоқма олтин болдоғингни,
 Қулоғингни оғритар.
 Эмди солма кўп доғингни,
 Қуюб жисмум, жон ўртар.

Боғда гуллар очилубдур,
Бўлсак эрди иккимиз.
Қўл ушлашуб гул остида
140 Юрсак эрди иккимиз.

Қизил гулларни остида
Пойлаб ўлтиргум келур.
Сандек суйгон ёрим бир-ла
Ўйнаб ўлтиргум келур.

Гул остида қўлларингни
Сиқуб, дардим сўзласам.
Қора сунбул сочларингни
Бўйнима ташлаб ўрасам.

Гул остида «қуқулашиб»,
150 Қучсам нозук белларинг.
Юзларингга юзум суртуб,
Сўрсам шакар тилларинг.

Мандалини ман ўйнасам,
Сан ёнимда куйласанг.
Аҳволимни кўруб, жоним,
Раҳм этмоқни ўйласанг.

Жоним-жоним, бу орзуга
Бир йўл ёринг етарму?
Ёки шундоғ ғамларингда
160 Умри тўлуб битарму?

Ёзган мактубдаги сўзинг
Ҳар дам кўнглум шод этур.
Яна жавоб ёзгайму, деб
Фикрим тун-кун ёд этур.

[ҚИЗНИНГ ИККИНЧИ МАКТУБИ]

Ашғор осори ила шоиранинг иккинчи жавоби лутф омизидир.

Они қишга сонамийлар,
Ернинг қори бўлмаса.

Они йнгит сонамийлар,
Қиздан ёри бўлмаса.

Шулай бўлгач суйдум сани,
170 Сан ҳам мени суякўр.
Бир-бирга тез етушмоқдан
Ўзга сўзни қўякўр.

Жоним-жоним, сан омон бўл,
Мандин кўнгулни узма.
Аввалда суйгоним сан, деб
Сўнгроқ қалбингни бузма.

Манга мактублар ёзасан,
Қўрқам ҳийла бўлмасун.
Сани суям, дегон сўзинг
180 Тил учи-ла бўлмасун.

Мендан ўзга йўқми чиндан,
Кўнгул олувчиларинг.
Йўқ-йўқ, дерсан, бордур олуб,
Алдаб қолувчиларинг.

Ўзга ёрни сан суярсан
Йигирмага боргунча.
Ман суймасман ўзга ёрни
Бошим гўрга киргунча.

Йиглаб юрогим куёдур,
190 Тонг отқунча ухлолмам.
Бахтим мунча қора экан,
Муродимга етолмам.

Ташлар бўлсанг мани, жоним,
Ман сани ҳеч ташлолмам.
Сансиз қолур бўлсам бир кун
Дунёда ҳеч яшолмам.

Ман келтурсам ўзга фикр,
Ухламасдан ўзима.
Кўринмасдур ҳеч нимарса
200 Сандан бошқа кўзима.

Ҳар дам ишқ ўтига, жоним,
Сани учун ўртанам.
Алдаб-алдаб олган эрдинг
Кўнглумни аввалданам.

Ман соғунуб кетам ўздан,
Сан ҳеч соғинмайсанми?
Соғинам-соғинам, деб қўясан,
Соғинсанг келмайсанми?

Жоним-жоним, омон бўлғил,
210 Фақирингни унутма!
Оллоҳимдан шарм тутуб,
Ўзга ёра йўл тутма!

Сариқ гул

МИЛЛИЙ АШУЛАЛАР УЧУН МИЛЛИЙ ШЕЪРЛАР

БЕШИНЧИ БЎЛИМ

Шукрлар ўлсин, ўлмай, саломат бешинчи бўлимнида қоринларимга тақдим эта олдим. Маатаассуф, шеърлар бошимиздаги ҳолларга доир бўлганга, сўз узаюб тўртинчи бўлимда ваъда этдигимиз шоир, шоиранинг мукотибаларини сиғдира олмадук. Олтинчи бўлимга қолдирувга ваъда этувига баробар афуларини истар этамиз. Ҳ. Ҳ.

10 Ихтор: котиб афандимизнинг қаламлари янги бўлганга учинчи, тўртинчи бўлимдаги баъзи нуқсонни қалам бўлган ерларни ислоҳ этиб ўтувни қорини киромларимиздан ўтинурмиз.

[ЯШАСУН ЧУН ВАТАН УҒЛИ]

25. *Оврупо қонлу муҳорабасининг таъсири зулмати остинда ерли маъмурларнинг ваҳшатли балои домина ҳалқуминдан гирифторм ва аларнинг ўз шахсий фойдалари касофатиндан мажбурий сияҳкор ўлмиш бутун Туркистон важавонибда ўлан миллион-миллион мусулмонларни ихват ишлари ила гарданларидаги тори марғни қирқуб озод юзлари оқ, ҳаётлари қайта бошдан бунёд ўлувина энг биринчи сабабкор бўлган муҳтарам Чайкин била «Садои Туркистон» мажалласининг ноширу*

10 *муҳаррири ва ватаннинг энг суюклу ўғлони ўлан Убайдулла Хўжаев ҳазратларининг шарафина бир тарихий ашъори ёдгоронадур. Оҳанги эса усмонли маршлари «Миллату ватан нағмалари» унволи рисолаининг шеърлариндан.*

(Намуна)

Ватаннинг бағрина душман тояди ханжарини,
Йўқ экан қурторажақ бахти қаро модарини.

Яшасун император ҳазрати ҳамхони била,
Керенский, Куропаткин ҳам ҳамқони била,
Таклифи Абдулфоииз мухбуру меҳмони била,
20 Ҳамма тун-кунда дуо қилмади дил жони била.

Яша, Чайкин! Яшасун чун ватан ўғли Хўжаев,
Яшасун соянгиз ила баравж ёшларимиз.

Бунча маъмурлари биз-чун дили доғлонмиш экан,
Бир умумий оғу вермак биза чоғланмиш экан.
Юзимиз макр қароси-ла бўёғланмиш экан,
Бизи озодлигимиз, боқ, кима боғланмиш экан.

Яша, Чайкин! Яшасун чун ватан ўғли Хўжаев,
Яшасун соянгиз ила баравж ёшларимиз.

Сар чекуб чарха ажал қалъаси маҳв эрди ҳаёт,
30 Бир келуб роҳи нажот доврени сурмушди мамот.
Ҳашр ўлуб юрди шаҳодат-ла кафандон калимот,
Ғайбдан келди хароб этди ани икки қанот.

Яша, Чайкин! Яшасун чун ватан ўғли Хўжаев,
Яшасун соянгиз ила баравж ёшларимиз.

Бою бечора ширин ўғлин очоғлар эди,
Юзина термулушуб, қон тўкуб оғларлар эди,
Устина маъмур эли бағрини доғларлар эди,
Кунда юз-юзлаб олуб турмая боғларлар эди.

Яша, Чайкин! Яшасун чун ватан ўғли Хўжаев,
40 Яшасун соянгиз ила баравж ёшларимиз.

На кун ўлмишди, на хайл ўлмишди замон,
Нечанинг қўлида дандони тулу оғзида қон,
Неча минглаб кишилар ўлди ватан бир-ла ҳазон,
Бутун овози жаҳон дутди мусулмони ямон.

Яша, Чайкин! Яшасун чун ватан ўғли Хўжаев,
Яшасун соянгиз ила баравж ёшларимиз.

Улмаишдур жаҳон ичра бу хил фожиа ҳеч,
 Яъни Қаҳворан маъмурлара ҳар жисм эди кеч.
 Бу ватандин икки ўғлон туғуб озоду ўкинч,
 50 Тиз букуб шаҳ қошида қилди бу ҳолатлари реч.

Яша, Чайкин! Яшасун чун ватан ўғли Хўжаев,
 Яшасун соянгиз ила баравж ёшларимиз.

Биласизми сиза ким бўлди бу зулматда чароғ,
 Қуртулуб чоҳи балодин чиқмамиз сўйи фароғ
 Дишлари синмададурким сиза солмишди тароғ,
 Бан сиза англатайин қилмасангизлар-да сўроғ.

Яша, Чайкин! Яшасун чун ватан ўғли Хўжаев,
 Яшасун соянгиз ила баравж ёшларимиз.

Қани бизларда аларда ақли қадрин билажак,
 60 Хизматин тақдир этуб қалб ила таъзим қилажак,
 Шояд афъолимизи онлар ўзи ҳам билажак,
 Ва оллоҳ тақдир эта ҳақни чўх-чўх келажак.

Яша, Чайкин! Яшасун чун ватан ўғли Хўжаев,
 Яшасун соянгиз ила баравж ёшларимиз.

Илмсизликдан ўлуб бизга бу шўришла-фиғон,
 Ҳамон ўлсак ўлараз бир йўла расвои жаҳон,
 Илмдан ўзга эмас бизга нажоти ду жаҳон,
 Бу Ниҳон ўлгуна тарих ёза нисфи рамазон.

Яша, Чайкин! Яшасун чун ватан ўғли Хўжаев,
 70 Яшасун соянгиз ила баравж ёшларимиз.

[СИДҚИДИЛ БИРЛА ДУО]

26. Туркистон ва жавонибдаги миллионлаб мусулмонлар садоқатларин подшоҳ ҳазратларина билдурмоқ сўнғидаги авлодларин ҳуқуқини тайин қилдурмоқ учун ватанимнинг энг суюкли қаҳрамон ўғлонлари ватанни душмандан сақламоқ учун жон фидо этгувчиларни ортинда ёрдамга кетаркан кузатув маросими муносабати ила қолонлардан дуо ва изҳори ташаккурдир.

1333 ҳижрийда Фарғонада илқо топмиш «Раббано додимга ет» ашуласи оҳангидадур.

(Намуна)

10 Ман бу ёнга келмас эрдим,
Ёра, келтурдинг мени,

Икки бор

Оҳ, ёра, келтурдинг мени.

АВЖ

Ўтга солса куймас эрдим,
Ўтга солса куймас эрдим,
Ваҳ, ёра, куйдирдинг мени.
Қилмағил бизларни масти раббано додимга ет,
Қодир худо арзимга ет.

МИЛЛИЙ ШЕЪРЛАР ИЛА

Сидқидил бир-ла дуо қилмакда бўлса йиғлашуб,
Ҳар тун саҳар қолғонимиз.
20 Дарғаҳида мақбул ўлса айлаган ёшу қари,
Гар оҳ ила афғонимиз.
Биз мусулмонларни шояд очса бахтини ўзи,
Ул пуркарам султонимиз.

АВЖ

Подшоҳимизга садоқат кўрсатинг, аҳли ватан,
То қурбон ўлсун жонимиз.
Бу ватан-чун оқса оқсун томчи-томчи қонимиз,
То олий ўлсун сонимиз.

Хосиятлик ўлса шояд бу қаро кунларда бир
Бизларни босган изимиз.

- 30 Занжири таъни маломатга қўли боғланмагай
Биздан сўнг ўғлон-қизимиз.
Шояд оқ кўнгиллигингиз англашилса бу замон,
Зора оқарса юзимиз.

Подшоҳимизга садоқат кўрсатинг, аҳли ватан,
То қурбон ўлсун жонимиз.
Бу ватан-чун оқса-оқсун томчи-томчи қонимиз,
То олий ўлсун сонимиз.

- Фикр этинг, аҳли ватан, айни садоқат вақтида,
Ҳиммат, саҳоват кўргазинг.
40 Қон оқизуб бўлса-да айни ионат вақтидир.
Ғайрат, жасорат кўргазинг,
Тун агар ўтган эса субҳи саодат вақтидир.
Дасти каромат кўргазинг.

Подшоҳимизга садоқат кўрсатинг, аҳли ватан,
То қурбон ўлсун жонимиз.
Бу ватан-чун оқса-оқсун томчи-томчи қонимиз.
То олий ўлсун сонимиз.

- Эй фидойилар, эрурсиз ҳар бирингиз гўйиё,
Ҳар қора бахтнинг юлдузи.
50 Шамъ роҳи зулматимиз моҳи истиқболимиз,
Тун-кечамизни кундузи.
Тил санода, қўл дуода қон тўкарлар йиғлашуб,
Сиз-чун қоланларни кўзи.

Подшоҳимизга садоқат кўрсатинг, аҳли ватан,
То қурбон ўлсун жонимиз.
Бу ватан-чун оқса-оқсун томчи-томчи қонимиз,
То олий ўлсун сонимиз.

- Соғ боринг, сизни узатайлик худога топшируб,
Чин дил била олқишлашуб,
60 Қайтингиз сиҳат-саломат айлашуб хизмат бажо,
Қоршулайлик хушлашуб.

Давлатингизда ёзуб кўкрак юрайлик бизларам,
Роҳат яшаб, қўл ушлашуб.

Подшоҳимизга садоқат кўрсатинг, аҳли ватан,
То қурбон ўлсун жонимиз.

Бу ватан-чун оқса-оқсун томчи-томчи қонимиз,
То олий ўлсун сонимиз.

Тўқ тутингиз кўнглингизни, розидир мунглиқ ватан
Сиздек ширин ўғлонидан.

70 Миллатингиз шод ўлуб умид истиқбол эдар
Сиздек фидо бўлганидан.

Бир масал яхшилардин етмагай жононая,
То кечмаса ўз жонидан.

Подшоҳимизга садоқат кўрсатинг, аҳли ватан,
То қурбон ўлсун жонимиз.

Бу ватан-чун оқса-оқсун томчи-томчи қонимиз,
То олий ўлсун сонимиз.

Хуш муборак ул ҳадиси Мустафо ҳуббул ватан,
Сиз тожи сар айланг бу кун.

80 Тақя айлаб ўзига сиз эътиқод-имонингиз,
Тийру табар айланг бу кун.

Ҳақ ризосига камар боглаб балога раҳматан,
Бошга сар айланг бу кун.

Подшоҳимизга садоқат кўрсатинг, аҳли ватан,
То қурбон ўлсун жонимиз.

Бу ватан-чун оқса-оқсун томчи-томчи қонимиз,
То олий ўлсун сонимиз.

Бу Ниҳоний мустариб тангрига йиғлаб ёлборуб
Айлар сизи тун-кун дуо.

90 Жон оғалар, қаҳрамонлик исмингизни қолдиринг,
Тарихда қолсун то бақо.

Учмасун ислом отимиз, ҳукми қуръон шу эрур
Ҳар ерда бор етса қазо.

Подшоҳимизга садоқат кўрсатинг, аҳли ватан,
То қурбон ўлсун жонимиз.

Бу ватан-чун оқса-оқсун томчи-томчи қонимиз
То олий ўлсун сонимиз.

[ЭЙ МАРДУМИ ФАРҒОНАЛАР]

27. Аҳвол ўзгарув муносабати била аҳолига хитоб йлуб,
1333 ҳижрийда Фарғонада илқо топмиш «Нима, нима-
миш, нимшоҳи довон йўл эмиш» ашуласи оҳангида
миллий шеърдир.

(Намуна)

- Оҳ, Асакани бугдойи,
Яна селкиллайди, дони йўқ.
Оҳ, бизни Туркистон халқи,
Ўзи қимирлайди, жони йўқ.
Нимамиш, нимамиш?
10 Нимшоҳи бу ямон эмиш,
Довон бор эмиш.

МИЛЛИЙ ШЕЪРЛАР ИЛА

Эй мардуми Фарғоналар,
Бу шўришу афсоналар,
Хўб бағрингизни эздиму,
Хассиз қадалган хоралар.
Нимамиш, нимамиш?
Туркистонда қаро кун эмиш,
Бори жаҳлнинг зарбимиш!

- Холи билиб ҳар бешани,
20 Саҳл айламанг андишани,
Ўзи юлуқ томирлара,
Эмди етурманг тешани.
Нимамиш, нимамиш?
Туркистонда қора кун эмиш,
Бори жаҳлнинг зарбимиш!

- Эсдан чиқориб мозилар
Оллоҳ, Расул норозилар.
Пора олиб, диндан кечиб,
Саллоҳдан этманг, қозилар,
30 Нимамиш, нимамиш?

Туркистонда қора кун эмиш,
Бори жаҳлнинг зарбимиш!

Уйқудан очуб кўзингиз,
Бир айланг аҳду сўзингиз,
Қойтиб қорайса эмди гар,
Ҳаргиз оқармас юзунгиз.
Нимамиш, нимамиш?
Туркистонда қора кун эмиш,
Бори жаҳлнинг зарбимиш!

- 40 Ташлашуб эмди далқингиз,
Тоза қилинг хўб халқингиз,
Маъмурлара янчилмасун,
Дилсода ўзбек халқингиз.
Нимамиш, нимамиш?
Туркистонда қора кун эмиш,
Бори жаҳлнинг зарбимиш!

- Бирлашсун эмди бошимиз,
Маслакда қари-ёшимиз,
Шояд аролаш бўлмасин,
50 Кўз қони бирла ошимиз.
Нимамиш, нимамиш?
Туркистонда қора кун эмиш,
Бори жаҳлнинг зарбимиш!

- Қилмай бугун юз қоралик,
Бир нафс учун маккоралик,
Кўрмайлик эрта биз яна
Мундан батар оворалик.
Нимамиш, нимамиш?
Туркистонда қора кун эмиш,
60 Бори жаҳлнинг зарбимиш!

Сиз эмди ғафлатдан кечинг,
Зинҳор мактаблар очинг,
Қўлда на йўқу борингиз
Миллатни йўлига сочинг.

Нимамиш, нимамиш?
Туркистонда қора кун эмиш,
Бори жаҳлнинг зарбимиш!

Шояд ўқуб авлодимиз,
Еткурса оҳу додимиз,
70 Маҳтоби ҳуррият кўрар,
Шояд бизи ҳам водимиз.
Нимамиш, нимамиш?
Туркистонда қора кун эмиш,
Бори жаҳлнинг зарбимиш!

Дилхаста эй маҳзун Ниҳон,
Илм аҳлингдир бу замон,
Бемаърифат миллатга йўқ
Дунё юзида ҳеч амон.
Нимамиш, нимамиш?
80 Туркистонда қора кун эмиш,
Бори жаҳлнинг зарбимиш!

[ҲАСРАТ ҚИЛАЙ, ҚАРДОШЛАР]

28. 16 йилнинг август ойна доир шеър ўлуб, эл авомлигиндан шикоятдир. Оҳанги эса 1327 ҳижрийда Аввал¹ деган қишлоқда илқо топмиш баъзи ноқилларнинг нақлича, Қоратегиндан² илқо топмишдир.

НАМУНА

- Ман боғинга кирмайман,
Боғбон била юрмайман,
Энди ақлим кирибдур,
Авом била юрмайман.
10 Оҳ гуллола, гуллола,
Ҳар ерда нодонлар уёла.

МИЛЛИЙ ШЕЪРЛАР ИЛА

Ҳасрат қилай, қардошлар, кўзни очинг, диндошлар,
Ғафлат била ўтмасун эмди бу ёзу қишлар.

Улса қаю миллат илмсиз,
Шуйла ўлур онинг жазоси.

Йўқ учун виждонимиз қўшулмасдан қонимиз,
Ҳар иш сўнгғида қола бизни Туркистонимиз.

Улса қаю миллат илмсиз,
Шуйла ўлур онинг жазоси.

- Ғайр аз кибру жаҳолат, бизларда йўқ диннат,
20 Садоқат ўрнига сурди давр хиёнат.

Улса қаю миллат илмсиз,
Шуйла ўлур онинг жазоси.

¹ Аввал — Фарғонада Искобилга қарашли бир қишлоқнинг исми ўлуб, Искобилни жануб тарафинда воқеадур. Баъд саккиз чақирим.

² Қоратегин — Бухорога қарашли бир қишлоқнинг исмидир.

Эшонларни ҳолидан, сўз очма аҳволидан,
Ҳамон таъма ишлари ҳалойиқни молиндан.

Улса қаю миллат илмсиз,
Шуйла ўлур онинг жазоси.

Тақво эмиш қилмишлари, яъни шулдур ишлари,
Фақир молин чайнарға ўткур ўлғон тишлари.

Улса қаю миллат илмсиз,
30 Шуйла ўлур онинг жазоси.

Уламнинг ҳолидан, хабар ол аҳволидан,
Оқармасдир диллари нафсоният доғиндан.

Улса қаю миллат илмсиз,
Шуйла ўлур онинг жазоси.

Ишлари даъволашмоқ, бир-бирларидан ошмоқ,
Авқоф учун жон бериб мударрислик талашмоқ.

Улса қаю миллат илмсиз,
Шуйла ўлур онинг жазоси.

Шармсиздур юзлари, ошга тўймас кўзлари,
40 Тўйга боруб тўн киймоқ ҳамон фикру сўзлари.

Улса қаю миллат илмсиз
Шуйла ўлур онинг жазоси.

Ғанийларда сафоҳат, фақирларда касолат,
Бизда топмас тараққий ғайраз кибру жаҳолат.

Улса қаю миллат илмсиз,
Шуйла ўлур онинг жазоси.

Тун-кун аҳли тижорат қилмишидир иморат,
Зарра парвоси йўқдир миллата келса ғорат.

Ўлса қаю миллат илмсиз,
50 Шуйла ўлур онинг жазоси.

Аҳли ҳунарни иши лавҳу тараб қилмиши,
Маърифатдан сўз очсанг, қочар, қолмас бир киши.

Ўлса қаю миллат илмсиз,
Шуйла ўлур онинг жазоси.

Бошқа авомун-нос жоҳилликдин дунмаслар,
Зулмат кўзин қоплаган ҳақиқатни кўрмаслар.

Ўлса қаю миллат илмсиз,
Шуйла, ўлур онинг жазоси.

Кўзни очинг, қардошлар, уйқу битсин, диндошлар,
60 Мактаб очинг авлода, Ниҳон илло йўл бошлар.

Ўлса қаю миллат илмсиз,
Шуйла ўлур онинг жазоси.

Пушти гул

МИЛЛИЙ АШУЛАЛАР УЧУН МИЛЛИЙ ШЕЪРЛАР

ОЛТИНЧИ БУЛИМ

[УЙҚУ БИТМАС УХШАР БИЗДАН]

29. *Татар куйлариндан «Биринчи садо» куйина мувофиқдур. Рижо: баъзи ёшларимиз татар савт оҳанглариин дўст тутувларин изҳори сабабли Туркистон шева-синда, татар оҳангида тубандаги шеърни ёзилди. Баъзи хабарсиз зотларни грамофун табақидан эшитувлари маржиъдур.*

Уйқу битмас ўшар биздан
Қишлар келуб, ёз ўтса-да,
Унутулмас ғафлат биздан
10 Ўзга миллат унутса-да,
Ўзга миллат унутса-да¹.

Истамаймиз маърифатни,
Чин кўнгилдан ҳақиқатни,
На бўлурни ўйламаймиз
Ойлар тўлуб, йил ўтса-да,
Ойлар тўлуб, йил ўтса-да.

Ҳеч нарсани англамадик,
Айтган била тингламадик,
Жаҳолатдан ҳеч қонмадик
20 Даври тараққий етса-да,
Даври тараққий етса-да.

Бизда начун ҳамият йўқ,
Дин йўлига чин хизмат йўқ,
Чин ўлдукми, уёнмаймиз
Қуёш чиқуб, тун битса-да,
Қуёш чиқуб, тун битса-да.

¹ Агар бу ашула хор айтилурса, аввалги «ватан ичра» рубойи-син ҳар рубой сўнгида такрор айтилур.

Уйқу тун бир-ла рўзимиз,
 Ибрат олмасдур кўзимиз,
 Шунинг учун сезмаюрмиз
 30 Миллатимиз хўр бўлса-да,
 Миллатимиз хўр бўлса-да.

Мударрислар дарс ўргата,
 Мубоҳдур деб йўл кўрсата,
 Шогирдлари жувон ўйнаб
 Умр ўткарур мадрасада,
 Умр ўткарур мадрасада.

Эшон иши бойни кутмоқ,
 Оқча учун қўлин тутмоқ,
 Парво қилмас бечоралар
 40 Тошу туфроқ чайнаса-да,
 Тошу туфроқ чайнаса-да.

Авом иши лаҳву тараб,
 Кетди хато йўлга қараб,
 Ибрат ўлмас бошга ҳар дам,
 Хўрлик тоши ёғулса-да,
 Хўрлик тоши ёғулса-да.

Тирилурға қайта бошдан,
 Мактаб очуб тоғу тошдан,
 Ўқув керак, ўқув керак
 50 Хотун-қиз, ёш, чол бўлса-да,
 Хотун-қиз, ёш, чол бўлса-да.

Янги замон турмушимиз,
 Ўқув бўлмаса ишимиз,
 Диёнатга не зарар бор
 Озроқ турмуш ўзгарса-да,
 Озроқ турмуш ўзгарса-да.

Юрармизми, Ниҳон, сосуб,
 Носқабоқни белга осуб,
 Битмазми биздан, ўзгадан
 60 Эски турмушлар битса-да,
 Эски турмушлар битса-да.

	علی آشور لرون شینگی بولم	
	پوشتی گل	
ناشری انرکت بنگ پیده یرطین اولک	خا عری جزوه حکمزه نیار	
حق طبیعی صاحبنه	پنجی طبیعی در	
	مراجعت	
پونته ایل ۱۳۰۳، تین	۱۰، تین	
پونته ده وینر مطبعه پیده. باکمه بولدی		

«Пушти гул» тўпламининг титул varaғи.

[НА КУТУРМИЗ БИР ВАҲШАТЛИК АСОРАТЛАР]

30. «Чаман ичра» деган ашула бўлуб, аслида бу Қашқарда илқо топмиш. 21 ҳижрийда, тахминан, Фарғонада расм ўлмишдур. Намуна учун бир рубоий оҳанг ва бир рубоий-авж учун ўз шеърдан ёзиб ўтамиз.

Вой, чекар оҳу, дод-ей, фиғон булбул,
 Вой, саҳар вақти, дод-ей, чаман ичра.
 Вой, оқар кўкдан совуқ ёшлар, вой дод-ей,
 Вой, саҳар вақти, дод-ей, чаман ичра.

АВЖ

10 Вой, муҳаббат аҳли ким ўлса,
 Вой, уёнуб чиқса гафлатдан,
 Вой, топар файзи илоҳининг, вой дод-ей,
 Вой, саҳар вақти, дод-ей, чаман ичра.

МИЛЛИЙ ШЕЪРЛАР ИЛА

На кутурмиз бир ваҳшатлик асоратлар,
 На ҳаводиским кечмакда ватан ичра,
 На ажаб фикр этган аҳли фаросатга диндошлар,
 Оз эрур бўйла кулфатлар ватан ичра.

На қолуб олим, на илма амал қолди,
 20 Ҳаманинг қалбига дунё камон солди,
 Ёшируб амри шаръининг бидъатга йўлдошлар,
 Қолди бу ислонинг исми даҳан ичра.

Бузулуб феълу хуйимиз ёмон бўлдик,
 Таратуб ўзлик расвои жаҳон бўлдик,
 Қим ушлаб роҳи ислон биза эмди йўл бошлар,
 Ҳамма бадликда бир гўру кафан ичра.

Ҳамамиз бебаҳра илм ила ҳикматдан,
 Хабаримиз йўқ на кун ҳақиқатдан,
 Маънавий бизни кўмдилар олуб ҳарна сирдошлар,
 30 На қўйиб танда қон, на жон бадан ичра.

Бош уза ҳар дам минг турлу ғами ҳижрон,
 Биз ҳамон тўю тамошога саргардон,
 Биз каби йўқдур беору ҳамиятсиз бевошлар,
 На сиёҳпўш, на саҳройи Яман ичра.

Биз ҳамон уйқуда эркан баҳор ўтмиш,
 Ҳамалу жавзомизни далву ҳут ютмиш.
 Кетубон хушхон булбуллар, қуруб кўзлардан ёшлар,
 Қора зоғлар ўрнамиш чаман ичра.

- Йўқ экан ҳисси миллият калонларда,
 40 Ҳамасин эркан даъвоси забонларда,
 Уламою, шайху эшону бою имому қози, мингбошлар,
 Ҳамаси эркан бир дому каман ичра.

Биза басдир эмди бунча бу нодонлиқ,
 Кетмасун беҳудага шунча қурбонлиқ,
 Очайлик мактаб, қуртулсун жаҳолатдан бу бошлар,
 Таролуб ирфон шояд марду зан ичра.

- Сиз ўлуб миллат таржимони, кўз ёшлаб,
 Отилинг ҳар хизматга одим ташлаб,
 Ораға нўғой мактаб солиб ғайратлик ёшлар,
 50 Сўз урунг ҳар бир мажлисда сухан ичра.

Сотилинг миллатга, ўзни ғулом айланг,
 Чин кўнгил бирла хизматда давом айланг.
 Кесилуб умиди сиздан бўлаклардан, эй ёшлар,
 Бу Ниҳон оғлар қон байтул-ҳазан ичра.

[ЯШАСУН МИЛЛАТ!]

31. Миллий ашулаларимиздан «Оғажон латифа» оҳангида миллий ашъор хотун оламиндан бир кинояи ғуссакордир. Бу оҳанг варақларда такрор учун намунага ҳожат қолмади.

МИЛЛИЙ ШЕЪР

Эру қизларга, илм изларга
Оят, ҳадис бирлан фарзу суннат эмасму?!
Уқусун қизларимиз, очилсун кўзларимиз,
Хизмат қилсин жориялар, яшасун миллат!

Уйда ётгунча, жаҳла ботгунча
10 Мактаб боруб ўқумоғи тоат эмасму?!
Уқусун қизларимиз, очилсун кўзларимиз,
Хизмат қилсин жориялар, яшасун миллат!

Уқумай қолганда, эрга борганда
Шариатдан хабарсизлик лаънат эмасму?!
Уқусун қизларимиз, очилсун кўзларимиз,
Хизмат қилсин жориялар, яшасун миллат!

Тонуб иффатни, шаръу ҳикматни,
Уз керагин билиб турмоқ исмат эмасму?!
Уқусун қизларимиз, очилсун кўзларимиз,
20 Хизмат қилсин жориялар, яшасун миллат!

Келин бўлгонда, ўт ёқулгонда,
Ўт айлануб чўқунмоғи бидъат эмасму?!
Уқусун қизларимиз, очулсун кўзларимиз,
Хизмат қилсин жориялар, яшасун миллат!

Билуб ўқушни, ойируб хайр ишни,
Бидъатлардан қўл тортмоғи раҳмат эмасму?!
Уқусун қизларимиз, очилсун кўзларимиз,
Хизмат қилсин жориялар, яшасун миллат!

Жоҳила қолгонда, фикри толгонда,
 30 Уз-ўзини тутолмаслик зўр иллат эмасму?!
 Уқусун қизларимиз, очилсун кўзларимиз,
 Хизмат қилсин жориялар, яшасун миллат!

Олима бўлгонда, ақли тўлгонда,
 Илминг қилган ҳидояти давлат эмасму?!
 Уқусун қизларимиз, очилсун кўзларимиз,
 Хизмат қилсин жориялар, яшасун миллат!

Уқумай қоласида, умр орасида
 Дину дунёдан беҳабарлик заҳмат эмасму?!
 Уқусун қизларимиз, очилсун кўзларимиз,
 40 Хизмат қилсин жориялар, яшасун миллат!

Оз вақт орасида, мактаб борасида,
 Олима бўлса миллат учун нусрат эмасму?!
 Уқусун қизларимиз, очилсун кўзларимиз,
 Хизмат қилсин жориялар, яшасун миллат!

Мозор қошида, чалпак бошида
 Гўрков бир-ла ўлтургани накбат эмасму?!
 Уқусун қизларимиз, очилсун кўзларимиз,
 Хизмат қилсин жориялар, яшасун миллат!

Уйни ичида, кундуз-кечида
 50 Китоб кўруб ўлтурмоғи жаннат эмасму?!
 Уқусун қизларимиз, очилсун кўзларимиз,
 Хизмат қилсин жориялар, яшасун миллат!

Томни бошида, чилим қошида
 Мози чекуб ўлтурмоғи ғурбат эмасму?!
 Уқусун қизларимиз, очилсун кўзларимиз,
 Хизмат қилсин жориялар, яшасун миллат!

Ашир ошида, хотунлар қошида
 Амри маъруф қилуб турмоқ шавкат эмасму?!
 Уқусун қизларимиз, очилсун кўзларимиз,
 60 Хизмат қилсин жориялар, яшасун миллат!

Бекас қолгонда, фақира бўлгонда,
Тилануб кўчаларда юрмоқ ҳасрат эмасму?!
Уқусун қизларимиз, очилсун кўзларимиз,
Хизмат қилсин жориялар, яшасун миллат!

Ҳунар билгонда, меҳнат қилгонда,
Ўз-ўзини тарбия қилмоқ неъмат эмасму?!
Уқусун қизларимиз, очилсун кўзларимиз,
Хизмат қилсин жориялар, яшасун миллат!

Ниҳон, бу кунлар юрган хотунлар,
70 Эрларимизга ҳоло билмам ибрат эмасму?!
Уқусун қизларимиз, очилсун кўзларимиз,
Хизмат қилсин жориялар, яшасун миллат!

Сафсар гул

МИЛЛИЙ АШУЛАЛАР УЧУН МИЛЛИЙ ШЕЪРЛАР ЕТТИНЧИ БУЛИМ

33. Тубандаги ашъор доқи миллатларнинг йиллардан бери асорат абрининг захрнок томчилариндан каъбаи ҳаётлари намнок келуркан, у қурбонларнинг ижобати мукофотина бугун бир адолат хуршиди ҳуррият фалакиндан оғоз этмаса, ҳар ошиқ энг суюкли маъшуқасина узун зимистонлар ҳақиқий бир баҳористонина етмасидир.

[ҚАҲРАМОН АҲЛИ ВАТАН]

Тубандаги ашула гарчи Туркистонда етти-саккиз йиллардан бери айтилиб келмакда, лекин оҳангининг қарердан илқо топганлиги очиқ маълум бўлмади. Пластикаларда борлигина биноан татарлардан илқо топмиш ва алардан туркистонликлар ўрганмиш ўлса керак.

Мақдамингиз хуш муборак, қаҳрамон аҳли ватан,
Изларингиздан очилди янги боғ, янги суман.
Гарчи йўқди сизда ҳикмат, ҳарбий олат, илму фан,
Бу қуруқ бозуларингиз бўлдим у хуш мумтахан.

10 Соқи ул арвоҳ ўлуб сўнди мамота руҳи тан.

Бу саодат сиз туфайли ома қилмишкан насиб,
Сода дилларга табиийкан бале бахти нажиб,
Ул боболардан муқаддас бу масал бордур ажиб,
Соғланурса гар мараз, келгай оёғи-ла табиб,
Жабҳангиз нури-ла равшан бўлди ҳар байтул-хазан.

Қайси кунлар борчани кўзида ёши қон эди,
Оғзи боғлиқ рўза бир-ла, қўлида арқон эди,
То бу дам барча фироқ ўтида бағри қон эди,
Шукрилиллоҳ муттакомиз ҳазрати Яздон эди,

20 Мустажоб этган экан фарёд ҳар ёшу куҳан.

Чиқди бир хуршид иқболига имкон ўлмаган,
То бу дам амну вусула ҳукми инсон ўлмаган,
Асрлардирки бу армонларга даврон ўлмаган,
Қолмади бир танки шул кун шоди хандон ўлмаган,
Тилғирофлар келтуруб ўзга ҳаёт, ўзга сухан.

Ё оллоҳ, бу ватанни душманига бер завол,
Шавкатида биз юрайлик ал-амону бемалол,
Қолсун тубсиз бўлуб, ё раб, бу иш мисли хаёл,
Барчамиз ёрдам қилайлик борича қурби мажол,
30 Йўқса қолмас амну роҳат таъма кам-кам пираҳан.

Шукр бу кунни Ниҳонга кўрмоғин ёзмиш қалам,
Ҳар севинчинг аввалида бор экан ранжу алам,
Эрди панжшанба ҳамал тўртинчиси белофу кам,
Тарихи ҳижриясина жон фароғ ўлди алам,
Хуш муборак шукр ила сотди шарбат ҳар даҳан.

3343

مکتبہ عالیہ
طی اشوارون یحیی بولم

Узбекский Государственный
Научно-Исследовательский Институт
Библиотека
Отд. № 1
г. Самарканд

وطن ایشپیلر

بگ زبان حالندن
(نمان)
شاعری ح. گلزاره نیازی
ناشری معرفت کنجاشمی

پرچی طبعی

طبع مقر صابنه مانه
۱۳۳۵ هجری
۲۵ جمادی الآخری ۱۹۱۷

ده روز چون آد بریس خوقنه معرفت ، غیرت کنجاشمی

«Сафсар гул» тўпламининг титул varaғи.

[ПЕШОНАМИЗ ТОР ЭКАН]

НАМУНА

Юринг, ўртоқ, ўйнайлик,
Дарёларни бўйлайлик,
Балиқларга роз айтуб,
Тангримизга йиғлайлик.
Вайсиной!.. Золотой!..
Ай-да, Мамажон, Симга файдём, дорогой.

34. *Мардикорлардан бири уҳлаб ётаркан, юзбошининг ани уйғотувидур:*

Пешонамиз тор экан,
10 Ёзуқликлар бор экан,
Энди билсак, бу ишга
Жаҳл сабабкор экан.
Ҳой, паҳлавон, тур, қаҳрамон,
Ай-да ишлайлик, тангри қўшмиш, нишлайлик!

Ношукурлик бизлардан,
Ўтмуш ўғул, қизлардан,
Ахир мундоғ ажралуб,
Қорга ботдик тизлардан,
Ҳой, паҳлавон, тур, қаҳрамон,
20 Ай-да ишлайлик, тангри қўшмиш, нишлайлик!

Кетмон, белин отубсан,
Ҳафаликка ботубсан.
Ўғул, қизинг туш кўриб,
Кўнглинг бузуқ ётибсан.
Ҳой, паҳлавон, тур, қаҳрамон,
Ай-да ишлайлик, тангри қўшмиш, нишлайлик!

Кўз ёшинг кўп оқузма,
Кўнгил уйини бузма.
Меҳрибондур тангримиз,
30 Ҳаргиз умидинг узма.
Ҳой, паҳлавон, тур, қаҳрамон,
Ай-да ишлайлик, тангри қўшмиш, нишлайлик!

Бузуқ ўйни ташлагил,
 Кундуз ишинг ишлагил,
 Кечлар намозинг ўқуб,
 Тангрига кўз ёшлагил.
 Ҳой, паҳлавон, тур, қаҳрамон,
 Ай-да ишлайлик, тангри қўшмиш, нишлайлик!

Йигит деган эр бўлур,
 40 Меҳнат кўрса, шер бўлур,
 Кўргил, ғайрат-куч била
 Шоҳлар жаҳонгир бўлур.
 Ҳой, паҳлавон, тур, қаҳрамон,
 Ай-да ишлайлик, тангри қўшмиш, нишлайлик!

Насиб қўшар, келурсан,
 Бўйла ишлар кўрурсан,
 Ота-онанг, ватанинг
 Шунда қадрин билурсан.
 Ҳой, паҳлавон, тур, қаҳрамон,
 50 Ай-да ишлайлик, тангри қўшмиш, нишлайлик!

Ишни қил ўйнаб-кулуб,
 Очилган гулдек бўлуб,
 Шояд қайтсак барчамиз,
 Бугун, эрта сулҳ бўлуб.
 Ҳой, паҳлавон, тур, қаҳрамон,
 Ай-да ишлайлик, тангри қўшмиш, нишлайлик.

Ташлаб мулку жоҳимиз,
 Келдик биз деб шоҳимиз,
 Кўргач садоқат, сўнгра
 60 Шояд эшитур оҳимиз.
 Ҳой, паҳлавон, тур, қаҳрамон,
 Ай-да ишлайлик, тангри қўшмиш, нишлайлик.

Сувлар кетар, тош қолур,
 Кулфат кетар, бош қолур,
 Боболардан бир сўз бор:
 Усма кетар, қош қолур,
 Ҳой, паҳлавон, тур, қаҳрамон,
 Ай-да ишлайлик, тангри қўшмиш, нишлайлик!

[СОҒИНИБ]

35. *Тубандаги шеър ҳалиги уйқудан турган мардикор тилидан юзбошига жавобдир. Оҳанги эса 1332 ҳижрийда Искобилда илқо топмиш «Ёр-ёрларим» оҳангидадур.*

Қора сочим ўсиб қошимга тушди, ёр-ёрей,
Бу савдолар мени бошимга тушди, ёр-ёрей.

АВЖ

Бориб айтинг мени кимки сўраса-ей, ёр-ёрей,
Жаҳолатдан бу меҳнатларга тушди-ей, ёр-ёрей,

Қаттиқ тегма манга мунча, юзбошим,
10 Оқузма кўп ғамим узра кўз ёшим,
Юрак-бағрим ўзи ҳадсиз эзилган,
Юрту ватаң, элларимни соғиниб.

Олти ойдуру тушдим мундоғ ғурбатга
Суйганларим ташлаб бирдан фурқатга,
Дилим қондир ширин ўғлон, қизларим,
Муҳаббатлик дилбаримни соғиниб.

Рангим сомон янглиғ дард ила ғамдан,
Жудолиғдан тушган ҳажру аламдан,
Тоқатим йўқ эслаб чидаб турарга
20 Ака, сингил, жигаримни соғиниб.

Ўз юртимдан келдим қанча узоғлаб,
Билолмасдан кимдан элим сўроғлаб,
Кундан-кунга ортар дарду ҳасратим,
Мунис аҳли дардларимни соғиниб.

Тушса ногоҳ қайси бири ёдимга,
Фалак титрар чин оҳ урсам додимга,
Босолмасман кўнглум кетар дам-бадам,
Қари ота, модаримни соғиниб.

Юртимдаги эса тушуб чорбоғлар,
30 Жўраларим, жондан ортуқ ўртоқлар.

Бутун ақлу ҳушсиз девона бўлғум,
Уйнаб юрган кунларимни соғиниб.

Алалхусус, тўй қилолмай ўғлоним,
Кетарму деб юракда бу армоним,
Қўлим ишга бормас, кўзимдан ўтса
Ширин қизим Раҳбаримни соғиниб.

Кўрмай ўсган эрдим қаттиқ меҳнатни,
Фалак солди нетай шуйла кулфатни,
Узоқ ойлаб тунлар кўзум юммасман,
40 Фароғатлик тунларимни соғиниб.

Кўнгли синуқ мусофирман, қақшатма,
Бўлақларга мани ҳаргиз ўхшатма,
Дилим кўтар ёзиб хатлар элимга,
Ўқисинлар дафтаримни соғиниб.

Қачон озод бўлур, тангрим, бошимиз,
Ватан бориб қурур кўздан ёшимиз,
Кўп қатори раҳм айлағил бу зора,
Адо бўлдум элларимни соғиниб.

[САЛОМ АЙТИНГ]

36. Тубандаги шеър қаҳрамонлардан бири ўз маҳалла-лигидан бир ҳамроҳини ватанга узатуркан, ота-она, хеш-таборина сўзлаён дуо паёмини танзимидир. Оҳанги эса «Сардафтар» мусиқининг дебочаси ўлан «Савти чоргоҳ» оҳангидадир.

Грамофун табақларида тубандаги бир мисра ашъор оҳанги «Савти чоргоҳ» 4-дандир.

Афо, соғ борсангиз, аввал
Дадамларга салом айтинг.

- 10 Югуриб чиққан ул мушфиқ
Онамларга салом айтинг.
Кўзи қон ҳамширам бирлан
Акамларга салом айтинг.
Ўлиб пешонасин мен-чун,
Укамларга салом айтинг.
Қўну қўшни, кичик-катта
Ағомларга салом айтинг.

Саломат, денг онажоним
Кўзин зинҳор ёшлатманг.

- 20 Жудолик доғи бас, бемор
Деб минг бор қақшатманг.
Онам бечорани ғам бистарига
Зор ташлатманг.
Афо, ҳамшираларга мотамим
Такрор бошлатманг.
Эшитган бўлсалар нотоблигим,
Ўзга маром айтинг.

Отам ранжитмасунлар бу
Суюк ўғлин аносини.

- 30 Ўзи ҳайрон, тополмасдан
Бу дардининг давосини.
Жигар-бағри эзилгандир
Йўқотиб кўз қаросини.
Аюрмасин аносидан

Эгам бир қуш болосини.
 Отам ёлғуз топиб, бу сўзларим
 Бир-бир тамом айтинг.

- Акам, ҳамширалар мунглуғ
 Онамни кўп қувонтирсин.
 40 Саломат эркан ўғлинг, деб
 Олиб кўнглин юпонтирсин.
 Бугун, эрта келурмиш, деб
 Гаҳи алдаб ишонтирсин.
Мани йўқлиғим билдирмасун
 Хизмати-ла бу қондирсин.
 Чақириб ҳар бирин мендан
 Бу хил арзу паём айтинг.

- Онам кўп йиғламай тун-кун
 Сабр айлаб, дуо қилсин.
 50 Улуғ тангрига ёлборсин,
 Ани пушту пано қилсин.
 Бу иш тақдири ҳақдандир,
 Шукр шому сабо қилсин.
 Ки шояд хуш келиб манга,
 Дуосидин шифо қилсин.
 Афо, бу сўзларим кўрганда
 Ҳар бир субҳу шом айтинг.

- Отам ҳам инчунин оппоқ
 Сақолига тўкиб ёшин,
 60 Емон фикр этмасин тунлар
 Тонг отгунча ушаб бошин.
 Ўзига тутсин ибрат
 Ҳазрати Яқубни бардошин,
 Мани қилсин дуо сингил,
 Ағоларни силаб бошин.
 Худога ношукурлик қилмасун,
 Ҳаргиз давом айтинг.

- Сўранг биздан агар келса,
 Сўрашуб жўра, ўртоғлар,
 70 Қалай, деб, сўрсалар, айтинг,

Шукр, сиҳат, омон, соғлар.
Келиб қолгай, денг, албатга,
Очилгунча гулу боғлар.
Алар кўнглига ҳам бетоб
Дебон солманг қаро доғлар,
Ёзиб хат, ҳол сўрашганга
Саломим номба-ном айтинг.

Ёғуқлиқда на бор они,
Эгамдан ўзга тан билмас.
80 Масал бор кўрмаса ғурбат,
Киши қадри ватан билмас.
Банамча бу жаҳолатдан,
Вале ҳеч марду зан билмас.
Жазоси шул қаю миллат,
Ки ҳикмат, илму фан билмас.
Ўзидан кўрмаса аҳли,
Ватан ул фикри хон айтинг.

Илмсизлик биза охир
Кетурди бунча савдолар.
90 Экан фармони олий шул
Биз эдик ўзга ғавғолар.
Эсак дониш эли, ўлмас
Эдик биз мунча расволар.
Бу кунлар ибрат ўлсун, эй
Ватан кетувчи ҳамроҳлар.
Илм таҳсилига қилсун
Ҳама бир дам, давом айтинг.

Ҳавас бас эмди, тарк этсун
Ҳама тўю-тамошони.
100 Базм, айшу тараб, бидъат
Қаби беҳуда савдони.
Ҳама якдил бўлуб тутсун
Умури шаръи мавлони.
Ўзи раҳм этмас ўлса гар,
Ҳақиқий сулҳ султони.

Қарор олмасга ўхшайди,
Ҳамон нокому ком айтинг.

- Ажаб бир яхши иш бўлди,
Бу кунлар бизга бор ўлди.
110 Ки биздан подшомизга
Садоқат ошкор ўлди.
Очилди кўзимиз аҳли
Ватан хўб хушёр бўлди.
Бизи куфрони неъматга
Бу ибрат бешумор ўлди.
Қўюб кўп ваҳшилиқ эмди,
Бўсунлар илма ром айтинг.

- Биз ишлармиз арслондек,
Бобомиз қаҳрамон ўтган.
120 Суюгимиз бу хил меҳнат,
Машаққатлар била қотган.
Ва лекин ерли маъмурлар
Бизи қўрқувга ўргатган.
Садоқатлик бу хизматни
Биза бир бошқа кўрсатган.
Бўлак кўп шубҳалиқ хавфу
Хатар, ўзга калом айтинг.

- Омон ўлсун бизи йиғлаб
Бу ғурбатга узатганлар.
130 Дуода бўлсалар тун-кун
Ғами фурқатни тортганлар.
Узуб тангрим насибини
Йўналса мунда ётганлар,
Кўрушса на ажаб бир кун
Йўқолган ҳам йўқотганлар,
Ҳайр эмди, етинг сиҳат,
Бўлак йўқ муддаом, айтинг.

- Яшасун янги давлат!
Яшасун ҳуррият!
140 Яшасун ёшлар!

АҲВОЛИМИЗ

Чиқди ҳақ сўз учун ачиғларимиз!
Қарога ёпишиб сариғларимиз!
 Биздами айб ёки деҳқонда!
 Шўра бўлғай чиқиб тариғларимиз!
Қадимнинг расмини тутиб суннат,
Бидъат ўлди ҳама қилиғларимиз!

УЛАМОЛАРИМИЗ

Туша! деб нафс ва жоҳил тўрига!
10 Илмнинг наҳридан балиғларимиз!
 Ҳусн сайри савоб деб онлар!
 Қолди бўлмаё бузов силиғларимиз!
Чиқадур қошлику упони қўйиб!
Бурнидан беҳабар йириғларимиз!

БОЙЛАРИМИЗ

Тортушиб қўш қулоқни боёнлар
Синди-кетди сингиб қатиғларимиз!
 Илм ила иттифоқ бўлса эди
 Ортиб ичкай эди мушиғларимиз!
20 Қолдими ўтмаган фабрикonga
Бўйрадан тортибон бу чиғларимиз!
 Бойруз қайси? Синф барчасидан
 Ризо ўлди ҳамон синиғларимиз!

БЕЧОРАЛАРИМИЗ

Ҳар куни бир қабат тушар этидан
Семиз ўлмаё ҳамон ориғларимиз.
(Жаҳлда қолганларимиз.)

- Топмай аввал балони чорасини,
 Чиқа сўник нолаю даригларимиз!
 30 Қолди ҳар кас қўлида мисли гаров:
 Дўфи, тўн, маҳси ва қийиғларимиз!
 Ҳар тарафда фасона бўлгандир
 Ушбу расвочилик қизиғларимиз!
 Гафлатнинг хўб кўриб жуволдузин
 Босдимикин ҳама қитиғларимиз!
 Энди бир ойнага боқайлик-чи
 Тобидан тушдими мийиғларимиз!

ҚОЛГАНЛАРИМИЗ

- Мадан жаҳл ила варам қилган
 40 Ваҳшатинг зарбида қабоғларимиз!
 Оврўлик бир тилофисод ўлсун
 Илм отлиғ муҳим тийиғларимиз!
 Марҳами маърифат ёпишдуралим
 Шояд ўлсун сиҳат эзиғларимиз!
 Шояд ўлмасмуди китобларда
 «Илм, ўқув фарз!» деган битиғларимиз!
 Газета саҳифасига дарж айланг,
 Чувалиб қолмасин титиғларимиз.
 50 Ҳар замон ўқисак олиб қўлга,
 Қолса шояд ҳама қичиғларимиз.

* * *

Авлоди Туркистон, бу дам доғи ватанлардан гапур!
Айлаб садолар иллоти Ясру Яманлардан гапур!

Янги сабийлардек сучук тиллар ила масрур эдуб,
Қилғил Масиҳодек сўзунг ширин суханлардан
гапур!

Маъсумай банди қафас, маҳрумай илму фунун,
Шаҳноз Сўфизодадек беруҳ танлардан гапур!

Бир парча дока сурф ила чит ҳақи дурур лаҳад,
Қолган тирик мурда ясан шоҳи кафанлардан гапур!

Нафси тамада «Нортанак» илмини таъхир айлаган,
10 Нақвида доми миллатун пири кўҳанлардан гапур!

Ишқия шоирларни қўй, онлар санам қурбонидир,
Сан ҳам адаб майдонида назми чапанлардан гапур!

Қўй эски боғу эски тол ул шўразор афсонасин,
Янги кўчат асмор яна янги чаманлардан гапур!

Бум қушлара ҳайф айлама тири ҳақиқатни отуб,
Тафсилина ҳозир ўлан зоғу зағанлардан гапур!

Қорилар ила соменинг шавқин камола битқури,
Шогирд муаллим собиқа ул мумтаҳинлардан гапур!

Қўй, вақти ўтди, пилаи вақур водаригдан сўзлама,
20 Сўзни алиштир, ўрнига илм ила фанлардан гапур!

Қўйғил ўшал ёлғонлари ҳам қатли нафс этганлари,
Ҳифзи сиҳат миқрубига доруи танлардан гапур!

Дардманд ўлуб ёзмоқ эса албасти, дев, жин ноласин,
Солма қулоқ онча керак захми баданлардан гапур!

Қўй, ондану-мундан хабар, эълон қаросин ёйма кўп,
Исмон журнолу катаб, яхши рўмонлардан гапур!

МАРСИЯ

Ваҳ, қаро кун тушди қайдан, боғу бўстондан жудо,
Бесабр дилдан, чора қўлдан, даҳри Луқмондан
жудо,

Нур кўздан, тобу тандан, дарду дармондан жудо,
Тир ёйдан, сайд жондан, сийна қалқондан жудо,
Ғунча гулдан, гул тикандан, сабза райҳондан жудо,
Ниша бўстондан, садафлар абру найсондан жудо.

Оҳ, миллат етди бу дам қайғулик ғамлик замон,
Тегди оғзингга ҳалокат тоши, эмди тўла қон,
Дод қил даври фалақдан, ботди хуршиди жаҳон,
10 Мотам айла, оғласун аҳволингга ҳар инсу жон,
Қўк сари учди Масиҳо жисмлар жондан жудо,
Яъни, такрори тараққий мурғи шабхондан жудо.

Бодаи доғиш тўкулди, талх ўлди айшу ком,
Кеча битмай, кундуз ўтмай, қайтадан субҳ ўлди
шом.

Гавҳари матлаб ушалди топмайин қиймат тамом,
Сўзи ҳижрон бирла қолди ёру дўсту хосу ом.
Бўлди зулмат кечаси шамъи шабистондан жудо,
Яъни, доғиш кишти зор бўлди деҳқондан жудо.

Эй фалак, чархинг бузулсин, дод дастингдан сани,
20 Ҳеч киши ўлмаса обод дастингдан сани,
Топмаса ҳеч кас омон, фарёд дастингдан сани,
Барча илм ўлғуси барбод дастингдан сани,
Йўқ илкдан бўлмаган мақсуд дармондан жудо,
Осмон маҳпорасиндан арзу раҳшондан жудо.

Қўрмадунг дунёда миллат дардидан бошқа ҳузур,
Топди қиблаи мавт амрозингни асрори зуҳур,
Хидматинг ҳаққи ёғсун қабри аждодингга нур,
Ажрлар айлаб ато сабран жамилан ул ғафур,

Қилмасин ҳақингда авлодингни эҳсондан жудо,
30 Яъни, доим хидматингни найру урфондан жудо.

Оҳ, бўлдинг тифсиз миллатга қурбон, алвидо!
Боргоҳи ҳақға қилдинг туҳфани жон, алвидо!
Равзаи Аҳмадга ўлдинг руҳи меҳмон, алвидо!
То қиёмат баҳри раҳмат сенга, тўфон, алвидо!
Улмасун доим мазоринг нури раҳмондан жудо,
Улмағил ҳаргиз биҳишда ҳури ғилмондан жудо.

* * *

Сан ул сайёдим илкинда боғланмиш танобим вор,
Қачон бисмил эдарсан жисми руҳ ила жавобим вор.
Қўзим қонига раҳм этсанг қўлинг торт тири ёйингдан,
Юрай жавлон этуб гулзори хуснингда савобим вор.

Таомилда расм ўлмиш иборат бир тақорифдан,
Салафлар хизмати маҳв ўлмасун чун фикру орифдан.
Шамойилда санувбар қоматимға ўлмангиз мағрур,
Самарда мисли ар-ар баҳрасиз ўлмиш маорифдан.

Бу кун дил наҳрида бошқа ҳаётинг шавқи бирёндур,
Қамоли завқдан дарду ғамингни тавқи гирёндур.
Ражаб «ёз» эрди осори муҳаббатдан нишон этдим,
Сафои айши таърихим «Умар боғида» пинҳондур.

Мирзоҳидга

Миллат учун етурмади бин кўкка зоримиз,
Хизмат учун отиб ҳама ўз қору боримиз.
Бу сир надурки, тангри хароб этмади ҳамон,
Бир ёқда бахтимиз, яна номус-оримиз.

* * *

Ёзарман сана саломимни чўх,
Қилуб мухтасар каломимни чўх.
Ёзарсан тездан муҳаббат шамим,
Десанг шод этай ғуломимни чўх.

* * *

Мумкин ўлурса эрди йўлингда вермака бош,
Билло ниёз эдурам бўлса танимда минг бош.
Лойиқ эмас агар-чи ёзмиш азалда наққош,
Ҳайфи жамолим ул, деб кўрганда чертмагил қош.

БИЗ ВА ЖУМЪА БАЙРАМИМИЗ

Ҳар икки ўғлон садосин қилди гўё жумъадан,
Сийнасида кўргазуб хавфи миноди жумъадан,
Қўйди нома навҳасига эмди иншо жумъадан,
Езди бир фасли ҳикоят лаззат оро жумъадан,
Ҳар касинг фикрига солди ўзга ғавфо жумъадан.

Жумъанинг табрик этув эрди валеқ суннати,
Ижтимоий мислимин эрди улуғ бу ҳикмати,
Минбар узра ваъз эдарди англаюрди имтиҳо,
То билурди дин надир, маслак надир, на миллати,
10 Иттифоқ, иттиҳод ўлгайди барпо жумъадан.

Суннати зойил эдан тақлиди умматлар чиқуб,
Илму ҳикматдан хабарсиз олий фитратлар чиқуб,
Нафс таъма хартумидан турфа бидъатлар чиқуб,
Бори савту наъмадан таҳсили ғафлатлар чиқуб,
Хутба қолди бизга гўё бир муаммо жумъадан.

Фаҳм эдарса эрди ҳар кас гар маони хутбани,
Лек дилу жони била табрик эдарди жумъани,
Йиғлаб ўлтурмас эди кўзиға тортиб сурмани,
Таъжил этмай фарқ эдарди масжид ила турмани,
20 Оҳ ким бебаҳрадир ҳар кўр бино жумъадан.

Суҳбати ижлос мисли ўрнига хамру қабоқ,
Зикрдин маърифатнинг ўрнига сели улоқ,
Бир-биридан ҳол сўрмоқ ўрнига бўғзу нифоқ,
Шуфт эҳсон, саҳоват ўрнига таъну таёқ,
Расм ўлмиш бизлара ўйла томошо жумъадан.

Оҳ бизда пиру ҳазратга омиллар қани?
Нафъ оминг излаён ўйла таомиллар қани?
Ваъз ила таййу эдан илмига комиллар қани?

Бидъата таҳқир эдуб силлатга ҳосиллар қани?
30 Не тараққийлар етарди бизга холо жумъадан.

Ўзгалар байрам куни келса на хил дилшод эдар,
Миллий мажлислар ясаб, фикрига хас бунёд эдар,
Кенгашуб диний амал ҳар камчиликни ёд эдар,
Недан ўлса камчилик жамоа ани ижод эдар,
Ибрат ўлмас бошқа кун бўлдики ами жумъадан.

Кошки ҳиммат эдарсан тожиру косиб бизи,
Иттифоқ этса имомон қавми жоҳил, раҳбари,
Хутбалар туркий ўқулса, англаса ёшу қари,
Не ажаб келгай десак жомеъга то кўру қари,
40 Қиргай эрди қўлга онжақ ийд бизо жумъадан.

ШЕЪРИ МАНСУР

Аёз, ҳар қанча билсанг ҳам оз,
Қиш ғамини еганинг ила боқармуди
Сеңи ўз ёнидан ёз.

«Алқасос ул ҳақ»га мункирмусан,
Боланг олдингда туруб, биров боласига
белингни қиласан хўроз.

Хотунинг қовуз чалур уйда очликдан,
Қўчаларда керилуб кабоб ошарсан қўшуб
зира-пиёз.

- 10 Худонинг маърифатидан бир зарра хабаринг йўқ,
На фойда ибодатинг бирла йиртилуб кетса
жойнамоз.

Худо буйруғига ва миллатга бир тийинми кетса
Санампарастмусан, бўлур мозор ваҳийсига бор
назру ниёз. ўлум,
маблағинг

Ўғурлиқ, тамаъ, текин, бу учини фарқи нима,
Ва ё дўнғизними териси ё думи халолроқ
бир оз?

- Вақфи кўп масжидгами бошинг қурбон
20 Қани ул даъвои диндорлик, ул қаноат,
таваккал магар андоз.

Жасоратинг, ҳаракатинг мисоли қўнғуздек
Эртага эшикинг оғзи тезак, ўзинг бенишон,
уйдами оёғинг осмонга дароз.

Устингда малла, бошингда катта салла,
Қўлингда тасбиҳ кифоями
оз-моз.

Устингдаги атласни юзи ялтироқ,
Шунинг-чун бойларга фатво, ин ҳам аз жумлаи
ҳайрот:

- 30 Улоқ, бачча, дорбоз.

РАМАЗОН

Келди айёми муборак, барча жон дилшоддир,
Руҳлари ҳам ҳар азобу қаҳрдан озоддир.

Рўзани моҳи шарифинг ҳурматиндан беҳилоф,
Осий, ғайри осийга ҳақ раҳмати бунёддир.

Бу саодат кунда йўқдир бизда эҳсон суннати,
Умматидан Аҳмадинг руҳи бугун ношоддир.

Ағниёлар ағниё аҳбобига вергай закот,
Амри ҳақ, аҳкоми шаръа ўзлари устоддир.

Камбағаллар қичқирурса, дема овози закот,
10 Бори бой хизматчисин зарби элиндан доддир.

Дарбадарлик, беватанлик зарби етмасми анга,
Боз анга дашному таъна ханжари муздоддир.

Оҳ, қилдинг, эй жаҳолат, илмсизни оқибат
Парча нонга бошини ҳам, номуси барбоддир.

Ийд кунин барча ясангай турфа алвонлар киюб,
Осмон гўё оёқ остида барафтоддир.

Камбағаллар титрашуб юргаи яланғоч изғушуб,
Оҳ, бу фақру асорат онлара сайёддир.

Дилшикаста, бағри хун, кўзида ёши шашқатор,
20 Отасиз, бахтсиз етимлар ҳолига фарёддир.

Эй мусулмон, сенга вермиш, анга йўқму қудрати,
Лек андан озмойиш, сандан истибоддир.

Ўйлама, ўлгунча ҳар ким бу разолатда кетар,
Шоҳлар бир кун гадо, бир кун гадо шаҳзоддир.

Бир етимга тева бўлмоқ шаъни Аҳмадга надир?
Бир етим дилшоддир, даргоҳи Акбар шоддир.

Ҳақ қули бўлсанг, ҳақиқат риштасин тутғил мудом,
Зоҳиру ботин ҳақиқат наҳридан ободдир.

Эй Ниҳон, бўйла мусулмонлик ила шармандасен,
30 Зоҳиринг тақлиди уммат, ботининг ифсоддир.

* * *

Тараққий аҳлидан сўрдуқ қачон диний жиноят бор,
Тилу комида ҳар доим салафлардан шикоят бор,
Сизи иснодингизни таънидан доим сироят бор,
Халойиқ сўзича ори қабоҳат бениҳоят бор.
Йўқ эркон илмингиз нечун қилурсиз карру пар ҳайҳот,
Ва ё борму дилингизда бўлак мақсудлар ҳайҳот.

Боруб таҳсили илм айланг, тараққий даъво этгунча,
Адои фарз этинг ҳақдан ажални амри етгунча,
Беринг у қалба сайқал то жаҳолат гарди кетгунча,
Улунг олим маорифга тараққий даври етгунча.
10 Бўлур сўнгра сўзингиз халқ ичинда муътабар ҳайҳот,
Усиз ҳеч кимга қилмасдур бу оҳингиз асар ҳайҳот.

МУҲАММАС БАР ҒАЗАЛИ АВЛОНИИ ТОШҚАНДИИ

Бик фиғон, биздан тараққий юз ўтурди қиллата,
Ўз фиолимиз етурди ҳар на келган миллата,
Илмсизлиғдан оёқлар толди, ботдик зиллата,
Эй кўзум қон оғлаким юз, верди ғамлар миллата!
Ҳосил ўлди... ақдалар маршатаи жинсията.

Очмадик кўз уйқудан, бўлдик ҳамиша масту хоб,
Этмадик ғайрат била йўлга жигарларни кабоб,
Олмадик ибрат тутуб, номусу ор ўлдик хароб,
Ўзга миллатлар ўлуб илму адабдан комиёб,
10 Молу давлат жам эдуб қувландилар амнията.

Ғофил ўлдик, солмадик ўз ҳолимизга бир назар,
Айни бидъат, буғзу ваҳшат, бўлди ишрат мўътабар.
Ғайри аз ин кин, адоват бермади ўзга самар,
Биз-да уйдуқ жумла ўлдиқ маърифатдан беҳабар,
Ўгради абнойи миллат бирма-бир маҳвуйта.

Ғар басорат вор эса фикр айлағил ҳолингга боқ!
Ўзга миллатда налар вор ўлса, биз андан йироқ!
Доимо бизлар ҳақиқат сўзга солмасдан қулоқ,
Тушди ноҳақдан бизим ўртамиза буғзу нифоқ,
20 Иттиҳоди турк эдуб қилдик ҳавас зиддията.

Бесамардир бу ётуб қилган бизим афғонимиз,
Кўз очуб ғайрат этинг айлаб фидолар жонимиз,
Шуғл этайлик маърифатга оқузуб кўз қонимиз,
Жам ўлинг бир ерда акмол айлайик нуқсонимиз,
Савқ эдинг атфолимиз сар манзили иллията.

* * *

Эй булбули миллат, ёздим сана саломим,
Сўнг хизмати миллат била бу арзи паёмим.
Валлоҳ аминамки, мурод кавсари тўлмай,
Чиқмас караминг ҳавзина ботганида жоним.

* * *

Ушшоқ шоир аҳлига ҳар шай баҳонадур,
Ҳар дамда бинг хаёлида шўҳи замонадур.
Ўлмаз писанд мардуми таъни маломати,
Ушшоқ шоир ўлмоғи айни фасонадур.

Қим борса беринг қўлига нойди,
Ғайратдин олинг-да тезда фойди.
Ёзганда бўлак кишига нома,
Мундоқ бемаза қизиқ бўлмойди.

\ * *

Келганга бердим қўлига нойди,
Ғайратга топмай най, рубоб, шайни,
Уйлаб деюрман: мудир қўлига,
Қайтмасти берсам яхши бўлмайди.

Марғилонга келиб усули жаид,
Булғади шаҳримиз, ҳаром ўлди.

Пишмаган ишга ким қадам қўйса,
Оқибат ул хаёли хом ўлди.

Қўпаюб мактаб ичра лутма-лут,
Тур саҳнида эҳтилом ўлди.

Чиқмаган ҳеч ишни уҳдасидан,
Бизларга бу ер мақом ўлди.

* * *

Чиқди бир катта узр охунди,
Мақсад ошига пашшалар қўнди.
Монеинг зарбидан Сафар йиқилуб,
Қонади бурни, тошга қоқинди.

«КЕНГАШ»

Етди эмди биза сабо «Кенгаш»,
Хуш ёрушмоқдадур ҳаво «Кенгаш»,
Тур уйқудан чекуб наво, «Кенгаш»,
Тилга ол ҳамд ила сано «Кенгаш».

Фикр этуб кутмагон замон келди,
Югуруб етмагон бу он келди,
Файбдан мурдаларга жон келди,
Неъматин шукрин эт адо, «Кенгаш».

- 10 Туну кун қичқирувда қойим тур,
Уйқудан уйғотувга доим тур,
Туртсалар, қувсалар мулойим тур,
Қилма парвойи ғам сиро, «Кенгаш».

Ешларнинг элга таржимони бўл,
Суйгули реза ҳам калони бўл,
Сўзда бир қаҳрамони сони бўл,
Барча бидъатни қил фано, «Кенгаш».

- Қичқир элни фунуну урфона,
Бирлашув ёрдами-ла эҳсона,
Йўл босар шояд эмди мардона,
20 Етғуси нурлик сафо «Кенгаш».

Хуш, ғанимат эрур бу хуррият,
Ташлашуб кину баҳсу узрият,
Қўзғотуб на ҳуқуқ, зарурият,
Аввал ол қўлға муддао, «Кенгаш».

Қил таваккални, дилгумон ўлма,
Бос қадам, қўрқуви зиён ўлма.
Мақсада етмайин Ниҳон ўлма,
Муштарийларни қил ризо, «Кенгаш».

ШУНДОҚ ҚОЛУРМУ?!

(Ашула)

Шундоқ қолурму, қолурму?!
 Ҳамон ваҳшатда қолурму?!
 Нафси шаҳват қурбонлари,
 Сизга ишониб бўлурму?!
 Туркистоннинг истиқболи
 Сиз хоинларга қолурму?!

Қафасдан бўшалган ҳар қуш
 Қайтиб ўзини солурму?!
 Қонхўр золимлар, ўйлайсиз,
 10 Мазлумлар сизга қолурму?!
 Филҳақиқат, даррандалар
 Ўз касбидан уялурму?!

Шундоқ қолурму, қолурму?!
 Ҳамон ваҳшатда қолурму?!
 Нафси шаҳват қурбонлари,
 Сизга ишониб бўлурму?!
 Туркистоннинг истиқболи
 Сиз хоинларга қолурму?!

Қулликни сезмаган ҳурлик —
 20 Қадрига ета олурму?!
 Қизил қонга бўялмаган
 Қизил туғ тута олурму?!
 Филҳақиқат, жондан кечмай,
 Жононга ета олурму?!

Шундоқ қолурму, қолурму?!
 Ҳамон ваҳшатда қолурму?!
 Нафси шаҳват қурбонлари,
 Сизга ишониб бўлурму?!
 Туркистоннинг истиқболи
 30 Сиз хоинларга қолурму?!

Маорифсиз ҳеч бир халқ
Дунёда яшай олуруму?
Ихват ҳисси кўз очмасдан
Чин ўртоқлаша олуруму?!
Филҳақиқат, шабнам кўрмай,
Гул япроқлаша олуруму?!

Шундоқ қолурму, қолурму?!
Ҳамон ваҳшатда қолурму?!
Нафси шаҳват қурбонлари,
40 Сизга ишониб бўлурму?
Туркистоннинг истиқболи
Сиз хоинларга қолурму?!

Йўқ, йўқ, келмай хазон чоғи
Гулнинг барги тўкилуруми?!
Гул баргини тўкканинг-ла
Илдиз қолса, йўқолуруму?!
Филҳақиқат, умид узинг,
Тўлмай коса тўкилуруму?!

Шундоқ қолурму, қолурму?!
50 Ҳамон ваҳшатда қолурму?!
Нафси шаҳват қурбонлари,
Сизга ишониб бўлурму?!
Туркистоннинг истиқболи
Сиз хоинларга қолурму?!

Сиздек хоин, дажжоллардан
Масхур халқ қутулуруму?!
Сиз боғлаган элнинг кўзи
Маорифсиз очилуруму?!
Филҳақиқат, кўршапалак
60 Қуёшдан баҳра олуруму?!

Шундоқ қолурму, қолурму?!
Ҳамон ваҳшатда қолурму?!
Нафси шаҳват қурбонлари,
Сизга ишониб бўлурму?!
Туркистоннинг истиқболи
Сиз хоинларга қолурму?!

МУХТАРАМА ОНАЛАРИМА ХИТОБ

Мунча уйқу босди сизи, оналар,
 Фикр этингиз ўйлаб у пешоналар,
 Илм, маориф била бегоналар,
 Бўлдингиз оламга сиз афсоналар.
 Мазлумалар, жонлара жононалар,
 Қизларингизни ўқитинг, оналар!

Сиз эдингиз миллати чин раҳбари,
 Турмушу инсонни бутун сарвари,
 Кони ҳидоят биза Сиз эдингиз
 10 Тарбия дунёсини пайғамбари.
 Мазлумалар, жонлара жононалар,
 Қизларингизни ўқитинг, оналар!

Дод уламоларинг ҳама шаръидан,
 Қўшди у шарбатга йилон заҳридан,
 Қилди фалаж миллати бечорани,
 Қўрқмадимми тонгла худо қаҳридан?
 Мазлумалар, жонлара жононалар,
 Қизларингизни ўқитинг, оналар!

Ҳамширалар, бир сўзими олсангиз,
 20 Тарихи нисвона назар солсангиз,
 Хонималар таржима ҳолин ўқуб,
 Шояд ўзингиз уёлиб қолсангиз.
 Мазлумалар, жонлара жононалар,
 Қизларингизни ўқитинг, оналар!

Сиздан умид эмди ойим, очалар,
 Ташлаб узук, болдоғу тиллочалар,
 Илм ўқинг, бир кун шояд бўлинг
 Мурда баданларга масиҳочалар.

30 Мазлумалар, жонлара жононалар,
Қизларингизни ўқитинг, оналар!

Юз ўғиринг қўрчоқу тўп-тошдан,
Майлиси бешик тўй била ошдан,
Боболарнинг яхши масал сўзи бор:
«Ҳар на ўлур ўлса кичик бошдан».
Мазлумалар, жонлара жононалар,
Қизларингизни ўқитинг, оналар!

Сиз қулоқ османг жоҳила сўзина,
Ҳар кими фарз ўлди илм ўзина,
Битди замон жориялиғ, оналар,
40 Қиймати чўқ ҳар кишининг ўзина.
Мазлумалар, жонлара жононалар,
Қизларингизни ўқитинг, оналар!

Оҳ қани, қизларимиз саф-саф бўлиб,
Мактаба кетса эди кўча тўлиб,
Юрганини кўрса эди бу кўзим,
Қолмагай армон эди кетсам ўлиб.
Мазлумалар, жонлара жононалар,
Қизларингизни ўқитинг, оналар!

* * *

Ҳикматсиз эмас улуғ боболарнинг сўзи,
 Албатта, бор ҳар бир тун-кеча кундузи,
 Авлодингни қўллаб ёшлар тўккан кўзи,
 Қолмас оқармасдан қора бўлган юзи.

Умму азиз ватан, йиғлаб қайғурма сан,
 Унутмайди сани бу ёш юракли тан.

Суюк ўғлонларинг қизғонмас молу жон,
 Келди ўхшар у кун, ул йўқотган замон,
 Беш кунли ваҳшата сабр этсанг, онажон,

10 Шояд мангу ўлур омон, омон, омон.

Умму азиз ватан, йиғлаб қайғурма сан,
 Унутмайди сани бу ёш юракли тан.

Битган ишончимиз абул наимлара,
 Улус деб ёлондан кўзида намлара,
 Қўп ўксиб оғлама, эй мушфиқам онам,
 Топшурмамиз сени хонлик санамлара.

Умму азиз ватан, йиғлаб қайғурма сан,
 Унутмайди сани бу ёш юракли тан.

Маҳв этғуси бугун мунгли табарларинг,
 20 Сендан кўз юмган оқ навбарларинг,
 Қутлуғ бўлсин, она, оқ юраклар била
 Роҳатда ўтғуси шому саҳарларинг.

Умму азиз ватан, йиғлаб қайғурма сан,
 Унутмайди сани бу ёш юракли тан.

* * *

Дуруст, қошим қародир,
Ишқдан дилим яродир,
Ёлғон суйғон ишқингга
Ишонмоқ бекорадир.

Бўлса ишқинг гар манга,
Қарошингдан билурдим.
Сан бой қизи, ман фақир,
Чорам йўқ, не қилурдим.

Суйсанг нечук, эй жоним,
10 Боқсам, юзинг бурарсан.
Тилинг бирлан «Суям», деб
Дилда ёмон кўрарсан.

Тўлган ул ойдек юзинг,
Оқлиғи сутдаккина.
«Мен суям» деган сўзинг
Бағрима ўтдаккина.

Усма қўймай қошларинг,
Мунча қийғоч қорадир.
«Мен суям», десанг нечун —
Шодлиқ юрагим ёрадир?

Гарчи ёқтурмай мени
10 Боқмасанг-да сен ўзинг,
Билмам «алдабми» суюб,
Қичқира[р] имлаб кўзинг.

Қопқора сочинг тушуб,
Болқутадир қошларинг.
«Мен суям», деб алдасанг,
Тинмай оқсун ёшларинг.

[ИЛМ — БИЗНИ БАХТИМИЗ]

БИРИНЧИ ДАРС

1

Мен ўқимоқни суям,
Меҳримни онга қўям.
Агар илмсиз қолсам,
Ёқти жаҳондан тўям.

2

Бошқага қилмам ҳавас,
Ўқуб ёзам ҳар нафас.
10 Ўқув-ёзувсиз менга
Гўё жаҳондир қафас.

Мени ўқуб ёзғоним,
Олтун-кумуш қозғоним.
Тилак сори учувга
Гўё қанот ёзғоним.

4

Ўқув мени суйғоним,
Ўйнағаним, кулғоним.
20 Қачон ўқувдан қолсам,
Ҳақ йўлидан озғоним.

ИККИНЧИ ДАРС

Илм — бизни бахтимиз
Ва тожу ҳам тахтимиз.

Агар илмсиз қолсак,
Бузулғуси рахтимиз.

2

Ўқув — бизни сўзимиз,
30 Очулғуси кўзимиз.
Жаҳон элига бутун
Қуёш каби юзимиз.

3

Илм эса суйғонимиз,
Ёқтурур имонимиз.
Дунёда яхши яшаб,
Зар бўлур кийғонимиз.

4

Ўқиғонлар бой бўлур,
40 Ҳамда жаннат жой бўлур.
Ўқумоғон ҳолига
Охири минг вой ўлур.

УЧИНЧИ ДАРС

1

Ўқув — таннинг роҳати,
Охират шарофати.
Нодонлигу билмаслик —
Молу жоннинг офати.

2

50 Кимга керак буюкли,
Ўқув онга суюкли.
Нодон қолғон кишининг
Ҳолига минг куюкли.

3

Бизга ўқув йўл боши,
Чин бахтимиз қуёши.
Шогирдга домла сўзи —
Қулоқнинг гавҳар тоши.

ТҶРТИНЧИ ДАРС

60 Эрта туруб ювинам,
Сочим тараб кийинам.
Чойни ичиб битирам,
Мактаб сори йўналам.

БЕШИНЧИ ДАРС

Мен суям кўп боғларни
Ҳам чечаклик тоғларни.
Йўқ эта ул кўнгилялар
Ғамлик тушган доғларни.

ОЛТИНЧИ ДАРС

70

1

Туркистонда мактаб йўқ,
Элда илму адаб йўқ.
Бу ишларга жаҳлдан
Бошқа илм сабаб йўқ.

2

Нозигим уришлари,
Ўрдакдек юришлари.
Ўзидан-да ширинроқ,
Тамли-тамли сўзлари.

ЕТТИНЧИ ДАРС

1

Қиш чиқуб, баҳор бўлғоч,
 Боғда гуллар очилур.
 Ҳар бир жонлик-жонсизга
 Ҳақ раҳмати сочилур.

2

Биздан бошқа миллатга
 Тун битмасдан тонг отур.
 Аммо бизни Туркистон
 90 Қуёш чиқса ҳам ётур.

3

Туркистонни элисиз
 Ўқувдан биз тўхталдик.
 Ҳамда шул дунёдаги
 Миллатдан ортда қолдик.

САККИЗИНЧИ ДАРС

Суям кенг яланларни,
 Ҳам сайрай турган қишларни,
 Шовлаб оққан сувларни,
 100 Исли хуш чечакларни.

ТУҚҚИЗИНЧИ ДАРС

Эй менинг диндошларим,
 Ай-да энди мактабга.
 Жита энди ўқимий,
 Шул хатли ботқонимиз.

ҲУНТИНЧИ ДАРС

1

Мен товусни кўп суям,
 Ҳар дам кўрасим кела.

Кечалар-да йуқлабий,
110 Уйлаб турасим кела.

2

Товус каби дунёда
Энг суюкли нарса йўқ
Ёнгинамда ҳамиша
Олиб юрасим кела.

3

Агар товусни кўрсам,
Яшнаган қанотига
Кўзларимни солғонда,
120 Андан оласим келмий.

УН БИРИНЧИ ДАРС

1

Кўп дилимда ғуссалар,
Ёзолмасман қаламга.
Тоқатим йўқдир булай
Миллий хоҳиш илмга.

2

Ҳеч вақт суймасман,
Уқув ва ҳам шаҳарни
130 Мен ёш юрак берилмам
Ортуқча дарду ғамга.

УН ИККИНЧИ ДАРС

Уқур бўлсак кеча-кундуз,
Саодатга бизни бошлар.
Замон битмай етар давлат,
Бўлур ёқут қулоқ-тошлар.

УН УЧИНЧИ ДАРС

1

Баҳор келгач, ёз бўлур,
140 Ҳар кишида ғуссалар озаюр.
Боғларда гуллар очилур,
Кўлларда ўрдаклар юзар.

2

Боғларда қушлар сайрашур,
Далалар ҳам тоғларда.
Сувлар, узун тор йўллар
Яшнаб ўнгу соғларда.

УН ТУРТИНЧИ ДАРС

Бизнинг боғнинг гуллари,
150 Яшнаган сумбуллари.
Тонг бўлганда қичқирар
Қон ёшли булбуллари.

УН БЕШИНЧИ ДАРС

Мен Ровзани кўп суям,
Ҳар вақт кўрасим кела.
Бир кўрсам ҳеч ёниндан
Ташлаб кетасим келмий.

УН ОЛТИНЧИ ДАРС

1

160 Бизнинг Туркистон халқи —
Уқумаган, қора халқ.
Бошқа миллат уёнса,
Бу Туркистон уёнмас.

2

Ўғул-қизин ўқутмас,
Хотун-қизларин уйга ёшуруб,

Уромларға чиғормасдан
Зиндонға қамаб қўяр.

УН ЕТТИНЧИ ДАРС

170 Момиқдеғ юзлари,
Қийик кибиқ кўзлари,
Уймоқ кибиқ ўзлари,
Дона-дона тишлари.

УН САККИЗИНЧИ ДАРС

1

Дунёда яхши турмуш
Илму адаб иладур.
Бойлиқ шоирлиқдадур,
Хунар ўрганувдадур.

180

2

Дунёда яхши киши —
Илмни билғон киши,
Ҳам шоир бўлғон киши,
Хунарни билғон киши.

УН ТУҚҚИЗИНЧИ ДАРС

1

Кўр бу қизни ниндай,
Мотурдур ой юзлари.
Қийик кибиқ кўзлари,
190 Шакардекдур юзлари.

2

Оқ қор кибиқ бетлари,
Сондуғочдай туслари.

Қим айтадир шул они,
Уқув-ёзув билмайди.

НИГИРМАНЧИ ДАРС

Уқув бизга керакли,
Жону таннинг роҳати.
Жоҳилликдан қутқара,
200 Ҳар ишга бўлади чора.

[МАКТАБ — БИЗНИНГ ЖОЙИМИЗ]

1

Мақтаб — бизнинг жойимиз,
Олтун-кумуш сойимиз.
Агар илм ўқусоқ,
Бутун дунё ойимиз.

2

Юринг, дўстлар, ўйнайлик,
Саҳроларни бўйлайлик.
Мақтабларда ўқушуб,
10 Ҳар бир нарса ошлайлик.

3

Эй мусулмон, уёнингиз,
Ёқти дунёға чингиз.
Замон — уянар замон,
Бу иш сизга хўрлик энди.

4

Бошқа миллат болалари,
Мақтабларда ўқийдирлар.
Биз ҳам шундан ибрат [олсак],
20 Шулар каби умр сурсак.

5

Эй меним дўстларим,
Мотур кенгошларим.

Кўр ана четлари қушин,
Биз ҳозир шул қуш кибиқ.

6

Қирда учар чибчиқлар,
Сувда юза балиқлар.
Хуш исли гуллардан,
Баҳра олур кублаклар.

7

Оқшом қушлар мунг сайриилар,
Биз-да мунглансак илай.
Дунё юзи болқурайди,
Оҳ, ўқувсизлик кимса.

8

Энди сиз ўқусангиз,
Мактаб сори борсангиз.
Яхши-ёмон ойирсангиз,
40 Энди кўб ўйнадингиз.

9

Эй мотур қизчақлар,
Кўр лампанг ёқтисин.
Сизда шул лампа каби
Ёқтурарсиз бир замон.

10

Оҳ ўзинг мотурлиғи,
Билан илмсиз қолғонлиғи.
Сондуғочдай туслари,
50 Қора ифак чачлари.

11

Эй мусулмон, сиз бу вақтқача,
Илмнинг қадрин билмайсиз.
Илм деган надур ул?
Дунёда қиймат нарса ул.

12

Қуш учадур қойрулуб,
Қанот қоғуб бурулуб.
Ез чиғуб, қиш келганда,
60 Қушлар кетар қор келгач.

13

Ут ёнадур қизоруб,
Лов-лов этуб кўурсанг.
Утга юзунг тутғонда,
Қуйган кибики бўласанг.

14

Қуёшни мен суяман,
Тун ҳам чиқса-чи эди.
Қуёш чиқиб турғонда,
70 Сабоҳ ўқисам кела.

15

Булбулни мен тутсам-чи,
Ул қўлимга қўнса-чи.
Дунёда энг яхши қуш,
Қўлга олиб юрсам-чи.

16

Мен ўрмонга кирганда,
Яшнаб тура оғочлар.

Уланлар чиқар яшнаб,
80 Хамла барги буролуб.

17

Биз ётдиқ кўп замонлар,
Турур вақти етушдир.
Уқув-ёзув ҳеч йўқдир,
Энди ўқурға етуш.

18

Болалар, сизга уёт,
Ўром бўйлаб юрувлар.
Кичкинагина бошларингга
90 Қимор ўйнаб юрувлар.

19

Биз бу ёш чоқни на деб,
Бушқа ўткармик энди.
Мактабларда ўқуб юринг,
Ҳайвондек бўш ётқонча.

20

Суратни мен кўп суям,
Зеҳнимни анга қўям.
Сурат кўнглимни очар,
100 Очиқ фикрлар берар.

21

Қурчоғимни мен кўп суям,
Олли гулли кийинган.
Юзлари-да бик мотур,
Чачларида қоп-қора.

22

Сувлар оқар шилтираб,
Тўғри-эграм ориқда.

Яшил оғоч бошинда
110 Сайрир сондуғочлар.

23

Орли берли ойтуб,
Қиришойиқ, дўстлар
Диққат этиб ўнг-сўлга,
Тиришойиқ, биз шогирдлар.

24

Қўп вақт бўлди инди,
Ета кўп ётдиқ инди.
Инди ўқийлик, дўстлар,
120 Олфочқойиқ, дўстлар!

25

Бизлар олфочқойиқ,
Тиришойиқ ялайиқ.
Илмни биз олайиқ,
Тўғри йўлга бурайиқ.

26

Кўр, ялан ям-яшил,
Ҳеч тўзони йўқ онинг.
Сен ҳозир шул хатға кибик,
130 Ҳеч бир гуноҳинг йўқ сенинг.

27

Қора соат нечук ишлий,
Кун-тунни эркони бийит.
Санам соат каби кун-тун,
Ишла, турма тик инди.

28

Уён, миллат, уён инди,
 Уёнарға вақт йитди.
 Арам инди бу ёш чоқлар
 140 Очингиз кўзни, эй миллат.

29

Барча оғоч тўкди япроқ,
 Тўкмади ул чирши оғоч.
 Оқди ёшлар, тўкди қон,
 Уёнмий ҳеч бизнинг миллат.

30

Эй отамиз, бизнинг учун
 Қойғурмайсиз ҳеч бир вақт.
 Қизларим ҳечни билмай, деб
 150 Бизнинг учун дардланмий.

31

Ошаб, ухлаб [худди] ҳайвон,
 Бу тек ётув бизга уят.
 Агар бизлар йўл бошласақ,
 Угалар ҳам йўл бошлагай.

32

Бу кун Туркистонда соат
 Эди дўртда якшанба кун.
 Ёнғур ёвди шотур-шутур,
 160 Тезарак уйнинг бормоқ учун.

33

Сабий қўлга ол қалам,
 Ёз кўнглунгда нарса бор.

Қўрқма ҳеч кимдан,
Сенга одамлар тиймас.

34

Ҳасратингни чиғор инди,
Ёш вақт бўш ўтмасин.
Ёш вақт энг суюкли,
170 Ҳам қадрли вақтдир ул.

35

Нечка кўнглимдан чиқгон дардлар —
Мунгли кўнглимнинг дарси.
Кечда топгон сирларим —
Уйда тобгон шигрларим.

36

Олдим қалам ёзмоқ учун,
Нарса бор сезмоқ учун.
Ақллардан шоша ёзам,
180 Қайғирсам бу миллат учун.

* * *

Иўгон, эгик қошларинг,
Оқ сут каби юзларинг,
Инжу тусли тишларинг,
Кийик каби кўзларинг.

* * *

Мани мақтаб алдама,
Юрак ўзи кўп куйган.
Тамсиз бу отни менга
Сендек суюкли қўйган.

Гарчи ёқтурмай мени,
Боқмасанг-да сен ўзинг,
Билмам алдабми суюб,
Қичқира имлаб кўзинг.

Тун-кунлар кутасим кела,
Чоқируб кўрасим кела.
Оқ момиқдай қўлларинг
Тутгач, ўпасим кела.

Ҳар куни кўргум кела,
Сўзлаб ўлтургум кела.
Сен ўзинг сўз очмасанг,
Ҳарна сўз сўргум кела.

* * *

Жаҳолат ақрабининг нишидан жисминг заҳар чекмиш,
Маорифнинг адусар найзаси бирла илож айла.

УЕН, ВАТАН

Ҳақ табаррук этди муборак
 қайта бошдан давлатимиз.
 Қай кун, боболар, келди йўқотган
 тожу тахт, шавкатимиз.
 Шояд бизни ҳам дунё юзини
 тебрандурсун савлатимиз!

Х о р

Битди истибдод! Етсун ҳуррият!
 10 Торож ўлсун зиллатимиз.
 Битсун назорат, қуллик, асорат!
 Навзод ўлсун миллатимиз!

Эй Ватан эли! Оч кўзингни, тур!!
 Уёнмоққа етди замон.
 Бу кун ҳар миллат олди ҳақини,
 Ҳақинг сан истарсан қачон?
 Борму ёдингда йиллардан буён
 Тортган кулфат, ғурбатимиз.

А в ж

20 Битди истибдод! Битсун назорат!
 Эй усти бўёқ, қалби баҳрасиз,
 Дин, ислом ваҳидан

Эй ислом эли! Бу кун миллата
 Ўлсун ҳарна ҳимматимиз!
 Панжа тутуб хизмат этайлик,
 Тангри қўшмиш ихватимиз!

Мунглик эй Ватан, эй миллат, эшит!!

Биз ёшларни ҳасратимиз!

30 Кунлар қон ютуб, тунлар оҳ уруб!

Тортган дард, ғурбатимиз!

Армон ушолмас демай қичқируб,

Яшасун ислом давлатимиз!

Яшасун Турон аскаримиз!

Битди асорат! Битсун назорат!

ҲОЙ, ИШЧИЛАР!

(Ашула)

Ҳой, ишчилар,
Эзилган меҳнатчилар!
Битсин золим бойлар!
Эркингни қўлдан берма,
Яша, хизматчилар!

Ҳақингни ол, ишчилар,
Яшов даври сенинг.
Басдур шунча хўрлик,
Зорликлар кўрганинг!

10 Ҳой, ишчилар,
Эзилган меҳнатчилар!
Битсин золим бойлар!
Эркингни қўлдан берма,
Яша, хизматчилар!

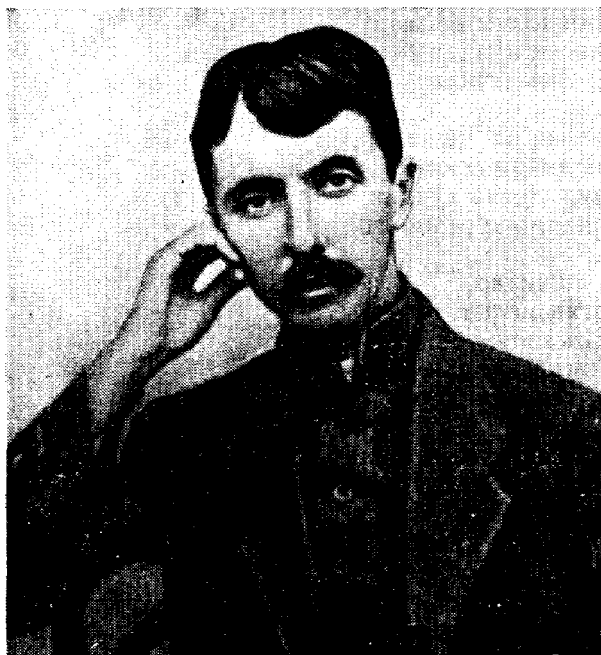
Бой бўлсин хизматчилар,
Эмасму бир инсон?!
Ишчининг нега умри
Бойлар учун қурбон?!

20 Ҳой, ишчилар,
Эзилган меҳнатчилар!
Битсин золим бойлар!
Эркингни қўлдан берма,
Яша, хизматчилар!

Токайлар биз юрамиз
Қўлу оёқ боғли?!
Бир парча қолган нонга
Юрак, бағир доғли?!

Ҳой, ишчилар,
Эзилган меҳнатчилар!
30 Битсин золим бойлар!
Эркингни қўлдан берма,
Яша, хизматчилар!

Меҳнатда меҳнатчилар,
Эзилди бу танлар.

Ҳамза. 1917 йил.

Бизларга чин озодлик
Бўлуркин қачонлар?!

Ҳой, ишчилар,
Эзилган меҳнатчилар!

Битсин золим бойлар!
40 Эркингни қўлдан берма,
Яша, хизматчилар!

Бир сўзга бошимизда
Юз қамчи, ишчилар!
Ёрилуб, тинмасдан
Қора қон томчилар.

Ҳой, ишчилар,
Эзилган меҳнатчилар!
Битсин золим бойлар!
50 Эркингни қўлдан берма,
Яша, хизматчилар!

Битсин золим бойлар!
Анга йўлбошчилар!
Яшасин энди мангу
Қора меҳнатчилар!

Ҳой, ишчилар,
Эзилган меҳнатчилар!
Битсин золим бойлар!
Эркингни қўлдан берма,
Яша, хизматчилар!

60 Қуроллан, меҳнатчилар!
Бўлсин дунё сенинг!
Бас энди қуллик кўруб,
Асрлар келганинг!

Ҳой, ишчилар,
Эзилган меҳнатчилар!
Битсин золим бойлар!
Эркингни қўлдан берма,
Яша, хизматчилар!

БИЗ ИШЧИБИЗ

(Ашула)

Биз ишчибиз, меҳнатчибиз,
Биз ҳам инсон ўғлибиз.
Ўйлашайлик бизлар на деб,
Золим бойлар қулибиз?

Оғур юкда яғир бўлди
Оппоқ, нозик елкалар.
Раҳмат, демоқ сўз ўрнига
Жеркуб, сўкуб, силкалар.

Биз ишчибиз, меҳнатчибиз,
10 Биз ҳам инсон ўғлибиз.
Ўйлашайлик бизлар на деб,
Золим бойлар қулибиз?

Бизни кучнинг орқасинда
Бой бўлганлар беорлар.
Меҳру шафқатнинг ўрнига
Оёқ бирла тепарлар.

Биз ишчибиз, меҳнатчибиз,
Биз ҳам инсон ўғлибиз.
Ўйлашайлик бизлар на деб,
20 Золим бойлар қулибиз?

Ҳар балога биз тўғрибиз,
Қон чулғаган бошимиз.
Замон келди, кўтарайлик
Оёқ остдан бошимиз!

Биз ишчибиз, меҳнатчибиз,
Биз ҳам инсон ўғлибиз.
Ўйлашайлик бизлар на деб,
Золим бойлар қулибиз?

Бизнинг замон, хизматчилар,
30 Майдонга чиқ, ишчилар!
Бугун эркинг олар кундур,
Кўзинг оч, меҳнатчилар!

Биз ишчибиз, меҳнатчибиз,
Биз ҳам инсон ўғлибиз.
Ўйлашайлик бизлар на деб,
Золим бойлар қулибиз?

Бизнинг бахтга қуёш чиққан
Кундур бугун, унутма!
Битсун бойлик! Ғариб бўлган
40 Кунларингни унутма!

Биз ишчибиз, меҳнатчибиз,
Биз ҳам инсон ўғлибиз.
Ўйлашайлик бизлар на деб,
Золим бойлар қулибиз?

Курашурга қурол керак,
Қуролланинг, ишчилар!
Битсун қонхўр, қорун бойлар,
Аларга йўлбошчилар!

Биз ишчибиз, меҳнатчибиз,
50 Биз ҳам инсон ўғлибиз.
Ўйлашайлик бизлар на деб,
Золим бойлар қулибиз?!

ИШЧИЛАР, УЙҒОН!

(Ашула)

Неча асрлар ухладинг ётиб,
Кумушдек танинг балчиққа ботиб.
Бир парча куйган қора нон учун
Ёшлик чоғингдан ўз кучинг сотиб.

Ишчилар, уйғон, уйғон, уйғон!
Сенга ишлашга етишди замон.

Тошбағирлара хор эди бошинг,
Асар этмайин қонли кўз ёшинг.
Умрингда асло янги киймайин,
10 Тўйдирмас эди топганда ошинг.

Ишчилар, уйғон, уйғон, уйғон!
Сенга ўқишга етишди замон.

Зулмлар сени қоплаган эди,
Қуллик занжирин боғлаган эди.
Лекин табнат, бу ярқираган
Янги турмушни чоғлаган эди.

Ишчилар, уйғон, уйғон, уйғон!
Сенга ишлашга етишди замон.

Битди золимлар, қолди ирода,
20 Эркин яшагин сен ҳам дунёда.
Ҳеч бўлмас энди қайғу ва кулфат,
Ҳеч синмас энди бошингда хода.

Ишчилар, уйғон, уйғон, уйғон!
Сенга ўқишга етишди замон.

* * *

Дунёда мен ҳеч ўзимдек пок фитрат топмадим,
Ал мизожи эскиликдан кулли удвад топмадим.

Онча охтардимки, қиммат умрим ўтди мен ҳамон,
Қалби содиқ биргина табъи ҳурият топмадим.

Кимга ихлос айладим, албатта, чин инсон шу деб,
Валлоҳ анда ҳарна топдим, филҳақиқат топмадим.

Бу на дунё, бу на ҳилқат, бу на дин, бу на ҳаёт,
Ваҳший ҳайвон оламинда бўйла бадбахт топмадим.

Онглашулмиш дин тириклик сайдиға бир дом кибик,
10 Ишда, сўзда бир кўнгулни динга қурбат топмадим.

Қўй у осори атиқанг, омисан, руҳонийсан,
Янги онглар ичра-да, соғлом табиат кўрмадим.

Оҳ, таъсири жаҳолат! Дод, тadbири рақиб,
Ҳар икингдан ағлаб оламда бир иллат топмадим.

Бу экан фикри умуминг гарчи боқийсен абад,
Ҳукми шул «Фурқон» била бинингда қурбат
топмадим.

Қўй бу даъвои палидинг қилма тadbири паланг...
Даврда тadbирдан мен ғайри накбат топмадим.

Нечка қалбингга йўқ эркон таъсири фарзу ҳадис,
20 Ҳақ десам куффор ила бинингда фурқат топмадим.

Кулмағил ҳайвонға ўтмиш десам инсонлиғ бутун,
Нутқи санъатдан бўлак онларда қиллат топмадим.

Осиёсин, Оврупосин — босдим ушбу куррани,
Ҳеч миллатни бизимдек тахти зиллат топмадим.

Отма виждонимға тийри таъна «Эй, бадтол» деб,
Бинида касб этмака бир тоза меҳнат топмадим.

Дема бу «ёлғончи» суймасдан ватан, кетди қаён?
Мунис ўлғундек ватанда тоза улфат топмадим.

Турмушинг дунёсида қонли кечувлар бор учун,
30 Онла дунёсидан бир кўнгли ифбат топмадим.

Вой, бир сирдош йўқ! Ожиз қалам шарҳ этмая,
Курраи инсида кездим нафси сиҳҳат топмадим.

Онг этарманки, дилимдан балки саҳван шуҳрата,
Орзу йўқ-чун бале қалбимда шуҳрат топмадим.

Биргина вор ўлса-да бу маҳзун дилимда оҳ сўз,
Бу хубомудур яна боис на ҳикмат топмадим.

Битди дилдан орзу, ишқу ҳавас, фаҳри фалон,
Куррада торик лаҳаддин ўзга хилғат топмадим.

Воҳ! Ниҳон қолди яна кўнглумда бир мушкул савол,
40 Бир ўзимдек сўрмоқа бир қалби риққат топмадим.

ТУРКИСТОН МУХТОРИЯТИНА

Тўрт юз йиллик Романов битгач давлати,
 Кўтарилди асорат, хўрлик зиллати,
 Насиб ўлди миллата қайтиб шавкати,
 Қутлуғ бўлсун Туркистон мухторияти!

Х о р у ч у н

Қутлуғ бўлсин Туркистон мухторияти!
 Яшасун энди бирлашуб ислом миллати!

Бугун қайси бир кўнгул дилшод ўлмасун?!
 Бугун қайси мироншоҳлар обод ўлмасун?!
 Фоил қолманг бул фурсат барбод ўлмасун?!
 10 Қутлуғ бўлсун Туркистон мухторияти!
 Яшасун энди бирлашуб ислом миллати!

Бугун Чингиз, Темурдек шоҳлар арвоҳи,
 Дунё юзин титратган аскар сипоҳи,
 Қичқируб дер: «Турк ўғли, ўлманг сиз соҳи!»
 Қутлуғ бўлсун Туркистон мухторияти!
 Яшасун энди бирлашуб ислом миллати!

Қичқируб дер қурбонлар: «Улуғ Туркистон!
 Унутмангиз, қонмангиз, боқинг қабристон!
 Бирлашингиз араб, турк, ...Кобил, Ҳиндистон!»
 20 Қутлуғ бўлсун Туркистон мухторияти!
 Яшасун энди бирлашуб ислом миллати!

Аҳмад руҳи қичқира деб: «Ҳой, умматим!
 Бу кунда ҳам хўр қолса, дин, миллатим!
 Ҳақ шоҳиддир, керакмас сиздек умматим!
 Қутлуғ бўлсун Туркистон мухторияти!
 Яшасун энди бирлашуб ислом миллати!

Ғойибдан келса нидолар Исо муслимин,
Маҳрум қолманг раҳмати тангридир яқин,
Тордур бундан сўнг сиза бу рўйи замин»,
30 Қутлуғ бўлсун Туркистон мухторияти!
Яшасун энди бирлашуб ислом миллати!

Келинг эмди бирлашинг, ислом миллати!
Кетсин сунний, шиалик, нифоқ-иллати!
Бир санжаққа тўплансун ислом давлати!
Қутлуғ бўлсун Туркистон мухторияти!
Яшасун энди бирлашуб ислом миллати!

Келди муборак бизга янги бир замон,
Янги давр кечурмак энди филамон,
Ёд этмакка исмимиз тарихи жаҳон,
40 Қутлуғ бўлсун Туркистон мухторияти!
Яшасун энди бирлашуб ислом миллати!

Қутлуғ бўлсун, эй ёшлар, тўкуб қонингиз,
Берган қурбонингизга олғон шонингиз!
Мангу қолди дунёда хуш унвонингиз,
Қутлуғ бўлсун Туркистон мухторияти!
Яшасун энди бирлашуб ислом миллати!
Яшасун бу турк ўғлини мангу давлати!

УЙҒОН!*(Ашула)*

Уйғон уйғонмоқ даврида, Туркистон,
Яша, Туркистон, омон, омон, омон!

Шўро ҳокимияти кўп яшасун!
Қўлу оёқ асоратдан бўшасун!
Чин маорифнинг эшиги очилди,
Ишчи ўғли ҳам маданий яшасун!

Уйғон уйғонмоқ даврида, Туркистон,
Яша, Туркистон, омон, омон, омон!

10 Битсун қонхўрлар, мустабид тўралар,
Бир тўп дока салла, узун сурралар!
Энди бизникидур замон, ўртоқлар,
Яшасун қора меҳнатчи жўралар!

Уйғон уйғонмоқ даврида, Туркистон,
Яша, Туркистон, омон, омон, омон!

Яшасун мактаб, шогирдлар ўқисун,
Эски турмушлар, ваҳшатлар йўқолсун!
Эру қизлардан етишиб ходимлар,
Элга ҳақиқий маориф тарқатсун!

20 Уйғон уйғонмоқ даврида, Туркистон,
Яша, Туркистон, омон, омон, омон!

Бизга бу кунлар янадин келурму?
Бизга ҳеч ким шунча шафқат қилурму?!
Бу кунда ҳам истиқболдан кўз юмсақ,
Биздан ному нишон сўнгра қолурму?!

Уйғон уйғонмоқ даврида, Туркистон,
Яша, Туркистон, омон, омон, омон!

Кулку ўрнига кўз ёшлов кун бугун,
Шахсий ишларимиз ташлов кун бугун.
Қора элларни оқартирмоғлиғ учун
30 Белни маҳкам боғлаб ишлов кун бугун.

ИШЧИ БОБО

(Ашула)

Гулдур этуб, булут тарқаб,
 Ялт-юлт этуб чақмоқ чақди.
 Ишчи бобо, сескансанг-чи,
 Шарқға қуёш чинлаб чиқди!

Баҳор бўлуб, шатир-шутур
 Маориф ёмғури ёғди.
 Ишчи бобо, қўш қўшсанг-чи,
 Экин экар чоғи келди!

Саҳар келган шир-шир этиб,
 10 Бекор кетмай шаббодалар.
 Ишчи бобо, тез очсанг-чи,
 Пиндик очсун ёш новдалар!

Бош қўтарган ёш гулларнинг
 Атрофини қушлар чулғаб.
 Ишчи бобо, қўрисанг-чи,
 Кетар чўқиб, баргин булғаб!

Тездан келган бу ёз кунлар
 Тезда битуб, қиш келмасдан,
 Ишчи бобо, уйғонсанг-чи,
 20 Бу кўрганлар туш бўлмасдан!

ЯША, ШҶРО!

(Ашула)

Бузма кўнглинг, боқ, бу Шўро
Берди мангу интибоҳ.
Томчи ҳар қонингга олдинг
Илму урфон, эрку жоҳ.

Яша, Шўро, яша, Шўро!
Сен яшайдиган замон.
Ишчи ўғли, шуҳратингдан
Балқисин рўйи жаҳон!

Чор ҳукумат вақтидағи
10 Қуллигингни ўйласанг,
Шодлигинг мангу туганмас,
Қанча ўйнаб, куйласанг.

Яша, Шўро, яша, Шўро!
Сен яшайдиган замон.
Ишчи ўғли, шуҳратингдан
Балқисин рўйи жаҳон!

Ишла, ишлов вақти келди,
Ётма, ғофил бандалар!
Битсин энди эски турмуш,
20 Ул кулоҳу жандалар!

Яша, Шўро, яша, Шўро!
Сен яшайдиган замон.
Ишчи ўғли, шуҳратингдан
Балқисин рўйи жаҳон!

Эски турмуш боғларин кўй,
Қарға, зоғлар қишласин!
Янги турмуш боғларинда
Еш кўнгиллар яшнасин!

Яша, Шўро, яша, Шўро!
30 Сен яшайдиган замон.
Ишчи ўғли, шуҳратингдан
Балқисин рўйи жаҳон!

Сен бу кўргу орқасинда
Келди, ол кутганларинг!
Борса борсун, қабр тошин
Тангри, деб тутганларинг!

Яша, Шўро, яша, Шўро!
Сен яшайдиган замон.
Ишчи ўғли, шуҳратингдан
40 Балқисин рўйи жаҳон!

ҲОЙ, ҲОЙ, ОТАМИЗ!

(Ашула)

Ҳой, ҳой, отамиз!
Тошни кесар болтамыз.
Замон келди ишчиларни
Уйқудан уйғотамиз.

Ҳой, ҳой, отамиз!
Тошни кесар болтамыз.
Нега биз ҳам инсон бўлуб,
Ўзни пулга сотамиз?!

Ҳой, ҳой, отамиз!
10 Тошни кесар болтамыз.
Нега бойлар уйин пойлаб,
Томда шамдек қотамиз?!

Ҳой, ҳой, отамиз!
Тошни кесар болтамыз.
Ишчиларга маданият,
Маориф тарқатамыз.

Ҳой, ҳой, отамиз!
Тошни кесар болтамыз.
Бизга кимлар қарши турса,
20 Шартта-шартта отамиз.

Ҳой, ҳой, отамиз!
Тошни кесар болтамыз.
Биз ҳам дунё лаззатини,
Навбат келди, тотамиз.

Ҳой, ҳой, отамиз!
Тошни кесар болтамыз.
Қуролланинг, ишчилар-чун
Қизил қонға ботамиз.

**ТОШКАНДАН КЕЛМИШ
УРТОҚ САФОНОВГА ЁЗИЛМИШ
АБЁТ ВА МУСУЛМОН АСКАРИНИ
ШАРАФИНАДУР**

Бўғзингга қўймиш эрди у сайёд ханжарин, оҳуйи
дилафкор,
Боғлиқ оёқ, қўл кутуб охирғи чоқларин, кўзингда
ёш қатор.

Бекаслик урган у оҳингни эшитуб шафқатли биру
бор,
Еткурди ҳақ санга мана пушту паноҳ этуб бир неча
ғамгузор.

Озод қилдилар ажалнинг дастидан сани мурувватли
дўстлар,
Кетгуздилар юзунгни силаб зарра қолмади на чангу,
на ғубор.

Кутгонимизча қўнди, шукр, бошимиз уза ҳумоқ
ҳаётимиз,
Оға Сафонов, неча турк эрлари шерони панжадор.

Битсун дили бузуқ тўралар, зулм эрлари, жиноятчи
бойлар!

10 Содик юраклар чин яшасун. ишчи эрлари ўлсун
жаҳонгузор!

Ҳар кун ўқуб газетада танларга руҳ энар дармонли
сўздан,
Етганга ўхшаюр қадамингдан бу гулшана энг яхши
навбахор.

Хуш келдингиз, ҳақиқати раҳбар тутан жаноб
ҳайрону зор эрур,
Биз ҳам ҳимоянгизда турайлик у хизмата тун-кунда
устивор.

ОИ, СИНГЛИМ, ОИ, ОҒАМ

(Ашула)

— Тебранса-да ер, сесканмай ётасизми
Оғир юқу тўшокинда, ой синглим,
жаҳла ботуб?

— Таъна қилиб сесканмас, деб тек тургунча,
Не бўлур уйғотсангиз, ой оғам,
туртуб-туртуб.

— Сезасизми тўти янглиғ қафас ичра
Юборурлар бир золимга, ой синглим,
пулга сотуб.

— Оҳ, хоинлар, не қилайлик ўлуб кетди,
Шариат деб шум бидъатни, ой оғам,
йўл кўрсатуб.

— Уқусангиз эрди кириб мактаблара,
10 Тонурдингиз ҳақингизни, ой синглим,
илм ўқуб.

— Борай десам ўқумоққа жоҳил отам
Қўймас, нетай, этогимдан, ой оғам,
ушлаб, тортуб.

Сизга лозим оталарни сиёсат-ла,
Мажбур этуб ўқумоқға, ой оғам,
кўзин очуб.

— Маърифатсиз кафан ўраб уйда ётмоқ,
Ифғат эмас, диёнатдин, ой синглим,
эрур қочмоқ.

— Тарих кими айблар, қани чин мусовот,
Сизларға юз бўлғоч, бизга, ой оғам,
бир мактаб йўқ.

— Бу ҳол ила қолдирсанғиз кейдисин-да,
20 Тарих сизи айбламоқға, ой синглим,
ҳеч ажаб йўқ.

— Қўймас экан қочуб боруб яхшисин-да,
Ўқусанғиз бўлмасмуди, ой синглим,
паноҳ тортуб.

* * *

Эй Лайли-ю Гуландом, Зулайхойи париваш,
Боз манға, васлинг дигарон қилма мушавваш.
Қўй бир қадаминг бан сари қил бори тараҳҳум,
Е қоним ила ханжарингни айла мунаққаш.

БЕРМА ЭРКИНГНИ ҚУЛДАН

Полоқ кийган қаҳрамон,
Гавдали қоплон,
Темур панжанг бирлан тўк
Душманингдан қон!

Боболардан бир сўз бор,
Эшит, оғажон:
«Босган изидан қайтмас
Улса ҳам арслон».

10 Дупур, дупур оёқ бос,
Ерни титратиб,
Душман сари йўлга бос
Тўпни судратиб.

Қора кўзларга юруш
Машқин ўргатуб,
Ишчи элни ишга сол,
Энди уйғотуб.
Душман томон йўлга бос
Отлар ўйнотуб.

20 Басдур шунча йил чеккан
Кулфату хўрлик!
Золим бойлар ҳақингга
Қилди ҳар зўрлик.

Яна истар хоинлар
Қилмоқ қонхўрлик.
Битсун энди истибдод
Бирла қўнтурлик!
Ишчи эрлар гулшани
Яшнасун турлик!

Берма эркингни қўлдан,
30 Яшамоқ чоғинг!
Ерни шаридур сенинг
Мулку чорвоғинг.

Ей, жаҳонни қизортсун
Қонли санжоғинг!
Ғарбда, Шарқда шодлансун,
Кўрсун ўртоғинг!
Мангу қолсун оламда
Шонли байроғинг!

* * *

Бош кўтар бугун оёқ остидан,
Тўнтар душманинг чапу ростидан.
Навбат санга, эй сарват эли,
Қоч роҳиб деган чин алвастидан.

ЯШАНГИЗ ИШЧИ, ДЕҲҚОНЛАР!*(Ашула)*

Яшангиз, ишчи, деҳқонлар жаҳон ичра!
Бўлмасин золимлар бизнинг замон ичра!
Бузамиз эски турмушни, хурофотни, бидъатни,
Тузамиз янги турмушни замон ичра,
Абадий сўнгра яшармиз жаҳон ичра.

Бизни дунё, ишчилар, ўқуб қолсак,
Кечирган кунларни ўйлаб, кула олсак,
Сурамиз буткул зулматни, жаҳолатни, ғафлатни,
Тузамиз янги турмушни замон ичра,
10 Абадий сўнгра яшармиз жаҳон ичра.

Биз ўқуб бу кун чиқарсақ саводимиз,
Етишар ўзликдан ҳар бир муродимиз,
Битирармиз сўнг дунёдан асоратни, кулфатни,
Тузамиз янги турмушни замон ичра,
Абадий сўнгра яшармиз жаҳон ичра.

Биз агар ишчи, деҳқон ҳам қизил аскар
Биргалашсак, фирқа бўлиб раҳбар,
Тукамиз тутдак дунёдан шаҳаншоҳлиқ, сарватни,
Тузамиз янги турмушни замон ичра,
20 Абадий сўнгра яшармиз жаҳон ичра.

Келингиз, деҳқон, ишчилар, қўл ушланглар,
Қиз, ўғил, хотинни мактаба бошланглар.
Ҳаммамиз кутсак ҳақлиқни, адолатни, ихватни,
Тузамиз янги турмушни замон ичра,
Абадий сўнгра яшармиз жаҳон ичра.

ҚИЗИЛ АСҚАРЛАРГА БАҒИШЛАБ

Умумий хор. Уйғурлар ҳавосида

Қолқинг энди оёққа,
Билинг хизмат чоғин!
Селпиб илгари босинг,
Инқилоб байроғин!

Бу жаҳон қонхўрларнинг
Битириб борлиғин.
Йўқсул, деҳқон эркининг
Берингиз ёрлиғин!

Хурлиқ кўкининг эсдалик
10 Бўлингиз чўлпони.
Паймонаси чин бўлсун
Энди тўлғони.

Мазлумлар эрк дунёсин
Қоплон, шерлари!
Йиртинг, битсун сармоя,
Зўрлиқ эрлари!

Битиринг ўжарлиқ, қуллуқ,
Яшатинг озодлиқ.
Қуринг янги турмуш ҳам,
20 Тенглик, ўртоғлиқ.

ҚАЛПОҚ КИЙГАН ҚАҲРАМОНЛАР

Қалпоқ кийган қаҳрамонлар,
Эй гавдали қоплонлар!
Босгон изидан қайтмасдур
Йўлбарслар, арслонлар.

Қоронғуликлар ичинда
Қўл, кўзлари боғланғон,
Жаҳлу ҳақорат қаҳриндан
Оқ юраги доғланғон.

Қалпоқ кийган қаҳрамонлар,
10 Эй гавдали қоплонлар!
Босгон изидан қайтмасдур
Йўлбарслар, арслонлар.

Асоратнинг занжиридан
Биратўла қуртулдук.
Қонли ёшлар кўздан тўхтаб,
Энди чиндан бир кулдук.

Қалпоқ кийган қаҳрамонлар,
Эй гавдали қоплонлар.
Босгон изидан қайтмасдур
20 Йўлбарслар, арслонлар.

Ҳайданг, қизил қаҳрамонлар,
Бурчимизни ўтайлик.
Бутун ишчи бирлашгандан
Яхши офоқ кутайлик!

Қалпоқ кийган қаҳрамонлар,
Эй гавдали қоплонлар.
Босгон изидан қайтмасдур
Йўлбарслар, арслонлар.

30 Бутун дунё ишчилари
Бизга томон толпиниб,
Олқишлашиб кўз тутадур
Озодликни соғиниб.

Қалпоқ кийган қаҳрамонлар,
Эй гавдали қоплонлар.
Босгон изидан қайтмасдур
Йўлбарслар, арслонлар.

ЯША, ШҰРО, ЯША, ИРФОН!

Б и р к и ш и

Асрлардир қора булут
Босган эрди бахтингни.
Шарқингга чин қуём чиқди,
Оч уйқудан кўзингни!

Х о р у ч у н

Яша, Шўро, яша, ирфон,
Яшасин иш эрлари!
Уйғон, меҳнатчилар, уйғон,
Илгари бос, илгари!

.

* * *

Ушшоқ ҳамиша нор иландур,
Маъшуқа лек ўзга ёр иландур,
Маъшуқа дутарса ишқ савобин,
Дунёни чекарди ким азобин?

* * *

Кооператив сўнгра борасиз,
Бир чилла бутун очередь турасиз,
Ҳар нафас дам хатарлик тушни кўрасиз,
Қармоқ учида гўштни кўрасиз,
Тулука томда қушни кўрасиз,
Интилманг гўштга мушни кўрасиз,
Аслида тили қон бош кўрасиз,
Очдан ҳаммани ёнбош кўрасиз,
Ишда ҳаммани бебош кўрасиз,
Сичқонлар била муштлаш кўрасиз,
10 Торозу тошда кўз ёш кўрасиз.

УФОРИ БУЗРУК

Ҳар дилнинг ўзин севдиги жононаси яхши,
Жонона ўзин севдиги девонаси яхши.

Ишқ мазҳабида куфр эрур жаҳл ила тақво,
Дониш вера зуннор ила бутхонаси яхши.

Тасбеҳи риё бирла амомангдин, аё шайх,
Чин бодахўринг хум била паймонаси яхши.

Минг доғи ватан, ишқ ёлон бунчаки билло,
Бир чуғзча дарк этмаса вайронаси яхши.

Дўзахни писанд этмади куфринда Ниёзий,
10 Ҳар ўт чамани шамъини парвонаси яхши.

* * *

Келди байрам, юз қувонч, ўғон бизи соғ айлади,
Кечириб ўтгонимиз, қолгонимиз чоғ айлади.
Билимсизга икки очунни эгам айлаб тамуғ,
Билимлига учмох отли иккисин боғ айлади.

ДУЭТ

О т и н б и б и

Кечам тонг отди,
Чиқди қуёшим.
Қўнглум қувонди,
Тинмайди ёшим.

Кел-кел, севуклум,
Жондек севарман.
Ойдек юзингга
Бир дам тўярман.

10 И и г и т

Салом алайкум,
Отинбибижон!
Уйнаб келойин,
Эрта келубман.
Чиқди эсимдан
Нон олганим йўқ,
Ҳар вақт сўрарман
Кеч қолганим йўқ.

О т и н б и б и

20 Эрта етурган
Тангримга қуллуқ,
Кетма, севуклум,
Жоним тасаддуқ.
Кел-кел, севуклум,
Жоним беройин!
Жаннатда сенга
Гулгул беройин.

И г и т

- Отинбибижон,
30 Надир «севуклум!»
Йиғлаб бузарсиз
Ҳар вақтда кўнглум.
Ёш боладурман
Билмам сўзингиз,
Уксутмонгиз-чи,
Ёшлаб кўзингиз.

О т и н б и б и

- «Севдим», деганим —
Яхши кўрарман.
40 Сенинг кўйингда
Йиғлаб юрарман.
Мен сенга ошиқ,
Сен ёр бўлгил.
Мен сенга хуштор,
Хуштор бўлгил...

«КУЧА БОҒИ» АШУЛАСИ

Энди эсиз, ўткан даврон қайдадир,
Хонақоҳ ҳам тўда ҳайвон қайдадир.
Халфа Зокир деган шайтон қайдадир,
Кўз бойлоқчи макру ёлғон қайдадир.

Фотиҳамга қараб қанча хирмонлар,
Йилқим боқиб қишлоқларда чўпонлар,
Билмас эди сирымни ул нодонлар,
Энди ундай даври даврон қайдадир.

Минг-минг таноб еру ҳовли, гул боғлар,
10 Базми Жамшид қуруб маст бўлғон чоғлар,
Эсга тушиб, энди бағримни доғлар,
Ул машшоқлар, соқи жувон қайдадир.

Хотун-қизлар дуом истаб югурган,
Ихлос ила барларимга юз сурган,
Истагимга доим бош эгиб турган,
Саодатлиқ айшу жавлон қайдадир.

Нодон халққа гўё эрдим авлиё
Номусин ҳам менга айларди фидо,
Жаннатларни сотар эрдим доимо,
20 Энди ўшал амру фармон қайдадир.

Шул большой чиқди, мени хор этди,
Итдек қилиб, парча нонга зор этди.
Ҳаққин таниб, эл ҳам мендан ор этди,
Билмам йўл бошловчим — шайтон қайдадир.

ЕР ИСЛОҲОТИ

: : : : : : : : : :

XVII

- Эски унум қайға кетди?
- Бой, эшонлар киссасига.
- Бу унумлар қайға борур?
- Ишчи-деҳқон фойдасига.

XVIII

- Эски унум нима берур?
- 10 — Қуллик, зулмат, очлик, хўрлик.
- Бу унумлар нима берур?
- Бирлик, роҳат, тўқлиқ, ҳурлик.

XIX

- Тўхта, бадрак, ерни қандай олмоқчисан?
- Комиссия этагидан маҳкам ушлаб.
- Бой бувамлар жанжал қилса, на қилурсан?
- Тепиб-тепиб, тумшуғига маҳкам муштлаб.

XX

- Бадрак ўртоқ, ерни налар қилмоқчисан?
- 20 — Ҳукуматим бой этаман ишлаб-ишлаб.
- Нима қилур шўринг қурғур бой бувамлар?
- Нон бермовди, энди ўлсин кесак тишлаб.

XXI

- Айтмовдимми, каллаварам, пахмоқ соқол,
Ерни сотиб, тезроққина олтин қил, деб.

— Ўз куйганим етмовдими, тек тур, мохов,
Қим айтган, сени менга хотин қил, деб?

XXII

30 Ерни пулдек яширишни иложи йўқ,
Ҳам тўзум йўқ ҳукуматнинг бу ишига.
Номзод қилиб қўяй десам биронтага
Билло азим, имоним йўқ ҳеч кишига.

XXIII

Ривоятлар ёзмай ўлгин, кўрнамаклар,
Ер кетишин билиб ўтдек бадрак ёқлаб.
Бир-бирингдан ўпкалама, мунофиқлар!
Ерни берди қизил аскар жон човоқлаб.

МАЖЛИСДАН КЕЙИН ҚУЗАТИШДА

XXIV

40 Томга қўйган шотидак,
Амир лашкарнинг отидак,
Сумакайи чўзилиб,
Кўзи ўйнаб мокидак,
Домла поччамга салом!

XXV

Бозордаги совундак,
Ичи тушган қовундак
Бой бувамларга салом!

50 . : : : : :

XXVI

Ойболтадай солмоғлиқ,
Эшон ойимдак димоғлиқ,

Охиратга жўнашга
Муридларни қўшмоғлиқ,
Эшон поччамга салом!

XXVII

Олти пуллик тақадак,
Қўзи ирғиб бақадак,
60 Оч мухлиснинг қўлида
Утмай қолган чақадак,
Шайх ҳазратларига салом!

XXVIII

Почча пўстин ярашган,
Хели кешти эргашган.
Чилтон, қутбу авлиё
Эшагига мингашган,
Зиёлиларга салом!

XXIX

70 Ариғдаги балиғдак,
Мита тушган тариғдак,
Гўнг тефада шўрлашиб,
Ҳакка кесган чориғдак
Амалдорларга салом!

XXX

Қутлуғ бўлсин, бадрак ўртоқ, чойракорлар,
Октябрнинг берган бу ер ислоҳоти!
Қутлуғ бўлсин, янги меҳнат, янги бойлиқ,
Янги турмуш, онг, билимнинг мусовоти!

80 XXXI

Қутлуғ бўлсин, бой бувамга хайру манзур,
Ғинг деганда тумшугига наган, маузер.
Кетмон ушлаб энди меҳнат захрин тортсин,
Бугунгача ҳар гердайган мушторку зўр.

* * *

Ол, деҳқон ўртоқ, қўлингга ерни,
Отиб ташлагин фатвойи пирни.
Яшасин фирқа йўлбошчилиги,
Ишчи, деҳқонга келтирди эркини.

* * *

Нуқси қалам ар маъсияти жон ўла билмас,
Ким дерки, ҳаво томчилари кўл қила билмас.
Бир нуқта билан дил ҳавоси ёрида бўлса,
Бир-бирини туман жаврини бир жумлая илмас.

* * *

Нафақа на деган бало бўлди?
Олғуча кўзларим ало бўлди.

Тўлуб ўн ой, қарорига минг вой,
Икки ойлик аранг сало бўлди.

Ҳар икки ойлигим Самарқандга,
Борди-келди кирога ло бўлди.

Икки ердан маоши номус деб,
Еб, сотиб боримиз тало бўлди.

10 Шоир оти қуруқ фалакка етиб,
Тўраларга ҳало-ҳало бўлди.

Ҳарнадан ажралиб бу кунда шукур,
Ҳовли-жой қипқизил дало бўлди.

Олмаган-бермаган бу ён ишимиз,
Жон таралла яллага ялло бўлди.

Ҳаққи сингганни туртушуб четга,
Бўш еярларга лоло-гало бўлди.

Тўғри ёшлар замони биз кабилар,
Масхара, лалой ҳам лало бўлди.

20 Мактабам, санъатам шафоат йўқ,
Бор гўлаҳ сори ўт қало бўлди.

Тақдиру-пақдиру афандимлар,
Холис ангома валуло бўлди.

Асабият қилиб чунонам авж,
Кета-кет кетга мубтало бўлди.

Қилмасун ҳеч киши айбин валид,
Суфи куфига ибтило бўлди.

Сўфизода, қил ўпка ўзингдан,
Ўзганинг қай иши чало бўлди.

Чек, муғанним, суруди Довудинг,
30 Навбати ҳижратим тўло бўлди.

* * *

Бир юртга кетишни ихтиёри
Ез бошидан ўлмағайди нари.

Қисқа қила кўрсам истагими,
Ағдарди шамол чиртагими.

Эл-эл дедиму, тилим кесилди,
Имлашурға нечук ўлар мадорим.

Қар ўлди қулоқ шикоятингдан,
Чолғунг ушотармуди хуморим.

Кел-кел дедиму тилим кесилди,
Имлашга нечук бўлур мадорим.

10 Қар ўлди қулоқ шикоятингдан,
Чолғунг ушотурмиди хуморим.

Сиздан-да жавоби арз кутдим,
Езмас эсангиз, манам унутдим.

БИР ШАРМАНДА ТИЛИДАН

(Хислатнинг «Найларам» байтига ўхшашма)

Найларам, «Чиғриқ» деган золимда қуръон
бўлмаса,

Заррача андиша-ю инсоф бир он бўлмаса,
Жонга тушган нешининг заҳрига дармон бўлмаса,
Лоақал беш-олти ой ер бирла яксон бўлмаса,
Ўлмайинми, ёпғоли илгимда дармон бўлмаса.

Шунча расво қилдики, мушкуллар ўлди мушкулим,
Кўчага чиқсам, юзимга пардадур икки қўлим,
Бир томонга дастидан гумдон бўлушга йўқ пулим,
10 Тангри бермас унга офат ё манга бир йўл ўлим,
Равшан ўлмас бу дилим минг марта хуфтон
бўлмаса.

Қулки ҳам афсонаман дунё юзига ончунон,
Қолмади Мункар-Накирнинг ваҳмига ҳожат баён,
Бир ўзимдан бошқа билмас сирларим қилди аён,
Қолди бир сандал билан шоти маломат қилмоғон,
Розимасман, ўзга ҳам мендек ҳаросон бўлмаса.

Умр ҳоли хуш ўтарди кўрмай афғон ҳажрини,
Оқ юзида қора холли мулла червон ҳажрини,
Бир тизамда қиз-жувон, бир тизда ўғлон ҳажрини,
20 Кўрмагайдим минг қиёмат бўлса ҳамён ҳажрини,
Қабзайи «Чиғриқ» агар сирримни ёзгон бўлмаса.

Мен бугун қандай юрурман ушбу ҳасратлар билан,
Урса финотдел бу ёндан турли ғоратлар билан,
Тўймаса қорним намоз, тасбеҳ, таҳоратлар билан,
Бу томон «Чиғриқ» сўқуб турса ҳақоратлар билан,
Одам эрмас ул киши бу кундан ўтгон бўлмаса.

Биргина раҳм айламас маъюслигимга дўстлар,
 Шунчалик бешарм, беномуслигимга дўстлар,
 Сирри қочмас ёғлаган фонуслигимга дўстлар,
 30 Улмай айрилмас бу хилда юрушимга дўстлар,
 Қимга йиғлай мулла «Чиғриқ» ҳам қадрдон
 бўлмаса.

Ҳасрато, борми жаҳонда ҳеч ёмон «Чиғриқ» каби,
 Бир тегишда захр уролмас минг чаён «Чиғриқ»
 каби,
 Билмагайсан қанчаким сирринг, Ниҳон, «Чиғриқ»
 каби,
 Ё илоҳи, чиқмасин бундан буён «Чиғриқ» каби,
 Ёзмас эрдим «Чиғриқ» элга шунча дoston бўлмаса.

* * *

Келинг, дўстлар, қиёмат кун яқин бўлди,
Март ойида хотинлар юз очар эрмиш.
Тавба денглар ўшал куни мўмин қуллар
Кўзларидан қаро қонлар сочар эрмиш.

БИР ҚҰРҚОҚ «МАСЪУЛ ИШЧИ»НИНГ ТИЛИДАН

Арзимни айтай «Чиғриқ» тағога,
Қолдим, нетарман, бу хил балога.

Қайдан «мас. ишчи» бўлган эканман,
Солдим ўзимни йўқ можарога.

Хотин ўқутдим, ҳаққим йўқотдим,
Бош эгмас энди, қолдим жафога.

Март ойи келса, барча очилса,
Не важҳ қилурман Хайринисога.

Очмасга бўлмас, йўл ҳам очиқмас,
10 Кетсам етаклаб ул Қарбалога.

Қошки хунукроқ бўлса бу мушкул,
Тинса юрагим, чиқса далога.

Ҳайрон очишга, ташлаб қочишга,
Қолдим шекилли бир бедавога.

Ўйноқ кўзидан, шаккар сўзидан
Айрилмасам денг, бугун баногаҳ.

Десам сўройин, ҳийла қуройин
Бўлмас ишониб ёр, ошнога.

«Чиғриқ» тоғaxon, март келмасидан
20 Бир маслаҳат бер мен бенавога.

ЎЗБЕК ХОТИН-ҚИЗЛАРИГА

Келди очилур чоғи, ўзлигинг намоён қил,
Парчалаб кишанларни ҳар томон паришон қил.

Мақтаб, анжуман борғил, унда фикр очиб гоҳи
Илму фан тиги бирлан жаҳл бағрини қон қил.

Сояларда сарғайган юзларинг қилиб гулгун,
Сен ҳам аҳли донишлар базмини гулистон қил.

Чўриликни муллолар сенга қилдилар тақдир,
Кел бугун бу заҳмингга, маърифатни дармон қил.

Оналик ҳуқуқингни ҳурмат этмаганларни
10 Юзларин қаро айлаб, феълидан пушаймон қил.

Ой юзинг қора чиммат зулмидан қутултирғил,
Чиқ қоронғи турмушдан, нур ичида жавлон қил.

Сен қачон маорифнинг даргоҳига йўл топсанг,
Нурларин олиб кўзга сурмайи Сулаймон қил.

ОЗОД ХОТИН-ҚИЗЛАР ҚУШИҒИ

Эй суюкли хотин-қизлар, кел, ўртоқлашамиз,
Биз ҳам озод ўлкамизда эрк билан ўйнашамиз.

Қўл, оёғимиздан уздик ваҳший қуллик занжинин,
Эски турмушга ўқуб нафрат, табиатлашамиз.

Ўтга ёқиб чиммату чачвон, фалокат расмини,
Янгидан чиқдик ёруғ дунёга, инсонлашамиз.

Розимиз Шўродан, озод этди қулликдан бизи,
Шодликдан рақс этиб, ўйноқлашиб, сакрашамиз.

Хурмиз, озодмиз, парвоз этибон эрк билан
10 Боғи ирфон ичида булбул каби сайрашамиз.

Мутрибо, «Гулёр» машқи бирла соз эт танбуринг,
Биз табиат базмида жавлонлашиб яллолашамиз.

Фан гулистонида райҳонмиз, суманбар, гунчамиз,
Очилик олам думоғига бу кун жойлашамиз.

Балли Шўроларга, мундоғ бизга тақдим этди эрк,
Ижтимоият сари биз ҳам қадам ташлашамиз.

Неча юз йилдан бери ҳайвон сифат эрдик асир,
Энди инсон номида ўртоқлашиб, кенгашамиз.

Зулм зиндонида бўғқанларни биз ҳам бу кун,
20 Дунёдан маҳрум этиб, ахлат сари ҳайдашамиз.

Эркимизга қайси эр тўсқинлик айлар, шул замон,
Тўхтамай ул хон эрлардан ҳамон ажрашамиз.

Зулфимиз айлаб паришон, ҳуснимизни ёндириб,
Рашкдин виждонсиз эрларни дилин доғлашамиз.

Яъни бизларга ҳақорат бирла боққан кимсани
Куйдириб, чандон ҳасаднинг ўтидан қийнашамиз.

Кел-кел, эй, озодлик боғини сан-сан гуллари,
Илму фан гулзорида гулгун ёниб, яшнашамиз.

Улкага ижод этиб ҳар хил санойи куйларин,
30 Севиниб ҳар бир тараққий йўлида яйрашамиз.

Илм йўлида касб этиб фанну ҳунарнинг донишин,
Санъат изҳор айлашиб, ҳикмат йўлин кўзлашамиз.

Чиқ жаҳолатдан, қутил қуликдан, эй ўзбек қиз!
Узгалардек биз ҳам инсонликда эркинлашамиз.

Оч кўзинг, оламга боқ, инсонлигинг изҳор қил,
Бу тараққий давридир, биз ҳам тамаддунлашамиз.

БУ КУН — 8 МАРТ

Ҳай, ҳай паранжи деган ёт нарса, қўлинг ифлос, ўзбек хотин-қизларига яқин келма, ўзингни четга торт!

Ун уч асрдан бери бечора хотинларни нафси амморанг учун ем қилиб келган мулла, бу энглик кафанларни бу кун бўғчалаб елкангга орт!

Бурнингни ерга қадаб кучан... кучан, ҳа-ҳа, дакаданг торт... Э калласи хум, бад нафсига дум, вужуди наҳм, қадами шум, йўли йўқ, умиди узуқ, бу кунги чинакам нурлар хижолатидан тескари борган бум!

10

Турасизларми юракларингизни қилиб гум? Халифаларинг, муридларинг, муршидларинг жаҳаннамга бўл гум!

Ҳой, бой!

Ичи ғирч-ғирч мой!

Бети довул, бурни сурнай.

Бугун сандан қимматроқдир бир замбар лой.

Қайлиқ ўйнаб, қиз сотишлар,

Чўри, хизматкор тутишлар,

20

Биров мулкани ғасб этишлар,

Оғиз, бурнига уришлар,

Турма, сургуллаш, сўкишлар,

Бугун сенга кўп қийиндир, аҳволингга вой.

Тур, тур, бу суқсурдек малакларга соладиган кинна-суқ, ҳасадларингни ўзинг эски тегирмон, обжувозларингга олиб бориб ёй! Бу кун сенга томоша эмас, кулфат, бугундан кейин сенга қабр билан кафан улфат. Яъни сенинг ишинг тезроқ умр танобин тортиш, халқни талаганларнинг гуноҳини елкангга ортиб, ёғоч отни миниб чопиш.

30

Ана кўрасанми, хотинлар паранжиларин ташлаб, озодлик эълон қилди. Сен шум кўзингни уларга ташлама, ертўлага кириб ажал шарбатини тот. Виждонингни нафсинг учун сот!

Ҳа, домулла!

Ҳайрат бармоғини тишла-ю, бир боғ похолга ўшган соқолингни тутамла! Саллангни босиброқ кийгил-да, бир оз каллани хамла. «Нега хотинлар паранжини ташлайдилар» деб хафа бўлсанг, бурнингни тишла-ю, кўзингни намла!

40 Паранжини ташлаган хотинларга кўз учи билан қараб, уларнинг отган тоши билан юрагингни доғла!

Э мутаассиб пес,

Сандалда ўтириб кўкнорни эз!

Тарякдан тановул эт-да, кўк чойни дамла,

Охиратга сафар қилиш учун камарни боғла!

Лекин сенга бир насиҳатим бор:

Келтирган паранжи-чимматларингни ўзинг билан бирга олиб кет, у билан қабрингга бориб ёт!

Паранжи ва чиммат!

50 Тезроқ келган жойингга қайт,

Маккага сафар қил,

Жойингни сақар қил!

ХОТИН-ҚИЗЛАР ОВОЗИ

Тор қафасда зерикдик
 Эзилиб ҳақсиз ётгани.
 Қўлни тортинг, оталар,
 Қизни моддек сотгани.
 Даф қил бу тилагингни,
 Ишинг чаппа бўлади.

Уйин эмас хотин-қиз
 Паранжисин отгани.
 Замон қўймас эр ишлаб,
 10 Хотин кавшаб ётгани.
 Уйнашма замон билан,
 Табъинг хира бўлади.

Ёр олгондин сенларга
 Чўри келди бойбачча.
 Энди бизга керакмас
 Кумуш, тумор, болдоқча.
 Қўтар супра, ўқлоғинг,
 Табъинг хира бўлади.

Бас, шунча қизгондинг
 20 Бизга илм ила фанни.
 Ол ўзинг ёп бу кундан
 Бизга илган кафанни.
 Тутамлама соқолинг,
 Малланг кафан бўлади.

Эски турмуш қурмаймиз
 Янги турмуш турганда.
 Паранжида турмаймиз
 Барча очиқ юрганда.
 Минг диккайсин қулоғинг,
 30 Шолинг арпа бўлади.

Шунча замон сенларга
Чўри бўлдик, бойбачча.
Энди бизга керакмас,
Дарчаси йўқ уйларча.
Тутамлама соқолинг,
Салланг кафан бўлади.

**ШАҲРИСАБЗ МАҲАЛЛАЛИ АЗИМХУЖА ЭШОН
БИННИ ТОШХУЖА ЭШОННИНГ ОҒИЗ
БОҒЛАШЛАРИ**

Рўза тутдим ноз учун,
Элга бир пардоз учун,
Сўрсанг ишнинг аслини
Мулла червон оз учун.

Рўза тутдим ор учун,
Ҳар куни ифтор учун,
Чунки ҳар ифторчининг
Бир чопони бор учун.

10 Рўза тутдим хатм учун,
Қорига мен хасм учун,
Тушганидан ҳаштияк
Тортиб олмоқ расм учун.

Рўза тутдим фитр учун,
Ҳам йиғишга ушр учун,
Бор закотин олмоққа
Камбағалга фитр учун.

20 Тубан айлаб бошимни,
Оқизиб кўз ёшимни,
Хилватни саҳиҳ айлаб,
Тушда урдим ошимни.

Амри маъруф, чиллалар,
Шубҳасиз, бу ҳийлалар,
Барчасидан мақсадим
Танга, червон, тиллалар.

Гар бўлса нодон элим,
Авж олиб тургай келим,

Гўрга киргунча бошим
Ғам юкин кўрмас белим.

30 Рўза тутдим ош учун,
Ушбу қалам қош учун,
Рўзасини сотаман
Бирор чеким нос учун...

Олтинлар, кумушлар,
умрлик юмушлар,
бандалик, қуллиқлар,
аччиқ турмушлар —

Озишлар, алдашлар,
урушлар, тортишлар —
барчаси
титради,
қақшади,
40 урилди,
сурилди!

Рақслар, сиймолар,
кўз ёшлар, зикрлар,
жаҳлдан, уйқудан
туғилган фикрлар,
иншолар, адаблар,
иқирлар, чикирлар
қоқилди,
тутдек тўкилди!

50 Шодиёна урилди,
байроқлар қурилди.
Эскилик ўлди,
янгилик кулди.

* * *

Ун кундирки, янга-келин бирла очмиз,
Ёр бирла нон шавқида қочдики ёғочмиз.
Дўстлар хаёл бирла биза ҳукм айлабон,
Деманг семиз ҳаво бирла шишган сон очмиз.

* * *

Бул жаҳон баҳрида ҳилқатдан хабар олғил, кўнгул,
Шоир маҳзун табиатдан хабар олғил, кўнгил.
Хум самовий телбалик илҳомина чўмғон хаёл,
Завқиғо теккан ҳақиқатдан хабар олғил, кўнгил.

* * *

Ҳай-ҳай, дўстлар, қадам босманг кўча сари,
Уч кун эмиш паршавойнинг байрамлари.
Ун ёш тўлиб Октябрга мундан нари,
Қолмас эмиш шоҳу эшон, мулло бари.
Октябрга ўн ёш кушод тўлди, дўстлар,
Яъни бизга охир замон бўлди, дўстлар.
Алвон боғлаб дуппа-дуруст кўп мусулмон

.

МУБОРАК, ИШЧИЛАР

(Шанхай олинши муносабати билан)

Фатҳ ўлди зулм остидаги қалъаи Шанхой,
Нур сочди унинг устига ўн тўрт кечалик ой.

Ҳар кимда синаш бор эди бу куннинг изидан,
Англандики, сармоя битар ернинг юзидан.

Қайғурди жаҳонгир эли шу кутмаган ишдан,
Титраб юраги, умид узди унда қолишдан.

Элларни эзиш бўлса бўлур дунёда бунча,
Бордур бу матал: «Ҳар эзилиш юксаги шунча»...

Марш илгари, марш, тун-куни бос, миллий
қўшинлар!

10 Битсун абадий ер юзидан қонли йўсунлар!

Лаънат сенга, сармоя, бу кун етди башорат!
Бирлашса жаҳон ишчилари бизга саодат.

Бирлашмакка чоқ бўлди яқин, бўлғил амин сан,
Шипирилгусидир иблис эли рўйи заминдан.

Яша, яшасун кучли ва ботир қизил аскар,
Битсун, у зулм, тож ила тахт, фаҳшу ҳаваслар!

Фатҳ ўлди зулм остидаги қалъаи Шанхой,
Нур сочди унинг устига ўн тўрт кечалик ой.

«ХУЖУМ» ХОИНЛАРИГА!

Баъзи бир хизматчилар хотинни «озод» айлади,
 Илгариги эркини ҳам, яъни барбод айлади,
 «Гинг» десанг «қум-қум талоқ» машқини бунёд
 айлади,
 «Йўқ десанг, гум, бошқа»,— деб додини бедод
 айлади,
 Қайта бошдан рўдапо илмоқни иршод айлади.

Йўқ эди бечорани хобу хаёлида бу иш,
 Иш кетар қўлдан магар, лозим буюрганда ўлиш,
 Ҳаммадан бу ҳам ёмон хотин паранжисин олиш,
 Ноилож шарт айлади ўн ўлтиришга бир бориш,
 10 Шунда ҳам бир «юз кўрар» расмини ижод айлади.

Э омон бўл, қайда у ўн беш қадоқлик папкалар,
 Сизми бу ҳолда мудофиъ ким тақиб винтофкалар,
 Сизга ҳайф: «Майдонда шерман»,— деб юриш,
 эй ҳаккалар,
 Сизки бундоқ шум, мунофиқ, ўзгадин ким ўпкалар,
 Фирқанинг ҳужжатлари ККга фарёд айлади.

МУБОРАК

(Янги қўшиқ)

Э зубдайн башарлар, минг марҳабо муборак,
Озодлик ярашмиш, ҳай-ҳай, жудо муборак.

Ҳай-ҳай, на хуш ярашмиш саф-саф бўлиб туришлар,
Лашкарча эскиликка мардона мавж уришлар,
Байроқ хинали қўлда, силкиб гўзал юришлар,
Гулшаннинг гулларида ол яшнаб ўлтиришлар,
Чин маърифат нуридан дилга упо муборак.

Ашъор адибларига илҳом берар жамолинг,
10 Деди қуёш ойга: «Биздан бугун уёлинг»,
Озодлик чоғида топқил яна камолинг,
Берсин ҳаёта сайқал ойнаи жамолинг,
Топсун ташаббусингдан ишлар бақо муборак.

Ноз уйқудан уйғонгил, озодсан қафасдан,
Қайрил буён, хурофот, бидъат, суқу нафасдан,
Фолбин, мозор, дуохон, кўчук, тумор, аласдан,
Беҳуда у ясанлар, жангур-жунгур ҳавасдан,
Турмушда хўп кўрарсен нашъу намо муборак.

Бел боғлангиз, сингиллар, озодлик йўлида,
20 Энди туриб қолмангиз жабру ситам қўлида,
Номус ҳақи талафдир сармояннинг кўлида,
Яйрангиз энди қизил байроқ ўнгу сўлида,
Қичқир, фалакка етсун, шарқий садо муборак.

УЗИЛГАН ЧЕЧАҚЛАР

(Озодлик қурбонларига бағишлаб)

Сурмахон ёлғиз ётганда,
 Бўғзига пичоқ ботганда,
 Питирлаб жон берганда,
 Тушди Қорожон ёдига.
 Суд олий жазолатганда,
 Кимлар сўзига киргани
 Етдими оҳу додига
 Жон аччиғини тотганда.

- 10 Чархланган пичоқ кесганда,
 Тожихонлар қон қусганда,
 Кўзига бир ёш келмаган
 Юсуфжон: «Оҳ, аттанг!»— деди.
 Тўрт ёқдан ўқ босганда,
 Чин ҳақиқатни билмаган
 «Шу жазоси, йиғланг,— деди,—
 Қабримдан қамиш ўсганда».

- Эргашой ойдек юз очди,
 Жаҳл ила бидъатдин қочди,
 20 Тошбағирлик Абдуқодир
 Термулган кўзга раҳм этмай,
 Бўғзидан қора қон сочди.
 Ўз отилишин сезганда,
 Тўппонча сари ёлбориб,
 Жавдираб ҳар ён кўз очди.

Қонли кўйлакни ким ёпган?
 Сотқинбибини ким топган?
 Саккизинчи Март байроғин
 Кўтарай деб бораётганда,

- 30 Мелибой кетмонлаб чопган,
Қамбағал деҳқонлигидан
Йўл топиб оқлоғучилар
Тўққуз йил қамоққа ёпган.

Рўзиой китоби қўлида,
«Азроил» ўнгу сўлида
Ёлборишларга боқмасдан
Қип-қизил қонга бўяди.
Эркабой мактаб йўлида,
Бой акамларнинг касрига

- 40 Саккиз йил қамоқ битгунча
Ғамли бош икки қўлида.

Қумушхоннинг жонидан ўтган,
Паранжини бошидан отган.
Золим Эргашбой зулмидан
Ҳасрату армон ичида
Гавдаси қонларга ботган.
Дорилахлоқда қон йиғлар
Уксиниб қилган ишидан,
Лекин иш вақтидан ўтган.

- 50 Ойнисаой юзлари,
Телмуриб ёшли кўзлари,
Абдулла чавоқлаганда,
Еру кўкларни титратди
«Раҳм айла!»— деган сўзлари.
Элу аймағидан айрилиб,
Саккиз йил ҳукми тўлгунча
Кўр бўлур йиғлаб кўзлари.

- Асакада ой тутулди,
Мулла, эшонлар қутурди,
60 Дин, шариятнинг исмидан
«Ғозийлик» деган ёлғонга
Адашган эрлар сотилди.
Хотин-қизларнинг эрки учун

Хадичахон ҳам Қодиржон
Иккаласи бир отилди.

Бойбобо, мулла, эшонлар,
Нега оз ўйлаб кўрмайсиз?
«Тангридан», дейсиз, ўзингиз
Тақдирға нега бўйсуниб

70 Эл алдамай юрмайсиз?

Эски турмушни суймаймиз,
Куйган устига куймаймиз.
Ўзимиз қурган турмушда
Сиздек ифлосни қуймаймиз,
Дунёдан қувмай қуймаймиз.

ТУРСУНОЙ МАРСИЯСИ

Қуримасдан дорга ёйган кўйлагим,
Ёзмай шимарилган нозик билагим,
Вафосиз ёр экан, қонимни тўқди,
Шул эрдими, дўстлар, севган тилагим?

Ортиқ бино қўйдим, «ёр» деб ўзимга,
Кулгич эрким уйқу бермай кўзимга.
Номард экан, чалди боғлаб қўлларим,
Қиё боқмай кўз ёш томган юзимга.

Мўлтирладим ҳар ён ёлғиз чоғимда,
10 Бир меҳрибон кўрмай мен ҳар ёғимда,
Юрагимда кетди армон, ёронлар,
Очилмасдан бир йўл ғунча боғимда.

Ёв юракка сиздан кечдим, суяндим,
Дод этгани ваъдам эслаб, уялдим,
Яхши қолинг, севган юрту диёрим!
Хизмат қилиб қонмай, қонга бўялдим.

Менга мотам тутиб, қора боғламанг,
Тенгу тўшим нозик бағрин доғламанг,
Турсунойдек ёвуқ севинг, сингиллар,
20 Тўкис билим кўрмай, турмуш чоғламанг!

Соғинганлар сўрса, алдаб юпатинг,
Мендан салом айтиб, кўнглин қувонтинг,
Ҳожиқулдек ёвуз юрак ётларни
Ёш турмушдан, ёшлар, қувлаб йўқотинг!

Ун тўққизда саҳна донғин олибман,
Йигирмага тўлмай, гулдек сўлибман,
Тарихим бўлмасму шоҳид, ёронлар,
Ҳалимадек элга дoston бўлибман.

ЕДИМГА ТУШДИ

ЖИНОЯТЛАРИ ОЧИЛИБ
ШИПИРИЛГАН ҚИШИЛАР ТИЛИДАН

(Муқимийга ўхшатма)

А мал параст тўралар

Қани энди устолда ўлтуришлар,
Қовоқ илиб, қутургандай қарашлар,
Ишчи-деҳқон келса, бирдан пуркашлар,
Қилгон тўралигим ёдимга тушди.

- Ойлик олдим бир тийинлик иш қилмай,
10 Яланг оёқларни кўзимга илмай,
Узотгон оёғим гердайиб йиғмай,
Чалқонча ётконим ёдимга тушди.

П о р а х ў р л а р

Сўзда қуруқ қонун, дилда поралар,
Пора бермаганлар бўлур қоралар,
Шунинг учун кўкрагимдур ёралар,
Олгон чирвонларим ёдимга тушди.

- Зиёфатга айтса иши тўғридур,
Қуруқ сўзли киши, шаксиз, ўғридур,
20 Томоғим ёғланса, ҳукмим жоридур,
Бу ёлгон қарорим ёдимга тушди.

О лғ и р к о о п е р а т и в ч и л а р

Қатта дўконларда маишат қилдим,
Чаққон молларни бир дам гум қилдим,
Ошна-оғайнига бериб сув қилдим,
Чўнтак тўлғузғоним ёдимга тушди.

Охирда хашагим очилиб кетди,

Юздаги маскалар йиртилиб кетди,
Дорилахлоқига рўбарў қилди,
30 Мухбирнинг қалами ёдимга тушди.

М у х б и р л а р

Ёш мухбир чарчамас, толмас билаги,
Ёвлардан қўрқмайди тоғдай юраги,
Кеча-кундуз ишлар, тинмас қалами,
Ёзадургонларим ёдимга тушди.

Турли йиллар

[ШОКИРЖОН ВАФОТИГА МАРСИЯ]

1-МАРСИЯ

Деди дўстларки, Шокиржон азиз жонимдин айрилдим,
Очилмай гунчаю гулдек гулистонимдин айрилдим,
Жаҳон боғини кўрмай, балки бўстонимдин айрилдим,
Экан қисмат азалда, ҳарна кўргонимдин айрилдим,
Баҳона шул экан, менга нетай жонимдин айрилдим.

Дариғо, наҳли шайтон бу йигит жонимға раҳм этмас,
Едум марги ажални гавҳари жонимға раҳм этмас,
Жафо қилдим ўзумга, оқибат жонимға раҳм этмас,
Ризо бўлдум ўлумга, бу ширин жонимға раҳм этмас,

10 Нетай охирки қисқа умри меҳмонимдин айрилдим.

Азалда кулфату ғам бирла келдим бу жаҳон ичра,
Менга тор бўлди дунё, кўп сиқилдим бу жаҳон ичра,
Қи зарра йўқ экан роҳатки, билдим, бу жаҳон ичра,
Ғамимда дўстларим бағрини тилдим бу жаҳон ичра,
Ҳама кўксини доғлаб, ёр-ёронимдин айрилдим.

Ажабким зулм этуб, дўстлар, ўзумни турфа ўлдурдум,
Ажал илкинда мундоғ гунчадек рангимни сўлдурдум,
Қилиб ман тарки дунё кўзларим туфроққа тўлдурдим,

Фироқимға ҳама қавму қариндошимни куйдурдум,
20 Хусусан волидамдек телба ҳайронимдин айрилдим.

Менга дунёда дўстлардан насиҳат қилмади ҳеч ким,
Агарчи хат қилиб берсам мени қайтармади ҳеч ким,

2-МАРСИЯ

Алвидо, хурду калон, эй ошнолар, алвидо,
 Ота ўрнида амак бирлан тағолар, алвидо,
 Меҳрибон мунис акам бирла уколар, алвидо,
 Ҳамширам катта-кичик мушфиқ анолар, алвидо,
 Қетдим эмди бош олуб, мандан жудолар, алвидо.

Ўн тўққуз ёшимда бўлдум ман бу дунёдин фано,
 Ғамгузор ғамгин онам, мандин бўлинг эмди ризо,
 Ҳукмингизни тутмадум ман жондин ортуқ, эй ако,
 Бўлмагизлар ман ғарибдин эмди сизлар норизо,
 10 Хуш қолинглар эмди хешу ақраболар, алвидо.

Ҳеч киши қилганму ширин жонига мендек азоб,
 Олти пуллик маргимуш қилди жигар бағрим кабоб,
 Гўшт пўстум куйдуруб, қилди мани ҳолим хароб,
 Жони ширин ваҳмидин ман ҳар тарафга ғарқироб,
 Топмадим етган ажалга ҳеч даволар, алвидо.

Бу эмас эрди хаёлим балки ўлмасман дебон,
 Чун қилиб эрдим бу ишни охири мундоғ экон,
 Қисматим шул бўлса найларман, ажал бермас омон,
 Бу қафас тан мулкидин жон учти парвоз айлабон,
 20 Қилмади менга вафо бу яхши жолар, алвидо.

Ҳайфким, умрум ўтуб, ман зарра роҳат кўрмадум,
 Теваларда тўй бериб, мақсадларимга етмадум,
 Бу тирикликдан ўлумни балки аъло қилмадум,
 Бир йўли рахти сафарни охиратга айладум,
 Бўлмади манга насиб нашъу намолар, алвидо.

Сайру боғ қилганда, ўртоғлар, мани ёд айлангиз,
 Ман учун қуръон ўқуб, арвоҳими шод айлангиз,
 Ҳар нечук мандин хато ўтсаки бир ёд айлангиз,
 Ҳар замон йўқлаб мани қабримни обод айлангиз,
 30 Йиғлашинг афсус этуб шафқат фанолар, алвидо.

Доғи ҳасрат бирла кетдум ман тааллуқ қилмайин,
Үчти дунёдин чироғим бир нишона қолмайин,
Йўқ (...) келса ажал ёшу қаридур ўлмайин,
Қисматим рўзи азалда шул экондур, найлайн,
Кетдум охир, ҳосил ўлмай муддаолар, алвидо.

3-МАРСИЯ

Сарв қаду қоши қалам кетди жаҳондин, во дариф,
 Кўз юмуб, кўнгил узуб яхши ёмондин, во дариф,
 На ситам етди ангаким, кечди жондин, во дариф,
 Ё илож топмай қазои ногаҳондин, во дариф,
 Учти жон булбул қуши бу ошёндин, во дариф.

Қайси одамдин етубдур санга бу жабру ситам,
 Бор экан кўнглунгда мунча ғуссау дарду алам,
 Мундайин ёзмиш санго рўзи азал қудрат қалам,
 Восил ўлғил раҳмати парвардигоримга, бўтам,
 10 Биз жудо бўлдик санингдек жонажондин, во дариф.

Тушмасун ҳеч ким бошига бу ажал, эй дўстлар,
 Ўтди бу дам ичра бўлмайд касал, эй дўстлар,
 Бу ўлумга кўп ўзи қилди жадал, эй дўстлар,
 Олди охир бу қазои бемаҳал, эй дўстлар,
 Ўчди бу шамъи жамоли хонадондин, во дариф.

Бормукин дунёда сандек жонига жабр айлаган,
 Бормукин сандек киши мундоғ ажални излаган,
 Бормукин сандек тириклик лаззатини билмаган,
 Бормукин ҳаргиз санингдек заҳри қотилни еган,
 20 Бош олуб кетдингму зулму бегарондин, во дариф.

Сан кетуб бизларни эмди зору ҳайрон айладинг,
 Мурда янглиғ жумлани жисмини бежон айладинг,
 Қайси кулфат, қайси ғамдин жонни қурбон айладинг,
 Йиғлатуб ҳажринг билан, кўнглумни вайрон
 айладинг,
 Айрилиб қолдик санингдек меҳрибондин, во дариф.

Сан Зокиржон ёнида қандоғ ярошган гул эдинг,
 Мушки анбардин муаттар ғунча лаб сунбул эдинг,
 Хосу ом хўрду калон таъбига сан мақбул эдинг,
 Ҳам фасоҳатлик ягона тўтию булбул эдинг,
 30 Тегди заҳмат санга бир қайси тикондин, во дариф.

То тирикман, тинмай этсам ҳасратинг бўлмас адо,
Ўзни қилдинг бу қазои бемаҳалга мубтало,
Йиғламоқдин бу жигар бағримни қилдинг сен яро,
Бор экан пешонада тақдир бу ҳукми худо,
Сан кечуб кетдинг ҳама мулку макондин, во дариг.

Санга ёднома учун ёзди фидои дафтари,
Йиғласун васфинг эшитган жумлаи ёшу қари,
Барчани бағрини тилди бул ўлумни ханжари,
Келмагандек бўлди дунёға Шокиржондек пари,
40 Кетмагай доғинг яна ман нотавондин, во дариг.

Ажал илкинда ожиздур агар-чи бўлса Луқмони,
Ўтар навбат билан шоҳу гадодур кулли инсони,
Будур явмул вафоти бил Шокиржон ибн Мавлони,
Куни душанба тўртунчи ражаб «торихи имони»,
.

* * *

Билинг, дўстлар, бу кофирни тахту тожин олур ёпун,
Парвардигорим хоҳласа, ҳарна борин олур ёпун.

Бизга худо раҳм айласа, ёпун белини бойласа,
Руҳи Муҳаммад қўлласа, бир соатда олур ёпун.

Аскарлари саф-саф бўлиб, яхши-яхши отга минуб,
Тўпин ўн отга судратуб, не дегонин чолур ёпун.

Бир ярим йил бўлди уруш, ўрус паймонаси тўлди,
Тақдироти шуйла бўлди, охир бир кун олур ёпун.

Халойиққа зулм қилди, мадраса вақфини олди,
10 Ҳарна ишлар бошқа солди, қасосини олди ёпун.

Қозоқ ўруслар боргунча, сафларин тортуб тургунча,
Милтигин қўлга олгунча, замбарагин отур ёпун.

Урусдан кетди давлати, зоҳирда бордур савлати,
Насиб бўлмас бул давлати, бир кун бошин олур
ёпун.

Шўхи саҳар кўп йиғлагил, яқонгни чок эт, бўзлагил,
Ҳажга кетарни кўзлагил, бир шаҳаринг талар ёпун.

МУОМАЛАИ АФҚОР

Боис на эди жаврингни маҳлуқи адамдан?
Васфингга яқин аксина беруни қадамдан?

Боқ раҳмати қаҳрина жинсияти қатли,
Маҳрам-ла ўгул айлагана сўйла ҳакамдан.

Халқ ўлди на сир ўйла яқосиз ўлуб имдод,
Холо намаон мафҳум эрур нуни қаламдан.

Оҳ, ваъдая Акмалинг ўлубди боқиюрсен,
Эшитдик ҳамадан хайр эди дер жуди адамдан.

Козиблар ақал кўрсун эди, бизча жафосин,
10 Роҳиблари етмай «вай» демиш билгучи эгамдан.

Ҳар фикр, ҳар афкор ўзича ҳақи ҳалоли,
Асрори ҳамон холи эмас хуни надамдан.

Нурингдан умид этмаға не бўлди хатомиз?
Ортуқ эди оқлиқ утрада бу зулмдан.

Миллат ўзи чин айрилишингдур ила маъзуб,
Таҳдиди иқоб англамадуқ қойси ситамдан.

Қайдагини сўрсоқ бу сўроқларни жавобин,
Вермоқға ҳақиқат «Сизи гўтарди» ҳарамдан.

Бан ким на сабаб жаврима жаҳлим бу на моне,
20 Ворлиқми? «Билим» билдиғи ҳадис-ла қадамдан.

Холиқми, табиатми ўзи топдими ўзлиқ,
Ҳаввоя таашшуқ этиши қайси қаламдан.

ТАҲАССУРОТИ АФЛОКИНДАН БИР ИЛҲОМ

Қулоғима саҳар илҳомидан нидо келур,
 Нидолар ила гудурлаб оғир садо келур,
 Садолар ила булутлар тўсуб қаро келур,
 Булутла қудси шаҳодат қилуб имо келур?
 Бу жилвасинда билолмам на сир, ғазо келур.

Бир илгида қадаҳу бир қўлидадир шамшир,
 Ҳаёт саҳнасида бўйла рў берур тасвир,
 Равоқ тожини бу мисра айлаюб тазвир,
 Гаҳи маразга жамоат эрур буюк тадбир,
 10 Бу нукта фаҳмидане янги бир шифо келур.

На шиддат ила келурмиш бу он зимистонлар,
 У бад насимида барбод ўлур гулистонлар.
 Хазон ўла гул очолмай ниҳоли бўстонлар,
 Қабрни хиштин эмузгай тўлуқ у (. . .) пистонлар,
 Чоқурса мунглуқ оносин жавоби ё келур.

Ҳазабинг шифтина ҳужум эдар савдо,
 Кима бу тўғрида даъво, кима ўлур парво,
 На хил саҳифаи торих эдар буни иншо.
 Умур шаръини ташлаб чекуб ғалат фатво,
 20 Ирода торидан ойрилма, ҳар бало келур.

Маони важҳи-ла иблис қиёфа руҳоний,
 Жаҳолатинг сени келтурма-да на балойӣ.
 Таъсир гисла йўқолмаз бу тарки унвоний,
 Ҳар ишни ўлғусидур бади нек поёнӣ,
 Биза бугун бу келонлар сабо сенго келур,

Ду бора ғорат ўлурлар диёр саҳфингдан,
 Қутуб хубога бўёқ истинона рақсингдан,

Шарораларни сочуб нафъи ҳубби нафсингдан,
На хил натижа чиқаргунг у эрк ҳибсингдан,
30 Бу шаръа ғайра вужудинг ҳизри бало келур.

Тилинг учида қиёфангда ишқ даъвоси,
Шудирми, йўқса каломи ҳадис фатвоси,
Дилингда Намруду Қорун ўлди ғавғоси,
Тушундиғинг ғалат эркон қазо муаммоси,
Асрлар ўлди қудуминг хароб осо келур.

Йироқ ўла қаю иллат асл тариқатдан,
Юмар кўзини то ман эдан ҳақиқатдан.
Тараққийсина сабаб санъат ила ҳикматдан,
Бизим каби чиқа олмаз жафою накбатдан,
40 Нафасда бошина бинг турли бу жазо келур.

Ҳажрға шиша не-не суд ўлур рақобатидан,
На деб жавоб эта уммат сабо шаҳодатидан,
Хароб қадам нажиб эй лак касофатидан,
На ишла қуртуламиш илмсиз разолатидан,
Қаю бало кўралим дафъиға дуо келур.

ҲАЖВИ НИҲОН

Хуш келибсиз, эй укам Абдулҳамидхон, ассалом,
Очилиб бўлди кўнгуллар шоду хандон, ассалом.

Ул Муён Усмон бирла руҳи Қудратхондаги
Ёру дўстлар хўб саломат борму жонон, ассалом.

Бир-бир айтай, аввало, борму саломат Зикриё,
Мулло Абдулло, хусусан Саид Алихон, ассалом.

Мирза тўмтоқ, қари чўлтоқ, ҳоказо хешу табор,
Тожику қирғиз ҳама ўзбек қадрдон, ассалом.

Сойни бўйида ичиб Нурбоқимиз кайф айламиш,
10 Ҳоли ҳам борму пучуқ ул катта қумғон, ассалом.

Неча бўйлар орзу қилдим бориб кўрмоқни виеол,
Кўп сабаблар монеъ ўлди бўлмай имкон, ассалом.

Ғам билан тўлган эди бағрим хусусан сиз учун,
Кечалар айлар эдим кўп оҳу афғон, ассалом.

Гоҳ-гоҳ тушса хаёли қомати зебойингиз,
Дод уруб сиғмас эдим оламға ҳар он, ассалом.

Йўлларингизда нигоро термулуб икки кўзим,
Тўхтамас эрди оқиб ёш ўрнига қон, ассалом.

Эргашиб кетсам эди, аввалда жоно сиз била,
20 Қолмас эрди мунчалик кўнглумда армон, ассалом.

Эшитиб келгонингизни ушбу кун эй, маҳвашо,
Айладим ҳады суюнчиға азиз жон, ассалом.

Шодлиғдин ларзалар тушти баданға бул ажаб,
Кетди ўздан қолдиму бир зарра дармон, ассалом.

Югуруб келган эдим билмай соқолингиз чиқиб,
Кўз тушуб бўлди кўнгуллар мисли ҳайрон, ассалом.

Неча йиллардур жудолиғ бизлара тушмиш эди,
Ҳар қаюмиз бир-биримиз кўп соғинғон, ассалом.

30 Ҳўб саломат борму банги эзма, тузсиз ҳам суюқ,
Самаворчи Рўзи ифлос ишга чаққон, ассалом.

Хом терини тишлаган итдек керишибдур, ука,
Ухшатиб бўлмас на ҳинду, мулки тунгон, ассалом.

Мўйлабингиз мунча ҳам олифта итни думидек,
Қайрилиб гажак бўлиб ўсмиш қорайғон, ассалом.

Ҳеч ким сизча хунук эмас, (. . .) чиқиб соқол,
Кўрсаким қочгай дебон «лоҳавла» гирён, ассалом.

Шул сабабдин бормайин тургон экансиз уялиб,
Ўзингизча ҳужрага, эй ёри жонон, ассалом.

40 Ҳайрият келдим ўзим, расво қилурдингиз бориб,
Бўлсангиз дўстлар ичинда бизга меҳмон, ассалом.

Бу Ниҳоний сўрмамиш ҳар кимсадин бу афтингиз,
Ҳозир ўлдим келганимга минг пушаймон ассалом.

* * *

Оҳ, эй бахти забун, маҳзун ватан, гирёнасан,
Туби битмас, доғи кетмас ғамлара ҳамхонасан.

Дод, эй мунглуқ ватан, кимса сени ёд айласун,
Билмаюрларким ҳақиқий отасану онасан.

Ҳеч бир кун ўлмаюрким бахт ўлсун ёваринг,
Донмо зиллат асорат зарбидан ҳижронасан.

Биткулардан бу азиз бошинг қачон озод ўлар,
То қачон бундоғ улуғ ўтлар ичинда ёнасан.

Асрларда тор-мор ўлмакда шону шавкатинг,
10 У мушарраф ўзлигингдан табакай бегонасан.

Алътаташ дилсўзликлар ўз итмомига (. . .)
Билмадим, қай кун маориф чашмасиндан қонасан.

Қолдиму ҳеч бир фалокат бошинг узра тушмаган,
Нафси бир мурдор учун ҳар дамда бинг қурбонасан.

Эл сани қилса мазаммат, эй Ниҳон, содиқ эрур,
Токи сан маҳзун ватан мажнунисан, девонасан.

Оҳ, эй бахти забун, маҳзун ватан гирёнасан,
Туби битмас, доғи кетмас ғамлара ғамхонасан.

ҚИМ ЙИҒЛАР?

Эй мардуми Фарғона, аҳволингга ким йиғлар?
Бадбахтлига юз тутган иқболингга ким йиғлар?

Кетмай ҳали бошингдан шавкату (...) қўшинг
Туфроқ ичинда бу кун помолингга ким йиғлар?^{зилли,}

Иффат ила номусинг кимлар қўлида барбод,
Қурбон ўла маъсумлар адволингга ким йиғлар?

Жаҳлинг-ла хароб ўлди, куйди бу ватан, ҳайҳот,
Сармасти абад ўлғон ағфолингга ким йиғлар?

Бир қисм ҳаёлилар (. . .) шаррини тутуб тақви,
10 Бу фижъати ижро этиш ажҳолингга ким йиғлар?

Қон йиғлата афлокни отингни хаёлот,
Дарвоқе шу фурсатда аҳмолингга ким йиғлар?

Тарихий шу аҳволинг тасвира чекканларни,
Ҳибс ўлса мукофоти (. . .) аъмолингга ким йиғлар?

* * *

Қўлингиздан келганча раҳм айланг Дорул-айтома,
 Тилак бўлса халойиқ ҳақ ризоси равнақ ислома.
 Қолу миллатнамо ўлсун бахт истиқболи мактабдур,
 Тараққийси таолло олиян иқболи мактабдур.

Уёнган миллатнинг тунда-кунда қийлиню қоли,
 Етимларга тараҳҳум тангридан сизга ҳидоятдир.
 Фолотақҳир шиор оятан қуръон кифоятдир,
 Етимларга ионат дин учун ўлгон ҳимоятдир.

- Муҳаммад хотирини қўл сузунг ҳимоятга
 10 Етимларни силанг бошин, очинг мактабларни бисёр.
 Булар ҳам илм ўқиб ўлсун ғами миллатга дилафкор,
 Бизлар ҳам ўртамизда [. . .] одамият истар.

Саодат асридек ихват садоқат эътибор,
 Бизим қўлларда ҳам шамшири ғайрат жилвадор.
 Очинг мактаб, кўмилсин илма бу авлоди Туркистон:
 Йўқотган шавкати топсин бугун озоди Туркистон,
 Бас энди, шунча бўлган [. . .] шавкати барбод.

НАВРҮЗ

Марҳабо, наврӯздир бизга саодат ушбу кун,
Шукрилиллаҳ, етди бу иззу шарофат ушбу кун,
Ҳақ таоллоҳ айлади лутфу иноят ушбу кун,
Бизлара бўлди насиб соғу саломат ушбу кун,
Ҳосил ўлди барчаға айшу фароғат ушбу кун,
Қирди бўстонларга бир ҳусну латофат ушбу кун.

Ҳамд ўқийлик сидқи дил бирла худога барчамиз,
Ҳам дуруд ойғуб Муҳаммад Мустафога барчамиз,
Дин ривожи-чун очайлик қўл дуога барчамиз,
10 Шояд ул еткурса етсак муддаога барчамиз,
Марҳабо, наврӯздир бизга саодат ушбу кун,
Шукрилиллаҳ, етди бу иззу шарофат ушбу кун.

Ушбу кун қандай саодат кун кўнгилни шод этинг,
Бошингизни ғуссау ғамдан бу кун озод этинг,
Дарди миллатдан бўлак ғурбатлари барбод этинг,
Миллий мажлислар қуриб, бир-бир муборакбод
этинг,

Марҳабо, наврӯздир бизга саодат ушбу кун,
Шукрилиллаҳ, етди бу иззу шарофат ушбу кун.

* * *

Эй фалак, банга нечун ўйла табасум-ла хитоб,
Бахт бир йўл қилса балчиқлар ичиндан дурри ёб.

Зоҳиран гарчи кулоҳу жандасидан айру турур,
Сийнам аммо ой ишқи била бир лаҳза кабоб.

Қон эмас, юзда қизиллиғ — бу ҳижолат изи,
Ки рақиб шўришидин қилмаса қаҳру итоб.

Менга ҳижрон таманносин парвоси йўқ,
Бори агёри авҳоми фасод ила азоб.

Душманин анисин гарду балодин сақла,
10 Мақбарамдан гузари тушканида қўйса қароб.

Қўз ёшим чун талаби васлига шарманда юзум,
Чунки бўсағасида ётмадим итларча хароб.

Ошиқин ошифидан гарчи Ниёзий маҳрум,
Топмағай то гунаҳ этмай киши ул роҳи савоб.

* * *

Бу кун айёми қурбондур, ҳама дилшоду хандондур,
Фақирлар илмсизликдан яланғоч, очу гирёндур.
Ўқуб ёшликда кимки гар маориф айласа ҳосил,
Икки дунё ҳам анга боғу жаннат ҳуру ризвондур.

Келди бу кун муборак айёми ийди қурбон,
Тебрани раҳматидан бозору хайру эҳсон.
Ҳар касда ўзга бир ҳол кайфу сафога мағрур,
Илло, фақирларда ёш ўрнига қаро қон.

* * *

Келди айёми муборак, шодлиғ кундур бу кун,
Нозу неъмат, хайру эҳсон ҳаддан афзундур бу кун.
Қим маориф бирла қилмиш тарбия авлодини,
Қабри аждодига раҳмат, баҳри Жайхундур бу кун.

* * *

Зўр бахтлар сизғонуб ишга берилгандан кела,
Оҳ, уёт, хўрлик, тубанликлар эрингандан кела.

* * *

Энди буйла тушган ишқлар қайталар,
Сизнинг учун ёнғон ўтлар сўналар.

* * *

Эй фалак, бахтим қаро қилмасанг эди,
Ҳамон юрагим титраб кута!

* * *

Мажнунни муроиди ўлди Лайли,
Лайли кими ёр эдарса майли.

* * *

Жаҳон жамдур, пулим камдур, дилим ғам,
Юрак тордур, кўзум намдур, ичим дам.

* * *

- «Борму,— дедим,— ушбу маҳаллада бўлак,
Сиз каби моҳваш назокатда?»
Деди: «Йўқ, бу маҳаллада бошқа,
Мани отим Биби Назокат-да».
Дедим: «Эй ёр ўйноқи, қўймам,
Келмишам бир муроди ҳожатда».
Деди: «Танг бўлсангиз келиб ўтиринг,
Ман олурамки жойи ҳожатдан».
«Шуълаи васлатинг кабоб,— дедим,—
10 Ҳайратим сўзларинг ҳамоқатдан».
«Биламан шуълаи кабоб,— деди,—
Солса савт ҳаммаси ҳамоқатдан».
«Мол эрурсиз,— дедим,— баҳо айтмоқ,
Узрим охир сиза бу соатда».
Деди: Шулдир мани ҳамма пулим,
Бўқчалар келса қаҳру ясоратда».
«Миллатимнинг қилмасун лоғар,—
Дедим,— олсам қолуб жаҳолатда».
(.)
- 20 Биласиз олсангиз жамоатда».
«Ким,— дедим,— бул ҳавас бўлур санго,
Орзусими экан разолатда».
Деди: «Ҳар ким қилур мени кўчада,
Минг ҳавас орзуи роҳатда».
Дедим: «Эй маҳвашо, сени олсам,
Қолғуси ўхшадим ҳижолатда».
«Алдабон қилдингиз мани расво,—
Деди,— юрманг қилуб маломатда».
Айрилишдик икков ўшал жойдан,
30 Кетди ул мунчалик фатонатда».
Эй Ниҳоний, шул ўлса қиз ҳоли,
Хотун этма ҳавас қиёматда».
Сафорад муридим сўрайверади:
«Қанча сол мучал балоғатда».
«Иткатакдан,— деди,— улуғ уйинмиз,
Ётамиз авжи фароғатда».

* * *

- Эр йигитлар от чопалар,
 Тасир-тусир қамчилаб.
 Ҳамза сизга салом айта,
 Кўздан ёши томчилаб.
 Осмонда ой кўринмийдир,
 Юзин булут тутгондек.
 Ҳамзангизни унутдингиз,
 Бошқа «суюк» кутгондек.
 Қоронғуда шотирлади,—
- 10 Ёмғирмиди, дўлмиди?
 Иккимизни ўртамизда
 Чин ваъдалар шулмиди?
 Чўлпон юлдуз кўринади
 Қуёш боруб ботганда.
 Фақир бурни қонар экан,
 Оғзи ошга етганда.
 Етар энди шунча, жоним,
 Ишқ дардини ютганим.
 Икки йилдан бери сени
- 20 Чидаб вақтинг кутганим.
 Қулоғимдан ҳеч кетмайдир,
 Қисуб боқғон кўзларинг.
 Қулоғимдан ҳеч кетмайдир,
 «Суям» деган сўзларинг.
 Кўзум юмсам йўқолмайди
 Ойдек ёлқин юзларинг.
 Бир ўқийман, юз йиғлайман,
 Ёзган ваъда сўзларинг.
 Хўрлаб мени ташлай кўрма
- 30 Эшитмасдан оҳ-войим.

Мени ёдлаб жаврламасун
Бир кун сени худойим.
Берган ваъдангга ишониб,
Жоним, сенга ёлборам.
Ўз ваъдангда турмас эсанг,
Худойимга топшурам.
Йиғлаб ўткардим икки йил,
Ваъданг вақти тўлгандир.
Тангри қўшган бўлсун эди
40 Қовушув вақти бўлгандир.
Мен кутаман оқтуқ минут
Сен, суйганга етмоқни.
У ваъдалар бирла яшаб,
Мангу турмуш этмоқни.
Кел-кел энди, чинлаб чақир
Бу Ҳамзангни ёнингга.
Мен ишонай бошлаб мени
Ёшликдан суйгонингга.

* * *

Нечка кўнглумдан севуклим,
Минг салом айтам сенга,
Мангу мен қўйган муҳаббат
Қўймасанг-да сен менга.
Оҳ, аюрди бадбахтлик
Икки йил сиздан мени.

* * *

Лутфий деди: «Эшон эдим,
Учмам тамуға нишон эдим,
Худоси бандаси бирикуб қувар,
Ман қаён борайин»,— деди-ё.

Лутфий деди: «Чин валий эдим,
Қаромат сотуб эл ислий эдим,
Қулублар, чилтонлар кофир ўлдилар,
Кел, ман ҳам чўқулайин»,— деди-ё.

10 Лутфий деди: «Ничка лой эдим,
Кунботар тиралуб ёқалай, дедим,
Ҳаммаёқда бир чоқурмиш товуқ,
Охират кетайин»,— деди-ё.

Лутфий деди: «Бой бўлув эдим,
Куйгум эрди шул пул қува эдим,
Қирвоний тирилтуб нолуги ўтуб,
Яшамай ўлайин»,— деди-ё.

20 Лутфий деди: «Ман чойфуруш,
Хотуним билан кунда уруш.
Уйимда йўқ хамиртуруш,
Олмай ўлайин»,— деди-ё.

Лутфий дейди: «Саллам қозон,
Элчи боқируб дарс айла азон.
Қани шунчалик тоатим фон,
Ўқимай ўлайин»,— деди-ё.

Лутфий деди: «Зиёлиман,
Шу куннинг бангисин хаёлиман.
На гуруч, на маош арода қолуб,
Қайнамай ўлайин»,— деди-ё.

30 Лутфий деди: «Қози эдим,
Бир ўлакса ҳам рози эдим.
Шариат дўкони ёпилур экан,
Очмай ўлайин»,— деди-ё.

* * *

Тун битуб етганга ўхший,
Ой ҳамон ботмоқ тилар.
Суйганим сезганга ўхший,
Қалбими тутмоқ тилар.

Қор ёғуб ерлар оқарди,
Йўқ совуқнинг қоттуғи.
Чинмикан шул суйганимнинг
Менга сўзлар отдиғи.

Гарчи санга гул керак,
10 Ҳар гулга бир булбул керак.
Аммо, билмам, мандан ўзга
Сизга ниндай (. . .) керак.

Кимгаким (. . .) тилак,
Ҳақдан они чин йўқласин.
Айтингиз чин қалбингизи,
Токи кўнглум тўқласун.

* *

Бир гунаш тугди ҳақиқат
Кўкидан бу курраси.
Зулмату жаҳлу салафни
Чинла барбод этмаси.

Нуридан олсун мунаввар
Арз илан сайёраси.
Табдидан топсун шифо ҳар
Бир эзилган ёраси.

Хуш келибсан, турк элин
10 Бир қаҳрамон чин ишчиси.
Қаршулар Турон элин ҳар —
Бир эзиқ меҳнатчиси.

* * *

Бу кеча ниндай кеча,
Бахтима боқди қуёш.
Бир суюклуға етушдим,
Қўздан оқмай қатра ёш.

Қўлларин ўпмоқ насиб,
Қилса тангри биргина.
Ҳар тунки юз бинг гина,
Йўлина қурбон бу бош.

* * *

Ёр зулфидек силкинув,
Ёш майсани ўсгани.
Қандай кўнглинг бўлади
Оёқ билан босгани.
Қора сочи хон ҳазрат
Кўнглин совутмоқ учун
Қундузхонни осгани
Толмозорга дор тикди.

САЛОМ

Қуёш бахтим ёрутганми,
Икки байрам бир келган.
Баҳор бўлмай бу боқчага,
Булбул учун гул келган.

Табрик этам байрамингиз,
Қутлуғ бўлсун бу кунлар,
Биз тилайлик тангримиздан,
Мангу қолсун шу кунлар.

* * *

Тўқмоқ синди бошларда
Нодонлиқни дастидан.
Бир саводлик кучликдир
Юз минг нодон бастидан.

Ташлаб ҳою ҳавасни,
Мақтаб сори йўл солинг.
Тун-кун ҳасрат чеккунча,
Арзон гавҳарни олинг.

* * *

Эл боқар устки чироя,
Тенг кўриб юлдузни оя.
Лойиқ эрман ман бу доя
Токи тупроқ ўлмағунча.

Ҳожат эмасдур баёна,
Кулдир ёрим ёна-ёна,
Қишт ҳар ёндан, мот қаёна,
Бурён, ўйноқ ўлмағунча.

Чехра ўсмай кичик ёшдан,
10 Маъно кутманг қуруқ бошдан,
Узук бўлмас қаро тошдан
То ялтироқ ўлмағунча.

МЕВАЛАР МОЖАРОСИ

УРУҚ

Урук ўрнидан туруб,
Рангини сарғайтуруб,
Келди тутни бошига,
Шовқун солуб тик туруб.

Деди: «Эй Тут, талтайиб,
Дема ҳар сўз ялпайиб,
Бошгинангга бир урай,
Ерда қолгин шалпайиб.

10 Сени кўп еган киши
Бадан қашимоқ иши,
Ортуқчадур устига
Юракбуруқ ташвиши.

Оре ман сандан кейин,
Сандан юз ҳисса ширин,
Айтуб адо қилайин,
Қайси ҳуснимни бирин.

Узум минг дардга даво,
Қурутса андан бажо,
20 Ҳатто мағзимни олуб,
Солгай қандалат аро.

Мухтасар айлай сўзум,
Мева ичра бир ўзум,
Боғ ичини ёруттар,
Оппоқ, ойдиндак юзум».

ГИЛОС

Гилос ҳаддан ошиқуб,
 Хафаликдан тошиқуб,
 Келди ўрук бошига,
 30 Мушт кўтаруб шошиқуб:

«Эй Урук, сан сўзлама,
 Махтанмоқни кўзлама!
 Ёнбошингга бир тежай,
 Боғга ҳаргиз юзлама.

Ғўранг қурсун, кеч битар,
 Еган киши ич кетар.
 Пишганинг шалпайтируб,
 Қуруғингдан бод етар.

Билурсан, отим Гилос,
 40 Суяр мани ому хос.
 Мани кўрган кишилар
 Ўзга мева хоҳламас.

Шириндурман асалдан,
 Дорудурман азалдан.
 Бисмилло деб еганни
 Қутқазам минг касалдан.

Қалтароқ қилай сўзум,
 Махтасам арзир ўзум.
 Боғга кирган кўзига
 50 Ёқутдек ёнар юзум».

ОЛУЧА

Олуча келди гезаруб,
Қонлар томуб, қизаруб.
Туруб деди Гилосга,
Мушт кўтаруб, безаруб:

«Эй Гилос, лоф урмагил,
Аччиғим келтурмагил!
Тумшуғингга бир солай,
Сўнгра йиғлаб юрмагил.

60 Маза йўқ, таъминг туруш,
Хўл ўлурсан, йўқ қуруш.
Сани еганлар бўлур
Қўнич безгак, ич буруш.

Олуча исмим азиз,
Барча неъматдан лазиз.
Ишонмасанг, ҳар кимдан
Сўрсанг, дегай: «Суярмиз».

Очилур еган фурсати,
Иштаҳо, табнати.

70 Улгай юракда бўлган
Қуртлик ҳар бир иллоти.

Махтасам бир йил ўтар,
Богбон ҳўлликда сотар.
Ортганимни қурутуб,
Қанд билан қиём этар.

* * *

Дил билан суйгон киши —
Чин суюб куйгон киши,
Бошқага қўймас кўнгул,
Ўлганига розидур.

* * *

Гул экансан, билмадим,
Дилдор экансан, билмадим,
Қашмири тилинг билан
Сўзлар экансан, билмадим.

* * *

Гул деб булбул оғлайди,
Таратласак, доғлайди.
Нетсун энди мошиғинг,
Сизнинг учун йиғлайди.

* * *

Бизнинг овул — зўр овул,
Урамлари тор овул.
Балки роҳат кунлар бўлур,
Ҳозиргиси бик овул.

* * *

Яхшилардан бир сўз бор:
Бўлган кўнгул бўлинмас,
Бахтсиз сувга қармоқ солса,
Қурбақа-да илинмас.

* * *

Бўйи чиқмай қолмаганми
Бўлса анбарни ўзи.
Ишқ бўлгачдин қолурми
Бир куни чиқмай сўзи.

* * *

Бир қисм пар бирла булбул
Неча гул узра қўнур.
Охири бир ғунчанинг
Ширин лабидан сўрур.

* * *

Утди ул қаҳрамон ноҳақлик,
Усру ваҳшатда жангвозларимиз.
Боғламиш кўзимизни ғафлатда
Шўъбада бирла лўттибозларимиз.

* * *

Мен ишондим сўзингга,
Сузиб тиккан кўзингга.
Яна бир оз гумон бор,
Секин айтсам ўзингга.

* * *

Шодмен гулгун юзингдан,
Имлаб турган кўзингдан,
Оҳ, юраклар шод қандай,
«Суям», деган сўзингдан.

* * *

Қошинг уза қаро соч,
Жоним, мен они суйғоч,
Мен сўз сўрсам дилингдан,
Дардинг ёшурмағил, оч.

* * *

Шу кундай шод бўлмадим,
Зўр дунёга сиғмадим.
Оҳ, мусофирлиғ, сени
Мен ҳам шод этолмадим.

* * *

Жоним, қутлуғ сўзингга,
Боқғил, тўяй юзингга.
Шод ўлмайми фақирни
Лойиқ кўрсанг ўзингга.

* * *

Қош устида болқунуб,
Сочинг тургач ёлқунуб,
Юракларим эзила,
Қўзум тикуб толқунуб.

* * *

Чин озодлик даври келди, сизлар ҳамон
Ул маънавий асоратдан бўшолмайсиз.

Бўшатмоғлиғ сизнинг бурчдир бу дунёда,
Биз тарбия кўрмай сизлар яшолмайсиз.

Бизни бўшатмоғлиғ ҳозир сизга бурчдур,
Унутсангиз ғазолатдан қутулмайсиз.

Чин тарбия кўрмай, мунглуғ ҳамширалар,
Чин турмушда мангу яшаб ўтолмайсиз.

Сиздан кўпроқ бизга лозим илм, урфон,
10 Биз тарбия кўрмай сиз ҳеч яшолмайсиз.

Бизлар қўлдан келганича очдик мактаб,
Сизлар ҳамон азо-тўйдан бўшолмайсиз.

Мусовоту адолатни даври келди,
Ҳамон ҳаққу асоратдан, ҳой синглим, бўшолмайсиз.

* * *

Азалдан инқилобингни бино қилғувчиман,
Енимдағи йўлдошим гувоҳ қилғувчиман.

Бору йўғ мажбур қилди бу сиёсий иқтисод,
Бир-икки кун маслагим суйи само қилғувчиман.

Кўп суруштурма мани аслинда қору борими,
Оқни оппоқ, қора десанг, қоп-қора қилғувчиман.

Унга бой, деб, мунга вой, деб, ўртада қилт-билт
қилиб,
Олти кунлик курсида кайфу сафо қилғувчиман.

Кўрганим ҳарна ғанимат бошқа йўқ фазлу ҳунар,
10 Минг ҳақорат шилтани бир пулга жо қилғувчиман.

Борму мундан яхши қонун элни кўнглин бир олуб,
Эрта сайлов чоғида ҳурмат бажо қилғувчиман.

Қимки бўлса майли қўзғаб гар кетимга тепмаса,
Ҳўк эса-да, мода ҳирс ўлса тоғо қилғувчиман.

Қим мани махташни олса умр бўйи ман кафил,
Жумла мушкул ҳожати аслин раво қилғувчиман.

Қимни сезсам қаршидур, гумдон қилурмен кентидин,
Қим тарабдур жойини аршу аъло қилғувчиман.

Тори мўйим ҳам қилолмас Машрабинг юз
«Муштум»ин,

20 Донан домимға мухбир мубтало қилғувчиман.

Ҳеч писанд эрмас ГПУ суд бирла турманг шунчалик,
Тўплағоч пул, сургун этсанг, хўб дуо қилғувчиман.

Машрабо шарму уёт минг ҳайф сан манга ўлум,
Чиқса пул моховни песга ошно қилғувчиман.

* * *

«Ер юзи» журнаlining расм ва хатларимиздан умидсираб, ёзгон мактубиға жавобан:

«Эшвой» ҳавосида Юсуф Аҳмаднинг «Палапан тоғлари» деган шеъриға назира

Хуш ёзибсиз, азиз дўстлар,
Кўзга илмай каму кўстлар,
Оқар масрур зар отишлар
Қи шояд оқ ўлмағунча.

Бизким юртга илм таратмоқ,
10 Расмимизга эл қаратмоқ,
Ёрлиқ олиб сўз яратмоқ,
Қўкли бир чоқ ўлмағунча.

* Доя — доя, дой (дойи).

* * *

Ҳар қуш унмас даста-даста*,
Ҳар ер қолмас баланд-пастда.
Ҳар иш битмас аста-аста
Тезу тезроқ ўлмағунча.

Севгу бўлмас ҳар ҳавасда,
Соғлиғ ўлмас ҳар нафасда,
Ҳар қуш турмас бир қафасда,
Ов йўқ овлоқ ўлмағунча.

10 Қисқа айлай узун сўзни,
Таъна ёпмас уят юзни,
Қиймас энди ҳеч ким бўзни
Ипак арқоқ ўлмағунча.

* Даста — Даста бўлса ҳам ҳар қуш мутлоқ ундам бўлмас, маъносинидадир.

* * *

Сўфизодага

Васлинг тилаги бирла келиб, зор ўла кетдим,
 Ҳажр устина фурқат тушуб афкор ўла кетдим.
 Дема бу жаҳон дайрида йўқ менча харобот,
 Бу ҳушк қадам бўсасидин нор ўла кетдим.

Завқингни ҳаёли била оқшом мижду қоқмай,
 Қундузлари маймун каби дорбоз ўла кетдим.
 Ҳинди нигоҳинг ишқида зуннор тақолмай,
 Илгинг бўямай қон ила хуммор ўла кетдим.

Шавқинг била Жабраил каби лаҳзада айтдим,
 10 Дардинг била бир суврати девор ўла кетдим.
 Бўлғай қадаминг етса бизим дайра аёсиз,
 Қаллош каби бу доғ ила зангор ўла кетдим.

Сен Вахшию бан ваҳший ўзимча ахрор,
 Ҳайратзадан олами асрор ўла кетдим.
 Кўрсин униким, менга солиб кетди рақибинг
 Кўнглум тўла армон ила озор ўла кетдим.

Тугалланмаган шеърлар

Эскизлар

НУШИРАВОН ВАФОТИГА МАРСИЯ

Бинг таассуф бу вафотингга, аё Нўширавон!
Қими ўлмаз бу кутумсиз ҳола кўз ёши равон!
Чўқ эди сендан бўлак ўлмоқ ажал тоши равон!
Ҳайф бу кун ўлди бир миллатни сирдоши равон!
Мотамингга огласун Туронидан тоши равон!

Дод! Бу Турондағи ёбонийларнинг дастидан,
Нафсина маҳдум ўлан раҳбонийларнинг дастидан.
Миллати торож эдан руҳонийларнинг дастидан.
Интиқом шахсията қурбонийларнинг дастидан.

10 Маҳв ўлмакда ҳамон ҳеч борму ёраб алъамон.

Умматингга келдиму тангри балоси ё набий,
Барча ихватдан адашди бўлди гумроҳи ғабий.
Жаҳл нафақа суқ эдар авлодини исми Аби,
Бир-бирига интиқома отланур пиру сабий.
Бўлдими билмам бу миллатга бугун охир замон.

Вой, афсус, юз минг фарёд миллат ҳолингга,
Ваҳ магар келмишми фоний ўлмоқ истиқболингга,
Сен ўзинг ғорат верурсен иззу жоҳу молингга,
На ўлур тонгла жавобинг этдиғинг аъмолингга,
20 Ҳаққа кўстарганда буя қонлу кафан қурбониён.

Ори миллат бу ватан ушшоқи жон қизғонмийдир,
Бахт билгай бу шаҳодатга мусибат сонмийдир,
(. . .) битгай то тилакка етмайинча ёнмийдир,
(.) қилмай қонмийдир,
Бу сухан тасбиҳинг ўлсун битди ул эски замон.

* * *

Кўк байроғинг остинда оталарим юрувди,
Ол байроғинг остиндаги Турон бўлувди.
Буюк эл руҳимда, илло, қуръон дилимда,
Ииғлар дейранда баним учун шон ғавго.
Буюк доғлар этдук Олтин Ўрдасин версун,
Ол байроқон Олтойлар равзанида юксалсун.
Чингиз байроғи отли қонли солинди,
Ҳоқоннинг байроғи зарбидан бўйла олданди.

* * *

Турквинога тизибдур бизи илҳомимизи,
Сиза тасхир қилибдур ул учун домимизи.

Хушк сад бадмасу хуммор ётурмиз ҳайрон,
Сўка-сўка икки қўлда қадаҳу жомимизи.

Фақр абри тўсадур червонингиз чўлпонини,
Оча кўринг қатини равшан этиб шомимизи.

Кўтариш жойида буклаб урубон на қиласиз?
Қовз чалиб ичимиз донғиратиб номимизи.

Ҳар ёввойини солурсиз хату имло йўлига,
10 Бизиму билмасакансиз ўҳ-ху ул ромимизи.

Бизи махмур қилинг зоҳиридан, ботинидан,
Олинг эплаб теваракдан қайчию сопимизи.

Қисқаси, шул сўзимиз ёки узатинг тез-тез,
Ёки боғланг биратўла бу тешик комимизи.

* * *

Қошинг қора, киприкинг,
Бер-чи менга бир тугун.
Қошинг қийғоч, юзинг сулув,
Исминг мотур ким қўйган?

* * *

Қошингни қаро деб мани,
Солдинг яна бир тугун.
Ҳали сенга дардимдан,
Очолмасман бир тугун.

* * *

Қора қошли бир йигит
Уйини тўри куйларга.
Қошинг бирлан кўзингни,
Мен суяман ўзингни.

* * *

Тўлғон ойдек нурли юзинг
Болқитадур дунёни.
Қора қошли мотур бинг,—
Бизнинг юрак узгонлар.

* * *

Қошинг Қитой қундузи,
Кўзинг Чўлпон юлдузи.
Бир кўрувда ишқим тушди
Нурли мотур юзингга.

* * *

Оқ қор каби устларинг,
Бир кўрувдан ишқим тушди.
Мендан бошқа ёрни суйсанг,
Қондек оқсун ёшларинг.

* * *

Дунёда ҳеч жон яшолмас
Ишқсиз ҳеч бир нафас.
Ишқ элина айбурму
Бир гадо шаҳни ҳавас.

* * *

Миллатим насли башардур, ватаним курраи арз,
Иккисин хизмати фарздур, иккисиндан жон қарз.

Турбатим лавҳидаман жилваланур бу маъно,
Бу ғарибнинг азали тупроғи ғурбат олуд.

Суратим қанчали тушса ажаб оройи нигоҳ,
Маънидан шунчали маъюсу ҳаросон қолмиш.

Гарчи булбуллари ҳамрози гулистон этмиш,
Биз каби зорларинг оғзини бовгон ёпмас.

* * *

Яъни водход — водҳувуз,
 Ҷим ёт! Хилват ҳуввуз.
 Сув сасиб, ачисин ариқ
 Сандаги борми бўқоқ?!
 Бизгамаз! Ғурват ҳуввуз,
 Билса юздур сельсоюз,
 Воқеанча! Сельсоюз.
 Бори ўн қилсак фатир,
 Могу от ичмас атир.
 10 Борми? Йўқ, йўқдан шатир,
 Бошқа бир ҳо сельсоюз,
 Хозбонк дурса хўжалиқ,
 Унда эски хўжалиқ.
 Шўри қурғур қишлоқи,
 Тилни билмас тишлоқи.
 Бир қўлида паттаси,
 Жоғида бош латтаси,
 Қилғуси ҳам шаттаси,
 Қунда нон фатир хўжалиқ.

* * *

Бугун энди улуг Турон авлоди,
Талаб қилур ўзин учун озоди.
Кируб аснофи одамға,
Тиргузар силсилаи аждоди.
Ки қолмай мангу мотамға,
Яна хуррият, саодат, адолат.
Яшасун ислом миллати,
Яна истиқлол миллий мухторият,
Яшасун Туркистон давлати!

Тожик тилида ёзилган шеърлар

* * *

Имрӯз гарди гардун бо даври дийда жо шуд,
Ин тўтиёст бар мо гуфтамки аз кужо шуд.

Овоз шуд ба гўшам бингар зи нури Васлий,
Аз рашк партави рахш дар пушти абр жо шуд.

Сад шукр бар таоло овард ин насимаш,
Бо ғусса дар хазони дил ғунча буду во шуд.

Бўйи Масиҳ дорад он лаззати мақолаш,
К-аз шамъи дониши ӯ қалбам даме зиё шуд.

Осори суҳбати ӯ доғи ғубор ойин,
10 Афшурд дод сайқал чун гард босафо шуд.

Ин андалеби миллат аз кошини тараққий,
Меорад оҳи дилсўз мегўяд он кужо шуд.

«Васлий» «ба дил», «Ниҳон» буд афкори сайди
гулшан,
Афеус тири дониш аз хоби мо хато шуд.

* * *

Бидеҳ соқӣ, паёнай журъа бар ин масти шайдоро,
Ки то аз хуни дил созам чаман зери қадамҳоро.

Магар аз фурқате имшаб баса дилҳо асар дорад,
Ки саҳбо бўса медорад ниқоби банди зеборо.

Набошад ҳамчу бадбахтӣ жуз аз бесабру навмедӣ,
Зи жусти по буридан токи хуш орад самарҳоро.

Жуз аз нози табиат на таманнои гулу сунбул,
Муҳаббат ва-р надорад боғбон парво чи раъноро.

Агарчи ҳар беҳишти жовидон жовид намедорад,
10 Сияҳ дил лола орояд нишоти файзи саҳроро.

Машав озурда, эй бедил! Тариқи ишқ ин чун аст,
Табассум ашк мезебад сияҳ чашмони шаҳлоро.

Агар он ўзбак оғози ба даст орад дили моро,
Ба холи ҳар дуяш бахшам Самарқанду Бухороро.

* * *

Бахтат ба бади афтаду саҳлат бигаронат,
В-он пеш кунад хӯи бадонро жигаронат,
Ў бад назари карда бади нест иложе,
Жуз шукру сабр кийна мабар аз дигаронат.

Бахтат зи бади рӯ диҳад аз баҳри нажоте,
Теғ аз бади ту бидиҳад захм ба зоте,
Ҳушдорки оҳе зи дил орад ба туфайле,
Ин нек — нек назар бар ту зи ҳақ айни нажоте.

* * *

Зи баҳри дидани ў байти хумор омада буд,
Ба ташрифоти майлат назор омада буд,
Чи шудки, бахти сиёҳат ба муддао нарасид,
Бигашт Ниҳон ба ғами сад ҳазор омада буд.

* * *

Кошонаи хӯб дохта лозим чи бар он буд кард,
Омад касе бар хони ӯ бо неъматаш осуд кард,
Аз шавқи кайфи хуррами тарих бар ёдаш кунам,
Канда зи мо ядди жафо Абдулсамад хушнуд кард.

* * *

Бар танат заррин қабоҳу бар сарат тожи сараст,
Ту намедони яқин хишти лаҳад зери сараст,
Булбул зи ҳунарманди гирифтори қафас шуд,
Аз беҳунари фароғате дорад зоғ.

* * *

Эй кош ажал дар ихтиёрам мешуд,
Он хоки лаҳад анису ёрам мешуд,
З-ин хўрию в-аз таънаи дашноме касе,
Хуш буди гар рафиқу ёрам мешуд.

* * *

Кори худро бикун ба пинҳони,
Бад бувад, беҳ бувад ки худ дони,
Вар куни ошкор баъдаз ў
Ту макаш нолаи пушаймони.

Ҳамзага нисбат берилган шеърлар

* * *

Эй анои меҳрибон, ломаконим, қайдасан?
Энди менга фарздир байтулхазонни кўзласам.

Шум етим деб таъна қилса икки опам, бир оғам,
Шум етимлик таънасини менга қолдирғон онам.

Эй ано, қайда мазоринг, мен бориб обод этай,
Теварагинг айланиб, дасти фалакдан дод этай.

Оҳ каъбам, воҳ қиблам, нури имоним онам,
Барчасидан менга ортуқ меҳр қўйғоним онам.

· · · · ·
· · · · ·

* * *

Эй бахил, мўлтони Йўлдош, сендаги виждон қани?
Ҳожиман деб лоф урарсан, дилдаги имон қани?

Икки кундир оч келарсан, тамшанурсан, эй нокас,
Маккаларда бош уриб қилган сухан-субҳон қани?

Юзма-юз бир туяда тебраниб тинмай мудом,
Хайф сенга одамийлик, оқибат-эҳсон қани?

Нону талқонинг сасиб, қалбинг мағордан ҳам қора,
Тўймагил ҳеч еб имонинг, сўр яна: «Қуръон қани?»

Юз ўгиргил, эй Ниҳон, шундай мунофиқ ҳожидан,
10 Топмадим ҳеч дилга дармон, эқ кўнгил инсон қани?!

* * *

Шунча йиллар кутдимиз, етдик бу ҳуррияга,
Уз ҳақингни сақламоқ фарз энди виждон сиза.
Англис хоҳ ғайридурким ўлса-да душман биза,
Биз бир қадам қўйдирмамиз ҳаргиз бу ватан уза.

* * *

Қўп йиллар шунча эзилдинг
Бой ила шоҳлар қўлинда.
Энди сенга навбат келди,
Бос, айда илгари, бос, айда.

ЭРКЛИҚ МАРШИ

Чиқиб эрклиқ қуёши
Тинди мазлум кўз ёши.
Кул бўлди тожу тахтлар,
Етим бўлди эл боши.

Ленин — бизнинг отамиз,
Энди кимдан қўрқамиз!
У берган қурол билан
Душманларни отамиз.

Опа-сингилга энди
10 Маориф нури инди.
Сочвон-паранжи ёниб,
Қафаслар мангу синди.

Ленин — бизнинг отамиз,
Энди кимдан қўрқамиз!
У берган қурол билан
Душманларни отамиз.

Ленин биз учун атаб
Очди «Ўқи!»— деб мактаб.
Ўқийлик, келинг, ёшлар,
20 Ленин отани алқаб.

Ленин — бизнинг отамиз,
Энди кимдан қўрқамиз!

У берган қурол билан
Душманларни отамиз.

Эмди нега ётайлик,
Эрклик таъмин тотайлик!
Лениндан илм олиб,
Жаҳонни уйғотайлик!

Ленин — бизнинг отамиз
30 Энди кимдан қўрқамиз!
У берган қурол билан
Душманларни отамиз.

Бўлмайди Ниҳон ниҳон,
Нурланди қаро жаҳон.
Шўро яшасин! — дейиб,
Лабларим доим хандон.

* * *

Оймисан ё қамара,
Белинг нозик камара,
Номинг экан Тамара,
Жаҳонга кулиб қара.

Шайхлар жаннат деб ҳарён
Лоф чекканлари ёлғон.
Беролмас икки жаҳон
Бу самардек самара.

Шон-шавкат келтирдинг сан
10 Элимиздан Парижга,
Яша, энди кўрма ғам,
Яша, синглим Тамара.

Оймисан ё қамара,
Белинг нозик камара,
Номинг экан Тамара,
Жаҳонга кулиб қара.

МАКТАБГА КИРИНГЛАР

Қонуннинг асоси бўлибон бизларга раҳбар,
 Эркак билан хотинга ҳуқуқ бўлди баробар.
 Мақсуди ҳукуматни билинг, деҳқон биродар,
 Илм билмак учун бирлашиб мактабга киринглар.

Янги ҳарф билса киши, ҳар иши бўлур осон,
 Деҳқончилигин яхши қилар ўқиса деҳқон,
 Хат бирла илм бўлғусидир дардиға дармон,
 10 Ким бормаса мактабга, бўлур кўнглида армон,
 Мақсуди ҳукуматни билинг, деҳқон биродар,
 Илм билмак учун бирлашиб мактабга киринглар.

Ғамлиқ йўлингизни қўйингиз, ҳақ йўлга бошланг,
 Золим элнинг фикрини ер остина ташланг,
 Ҳукумат мақсадини яхши билиб, кўнгилни хушланг,
 Қарши кишилар бўлса унинг мийнина муштанг,
 Мақсуди ҳукуматни билинг, деҳқон биродар,
 Илм билмак учун бирлашиб мактабга киринглар.

Беилму ҳунарсизлар илм билгани яхши,
 20 Илм билмак учун мактабга киргани яхши,
 Умрини зое айламайин, кулгани яхши,
 Тез ғайрат этинг, коммунизм бўлгани яхши,
 Мақсуди ҳукуматни билинг, деҳқон биродар,
 Илм билмак учун бирлашиб мактабга киринглар.

Сизларни дийиб бир неча мактаб очилибди,
 Маориф элининг тухми жаҳонга сочилибди,
 Ёшларни кўринг — барча кишига бош бўлибди,
 Бу илму ҳунарлар емагина ош бўлибди.
 Мақсуди ҳукуматни билинг, деҳқон биродар,
 30 Илм билмак учун бирлашиб мактабга киринглар.

* * *

Келтир ҳар дамда руҳафзойи ул дил коми Шерозий,
Ки хилъат унда вермиш нафъайи айёми Шерозий.

Демак, бедиллара менга чакан ул жонғудозингдан
Садомас, балки ваҳдат сиррини илҳоми Шерозий.

Фақир тоши хино қўйган синиқ кўнглим санглардек,
Нетар гоҳи келиб, шод этсанг ийд айёми Шерозий.

ЭЙ ХОРАЗМНИНГ ДЕҲҚОН, ИШЧИСИ!

Эй Хоразмнинг деҳқон, ишчиси,
Қумликни бўстон этгувчи асл меҳнатчиси!
Сен эрдинг авваллари киши бандаси,
Тазаллум пешаларнинг сарафкандаси.

Сенинг бошинг эрди оёқ узра тош,
Юрагинг аламлик, сариқ юзда ёш.
Уйғон, кўз очиб боқ, қани золимон?!
Улар маҳв этилди, сенгадир замон.

Сенга бўлди Шўро, озодлик, ҳуқуқ,
10 Узинг ишла эмди, тутиб дилни тўқ.
Яшасун ишчи ва меҳнатчилар!
Яшасун Шўро, унга йўлбошчилар!

КЕЛ, БОЛАЛАР, УҚИЙЛИК!

Кел, болалар, ўқийлик!
Ихлос билан кўнгилга.
Биз билимни тўқийлик!
Қўлга қизил туғ олиб.

Биз қурамыз ҳуррият,
Ҳамма халқлар бирлашиб.
Бир қурамыз жамият.

.

* * *

Надур бу завқ, то хизмат эл аро ҳам телба унвоним,
Замона ўзлигимдан дўстлардан баҳраманд этмас.

Педагогик рисолалар

ای صنف طبعی لری او جریف مغموس

بگلیس ادبیات

در صنف طبعی همیشه همه موزون و آن که عیار قیاسندی
 در تکلیف حاضرین او قیاسی قورغان ادبیات لری
 او قیاسی لری که آغور بولکسه میله بدیش طبعی لری که
 بعضی لغت لری نیک مفهومی آغور نیک
 قیاسی قورغان لری شاید بنقد هر چه معلوم لری
 در تحریر لری نیک اد ادبیات لری که آغور نیک
 حاضر لری که او جریف آجوق مشائی قیاسی لری ه
 در صنف که عیار لری تا که همیشه به هر کس لری که
 تقسیم لری نیک نیک نیک نیک نیک نیک نیک نیک نیک
 در صنف که او جریف لری که عیار لری که عیار لری

1915

«Енгил адабиёт». Қўлёзма. 1-саҳифа.

Енгил адабиёт

1-СИНФ ТАЛАБАЛАРИ УЧУН МАХСУС

«Енгил адабиёт» бўлиб, ҳафтада бир дарсданга тайёр қилинди. Демак, ҳозирги ўқулуб турган адабиётларимиз ўқувчиларга оғур бўлмаса ҳамки ёш талабаларимизга баъзи луғатларининг мафҳумини оғурлик қилуб турганлиги шояд бошқа ҳар бир муаллимларга-да тажриба бўлгандир. Демак, у адабиётларга олдингина ҳозирламак учун очуқ маъноли қилуб ҳамда 1-нчи синфга тайёрладик. Токи ҳафтада бир дарсдангина таълим ўлинув борилса, шояд 2-синфга (2-йилда) кўчгандаги ўқулажак адабиётларга ёрдамчи бўла олув эди.

БИРИНЧИ ТАВХИД ДАРС

Худо бирдур, бешерик,
Улмас ҳеч, доим тирик,
Биздек бадан, жони йўқ,
Бир сифат бирла тирик.

Худонинг йўқ отоси,
Қариндош ҳам оноси,
Ҳам онинг йўқ хотуни,
Ҳам эру қиз болоси.

10 Худо кўрувчи ўзи,
Аммо биздекмас кўзи,
Бирдек катта-кичикни,
Кўрар ҳам тун-кундузи.

Худонинг йўқ макони,
Олди ҳам орқа ёни,
Офтоб равшани каби,
Нури баробар они.

ИККИНЧИ ДАРС

Худода йўқ тўқ-очлик,
 20 Бир нарсага муҳтожлик,
 Қодир ҳар иш қилмоққа,
 Тортмас биздек муҳтожлик.

Худонинг йўқ қулоғи,
 Ҳам ис билгич димоғи,
 Лекин анга эшитилур,
 Жонлик-жонсиз сўроғи.

Тили йўқдир худони,
 Сўзлар ҳар муддаони,
 Бешак они сўзидир
 30 Бизга берган қуръони.

Ҳар иш — худонинг иши,
 Бўлгай онинг хоҳиши,
 Ул хоҳламаган ишни
 Қилолмас миллион киши.

УЧИНЧИ ДАРС

Худодир бу жаҳонни,
 Бор этган барча жонни,
 Бошқа кимса қодирмас
 Яратмоққа бир жонни.

40 Худо бордир ҳозирдур,
 Ҳар бир ишга қодирдур,
 Қимки ишонмас экан,
 Ҳар мазҳабда кофирдур.

Йўқдан бизни бор этди,
 Худолик ошкор этди,
 Қувонайлик ҳар доим,
 Ислом ила ёр этди.

Банда биз ул худога,
Умнатбиз Мустафога,

50 Шукр этайлик ҳамиша,
Очиб қўллар дуога.

ТУРТИНЧИ ДАРС

Худо берган раҳбари,
Бизга ул пайғамбари,
Муҳаммаддур номлари,
Барча наби сарвари.

Уғлидур Абдуллани,
Уч бобоси бул ани,
Абдуматлаб, Ҳошим,
60 Абдулманноп қолгани.

Исломи онинг миллати,
Ким ўлубдур уммати,
Бешак анга бўлғуси
Ҳақнинг раҳмат жаннати.

Ким расул ҳам тангрига
Бўйинсунмас амрига,
Қиёмат кун, шубҳасиз,
Кетар дўзах қаърига.

БЕШИНЧИ ДАРС

70 Бош асҳоби Мустафо,
Ҳар тўрт ёри босафо,
Абубакру, Умар ҳам,
Усмон, Али, Муртазо.

Бошлаб ислома кирган,
Дин йўлида жон берган,
Ривож бериб миллатга,
Душман элини қирган.

Қилди бу Носир ҳиммат,
 Исломга қилди хизмат,
 80 Топди тараққий равнақ,
 Бир оз замонда миллат.

Ҳамду сано худога,
 Салавот Мустафога,
 Асҳоби оли ботсун
 Ул раҳмати худога.

ОЛТИНЧИ ДАРС

Мактаб хусусинда

Мактаб — диннинг чироғи,
 Миллатни зўр яроғи,
 90 Мактабсиз ҳар миллатни
 Қарар бир чўб тарағи.

Мактаб — миллат атоси,
 Ҳам суюклу аноси.
 Ато, аносиз қолса,
 Қандоқ яшар болоси?

Мактаб миллатга йўлбош,
 Ҳам кўзу қўл, аёқ, бош,
 Бу аъзодан айрулса,
 Миллат яшар нечук ёш?

100 Мактаб — ҳар миллат жони,
 Ҳам жисму пай ҳам қони,
 Мактабсиз миллат ўлур,
 Бир оз замонда фони.

ЕТТИНЧИ ДАРС

Мактаб — миллат макони,
 Гавҳар, ёқутни кони,
 Мактаб бўлмаса битар
 Миллат ному нишони.

Мактаб — миллат қуёши,
110 Балки кўз ила қоши,
Кўзсиз, қошсиз кишини
Қандай хунукдир боши.

Мактаб — миллат саройи,
Илму адабни сойи,
Дунёда энг саодат
Охтарганларни жойи.

Мактаб — миллатни гули,
Миллат анинг булбули,
Мактабсиз қолган миллат
120 Бошқа чаманни қули.

САККИЗИНЧИ ДАРС

Мактаб — миллатни боғи,
Зўр бир суянчиқ тоғи,
Жаҳл отлиғ душманни
Қирувчи зўр яроғи.

Мактаб — дунё биҳишти,
Кирган бешак етушти,
Маорифнинг жоми-ла
Илм кавсарин ишти.

130 Мактаб кимларни жойи?
Бахтлиқ кишилар жойи,
Мактабга кирган бўлур
Икки дунёни бойи.

Мактаб — қоронғу ойи,
Олтун-кумушни сойи,
Мактабга кирмаганлар
Бўлур бир нон гадойи.

ТУҶҚИЗИНЧИ ДАРС

Мактаб — бизни жойимиз,
 140 Еткузди худойимиз,
 Тез-тез тинмай ўқусак,
 Бир кун жаҳон бойимиз.

Мактаб — энг чин дўстимиз,
 Ҳам жону тан, пўстимиз,
 Беш-олти йил ўқусак,
 Битар ҳар кам-кўстимиз.

Мактаб — бизни рахтимиз,
 Шаҳаншоҳлик тахтимиз,
 Тун-кун ўқусак бир кун,
 150 Очар иқбол бахтимиз.

Мактаб — бир чин отамиз,
 Мунглуқ, мушфиқ онамиз,
 Чунки бизга билдурар
 Ҳар саҳву ҳар хатомиз.

УНИНЧИ ДАРС

Мактаб — бизни божимиз,
 Шаъну шавкат тожимиз,
 Уқув, ёзувдан етар
 Ҳар ишда ривожимиз.

160 Мактаб — бизни ёримиз,
 Суйгули ғамхоримиз,
 Хулқу адаб ўргатуб,
 Тузар шарму оримиз.

Мактаб келсак ўзимиз,
 Очар ғафлат кўзимиз,
 Ҳаром, ҳалол тонутур,
 Ўхши ўтар рўзимиз.

Мақтаб келсак ўзимиз,
Ўткур бўлуб сўзимиз,
170 Ўн тўрт кунлик ой бўлур
Халқ ичинда юзимиз.

ЎН БИРИНЧИ ДАРС

Мақтаб келсак ўзимиз,
Бузмай кўнгил сўзимиз,
Эрта ипак бўлғуси
Бугун кийган бўзимиз.

Мақтаб келсак эрталаб,
Ўргансак илму адаб,
Топармиз эл ичинда
180 Фазлу шуҳрат ҳам ратаб.

Мақтабга ҳар кун боруб,
Демаса қолдим ҳоруб,
Фақирликдан ўзини
Олғай бир кун қутқоруб.

Мақтабга юрса боруб,
Ўқуса қолмай қолуб,
Келса бир хат бир жойдан
Юрмас мулло охтаруб.

ЎН ИККИНЧИ ДАРС

190 Мақтабга кирган киши
Ўқув, ёзувдур иши,
Ўқув, ёзувдан бошқа
Ишга ўлмасдур иши.

Мақтаб боланинг иши
Ўюн бўлмас хоҳиши,
Фақат ўқув, ёзувда
Ўтар ҳам ёзу қиши.

Мақтаб боруб ҳар киши,
 Уқумоқ бўлса иши,
 200 Бугун фақир, эртага
 Милён сўмдур топиши.

Мақтаб боруб ҳар бир кас,
 Уқуса тинмай нафас,
 Ушалғуси дунёда
 Бўлган ҳар орзу ҳавас.

УН УЧИНЧИ ДАРС

Мақтаб келса ким агар,
 Топгай кўп илму ҳунар,
 Муродига етмоққа,
 210 Қолмас йўлда ҳеч хатар.

Мақтаб сори ким келур
 Маориф ҳосил қилур,
 Дунёда иззат топуб
 Тонг-ла кун жаннат кирур.

Уғлонлар, сўзни билинг,
 Эрталаб мактаб келинг,
 Илму адаб ўргануб
 Дунёда роҳат қилинг.

Уюн, кулгуни қўюнг,
 220 Мақтабга меҳр қўюнг,
 Мулла бўлуб дунёни
 Сўнгра айшига тўюнг.

Илм — ҳар тилак боши,
 Қаронғу дил қуёши,
 Дунёда ҳар миллатни
 Илм тарбиятдоши.

Жаҳл — хўрликни боши,
 Ҳар бир касофат тоши,

Ёрар бир кун бошингни,
230 Қонлар бўлур кўз ёши.

УН ТҮРТИНЧИ ДАРС

Илм — ҳақнинг раҳмати,
Ҳар банданинг давлати,
Охират шарофати,
Ёруқ дунё иззати.

Жаҳл — ҳақнинг лаънати,
Икки дунё заҳмати,
Ортуқчадур устига
Куфру хато офати.

УН БЕШИНЧИ ДАРС

240 Илм ва жаҳл хусусинда

Илм ҳақнинг нуридур,
Қаро кўнгил бўридур,
Ҳар бир яроғ ўтқури,
Ҳар Исрофил суридур.

Жаҳл куфрнинг тўридур,
Ҳар душманни зўридур,
Ҳар бир таннинг кулфати,
Ҳар бир бахтнинг шўридур.

Илмдур лутфи худо,
250 Йўл бошлағуч бир ҳидо,
Илмсиз фарқ ўлмасдур,
Ҳар саҳву куфру хато.

Жаҳлдур қаҳри худо,
Кони куфру ҳам хато,
Жаҳл охир қилғуси
Подшоҳларни гадо.

УН ОЛТИНЧИ ДАРС

Илм — жаннат эшиги,
Хазинанинг тешиги,

260 Инсонни олим қилан
Мактаб эрур бешиги.

Жаҳл — дўзах эшиги,
Жаҳаннамни тешиги,
Боғлаб солан кўзингни
Ғафлат эрур бешиги.

Илм — ҳақнинг шеваси,
Жаннатидан меваси,
Ҳар кимни мақсадига
Олуб борон теваси.

270 Жаҳл — шайтон шеваси
Васвос эрур меваси,
Алдаб сақарга бошлаб
Олуб кетан теваси.

УН ЕТТИНЧИ ДАРС

Илм — мақсадни гули,
Миллат — ани булбули,
Ғунчасидан сўрорса
Осон бўлур мушқули.

280 Жаҳл — хатонинг гули,
Шайтон — ани булбули,
Мағрур бўлса ким анга,
Мушқуллашур мушқули.

Илм — ҳақнинг фармони,
Ҳар бир дарднинг дармони,
Илм бирла ушалгай
Ҳар бир дилнинг армони.

Жаҳл — шайтон фармони,
Бори анинг армони,

290 Залолатга йиқутгай
Бир кун дору дармони.

УН САККИЗИНЧИ ДАРС

Илм бўлса пиримиз,
Қалам тирноқ тийримиз,
Уқув билсак дунёни
Ҳар арслону шеримиз.

Жаҳл бўлса пиримиз,
Тикан бўлуб еримиз,
Бир кун бўлур нишидан
300 Қусар қонлар теримиз.

Илм бўлса зиёмиз,
Қаламдир ўқу ёмиз,
Уқув, ёзувни билсак,
Кимхоб тўнлар киёмиз.

Жаҳл бўлса зиёмиз,
Утлар тушуб куёмиз,
Лодонликдан бир куни
Зиндон бўлур уёмиз.

УН ТУҚҚИЗИНЧИ ДАРС

310 Илм бўлса бозимиз,
Қалам ўлгай тозимиз,
Ҳар мақсадни қайд этуб,
Ўтар ҳам қиш, ёзимиз.

Жаҳл бўлса бозимиз,
Уйқу бўлуб тозимиз,
Ўтар хорлик, зорликда
Бешак ҳам қиш, ёзимиз.

Илм ўлса наҳримиз,
Шарбат бўлур заҳримиз,

320 Ўқув билсак топғуси
Давлат, ҳунар даҳримиз.

Жаҳл бўлса наҳримиз,
Зиллат кўруб даҳримиз.
Бир кун хароб ўлғуси
Ватан, миллат, шаҳримиз.

НИГИРМАНЧИ ДАРС

Илм бўлса ройимиз,
Ирфон бўлуб сойимиз,
Оқуб гулистон этар
330 Шўра ватан жойимиз.

Жаҳл бўлса ройимиз,
Қуруб фақир, бойимиз,
Бир оз замонда бўлур
Тошлоқ ватан жойимиз.

Илм ўлса бошчимиз,
Милёнердур тошчимиз,
Фақирликдан қуртилур
Ямоқчи ўз бошчимиз.

Жаҳл бўлса бошчимиз,
340 Ҳамон-ҳамон тошчимиз,
Балки бой тошчи бўлуб
Гадо бўлгай тошчимиз.

НИГИРМА БИРИНЧИ ДАРС

Илм ўлса ўқимиз,
Тўяр ҳам оч-тўқимиз,
Ов овлашуб кундан-кун
Бор ўлғуси йўқимиз.

Жаҳл ўлса ўқимиз,
Ўлур очга тўқимиз,

350 Доим хатога кетуб,
Битар бор ҳам йўқимиз.

Илм ўлса боғимиз,
Энг суянган тоғимиз,
Кетуб кўнгил соф ўлур
Зангу дарду доғимиз.

Жаҳл ўлса боғимиз
Гар суянган тоғимиз.
Қон тўлғуси тош келуб
Синуб ҳам тиш-жоғимиз.

360 Илм ўлса ёримиз,
Осон ўлуб коримиз,
Руҳи Набий ўлғуси
Шояд мададкоримиз.

Жаҳл бўлса коримиз,
Мушкулдур душворимиз,
Буғзу нифоқ қўпғуси
Шайтоғ бўлуб ёримиз.

Илм ўлса муддао,
Ёрдамчи бўлгай худо,
370 Барча тилакни беруб
Мустажоб этгай дуо.

Жаҳл ўлса муддао,
Тутғуси қаҳри худо,
Икки жаҳонда бўлур
Икки юзимиз қаро.

ЯИГИРМА ИККИНЧИ ДАРС

Олим бўлсак дунёда,
Келур ҳар иш бунёда,
Биз ҳам сув остин кезуб,
380 Ҳам учармиз ҳавода.

Жоҳил қолсак дунёда,
Хўрлик келур зиёда,
Ҳайвон кибики юк ташуб,
Чўл кезармиз пиёда.

Олим бўлсак бўлармиз,
Яхши ҳаёт кўрармиз,
Дунёда энг роҳатда
Яшаб умр сулармиз.

390 Жоҳил қолсак юрармиз,
Минг-минг бало кўрармиз,
Бир кун бўлур, шакарлар
Ўрнига туз сўрармиз.

ИГИРМА УЧИНЧИ ДАРС

Олим бўлсак оз ўтар,
Шухрат оламини тутар,
Бизни қилган тараққий
Барча миллатдан ўтар.

400 Жоҳил қолсак оз ўтар,
Кўзларни парда тутар,
Кўрмай босармиз қадам,
Бирин-бирин ер ютар.

Олим бўлсак зора биз,
Қўлга келуб чорамиз,
Илм доруси бирлан
Тузалғуси ёрамиз.

Жоҳил қолсак борамиз,
Қўлдан кетуб чорамиз,
Йўқ иллатлар қўзишуб
Қўпайғуси ёрамиз.

410 ИГИРМА ТУРТИНЧИ ДАРС

Олим бўлсак аҳлимиз,
Обод ўлур даҳримиз,
Олтун, кумушлар тўлуб
Оқар ариқ, наҳримиз.

Жоҳил қолсак аҳлимиз,
Фасод оқуб наҳримиз,
Узоқ замонга бормай,
Хароб ўлур шаҳримиз.

Олим бўлсак қанча биз,
420 Ҳар бидъатни янчамиз,
Жаҳл отлиғ душманни
Кўксина тиғ санчамиз.

Жоҳил қолсак қанча биз,
Қай бирини санчамиз,
Ғафлат кўзни кўр қилуб
Биз ўзимиз янчамиз.

ИГИРМА БЕШИНЧИ ДАРС

Жужуқлари илма тарғиб

Илм истангиз, суйгонлар,
430 Уқуб билгонинг қолур.
Ғофил қолма, ўғлонлар,
Миллат зулматда қолур.

Иўқ учун виждонимиз,
Миллатга қурбонимиз,
Бизим Туркистонимиз
Ҳар иш сўнггида қолур.

Уқинг жисмимда жонлар,
Уқуб билгонинг қолур.
Ўйин суйманг, ўғлонлар,
440 Миллат зулматда қолур.

Бизда бир ҳамият йўқ,
 Ёхуд бир жамият йўқ,
 Миллатга хайрият йўқ,
 Бизни инсон аталур.

ИГИРМА ОЛТИНЧИ ДАРС

Оқсун, ўқинг, ирфонлар,
 Ўқуб билгонинг қолур.
 Тебрансун ухлагонлар,
 Миллат зулматда қолур.

450 Қибр, касолат бизда,
 Жаҳл ҳамоқат бизда,
 Буғзу адоват бизда,
 Мундан ўзга не қолур.

Ўқунг, шакар бўлгонлар,
 Ўқуб билгонинг қолур.
 Оқмасун кўздан қонлар,
 Миллат зулматда қолур.

Бизда йўқдир мактаблар,
 Илму фазлу адаблар,
 460 Қасбу ҳунар ратаблар
 Нечук тараққий олур.

ИГИРМА ЕТТИНЧИ ДАРС

Ўқунг, дардга дармонлар,
 Ўқуб билгонинг қолур.
 Қуёш бўлинг, ўғлонлар,
 Миллат зулматда қолур.

Жоҳилликда йил ўтса,
 Парда кўзларни тутса,
 Зулмат ўқ отмоқ кутса,
 470 Охир бир кун қадалур.

Уқунг, жоним ўғлонлар,
Уқуб билгонинг қолур.
Эшитинг, қалбим суйгонлар,
Миллат зулматда қолур.

Эмди олмасак ибрат,
Олдин қилмасак ғайрат,
Охир бизни бу ғафлат
Хўрлик чоҳина солур.

ҲИГИРМА САККИЗИНЧИ ДАРС

480 Уқинг, кўзим бўлгонлар,
Уқиб билгонинг қолур,
Динга бўлинг қурбонлар,
Миллат зулматда қолур.

Бўюн берманг ваҳшатга,
Белни боғланг ҳимматга,
Хизмат қилинг миллатга,
Шояд тараққий олур.

Уқунг, сунбул, райҳонлар,
Уқуб билгонинг қолур.
490 Утмай ёшлик давронлар,
Миллат зулматда қолур.

Шояд ҳақ карам қилса,
Кўзлардан уйқу битса,
Мақсудга қўллар етса,
Сўнгра армон ушолур.

ҲИГИРМА ТУҚҚИЗИНЧИ ДАРС

Тез-тез ўқунг, эй конлар,
Уқуб билгонинг қолур.
Гавҳар, ёқут, маржонлар,
500 Миллат зулматда қолур.

Сиз ҳам ўқимасангиз,
Миллатни суймасангиз,
Чин инсон бўлмасангиз,
Биздек оёқлар толур.

Уқунг, меҳрим қўйганлар,
Уқуб билгонинг қолур,
Эй, миллатин суйганлар,
Миллат зулматда қолур.

Жоҳил қолсангиз яъни,
510 Утмай узоқ замони.
Ислоннинг шавкат-шони,
Сўнгра биздан йўқолур.

УТТИЗИНЧИ ДАРС

Шояд мактаблар очинг,
Шум бидъатлардан қочинг,
Олтун, кумушлар сочинг,
Диллар онда бўшолур.

Уқунг, бўлинг амонлар,
Уқуб билгонинг қолур.
520 Яшанг узоқ замонлар,
Миллат зулматда қолур.

Уқинг, миллат кутгонлар,
Уқуб билгонинг қолур.
Диллар умид тутгонлар,
Миллат зулматда қолур.

Йиғлаб айтур Ниҳоний,
Сизсиз миллатни жони,
Чиқманг, қўйманг ўлғони,
Шояд бир кун тузолур.

УТТИЗ БИРИНЧИ ДАРС

530 Тили ширин ўғлонлар,
Ўқуб билгонинг қолур.
Жоним сизга қурбонлар,
Миллат зулматда қолур.

Бир мактаб боласи тарафиндан

Келайлик эрталаб биз сўйи мактаб,
Ўқийлик ҳосил ўлсун жумла матлаб.

Биза ҳар нарсадандир яхши мактаб,
Қаронғу кўнглумизни шамъи мактаб.

Келуб ҳар кун бу мактабда ўқусак,
540 Қилуб ғайрат агар илм ўрганурсак.

Бўлурмиз бир куни дунёни бойи,
Қаронғу кечасининг мисли ойи.

Жаҳонда кўрмагаймиз ҳеч камлик,
Юрармиз шод, бўлмайд дарду ғамлик.

Маориф шарбатиндан айласак нўш,
Камола етғусидир ақл ҳам ҳуш.

Бизам кўп илм, ҳикматлар биламиз,
Ўзича яхши сифатлар қиламиз.

Бизам миллатга кўп хизмат этамиз,
550 Узоқ ўтмай тараққийга этамиз.

УТТИЗ ИККИНЧИ ДАРС

Арода ўтмайин бир оз фурсат,
Топармиз яхши ҳурмат, яхши иззат.

Илм бизни еткургай ҳар мурода,
Бизам илм ўлса учгаймиз ҳавода.

Ниҳоят бизда мактаб, илм йўқтур,
Чиқарди бизданам кўп яхши дўқтур.

Ўқумоқ бўлса бизни ҳам ишимиз,
Кўпаюр файласуф, олим кишимиз.

560 Илмдан ўзга йўқдур бизга йўлбош,
Тараққийга олуб бормоқга йўлдош.

Ўқурсак барча миллатдан ўтардик,
Ҳали оламда кўп шуҳрат тутардик.

Ўқув йўқ-чун мана мундоқ хароббиз
Ҳама миллат ичида қоп-қаробиз.

Ўқусак эрди кўп ҳурмат топардик,
Илм нури била биз оқарардик.

УТТИЗ УЧИНЧИ ДАРС

Илмсизлик бизи меҳнатга солди,
570 Аввалги шаън-шавкатлар йўқолди.

Илмсизлик биза солди жафолар,
Дамида юз туман кулфат, балолар.

Илмсизлик биза берди сазойи,
Ки бўлдик оқибат бир нон гадойи.

Илмсизлик бизи кўп хор қилди,
Ғам ила сийнамиз афгор қилди.

Илмсизлик бизи ношод қилди,
Ишимизни бутун ифсод қилди.

Илмсизлик бизи зулматга солди,
580 Оёқлар етмайин мақсадга толди.

Илмсизлик бизи мазлум қилди,
Маориф ганжидин маҳрум қилди.

Илмсизлик кўзимиз кўр қилди,
Оёқлар остида кўп хўр қилди.

УТТИЗ ТУРТИНЧИ ДАРС

Илмсизлик биза солди жаҳолат
На қолди бизда бир фазлу камолат.

Илмсизлик бузуб афъолимизни,
Шум этди шўр этиб иқболимизни.

590 Илмсизлик била кетди диёнат,
Садоқат ўрнига юрди хиёнат.

Илмсизлик биза солди асорат,
Йўқолди барчадан бир йўл басорат.

Илмсизлик бизи махмур қилди,
Худони буйруғидан дур қилди.

Илмсизлик бизи қилди фасона,
Ки бўлдик масхара аҳли жаҳона.

Илоҳи, бер ўзинг инсофу ғайрат,
Очиб кўзни олайлик эмди ибрат.

600 Илоҳи, ҳурмати руҳи ҳабиб эт,
Биза устод мактаблар насиб эт.

УТТИЗ БЕШИНЧИ ДАРС

Илоҳи, миллата вергил саодат,
Маориф чашмасин айла зиёдат.

Илоҳи, маърифатга ошно қил,
Илмни бизга доим раҳнамо қил.

Илоҳи, аҳлимизга вер ҳамият,
Солуб мактаблар этсун динга хизмат.

Илоҳи, жумламиз айла доим,
610 Бу миллат йўлида хизматга қойим.

Илоҳи, раҳмат эт ёру биномиз,
Уқутмакда ўлон ота-ономиз.

Илоҳи, маъфират қил ҳодимизни
Илм ўргатгучи устодимизни.

Илоҳи, сен эшит фарёдимизни
Насиби жаннат эт ажодимизни.

Қабул эт, кел, сабийларни дуосин,
Етур барча қулингни муддаосин.

УТТИЗ ОЛТИНЧИ ДАРС

620 Ман қачон мактабга келдим ошно қилди қалам,
Бора-бора ақлу ҳушимни расо қилди қалам.

Ургатуб илму адаб, ахлоқу ҳам фазлу ратаб,
Оре, ғайрат, шарм ила бир порсо қилди қалам.

Ота-онам қилмаган ҳар яхшилик бўлса агар,
Кўрсатуб манга ўзини раҳнамо қилди қалам.

Уқудим, чиқди саводим ҳам хатим яхши бўлуб,
Ғайратимга яраша ишлар манго қилди қалам.

Ҳарна ким ёзмиш қалам сўзидан асло чиқмадим,
Ул мани ҳам айтганим охир бажо қилди, қалам.

630 Бор эди кўнглумда бўлмоқ подшоҳлик орзу,
Утмади фурсат бу ҳожотим раво қилди қалам.

Халқаро кам-кам мани обрўю шуҳрат топдируб,
Бир гадони ўғли эрдим подшо қилди қалам.

Ҳикоялар

Ҳисса: бўлди подшоҳ, боқғил қаламни ҳурмати,
Ҳар кишини ўзидан шундоқ ризо қилди қалам.

УТТИЗ ЕТТИНЧИ ДАРС

Тўғри сўз бола

Келмоғида мактабидан бир ўғил,
640 Тўхта, дебон икки киши тўсди йўл.

Деди бири: «Танга берурман санго,
Сўзла бир оғизгина ёлғон манго».

Берди ўғул фикр ила ширин жавоб,
«Сўзланг, ако, қоматингизга қароб.

Бу сўзингиз аслида ёлғон эрур,
Тангага ёлғонни ким олгон эрур.

Сизда кўп эркан ўзи ёлғон, ако,
Сиз ани аввал сотуб айланг адо.

Қолса камуб, етмай агар сизданам,
650 Уртоғингизда кўп эрур бизданам».

Офарин айтдилар они сўзига,
Тангани холис берубон ўзига.

Ҳисса: кими тўғри сўзи ҳар қачон,
Еткузадур доимо бўйла ҳисон.

УТТИЗ САККИЗИНЧИ ДАРС

Ота насиҳатининг натижаси

Бир киши ўғлига айди: «Эй ўғул,
Ман насиҳат айлайин, сан эт қабул.

Бу сўзум тутсанг қулоғингда мудом,
660 Иззату ҳурматда тутгай хосу ом».

Ўғли айди: «Жон ота, айтнинг, қани,
Жоним ила ман қабул айлай ани».

«— Қолма бегона уйида ҳеч кеч,
Сўзлама ёлғонни гар келса қилич».

Неча йилдан сўнг ўлуб кетди ато,
Юрди айтганин қилуб ақли расо.

Бир куни бир ўртоғига қўшулуб,
Борди бир бегонага меҳмон бўлуб.

Кеч бўлуб келгач кетарни кўзлади,
670 Ўртоғига одатини сўзлади.

Ўртоғи кўп сўзлар ила алдади,
Кетмоқа ҳарғиз ёпушуб қўймади.

УТТИЗ ТУҚҚИЗИНЧИ ДАРС

Деди бул ҳам ўйлануб: «Бир бор ман,
Айтганин тарк этмадим зинҳор ман.

Айтганин бир тарк этай-чи, не бўлур,
Бир синай-чи, не машаққатлар келур».

Бўлди бу фикр ила рози ётғони,
Ўзини бойлаб балога сотғони.

680 Боқ, ота сўзини унутган бу ўғул,
На уқубатларни кўргай мунда ул.

Уй эгасини бор эрди душмани,
Келган эрди ул кеча ўлдургани.

Турган эрди пойлаб ул ханжар тутуб,
Уй эгасини чиқар деб кўз тутуб.

Уртоғини кўп таҳорат қистади,
Турди ташқарига чиқмоқ истади.

Ҳовли ўртасига етмасдан боруб,
Ташлади ханжар била қорнин ёруб.

690 ҚИРҚИНЧИ ДАРС

Уй эгаси чиқди шўр ишни билуб,
Они ҳам кўрсатди уйғотуб келуб.

Кел, кўмайлик бирга деди ёшурун,
Билмасун кимса тонг отмасдан бурун.

Деди: «Шайтон сўзига кўп кирмағум,
Отамнинг қолғон сўзин бой бермағум».

Қўшнилар ҳам можародан билдилар,
Бир-бирин ҳар қайсилари келдилар.

700 Қўрқубон уй эгаси они тутуб,
Деди ўлдургон шудир бирга ётуб.

Олуб боруб подшоҳга тутдилар,
Барча ишни бир-бир айтуб ўтдилар.

Подшоҳ амр айлади ўлдургони,
Бир вазир турди ҳақиқат сўргони.

Подшоҳ амр айлади, сўрди вазир,
Боқ бу ўғлонни жавобига, на дер?

ҚИРҚ БИРИНЧИ ДАРС

Айтубон бир-бир ҳикоя, қиссасин,
710 Келтуруб бу ерга сўзни ҳиссасин.

Деди: «Ман эрдим атодин бир ўғул,
Икки сўз айтган эди бир вақти ул.

Биридир: бегона жойда қолма кеч,
Бирн ёлғон сўзлама келса қилич.

Буздум аввалгини — бўлди ушбу ҳол,
Қолганин бузмам, керакса бошим ол.

Ибрат ўлсун ўзгаларга бу ишим,
Айласун таъсир шояд қилмишим».

Подшоҳ бошлиқ ҳама кўрди қабул,
720 Қилдилар озод, қилмасдан малул.

Уй эгасин чиқди ул ёлғон сўзи,
Осилуб кетди қасосига ўзи.

Ҳисса: ҳар ким отасин сўзин тутар,
Дунёдан айшу фароғатда ўтар.

ҚИРҚ ИККИНЧИ ДАРС

Қиморнинг боши

Гарчи Ҳошимжон ўзи кўп ёш эди,
Лекин они ўйнаши «тўп-тош» эди.

Бора-бора ўтди «жупми, тоқ»ға,
730 Сўнгра ўтди соққа ҳам ёнғоқға.

Мазахўрак бўлди кам-кам ютғони,
Кечалар уйқуси келмай ётғони.

Ун икки, ўн учга борганда ўшал,
Одат этди ўйнамоқға сўнг «орёл».

Сўнгра чорпўчоқға ўтди қилмиши,
Ўтди аста-аста ошиқға иши.

Гез замон бўлди қиморга мубтало,
Барчани ўйнаб қимор қилди адо.

740 Ҳовли-жойларни тамоман бой беруб,
Оқибат ўлди гўлаҳларда юруб.

Ҳисса: ҳар ким ўйнади тўп-тошини,
Шубҳасиз, тутди қиморни бошини.

Бўлмасун, ўғлон, ўюн тўп-тошингиз,
Бўлғуси сарсон Ҳошимдек бошингиз.

ҚИРҚ УЧИНЧИ ДАРС

Бор эди бир мажузанинг мишиғи,
Доим эрди анга рафиқу ҳамдам.

Гарчи оч қолса ўзининг қорни,
Мишиғин тўйғазу эди анга ғам.

750 Мишиғи бир куни чиқиб томга,
Нола қилмоқ била эди ҳар дам.

Ўтди олдиндин они бошқа мишиқ,
Семириб, ялтираб бўлуб бекам.

Они кўруб юраклари ичикуб,
Деди: «Тўхтаг бир оз, жоним акам».

Тўхтади ул мишиқ, деди: «Нима сўз,
Мунча оздинг, сўрай сени мен ҳам».

Оҳ урди, дедики: «Ёри азиз,
Очлик солди менга мунча ситам».

760 Анга айди бошидин ўтгонини,
Ҳам сўради они ҳолини бу ҳам.

ҚИРҚ ТҮРТҮНЧИ ДАРС

«Қиламан деб қаноат, эй аҳмоқ,
Юрма мундоғ,— деди,— озуб пур ғам.

Мен каби семурай десанг, ўртоқ,
Эрта чиқ боғлабон бошинг маҳкам.

Борамиз подшоҳни қазноғига,
Ана гўшт, чарби ёғлар бекам.

770 Орода ўтмайин бирор ҳафта,
Юрасан семируб бўлуб одам».

Ваъдалашди иккови айрилди,
Кампир олдига келди бу ул дам.

Жиззалик нонни берса-да чайнаб,
Емай ўлтурди тўқубон кўзи нам.

Билди кампир, деди: «Оё мунис,
Нафсибад орзу қилуб сен ҳам.

Нафсибад деб ўзингни қилма ҳалок,
Нафсибад деб етар тамоми алам.

ҚИРҚ БЕШИНЧИ ДАРС

780 Ҳақни бергонига қаноат қил,
Қилса ҳар ким қаноат ўлмас кам».

Кўп насиҳатлар айлади кампир,
Солмади ҳеч қулоқ ул беғам.

Эртаси ул мишиқ била қўшулуб,
Кетди ул жойга иккиси боҳам.

Кўруб ул гўшт, ёғ, чарбини,
Ирғуб-ирғуб бўлур эди хуррам.

Зерикуб дастидин аввалгисини,
Қўйғон эрдилар уйга қопқон ҳам.

790 Тортди қопқон гўштини бетоқат,
Чидамай, ўйламай қараб бир дам.

Отилуб бирдан ул замон қопқон,
Илинуб қолди бўйнидан маҳкам.

Қочди ул нобакор ўртоғи,
Қолди қопқон ичида бу ҳам.

АХЛОҚИЙ ҲИКОЯЛАР

БИРИНЧИ ДАРС

Бир ақллик мактаб боласининг жаноби ҳақга қилган муножоти

Ё илоҳо, ҳурмати одам ато,
Биз, гўдакларга илм айла ато.

Биз умид ила бу мактабга келуб,
Ўқугаймиз токи бўлғил деб ризо.

Биз эдик ҳеч нарсани билмайдигон,
Йўл йўқотган кўрдек эрдик беасо.

10 Урготуб устодимиз билдирдилар,
Борлигинг ҳам бирлигингни, эй худо.

Биз яна тун-кун ўқийлик тинмайин,
Ҳар илмга айла бизни ошно.

Илм нуридан оқартур кўнглимиз,
Токи кетсун дилдаги занги қаро.

Илм бирла ақлимиз ойинаси,
Тозалансун ярқираб топсун жило.

Зора оники ўқумоқ ёзмоқ ила,
Қўлга келсун ҳар на орзу муддао.

20 Қўйма, ё раб, бизни нодонлик била,
Хору зор айлаб, қилуб бир кун гадо.

Раҳмат эт ото-оно устодимиз,
Сенга йиғлаб биз қилурмиз илтижо.

Чунки бизни тарбия айлаб алар,
Ҳам ўқутмакда қилурлар ҳам дуо.

ИККИНЧИ ДАРС

**Бир ақлли мактаб боласининг
ўз-ўзича домласининг қилган тарбиялари ёдига тушуб,
фикрлануб деган сўзлари**

Бизга ҳақ берган улуғ неъмат эрур устодимиз,
30 Кўзимиз нури, танимиз жонидур устодимиз.

Ўйласак, бизни эрурлар чин атомиз шул киши,
Чунки бизга билмагани билдирур устодимиз.

Мактаба келгонимизда, билмас эрдук ҳеч нима,
Мунчалик ўргатдилар ёзмоқни, кўр, устодимиз.

Тун-куни қолмай келуб турсак агар мактабга биз,
Барча илм ила адабни ўргатур устодимиз.

Сўзларидан чиқмасак, айтганларин тарк этмасак,
Кўп илмни билдируб, мулло қилур устодимиз.

Ота бирла онамиздан яхшироқ шафқат қилуб,
40 Биздаги ҳар камчиликни кўрсатур устодимиз.

Биз агар ҳурмат этуб, кўнгилларин шод айласак,
Икки дунёмизни ҳам обод этур устодимиз.

Аста-аста бизда бўлган ҳар ёмон, шум феълни,
Ҳар куни айлаб насиҳат йўқотур устодимиз.

Ўргатуб бизга мусулмонлик ҳама аҳкомини,
Бизни ул роҳи шариятга солур устодимиз.

Биз қўюб сайру томошо ўқусак, ўртоқлар,
Шунда биздан, шубҳасиз, рози бўлур устодимиз.

УЧИНЧИ ДАРС

Ул ақллик бола агосини ҳам қилган тарбия ва шафқатларин ёд этуб деган сўзлари

Оре, йўқдан бизни бор этди худо,
Лекин ўлгон ҳам сабабчимиз ато.

Жон била ризқ умр лутфи худо,
Бошқа бўлган тарбия бурчи ато.

Фикр этуб инсоф қилсак жумламиз,
Отамиздир энг муқаддас қибламиз.

Ҳақни амридин улуғ амри ато,
60 Деб хабар берди ўзи бизга худо.

То атомиз бўлмаса биздин ризо,
Ҳам худо рози эмас, ҳам Мустафо.

Токи тонгдин кечгача меҳнат этуб,
Тарбия қилган бизи заҳмат чекуб.

Яъни боқган ошу нон бизга топуб,
Устимизни ёзу қиш тўн-ла ёпуб.

Ўзи оч қолса, бизи қолдирмади,
Ўйнадик, меҳнатга ҳеч солдирмади.

Биз, мана, мактабда юргаймиз ўқуб,
70 Пул топар биз-чун ато меҳнат кутуб.

Отадин ким бошқа бизга меҳрибон,
Отамиз қурбон эдур бизларга жон.

Отамиз бўлсун десак биздан ризо,
Уқусак ҳам рози, ҳам қилгай дуо.

ТУРТИНЧИ ДАРС

Ул ақллик боланинг мушфиқа онаси учун-да қилган ташаккурлари

Отамиздан ҳам муқаддас онамиз,
Биз учун чин бўлгучи қурбонамиз.

80 Қаъбамиз, бешак зиёратгоҳимиз,
Тожи иқбол, бахту иззу жоҳимиз.

Парча гўшт эрдик туғилган вақтимиз,
Онамизнинг бағри ўлди тахтимиз.

Кечалар совуқ бешикларни қучуб,
Тутди эмчак ширин уйқудин сучуб.

Икки-уч йил бағри узра кўтаруб,
Қатта қилди ўзи меҳнатда қоруб.

Жону дилда асради бизни суюб,
Деди бизни, бошқа орзуни қўуб.

90 Оғриси бир жойимиз йиғлаб юруб,
Ҳар эшикни кезди дору охтаруб.

Яъни, йўқ бизга анодек меҳрибон,
Сийнага қалқон, бош узра соябон.

Бизга ҳам лозим ани шод айласак,
Бизга қилган хизматин ёд айласак.

Қим ато ҳам онога хизмат қилур,
Улмасидан жойини жаннат қилур.

Ҳам худо, ҳам Мустафо бўлгай ризо,
Бизни онлар шод ўлуб қилса дуо.

100 БЕШИНЧИ ДАРС

Бизга фарз этди худо ҳар нарсанин даркор ўқув,
Ҳикмати ҳақдан эрур бизларга бир осор ўқув.

Ҳам шарият, ҳам тариқат, ҳам ҳақиқат, маърифат,
Ушбулар комил билунмас бўлмаса такрор ўқув.

Кўзимизга кўрунуб турган ҳама асбоблар,
Ҳеч бири бўлмас эди гар бўлмаса зинҳор ўқув.

Ер ичида кўмуллуб ётган ҳама олтун-кумуш,
Юзага чиқди бори, боис анга ахбор ўқув.

Барча халқ ҳайвон каби ваҳший эдилар аввали,
110 Бора-бора қилди инсон барчани якбор ўқув.

Ақлу фикру ҳусну идроку тамизин пок этуб,
Жинни, девона, гарангни айлади ҳушёр ўқув.

Камбағал бечораларга касбу санъат ўргатуб,
Қутқазуб фақру асоратдин эдар зардор ўқув.

Дунёда иззатли айлаб, обрўсини ортдуруб,
Охиратда ҳам шарофат бирла айлар ёр ўқув.

Ким тилаб ҳақдан ўқувни йўлга қўйса бир қадам,
Бошидан раҳматни ёмғирдек этар осор ўқув.

Ду жаҳонда сарбаланд олий жаноб этмоғига,
120 Ман кафилман, дедилар, ул Аҳмади мухтор ўқув.

Сабзаи дониш баҳорин шубҳасиз найсонидур,
Бағри тошларни ёғуб бир кун қилур гулзор ўқув.

Бу узун ғафлат йуқудан санга йўқдур фойда,
Нисфи шаблардин ўзингни айлабон бедор, ўқув.

Гар дилингда ўйлаган орзуга етмоқ истасанг,
Нақди умринг қилмағил беҳудага бекор, ўқув.

Қўй, ўйин, сайру тамошони, ғанимат ёшлиғинг,
Шум феъллардан ўзингни айлагил безор, ўқув.

Эй ўғил, дунёда бўлмоқ истасанг олижаноб,
130 Уқуғил мактаб келуб, зинҳор ўқув, минг бор ўқув.

* * *

Дунёдан ул худовандим бино қилди қалам,
Ёзмоққа ҳар борлиқни ибтидо қилди қалам.

Бу қаламни ёзмишича топди ҳар нарса қарор,
Гарчи жонсиз амри ҳақни жо-бажо қилди қалам.

Қорадир гарчи изи, нури ҳақиқатдир ўзи,
Чунки босган ерда зулматни зиё қилди қалам.

Яъни, майдона ҳар иш келди қалам хосияти,
Ҳосили ҳар мақсаду ҳар муддао қилди қалам.

Тоғу тош, саҳроу чўллари гулистон айлабон,
140 Шаҳрлар, ободлиқлар хуш ҳаво қилди қалам.

Ҳар оғирлар енгил ўлди, ҳар қийин осон ўлуб,
Ҳар машаққатга ўзин мушкулкушо қилди қалам.

Ҳар адабсизга адаб, фикр ила дониш ўргатуб,
Эл ичида обрўсин хўб расо қилди қалам.

Баъзини олим қилуб, баъзини қилди яхши бой,
Баъзини шоир қилуб, баъзини шоҳ қилди қалам.

Шарму иффат, ору номус, сабру имон ўргатуб,
Айлаб инсон ваҳшиларни порсо қилди қалам.

Дунёда бўлган ҳама асрори қилди ошкор,
150 Ҳар ўлук танларга гўё жон ато қилди қалам.

Сидқидил бирла қўлига ким ани тутса агар,
Мақсадига еткузуб кўнглин ризо қилди қалам.

Қимки бир матлаб била тутса ани бешубҳа ул,
Истамиш ҳар орзуга ошно қилди қалам.

Ҳеч кишини меҳнатини зарра зое қўймади,
Ҳарна ваъда қилди аҳдига вафо қилди қалам.

Ҳисса: ўғлон, мақсадинг не бўлса тутгайсан қалам,
Чунки жумла ҳожатин бори раво қилди қалам.

* * *

160 Ҳақ юборган бизга айни лутфи эҳсондир китоб,
Кони аҳкоми шарият ганжи имондир китоб.

Ҳикматинг дарёсидир илми синоат чашмаси,
Рутбаи фазли камол жумла инсондир китоб.

Шарму ахлоқу адаб, иффат ҳидоят бошчиси,
Жумламиз тухфа «ул раб» субондир китоб.

Билмас эрдик на худони, на жаҳон, на ўзимиз,
Бизни бир-бир барчадан огоҳ қилгондир китоб.

Ақлу донишга сафо ҳушу фаросат сайқали,
Тожу давлат, бахту иззат, шавкату шондир китоб.

170 Ҳар кўнгилнинг орзуси шул эрур обихаёт,
Қадрини билган кишига, шубҳасиз, жондур китоб.

Ҳар муродинг бошидур, ҳар муддаонинг гавҳари,
Ҳар маразларнинг шифоси, яъни Луқмондур китоб.

Кўзни нури, дил ҳузури, дилларинг дармонидур,
Ҳар қоронғу дилга гўё моҳи тобондур китоб.

Ҳар балодан асрағувчи энг муҳим қиймат яроғ,
Тийри ваҳшат, ханжари зиллатга қалқондур китоб.

Ҳар китоб эрмас вале бу мақдамоқдин мақсадим,
Бизга келгон мухтасар ул нафси қуръондир китоб.

Бизга ҳозирда қироат нафси қуръон ўрнига,
180 «Жамшиду» «Зарқум» «Або Муслим»лар ўлгандир
китоб.

Шул учун қолдик оёқлар остида кўп хору зор,
Феълимиздан бу қаро кунларга солгандир китоб.

Бошқа миллат бизни қуръонга амал қилгон учун,
Боқ, тараққий тахтининг султони қилгандир китоб.

Биз ҳам эмди нафси қуръондан олайлик дарслар,
Орамизда чунки ғайри жинси тўлгондир китоб.

Ҳар киши ёшликда қилса озгина ғайрат агар,
Тез замонда ошно бўлмоғи осондир китоб.

* * *

Фарзу айн ўлмиш бизим дин ичра бўл хушёр илм,
190 Бору йўқ мислимлигинини фарқига даркор илм.

Ҳеч касдан ғунчаи дониш очилмас, эй рафиқ,
Ҳар сабоқ қалбига тегмас нешай мунқор илм.

На учун сайр айламасбиз топса кўнгиллар зиё,
Чунки келмиш жаннатидан бир нишон гулзор илм.

Дема инсон балки кофир, мўмин эса-да ҳайвон,
Жаҳлу ғофиллик била қилмоқ эса инкор илм.

Одаму ҳайвон забонин бир-бирида фарқ йўқ,
Шунчалик одамимиз ўлдуғи гуфтор илм.

Қувваи ҳукми басарда одаму ҳайвон надур,
200 Кўр илан ҳар шайни аслин билдиран анвор илм.

Ким билурди одаму олам надур, ҳайвон нечук,
Бўлмаса эрди агар инсонда бу осор илм.

Қайси бир мавжуда боқсанг билмоқа кайфиятин,
Лозим ўлгай топмоқа аввал ўқиб ахбор илм.

Гар маишатдан сўрарсан ибрат ол даррандадан
Бир-бирига тўъма ўлди боиси ағёр илм.

Оламинг хуршиди кундир, одаминг хуршиди илм,
Оламинг зулмоти тундир, одаминг нодор илм.

210 Ҳар муродинг, мақсадингга етмоқ истарсан, мурод,
Кўз очуб бедор бўл; даркор илм, даркор илм.

Ҳар тараққий айлаган миллат элига сол қулоқ,
Кеча-кундуз сўзлари афкор илм, афкор илм.

Ул ҳақиқат ойинига сайқал истарсан, Ниҳон,
Илм иста, илм иста, истағил зинҳор илм.

* * *

Эрур илму адаб, фазлу ҳунар осор мактабдан,
Етар ҳар рутбаи олий эса такрор мактабдан.

Ҳама гулшан уза ёмғур ёғуб чун сабзавор этса,
Тараққий гулшани обод ўлур анҳор мактабдан.

220 Ҳама иззу, шарофат ҳам саодат конидур мактаб,
Етар икки жаҳонда матлабинг зинҳор мактабдан.

Қаю миллатда мактаб ўлмаса бешак хароб ўлгай,
Ҳама миллатда шул-чун гуфтуғў бисёр мактабдан.

Ҳама илму маориф ганжини деворидир мактаб,
Ҳама ҳикмат чиқар бу маҳзани асрор мактабдан.

Чиқуб турмакда ҳар кун юз туман асбоб-ашёлар,
Тамоман, асли бешак, меваи ашжор мактабдан.

Қўшар инсон қаторига қилуб инсонлари инсон,
Ўқуб илму адаб бўлгай, керак ҳушёр мактабдан.

Кими мактабда бўлса, ўрганур ахлоқ ўлуб комил,
230 Ҳаё, имону аҳлу шарму номус, ор мактабдан.

Кими истар эса яхши ҳаёту шону шавкатни,
Келуб илм ўқисин, ҳосил ўлуру минг бор мактабдан.

Ҳама миллат эли ҳам биз каби чин ухламиш эрди,
Вале бўлди алар биздан, сабаб бедор мактабдан.

Бизи ҳам орзумиз бўлса уйғонмоқ бу ғафлатдан
Туну кун бизга ҳам сўз сўзламоқ даркор мактабдан.

Тараққийга етармиз бизларам бегона миллатдек,
Икки(ю) уч мажолис ўлса гар афкор мактабдан.

Ниҳон йиғлаб сиза ёлборғуси, ўғлонларим, зинҳор,
240 Узинг ҳар орзу гулғунчасин зинҳор мактабдан.

* * *

Бир кишини бор эди тўрт боласи,
Етган эди уйга келиб холаси.

Турса хола эрта била ўрнидан,
Бир сўми йўқ бўлмиш они қўйнидан.

Сўрди, чоқирди болалардан ани,
«Кўп хафа қилманг, берингиз,— деб,— мани».

Ҳар бири ҳам «Олгонимиз йўқ», деди,
Ичди қасам, «Кўргонимиз йўқ», деди.

Билди ота фойдасиздир қийнамоқ,
250 Лозим ани олмоқ учун алдамоқ.

Борчасини қўйди қамаб бир уя,
Олдига ҳар қайсини қозон куя.

Деди: «Қимки рост эса гар сўзи,
Қора бўлур ўзича икки юзи.

Қимни агар ёлғон эурса сўзи,
Бору йўғу қора бўлур ўнг юзи».

Қатгаси олган эди ул оқчани,
Билмади ул ўзи учун ҳийлани.

260 Деди: «Қаро бўлса ўзи ўнг юзум,
Қора қилай чап юзимиз ўз-ўзим».

Қилди қаро чап юзини ваҳм этуб,
Икки кўзин турди эшикка тикуб.

Бошқалари олмагани тўғридан,
Тик туришуб кутди ани ўғридан.

Чиқди олиб барчасини отаси,
Боқдики чап юз қорадур катгаси.

Боқди ўзи бошқаларинг оқ юзи,
Бўлди хижолат, чиқуб эгри сўзи.

270 Берди у ҳам холасининг сўмини,
Ташлади сўнг шуйла феъли шумини.

Ҳисса: кими бўйла хиёнат қилур,
Бир кун ўзин шуйла хижолат қилур.

* * *

Сўрди Али бир куни ажабдан,
Ҳаммактаби ўртоғи Ражабдан.

«Етдинг бу миноли мулку мола,
Айтгил манга они не сабабдан».

Деди: «Алики, бу сўзни сўрдинг,
Бир яхши жавоб эшит Ражабдан.

Утган эди шул қадар фақирлик,
280 Етгай эди таъна ўнгу чапдан.

Гарчи сақолим чиқай деганди,
Кечдим ҳама орзу тарабдан.

Тортдим ўзими тамоми ишдан,
Яъни тамошо, улоғу гапдан.

Фарз этдим ўзумга ўқумоқни,
Қўйдим бўлагин илм талабдан.

Бордим яна мактаба ўқидим,
Ийглаб сўрабон жаноби рабдан.

Мактаб ҳаваси била югурдум,
290 Ёзмоқ, ўқумоқға нисфи шабдан.

Бўлдим узоқ ўтмайинки мулло,
Зар тўлдию тошди хурма лабдан.

Етдим бу миноли мулку мола,
Саъйу ҳаракат, илму адабдан.

Сан ташлаб ўқувни оқибатда,
Фақр ўлди санга жаҳлу ғазабдан.

Илм ила етар ҳама мурода,
Йўқ фойда асл ила насабдан».

Тошбақа бирла чаён

300 Тошбақа бирла бўлуб ўртоқ чаён,
Аҳд этишуб, дўст бўлишуб жонажон.

Бир кун қилмоқчи бўлишди сафар,
Боғлашубон чиқди икови камар.

Йўлда чаён тошбақага лоф уруб,
Дедики: «Боқсам агар ўйлаб туруб,

Манча санга суйгули йўқ меҳрибон,
Ман тану гўё анга сан мисли жон».

Бул арода йўл тушуб анҳорга,
Қолди чаён ҳайрати душворга.

310 Тошбақа боқуб деди: «Эй ошно,
Нега кўринди юзингда хафо?»

Деди чаён: «Сузмоқа йўқ одатим,
Қолмоқа ажраб яна йўқ тоқатим».

Тошбақа деди: «Ема ғам, мин мани,
То кўтаруб сувдан ўтарман сани».

Тошбақани минди чаён ётқизуб,
Тошбақа кетди сув ичига сузуб.

Йўлда чаён тошбақадек дўстига,
Урди бир-икки нишини пўстига.

320 Тошбақа билди, деди: «Феъли ёмон,
Не ҳаракатлар била сан бу замон?»

Деди чаён: «Заҳр солув одатим,
Одатими таркига йўқ тоқатим.

Гарчи турибсан манга хизмат этуб,
Ман соламан заҳрими фурсат тутуб».

Тошбақа деди: «Бу на фосид хаёл,
Қайт бу ишингдан, бале, ишингни ол.

Дўст дебон душманни қилма ишин,
Уйла санам оқибатинг келмишин!»

330 Деди чаён: «Бўлмаса ўз хоҳишим,
Бошқа насиҳатга мани йўқ ишим».

Тошбақа ҳам билдики бўлмас боқуб,
Шумғиди бир, кетди чаён ҳам оқуб.

Ҳисса: кими ғайрни улфат эдар,
Ўз-ўзича бошига кулфат эдар.

ОЛТИНЧИ ДАРС

**Боланинг ёмон бўлмоғига сабаб бўлган
онанинг жазоси**

Бир куни бир ўғрини пойладилар,
340 Ушлаб оёқ-қўлини бойладилар.

Шаҳ қошига келдилар олуб ани,
Қилди амр шаҳ они ўлдургани.

Бўйнига ул дам кафанин солдилар,
Осмоқа дор остига келтирдилар.

Ўғри деди онлара: «Шошмай туринг,
Аввал аномни манга бир келтиринг».

Сўзида бир ҳикмати билдилар,
Ул дам аносини олиб келдилар.

Ўғри деди: «Эмчагинг оч, эй она,
350 Бир эмайин, шулгина армон манга».

Йиртиб она кўйлагини бир четин,
Ҳайрон ўлиб, тутди анга эмчагин.

Тишлади эмчагини бошин чўзуб,
Тортиб ани остидан олди узуб.

Қолди она дод ила фарёд этуб,
Ерга йиқилди ани кўнгли кетуб.

Ҳеч киши билмай бу ишин маънисин,
Шаҳга олиб бордилар ул иккисин.

Шаҳ сўраб боисин этди хитоб,
360 Шаҳга боқиб, ўғри деди бу жавоб:

«Қичкиналикдан ўлуб одат ишим,
Ўғрилиқ ўлмишди мани қилмишим.

Қелсам ўғирлаб нима нарса, онам
«Яхши қилибсан,— дер эди,— жон болам».

Демади бир бор аном «Тўғри бўл»,
Шундай анонинг ўла жазоси шул».

Барча бу иш маънисини билдилар,
Аввал ано, сўнг ўзин осдирдилар.

Ҳисса: киминг ўғли ёмон, йўқ ажаб,
370 Бўлгай анга ота, аноси сабаб.

ЕТТИНЧИ ДАРС

Мактабда ўқувчи зийрак Қосимнинг аҳмақ Валига берган жавоби

Қосим кетмақда эрди мактабига,
Китобини осубон қўлтуғига.

Вали бир қўлида нонини чайнаб,
Юруди бир қўлида даста ўйнаб.

Йироқдин ул Вали Қосимни кўрди,
Ҳама ўртоқларин бошлаб югурди.

380 Келуб деди Вали Қосимга боқуб,
«Борурсан қайга мундоқ халта тоқуб».

Қосим билдики, эски ўртоғидир,
Ани сўз бирла ўхшатмоқ чоғидир.

Деди Қосим: «Бу халта илм кони,
Борарман мактабимга ўқигони».

Вали айди кулуб: «Қўй, борма, ўртоқ,
Қилайлик вақтимизни сўзлашуб чоқ».

Деди Қосим Валига: «Эй биродар,
Ман эрмасман сани бирла баробар.

390 Очуб, яъни санга айтай сўзумни,
Санга ман ҳайф кўргайман ўзимни.

Қулоғинг кар, соқовсан ҳам кўзинг кўр,
Сангадур ошнолик ақлдан дур».

Вали аччиғла деди: «Ҳой, аҳмоқ,
На ҳад санга манга йўқ айб тақмоқ».

Деди Қосим: «Ишондурғум ўзингни»,
Вали айди: «Қани, айғил сўзингни».

Китобини очиб Қосим ўшал ҳол,
Деди: «Ҳикмат-ла сўзимдин хабар ол».

400 Тутуб кўрсатди бир жой, деди: «Йўлдош,
Кўзинг бўлса тонуб, тил бўлса сўзлош».

Хижолатдин Вали деди: «Қачон ман
Боруб мактабда сандек ўқиганман?»

Деди Қосим: «Неча йўл айтган эрдим,
Ўқугил деб насиҳат этган эрдим.

Қулоғинг бўлмаса эрди агар кар,
Ўқуб, қолмас эдинг мундоғ бўлуб хар.

Қулоғинг соғ эса гар сўзни олгил,
Ўқи зинҳор, ўқи минг бор, ўқугил!»

410 Иброҳим деган бир мактаб боласининг ўз ақли
била гадодан ҳол сўраб ибрат олгани

Бор эди мактабда Иброҳим деган,
Ҳамсабақлар ичра яхши ўқуган.

Ўзи келмиш гарчи тўққиз ёшида,
Уч синфга ўтди ўн бир ёшида.

Ўқимоқ, ёзмоқ эди доим иши,
Йўқ эди сайру тамошога ҳуши.

Мақтабидин бир куни қолмас эди,
Беҳуда юрмоқни ҳеч сўймас эди.

420 Ёз учун қилди муаллим имтиҳон,
Бўлдилар озод бир ой барча жон.

Бир кун Иброҳим зерикди бўш қолуб,
Ўқуди бир дам китобини олуб.

Ўқуди ул бир гадони қиссасин,
Уйлануб кетди ҳикоя ҳиссасин.

Ўз-ўзича деди ул ақли расо,
Не учун бизи халқда кўпдир гадо.

Йўқ-ку арман, яҳудийлар аро
Биргина бўлсун қаландар ё гадо.

430 Бу ишинг аслини билмоғим керак,
Токи андан ибрат олмоғим керак.

Бу хаёл ила китобини қўюб,
Ул замон салла, чопонини киюб.

Кўчага чиқди гадо ахтаргани,
Муддаосин бир-бир андан сўргани.

Ногаҳ ўтди рўбарўдан бир чўлоқ,
Яъни синган ўнг қўли бирла оёқ.

Ул гадо эрди ниҳоятда хароб,
«Тўхтангиз,— деди манга бир дам қароб.—

440 Қанча пул бўлса берурман, отажон,
Бошингиздан ўтганин айланг баён.

Яъни нечун бўлдингиз бўйла гадо,
Бир-бир айтуб, ростини айланг адо».

Ул гадо ҳайрон бўлуб бир дам туруб,
Сўнгра бошлаб кетди ул сўзга кируб.

САККИЗИНЧИ ДАРС

Ақллик Иброҳимнинг биринчи карра бир чўлоқ
гадога учраб ҳол сурагонидур

Ул гадо деди: «Отам кўп эрди бой,
450 Бор эди ҳовли, дўкон, неча сарой.

Эрка ўсгандан бўлуб ёлғуз ўғул,
Мактаба бормоқни қилмасдим қабул.

Доимо қилган ишим эрди ўюн,
Ўқумоқға ҳеч бермасдим бўюн.

Патпарак томда учурмоқди ишим,
Бошқа ҳеч ишга йўқ эрди хоҳишим.

Бу ишимдан манъ қилмоқди маҳол,
Бир куни келди жуда қаттиқ шамол.

Томга чиқдим патпаракни кўтаруб,
460 Кўп учурдум кечгача чарчаб, ҳоруб.

Бениҳоят қорним оч қолган эди,
Ҳам тинуб кўзлар, оёқ толган эди.

Орқама боқмай чопубман беҳабар,
Кетдим ул томдан учуб ерга бадар.

Синди анда бу қўлим бирла оёқ,
То бу дам қолдим бўлуб бўйла чўлоқ.

Кўп замон ўтмай ўлуб ота-ано,
Қолди гарчи манга ҳовли мулку жо.

Еб-ичуб борим неча йилдан кейин,
470 Соф бўлди қўлда қолмай бир тийин.

Ақраболар ҳам зерикди сўнг боқуб,
Ҳайдадилар банга йўқ айбе тоқуб.

Ноилож ожиз қолуб касб этгани,
Бошладим мундоқ гадолик этгани.

Ҳисса: сўзни қисқа этмоғим керак,
Бой эдим, қилди гадо бу патпарак».

Ёнди Иброҳим анга ҳайратлануб,
Хийла они сўзидан ибратлануб.

Эртаси чиқди яна бозорга,
480 Бошқасидан топмоқа асрорга.

Учради бир жинни, кўнглин овлади,
Бошидан ўтган ишини ковлади.

ТУҚҚИЗИНЧИ ДАРС

**Ақлли Иброҳимнинг иккинчи куни яна бир
жиннига учраб ҳол сўрагани ва ибратлангани**

Деди жинни Иброҳимжонга қараб:
«Гарчи жиннидан батар ҳолим хароб.

Жиннимасман, соғ, хўб ақлим расо,
Бу ишимга бор сабаб айтай санго.

490 Ман эдим ёлғуз анодан бир ўғул,
Бор эди бошқа анодин уч ўғул.

Тўртимизга отадан кўп қолди мол,
Тақсим айлаб олган эрдик биз у ҳол.

Уч ўгайнинг ҳар бири мулло эди,
Иттифоқда ҳар учи бирго эди.

Пулларин бирга қилуб ишлатдилар,
Оз замонда ақча, молга ботдилар.

Бир тийин беҳудага сарф айламай,
Ҳар бири халқ ичра бўлди катта бой.

500 Ман ҳамиша мактаба борсам, қочуб
Уқугоним йўқ эди бир ҳарф очуб.

Шул сабаб жоҳил қолуб ман бетамиз,
Қўлда борим сарф қилдим тез-тез.

Кўп узоқ ўтмай ҳама бўлди адо,
Бу арода ҳам ўлуб кетди ано.

Соф бўлди онадан қолғони ҳам,
Қолмади бир парча жой ётғони ҳам.

Ҳайдамоқчи бўлдилар ўгай мани,
Ўйласам бир жой йўқ эркан боргани.

510 Бир тарафдан, яхши ош ҳам усти бош,
Орзу айлаб кўзум тўкмакда ёш.

Урганубман касб ўрнига ўюн,
Ишлагали бермади ёрий бўюн.

Ҳисса: номус кучлигидан, эй ўғул,
Солдим ўзни жинниликка бўлди шул».

Ёнди Иброҳим у кун ҳам уйига,
Эртаси ҳам чиқди бу иш куйига.

Учради бир-икки кўзи кўр анга,
Деди: «Ҳолингни баён этгил манга.

520 Ақллик Иброҳим учинчи куни бир кўрга йўлуқуб
ҳол сўрағони ва андан ибратлик жавоб олғони

Кўр деди: «Кўр бўлмасимдан илгари,
Бой эдим, иззат этарди эл бари.

Яъни ман қассоб эдим, отим Ҳасан
Ибрат олсанг, сол қулоқ сўзимга сан.

Ҳар куни келсам дўконимни очуб,
Бир мишиқ кетгай эди сакраб қочуб.

Лек ёғу гўштима тегмас эди,
Бездан ўзга нарсани олмас эди.

530 Бовужуд жаҳлимни сўзига кируб,
Ушладим бир кун они пойлаб юруб.

Қанча термулди кўзи, раҳм этмадим,
Тавба, зори қилди ҳеч фаҳм этмадим.

Икки кўзини бу ён олдим ўюб,
Ташладим келдим йироқ жойга қўюб.

Бор экан ёш-ёш боласи уч нафар,
Ман бу хил зулм айламишман беҳабар.

Чунки туш кўрсам гўдаклари келуб,
Йиғладилар этагимга осилуб.

540 Келтирай десам топуб гар боқмоқа,
Шарм этардим бир кишидан сўрмоқа.

Ман ҳамиша юргай эрдим ваҳм олуб,
Бир куни ётдим дўконда кеч қолуб.

Боз туш кўрдим мишиқ гўдаклари
Барчаси ўлмиш, тирик қолмай бари.

Онаси бирдан югургач боқируб,
Қўрқуб уйғондим, қочай дедим туруб.

Боғ канорига боруб урдим ўзум,
Икки темир кирди, ағдарди кўзум.

550 Оҳ, ўтмай орадан беш-олти ой,
Уч болам ўлди мани ҳам ойба-ой.

Оз замонда давлатимдан ойрилуб,
Хор бўлдим бу гадоликда қолуб.

Қироат китоби

ИККИНЧИ СИНФ УЧУН

Ҳамду сано собит бўлсун жаноби ҳақғаким, ўз қудрати комиласи била йўқдан бор қилди. Қофир қавмидан қилмай ўз раҳмату жаннатига муносиб кўрди, яна пайғамбарлари орасида энг суюклуқроғи бўлган жаноб фахри коинот расул афандимиз Муҳаммад алай ҳис салават вассаломга уммат қилди. Ҳазорон, ҳазорон дуо ва дуруд нозил бўлсун ул расул афандимиз ҳазратларигаким, жаноби ҳақдан келмиш шариатни бизларга билдируб, роҳи ростга ва чин динга солдилар. Ва раҳмати ҳақ нозил бўлсун ул зотнинг қариндошларигаким, чуқур фидокорликлар қилиб ислом динининг бу қадар тараққий ва ривожига энг биринчи сабабчилардан бўдилар. 10

Бу китоб 2-синфларга Қироат китоби ўлуб, бир неча жузъидан иборатдур.

ИЛМ

Эй болалар, ҳар бир инсон боласига дунёда энг аввал зарур ва лозим бўлган нимарса дунёда илмлик ўлмоқдур. Илмсиз кишини бутун инсон демоқ айни хатодур. Илмсиз кишини сўзламоқдан бошқа вақтда ҳайвондан заррача айирмаси бўлмас. Хусусан бизни шариатимизда бизларга энг аввал фарз қилинган нимарса ўзини йўқдан бор қилган жаноби ҳақни барча сифатлари илм танумоқ ва они барча буюрган ишларини қилуб, қайтарганларидан қайтмоқдур. Яна ушбу ишларни билуб қилмоқ учун энг аввал илм ўқумоқ лозим келадур. Илмсиз кишини ибодатида, саховатида, рўза, ҳаж, закотида, касб, ҳунар, тижоратида, зуҳд, тақво, риёзатида савобидан нуқсу зарари кўп бўлур. Мана бу ерда сизга бир ҳикоя била эртаги дарсда далил кўрсатмоқ лозим келди. 20 30

صداقت

خیانت بیست هنری صداقت دور، امیری صداقت فنا خوانند
 اقب کتایب باشد ب او قدر سزا منه ایزنی بقا برده آید ب
 او نده نیز همه دران خلق از علم سزایق و تربیه سزایق و ن گنه پیدا
 بیدمانند، اثر آن آنا از بر باسند، یقینی تربیه سزایق بیدمانند
 نیزنی بیامانند و قولی فیما بین و ان، قلبی بیغش و عاوندن
 نیزنی جلد و کما نندره عکذ ادیناوه انسان بیکون تبین خبر سز
 درار امیدگی شوم نعل کردن ممکن قدر احتیاط و قیود او نیزنی
 باشد بیک با بقدر بیک (ایر که بیک) و ک قیلا دورگی ایرد بیک
 بیک از بیک اتصالات قیامی اورد ب سوکوب مناسب که تا بشود ب
 علم آید سعادت ابکی جهانگه تیگوره دورگی برر نهی حقیقی گ
 تانند و استفا آیدمان بوند ایدی از بیک او ندر شوم ایمان ب
 او کتایب او ندر نی ب بوند برورن و با و شفت کورد ب قوغمان
 و نود و کتایب بر نندسه بیک از بیک چشمان او کتایب ایدی لرا
 برورن از لری که قیود و داروی لری که میان نودند کتایب
 لعنت و عذاب را با بیک سوا بیک

1206

محمد بن سی...
 ...
 ...

Б а й т

Илмсиз ҳар киши учса ҳавога,
Кўнгил берса анингдек худнамога.

Ҳ и к о я

Бир замонда илмсиз бир киши ҳеч бир касбни қил-моққа бўйни ёрий бермай, бошқа бир вилоятга боруб, эшонлик қила бошлади. Вақтлик-вақтсиз бўлса ҳам ҳар кун неча маротабадан намоз ўқур, ўзи хат билмаса ҳам китобни очуб қўюб, ҳар хил ваъз-насиҳатларни ичидан чиқаруб сўзлар эди. Оз фурсатда кўп муридлар ва ҳовли-жойлар, ер-сувлар қилди, бир кун бир неча юз муридларини ичида китоб ўқуб, амри маъруф қилуб ўлтурганда, ўзини шаҳрида бир маҳаллалик бўлган бир ошноси хабар эшитиб, истаб келган эди. Узоқ салом қилуб: «Вой, айналай, пирим, ҳазрати эшон тақсирим», деб югуруб келса ҳам танимасликка олуб, ўрнидан ҳам турмай, қўл учи билагина сўрашуб қўя қолди. Бу ишга они дили оғруб ҳам аччиғлануб бир чекада ўлтурди. Айни қизитиб масала айтуб турганда, ул ошноси «Домлаи ҳазрат эшон, ман узоқ ердан бир масала сўрагани келган эдим», деди. Ҳазрат эшон аччиғ ила «Сўра», деди. «Тақсир, ҳар бир ҳайвонни бўғзини кесмай еса шариятга [бу нима?]', деди. Ҳазрат эшон «Аз рўйи масалаи мина алайҳа ҳаром»,— деди. «Балиқни ҳамма ювмасдан ейдурлар, бу нима?»— деди. Ҳазрати эшон: «Бу ҳам ҳаром, лекин кўнгил тортса ҳалол»,— деди. Ҳамма муридлар бирдан кулуб юбордилар. Ҳазрати эшон шарманда бўлуб, кечалаб бошқа бир шаҳарга қочдилар. Ҳисса: илмсиз киши ҳар ҳолда ҳар икки худо ва бандаларнинг қошида оқибат шундоғ шарманда бўлуб.

ЖАҲЛ

Жаҳл нодонлиқдур. Яъни илмсиз жаҳл била қолган кишиларни жоҳил ва нодон дейилур. Жаҳлда қолган киши кўзи йўқ кўрлар кабудурки, ўзи ҳеч нимар-

сани кўрмас ва кўруб турувчиларни сўзига ишонмас, ўзидан бошқа кишини ҳеч тонумас. Жоҳил кишилар ҳам худои таборак ва таоллони соф эътиқод била тонумас, тонуган кишиларни сўзига чандон ишонмас. Ишонса ҳам ишончидан гумони кўпроқ бўлур. Ҳар бир ишга гумон ғолиб бўлса, андан эътиқод натижа топмас. Хусусан худои таборак ва таолло қудрати ғарибаларига соф кўнгил ила ишонмас, арзанча гумон қилса, шак қилган бўлур. Шакни охири куфрдур. Бас, 10 маълум бўлдики, жоҳил кишиларнинг эътиқодларида самара оздур. Жаҳлни эътиқоддан бошқа ишларга ҳам зарари кўпдур. Балки тан ва жонга зарари ниҳоятда кўпдур. Мана бу ерда ҳам бир далил бирла ҳикоя кўрсатмоқ эртаги дарса лозим кўрулди.

Б а й т

Илм қалқондур тўсар роҳи ҳалок,
Жаҳл» тийридур қилур кўксингни чок.

Ҳ и к о я

Бир замонда бир олим ила бир жоҳил сафарга чиқдилар. Қазоро гузарлари бир биёбонга тушдики, кун 20 ботгунчалик бу узоқ йўлни ораси тамом қум ва чўлдан иборат эди. Ҳаво ёз учун айни қиёмда кун ниҳоятда қизиди. Ҳар икковлари ҳам ҳадсиз ташна бўлдилар, ҳатто юрмоққа ва сўзламоққа ҳам мадорлари қолмади. Ул биёбонда қолмоққа яна хавф қилуб, бир оз юргандан кейин бир қудуқ лабига етдилар эса жоҳил шошилуб қудуқдан сув тортмоққа тутунган вақтда олимни кўзи бир тошга тушди, боруб қаради, у тошга: «Эй, ниҳоятсиз ташналик била етуб келган мусофирлар, 30 зинҳор бу сувдан ичмоққа орзу қилмангларки, бир жамоа ўғрилар дору солуб қўйганлар. Бу тадбир била ўлдуруб молларингизни олурлар. Ман бир тадбир била бу асрорни фаҳмлаб, оҳиста бу ишни сизларга ёдгор қўйдум. Оҳ, ўқумаганлар ҳолига»,— деб хат ёзилмишдур. Жоҳил сувни тортган баробар олим боруб қўлидан тутуб, воқеани айтуб, ичмоққа манъ қилди.

Жоҳил «Сен мени бу ҳийла била бу биёбонда ташнаком этуб ўлдурмоқчимусан? Ўзинг ўғридурсан», деб ёмон аччиғланди. Олим ҳарчанд қилди, қабул қилмади, охири ичди, ҳалок бўлди. Олим ани кўмуб, бир оз юруб ободонликка етди ва ажалдан халос топди. Ҳисса: ўқумаган жоҳил кишини ҳар бир иши ўзига марғ, ба-ло, ажал ва қазодур.

АХЛОҚУ АДАБ

Б а й т

Кимда илм ўлса вале йўқ бўлса ахлоқу адаб,
Бесамарлиқд танурда ёнғуси ҳамчун ҳатаб.

10

Эй болалар, бу китобдан бошқа ҳар бир ўқуб турган китобларингизда илмни қандай зарур ва керакли эконлигини билуб келмоқдасиз. Балки, ҳозир замонамизда илмсиз кишиларни нақадар хорликларини кўз билла кўруб ҳам турмоқдасиз. Лекин дунёда азобдан бошқа ҳар бир жонлик ва жонсиз нимарса қарору ва ҳаракати, бўлиши, мева қилиши, авжи ва тараққийси иккинчи бир нимарсанинг ёрдам ва сабаби биладур. Шунга ўхшаш илмни ҳам қарори ва ривожни ва тараққийси амал билладур. Дуруст, илми бор киши хор бўлмас. Лекин у бизим мақсуд ва муддаомиздаги ҳар икки дунёнинг чин иззат ва шарофат ва саодатига етушмоқ учун раҳбар ўлган у илмни ёрдам ва сабабчилари ўлмиш ахлоқ ва одобни ҳам ҳосил қилсак, мана биз унда етиша олурмиз. Бўлмаса ахлоқ ва адаб фақат илмни ўзи билла бесамар дарахт каби дунёдан баҳрасиз фано давлати билла ўтуб, оқибат қиёмат танурига ўтун бўлуб ёқулмоғимиз, шубҳасиздур. Мана энди, эй болалар, эртадан бошлаб ман сизларга яхши ахлоқ ва одобни натижа ва саодатларини, ёмон хулқ ва одобсизликни зарар ва касофатларини бир-бир айтуб, ҳикоялар тамсил қилуб кўрсатурман. Шояд, анго қараб иш юритурсиз-да, дунёда истаган ҳар бир муродингиза етарсиз, иншооллоҳ...

20

30

АХЛОҚ

Кимки ҳосил эдар ўқуб ахлоқ,
Ики дунёда раҳбари ҳаллоқ.

Ахлоқ хулқни жамъидур. Хулқ арабий ўлуб, туркийси *хушхўйлиқдур*. Дунёда ҳеч бир ибодат, тақво, зуҳд, эҳсон хушхўйлиқча эмасдур. Инсонга хушхўйлиқча ярашимлик нимарса йўқдур. Хушхўйлиқ ҳар икки жаҳонда иззатлик ва ҳар ким қошида ҳурматлик қилур. Худойи таборак ва таоллони боргоҳида хушхўйлардан ортуқроқ, дурустроқ ва хос бандалар бўлмас. Ахлоқ икки қисм ўлур. Бири *ахлоқи ҳусния* (яхши хулқлар), иккинчиси *ахлоқи замима* (ёмон хулқлар)дур. Ахлоқи ҳусния инсоният оламининг бир гулшанидурки, анда ҳаё, ҳилм, сахо, қаноат, ризо, шукр, сабр, тавба, сидқ, тавозе, ажз, фақрга ўхшаш адолат гуллари била музайян ва муаттар ўлур. Ахлоқи замима бир шўразоредурки, они аксинча, жафо, зулм, ҳасад, кибр, куфр, тамаъ, ғазб, нифоқ, ғасб, намима, кизб, бўҳтон, ғийбат, бухл, хиёнат, исроф, ҳирс, пойриқ, таъжил, фитна ҳосил бунга ўхшаш турлу қабоҳат нимарсадан бошқа шайлар кўкармасдур. Мана эмди сизларга мундан буён ҳар бир ёмон ва яхши хулқларни баён қилуб ўтармиз.

КИБР

Б а й т

Деди аслим нур қилмам сажда бан дуфроқа ҳеч
Бўлди мардуд абаз шайтон камоли кибрдан.

Эй болалар, тарих китобларида ёзилганига қаралганда, малойикалар ичида азозил, шайтончалик олиму тақво зоҳид йўқ эди. Қачонки, отамиз ҳазрати Одам туфроқдан яратилди, жаноби ҳақ амри била малойикалар ҳазрати одамга сажда қилдилар. Азозил: «Ман нурдан яратилганман, тупроққа ва сандан бошқага [сажда] қилмасман», деди. Эса тавқи лаънат бўйнига тушиб, даргоҳи раббул иззатдан малъун ва мардуд бўлуб, ер юзига қувланди. Мана, эшитасизки, ҳар бир яхши ва

ёмон, мўмину кофир шайтонга лаънат ўқурлар. Мана бу нимадан бўлди, бори жаноби ҳақнинг амрига қаршулик қилгандан бўлди. Ҳолбуки, ҳақиқатда шайтон нурдан яратилган, аммо бизлар тупроқдан яратилуб туруб, жаноби ҳақнинг фармонига оғиз била бўлмаса ҳам амалда муҳолиф ишларни қилувчиларимиз ниҳоятда кўпдур. Масалан, намозни тарк қилуб ҳамр ичуб, рўзани тутмай, фаҳш қилуб, закот ўрнига ўринсиз исроф тўйлар қилуб юрармиз. Мана бу ишлар ҳаммаси амрга қаршулик, кибр аломатидур.

10

Кибр қилувчи кишиларга *мутакаббир* дейилур. Боқинг, мутакаббир кишини ким суяр? Ҳеч ким ҳурмат қилмас! Ҳар ким ҳузурида бўлмаса ҳам орқасидан ҳақорат қилур. Мутакаббирдан ҳайвон жинси, паррандалардан тортуб озор тортмаган жон эгаси бўлмас. Мутакаббир киши охир бир кун шарманда ва расвои радди халқ бўлмоғи шубҳасиздир. Мана бу ерда сизга бир ҳикояни далил қилиб ўтармиз. Шояд диққат қилурсиз.

Ҳ и к о я

20

Яқин муддатларда пойиз (ўт ароба) ичида сафар қилувчилар орасида бир киши ниҳоятда ясануб, ўзига оро беруб, икки қўлини орқасига қилуб, оёғларини ерга қаттиқ-қаттиқ босуб, ниҳоятда кибр-ҳаволануб, пойизни у тарафидан бу тарафига юра бошлаган. Бошқа ўтурган 40—50 киши ҳаммалари ҳам катта, зўр савдогарлардан бўлганига кўнгиллари озурда бўлса ҳам, ани бу қадар аҳмоқ ва мутакаббирлигидан андиша қилуб, бир нима демай, ани ҳолини тамошо қилуб, балки ибратлануб ўлтурганлар. Ораларида бўлган бир шўх ва зийракроқ йигит ҳеч тоқат қилолмай, ҳалиги мутакаббир кишига қараб: «Афандим, отангизни исмлари нима?»— деганда, мутакаббир аччиғлануб, «Эшак» деган, бошқалар лаб учида кулушганлар. Мутакаббир яна юра бошлаган. Ҳалиги йигит бир оз ҳайрон бўлуб, яна «Афандим, волидан шарифингизи исмлари нима?»— деган. Мутакаббир яна баттар аччиғланиб, иккинчи

30

савол қилмасун деган хаёл била қаттиқроқ қичқируб, «Дўнғуз» деган. Ҳалиги йигит яқосини тутуб, одамларга қараб: «Рост, эшак била дўнғузни жуфт қилганки, бу мужмал, тўнг афандим туғулганлар»,— деган баробар ҳамма бирдан қаҳқаҳа уруб кулуб юборганлар. Бечора мутакаббир ўзини шум феъли ва ачиқ сўзидан шарманда бўлуб, тездан бўлак пойизга ўтуб кетган.

10 Мана, мутакаббирлик нима натижа берур эди. Шояд, буни маъносига етарсиз. Зинҳор бу шум феълдан қочмоқ лозимки, то қиёматгача бадномликда қолур.

Қибрни зидди тавозедур, эртаги дарсда тавозени ўкурсиз, албатта.

[Ҳ и к о я]

Абулкарам (эҳсон отаси) исм кўтармиш ҳар бир шаҳарга шуҳрати кетмиш эди. Абулкарамнинг яқинроқ ҳамсоялариндан бўлган Қобиз исмли бир қўшниси бор эдики, лаимликда у мамлакатда андан бадтарроқ йўқ эди. Қамоли шумлиғидан Абуллаим дер эдилар.

20 Абулкарамни қиладурган эҳсонларидан рашклануб юраги зангор, кўзи қоронғулик босгандан зиндалик асло ўзига тотумас эди. Абулкарам уйига чақирса, бормас, юборган таом ва эҳсонларини ҳаргиз олмас эди. Ҳамниша Абулкарамни бир балога қадаб, эҳсон чашмасини қурутмоқ фикрини қилур, аммо илож тополмас эди. Охири бир кун ўзини хотунини ниҳоятда ясатдурди-да, шомдан кейин боруб, Абулкарамни Наим исмли аҳмоқ бир ғуломни бор эди, ани олуб келди-да, эса бир нарса кўтартмоқ баҳонасида уйига бехосдан бошлаб кирди. Хотунга кўзи тушган Наим ўзидан кетар

30 бир ҳолатга тушди. Бу тарафдан хотун ҳам бу ҳолатга тушди. Наим чиқуб кетди. Орада уч-тўрт кун ўтгач, Наим ила хотун орасида бир оз муносабат бўлди. Яна бир кун ярим кечада Абуллаим Наимни чорлаб келди, ўтқузуб дедикки, «Эй Наим, ман билурманки, сан мани хотунимни яхши кўрарсан. Агар мани бир осон ишимни уддасидан чиқсанг, ман ҳам хотунимни ва ҳам

ҳовли-жойимни санга қолдирурман. Бўлмаса сани ул подшоҳга хабар қилмай, ўзум ўлдурурман», деди. Наим: «Хайр, осон бўлса қилурман», деди. Абуллаим: «Ман сани хўжангни қилган эҳсонларига ҳеч тоқатим қолмади. Илож қилуб хўжангни уйига бир чуқур қазуб қабристондан икки-уч сабат ўлук суякларидан олуб солурсан. Сўнгра манга хабар қилурсан. Бир оқшом ман борурман, манга маргимуш берурсан, ул чуқурга солуб кўмарсан. Эртасига хотуним қозига боруб хабар қилганда, сен ҳам ори ўлдуруб кўмган, деб гувоҳлик беруб жойини кўрсатурсан»,— деди эса аҳмоқ Наим қабул қилиб, яна бошқадан Абуллаим, хотуни, Наим маслаҳатни бир қилдилар. Наим ҳама ишни тайёр қилуб, Абуллаим[ни] олуб боруб ярим кечада ўлдуруб кўмди. Эртаси хотун: «Дод Абулкарамни дастидан», деб қози ҳузурига борди, воқеани арз [қилди], қози келуб кавлаб кўрсалар, дарвоқе, Абуллаимдан бошқани ҳам суяклари бор. Наимдан сўрадилар эса Наим ҳам гувоҳлик берди. Бечора Абулкарамни боғлаб, подшоҳ ҳузурига олуб бордилар. Подшоҳ дарғазаб бўлуб, ул Наимни, сўнгра Абулкарам[ни] ўлдурмоққа ҳукм қилинганда, Наим ўлуб, хотун ажрамоғига кўзи етгач, қайтуб подшоҳга воқеани ростлик била сўзлаб берди. Эса подшоҳ бошлиқ ҳамма бу ишга ҳайрон қолуб, Абулкарамни шаҳарга ҳоким қилуб, ул нобакор хотун била Наимни ўзинигина осдируб юборди. Ҳисса: Мана лаимлик касофати биргина эмас, уч кишини ҳалок қилди. Қарамни хосияти бир шаҳарга ҳоким қилди.

10

20

САХИИ

Б а й т

30

Сахий қарамни туфайли топар шаҳаншоҳлиғ
Бахилдан ўзга куфр олам ўлғуси фуқаро.

Жаноби ҳақ субҳона ва таоллони наздида ҳеч бир ибодат саховатча мақбул [эмас].

ТАВОЗЕ

Б а й т

Бесамарсан гарчи солғил соя мажнун тол каби,
Баҳрасиз ҳам самарсиз бўлма теракдек қўқдайиб,

Тавозе кибрнинг зиддидир. Катта-кичик, қиз-ўғул, бой-бечора, олим ва жоҳил ўлсун ўзидан бошқа ҳар бир кишига қўлин кўксуна қўюб мулойимлик қилмоқни тавозе дейилур. Агарда бировни давлати, ёрдами ва шафқати, ошу нони учун умид тутуб, қилмай, балки холис қалб ила бўлса, агарда бир нарса умиди била бўлса, они макр, дом, тамаъ дейилур. У шариятда ҳаромдур. Эй болалар, тавозелик кишини ҳамма дўст тутар. Эътибор ва шуҳрати ортар. Ҳар ким ани кўрмоқ ва ани била суҳбат қилмоқ, ошно, дўст бўлмоқни орзу этар. Ҳар ким ўзидан бошқа ҳар бир кишига бир дил ва бир кўз ила худо ризоси учун тавозе қилса, албатта, қиёмат куни ажри азимлар ато қилмоғи шубҳасиздир. Тавозелик кишига катта-кичик кофиру мўмин баробар дўст бўлур. Ҳеч ким душман бўлмас. Балки душманлари ани қиладурган тавозеларидан бир кун ўзидан-ўзи уёлуб, дўст бўлмоғида шубҳасиздур. Мана бу ерда сизга бу ҳикоя [ни] далил қилмоқ лозим келди.

[Ҳ и к о я]

Бир замонда бир маҳаллада Обид исмли бир бой бор эди. Ўзи нақадар бойликдан шуҳрат топган бўлса ҳам давлатига мағрур бўлуб, ҳеч бир вақт кибру ҳаво қилмас, ҳеч кимни дилига озор бермас, доим фақирлар каби ўрта либос киюб юрар, ўзидан бошқа ҳар бир катта-кичикка тавозе била алардан илгари салом беруб, ширин сўзлар била дилларини хушнуд қилур эди. Обиднинг Абдуқаҳҳор исмли бир ҳамсояси бор эдики, ўзи бебизоат бечора бўлганга қаршу, кибру ҳавоси шайтондан ҳам зўрроқ эди. Бебахт Абдуқаҳҳор Обидни давлатлик бўлуб, ҳам кибр қилмай, доим тавозеда бўлуб, кундан-кунга обрў, шуҳрат топганига ва ҳам ўзининг бедават ва безътибор ва хорликларига чидай олмай, бир кун кечани хилват қилуб, Обидни ўлдир-

моқ қасдида бир пичоқни олуб, томдан оҳиста Обидни уйига тушди эса Обид ани шолпасидан сезуб билдики, Абдуқаҳҳордир. Дарҳол югуруб кируб, уйга чироғ ёқди. Орқадан Абдуқаҳҳор ҳам кирди. Обид қўлини кўксига қўюб: «Қани, биродари азизим, юқори марҳамат. Камоли дўстликдан бемалол томдан ошуб келганингизга, бениҳоят хурсанд бўлдум, боракалло, хуш келдингиз»,— деди. Абдуқаҳҳор ҳайрон қолуб, шошилгандан: «Мен меҳмонликка келганим йўқ, бори сани ўлдурганигина келганман»,— деди. Обид: «Жон, биродар, бир жон бўлса, сиздек азиз дўсти мушфиқ, ҳамсояларга минг мартаба қурбон бўлсин! Аммо сиз аввал бир нафасгина ўлтиринг. Ман мезбонлик вазифасини адо қилуб, таъзим ва тавозеларингизи ўз жойида адо қилай. Сўнгра ўлдуруш қочмайди, азизим»,— деди. Эса бу ҳолни кўрган Абдуқаҳҳор бошқа бир ҳолат ва хижолатларга тушуб, дарҳол пичоқни ташлаб, Обидни оёғига йиқилуб, узр тилаб, қилган ишига пушаймонлар бўлди. Мана, тавозе деган мундоғ қотил душманларни дўст қила олур.

10

20

БАҲИЛ

Беҳиштни неъматидан гар умид ўлса бахил бўлма,
Кўзи торни гўри тор ўлмоғи собит ҳадис бирла.

Эй болалар, бахил деб ўзида бор нимарсани муҳтождан аяган кишига айтилуру. Бахил уч қисмдир: биринчиси ўзи ошар, бировга бермас, иккинчиси ўзи ҳам емас, бировга ҳам бермас. Учинчиси бировни бировга берганини ҳам ёқтурмас, балки қўлидан келса, они бермоқдан ман қилур. Мана буларни биринчисига *бахил*, иккинчисига *хасис*, учинчисига *лаим* дейилур. Хоҳ емак, хоҳ кийимлик, хоҳ илм ўргатув, хоҳ ёрдам, ҳосил ҳар бир хусусда ўлсун, «йўқ», деб қизғанган, ўзидан бошқани бой ёки олим ёки ҳунарманд бўлмоғига хоҳиши бўлмаган кишиларга қизғанишига қараб бахил, хасис, лаим дейилур. Бахиллар топган дунёларини жон борича ёшуруб, хилватларда ўзлари оз-оз қўрқуб-қўрқуб еб ўлуб кетарлар. Алардан қолган ворис — қиз,

30

- ўғул, балки бегоналар ҳузурини кўрурлар. Хасислар эса ўзлари ҳам егани кўзлари қиймай, бировга ҳам бермай, на азоб-кулфатлар билан 40—50 йилда бир нарса дунё жам қилуб, бир кунда неча жойга кўмуб, ўлар вақтларидан 10—15 кун илгари тилсиз, оёқ-қўлсиз бўлуб қолуб, нафаслари ичида, ўлуб кетарлар. Бир неча муддатлар сўнгида ворислар ҳам маҳрум қолуб, кимларга насиб қилуб кетар. Лаимлар эса шундоқ бир малъунлардирки, на ўзларида бир егулик овқат, на бир парча ватан ва на бир кийгудек либос бор, на касб, на ҳунар бор, кеча-кундуз бировларни хайр-саховатларини кўролмай, юраклари эзилуб, ҳатто ўзи ҳам бировни инъомини лойиқ кўрмай, доим оч-наҳор, хайр қилувчи била олувчини сўкуб, ёмонлаб, аччиғлари чиқуб, камоли рашкдан баъзилари ўзларини жинниликка солуб, хайр қилувчи-олувчиларни ошкорогина сўкуб, дунёдан бутун хор-зорлик била ўлуб кетурлар, қиёматда дўзахни энг чуқур жойларига кетувлари ҳамда жаннат юзини кўрмай, абда бўлувларига-да ҳадису пайғамбаримиз сўзлари бор эмиш, баъзи лаимлар борки, камоли рашкдан ўзларини ширин жонларидан кечуб, ўзларини ўлдурурлар эмиш. Мана бу ерда ҳам бир ҳикоя далил лозим келди.

Ҳ и к о я

- Бир замонда Миср вилоятида Носир исмлиқ бир савдогар бор эди. Ниҳоятда қўли очуқ дастурхонлик, ҳаммага баробар эҳсон қилур эрди, ҳамиша бир оз нарсани баҳона қилуб, кўп хайру саховатлар қилур, ҳар кимга олтун, кумуш либослар берур эди. Камоли эҳсонкорлиғидан эмас. Ҳеч банда сахийларча даргоҳи раб ал ҳазратга ўзи яқин дуоси ҳамиша ижобат эмас. Сахийларнинг дунё ва охиратлари бешак обод. Худодан бошқа ҳар бир махлуқни қошида сахийлар суюмлик кишилардир. Сахийларни бахиллардан бошқа дўст тутмайдурган киши бўлмас. Сахийларни пул-молига ўт тушуб ёнмас. Уғри тегмас. Баракати кўпаюр, озаймасдир. Ҳамавақт худойи таборак ва таолло ўз ҳифзи ҳи-

моятида сақлар. Бахилларга ўхшаш сахийлар ҳам уч қисм бўлурлар. Бир қисми ҳалол касб қилуб топар, ўзи ҳам ер ва ҳам хайру садақа, фитру ушрларни берур. Сойилларни қуруқ қайтармас. Буни *сахий* дейилур. Иккинчи қисми ҳеч бир вақт таомни меҳмонсиз емас. Ҳеч бир кун садақау хайротсиз турмас. Масжидларни, кўпрукларни тузатур, бева-бечораларга ош-нон, уст-бош қилуб берур. Етим болаларни мактабларга беруб ўқитур. Ҳар кун меҳмонхонасида беш-тўрт қашшоқ муллалар, фақир ҳамсоялари била ҳамтабоқ бўлуб таом ер. Мана буларга *наим* дейилур. Яна бир қисмида давлат бўлмас, лекин давлати бор кишиларни ваъзу насиҳат қилуб, эҳсон қилдирур, бева-бечораларга ишлаб топган нимарсасини хоҳ ош-нон, хоҳ либос, пул бўлсин улошуб берур. Ўзини очдан ўлмоғига кўзи етуб турса ҳам ўзидан бошқа хоҳ ҳайвон, хоҳ одам бўлсин қорни оч кишига қўлидаги ошаб турган таомини берур. Ўзини ўлмоғи била иши бўлмас. Ҳар доим умумга фойдаси кўпроқ тегадурган ишларни қилур. Биргина умумни фойдаси учун бўладурган ишга ватан, хонумон, балки ширин жонидан ҳам кечар. Мана бу зотларга *карим* дейилур.

10

Каримлар худони даргоҳида энг улуғ ва энг писандлик хотам бандалардандир. Худойи таолло ҳеч кимни каримча дўст тутмас. Карим ўлмоқ ҳар кимга муяссар ўлмас. Худойи таборак ва таолло ўзи суйган ва муносиб кўрган бандасига бу хулқни ато қилур. Лекин аксар бу феъл сайёҳ кишиларда ва ҳақиқатжўларда ва ниҳоятда мақомдан-да етушган кишилардагина воқе бўлур. Ҳар ким ризойи ҳақ учун ҳалол топган молидан бир танга ҳадя бир фақирга берса, худойи таборак ва таолло ўн танга ризқига қўшуб ато қилурман, дейди. Сидқ олло таолло мана бу ерда ҳам бир ҳикояни далил қилмоқ лозим келди.

20

30

Ҳ и к о я

Қадим замонларда Бағдод шаҳрида Солиҳ исмли бир киши бор эди. Ниҳоятда хасислиғидан маҳалласи-

даги кўп бўлуб турган хайр-саховатларни кўра олмай, жам қилган неча минг олтунларини олуб, ҳовлисини ҳам сотуб, бошқа йироқ бир мамлакатга сафар қилди. Қазоро, бир кун манзили бир дарё лабига тўғри келуб, ул қаряга қўнди. Пулга нон олуб емоқға кўзи қиймай, йўл устида турган эди. Бир овчи, қўлида қалмоқ, келди-да, Солиҳ била кўрушди. Ҳол сўради. Солиҳ: «Ман бир мискин мусофирман, егани овқат йўқ, қорним оч, қўлимда боримда йўқ», деди. Овчи сўзни аввалида: «Ал-ҳамдулиллоҳ, даргоҳингга шукр»,— деб, «Эй, биродар, манга сиздек мискин мусофирни ҳар кун муяссар қилса кэшки, юринг ман била»,— деди. Солиҳ ҳайрон бўлуб, овқат текин бўлганига борадурган жойини ҳам сўрамай, ҳамроҳ бўлуб кетди. Эса бир дарёни бўйига бордилар. Овчи Солиҳни бир жойга ўтғозуб, ўзи икки ракат намоз ўқуди. Қўлини дуога очганда: «Эй бори худо, бу кун нима ато қилсанг, ярми бу меҳмонга зиё-фатдур»,— деди-да; фотиҳани юзига тортуб, дарёга қалмоқ солди. 2—3 соат турди, ҳеч бир нимарса илунмади. Яна намоз ўқуб, дуолар қилуб, қалмоқ солди. Мақсуд ҳосил бўлмади. Учинчи каррада бир дона қурбақа илунди. Овчи ҳайрон бўлди эса Солиҳ воқеани сўради. Овчи: «Мен ўзум бир фақир кишиман. Лекин саховатни ошиқиман, ҳар 2—3 кунда бир овга чиқарман. Аммо ҳар бир чиқганда, сиз каби бир мискинни етаклаб олуб чиқар эдим. Бир дона аввалғисини мискинга берай, деб ният қилур эдим. Бир дона мискинга, ўн дона ўзумга илунур эди. Ўн донани сотуб, болачақаларим ила икки-уч кун маишат қилур эдик. Неча кунлардан бери мискинлар келмай, овум тўхтаб қолган эди. Бугун сизни олуб келуб, ярмини ваъда қилсам ҳам бу қурбақадан бошқа нимарса илунмади. Ҳайронман, айб мендами, сиздами ё балиқ соф бўлгонми?»— деди. Эса Солиҳни юрагига бир ваҳм тушуб, чўчуб ўрнидан турди-да таҳорат қилуб, икки ракат намоз ўқуб, худога йиғлаб, тавба қилди-да, қайси бир мамлакат борса, бор ақчасини хайри худойи қилуб, балки ишлаб, фақиру мискинларни тўйдурмоққа аҳд қилди. Овчига қараб воқеани ҳолини сўзлаб, 100 олтун

беруб, рози қилуб, йўлга тушди. Боруб Басра деган бир вилоятга етди. Бир ҳужрани олуб истиқомат қилуб, бор ақчаларини мискинларга улошуб берди. Эса ўзи ҳар кун чиқуб тоғдан ўтун теруб келуб, тўрт дирҳамданга сотур, бир дирҳамини ўзи еб, уч дирҳамини фақирларга улошуб берур эди. Оз фурсатда Басра орасида «Карим» лақаби била шуҳрат топди. Қазоро, Басранинг подшоси вафот топди. Андан фарзанд қолмаган эди. Вазирлар кўп маслаҳат қилдилар, бир муносуб киши топа олмадилар. Вазирлар орасидан бир киши Солиҳни таржимаи ҳолидан хабардор эди. Тамом сўзлаб, аларга маъқул қилди эса ҳаммалари иттифоқ қилишуб, Солиҳни ўз ҳолига қўймай олуб келуб, подшоҳ қилдилар. Мана, бахилликдан саховатга қадам қўйган киши охирида мундоқ подшоҳликқа етушди. Эй, болалар, зинҳор бахил ўлмай, саховатпеша бўлингизлар.

10

КИЗБ

Эй ўғул, зинҳор бир ёлғонга тил юргузмагил,
Икки дунё обрўси, балки умрингга завол.

20

Кизб деб ёлғон сўзни айтилуру. Бўлмаган ишни бўлди, ё бўлган ишни бўлмади, кўрганни кўрмадум, кўрмаганни кўрдум, деса, ул сўзни *кизб* дейилуру. Ёлғон сўзловчинини *каззоб* дейилуру. Ёлғончилик шундай бир шум феълдирки, имонга, ризқга, умрга, эътибор ва обрўга ҳар икки дунёда баробар зиёни бордуру. Халқ орасида бир умр рост сўзлаб юрган киши бир маротаба ёлғон сўзласа ва ул сўзини ёлғонлиғи халққа билинуб қолса, ул киши ўла-ўлгунча сўзи ёлғонга саналуб, тўғри сўзига ҳам ҳеч ким ишонмай қолуру. Бутун ёлғончи исм кўтаруб, ҳар ерда шарманда ва хижолат бўлуб юруру. Балки бир мажлисда сўз очилса, ёлғончинини [нг] сўзига қулоқ солмаслар. Ҳатто, ҳамма эшитган ва кўрган ҳар ишни сўзласа ҳам: «Афандим, ҳамма сўзласа ҳам сиз сўзламанг, сизни сўзингизда ҳеч бир рости йўқ»,— деб юзига ёлғончилигини ошкорогина таъна қилурулар. Ёлғончи киши дунёда бой, олим ёки нақадар

30

улуғ насаблик хожа ва тўралардан бўлса ҳам оз фурсатда қадр-қиммати ушолуб, ниҳоятда хор бўлур. Охи-
ратда бўлса яна азобу ўлимга гирифтор бўлур. Жаноби пайғамбаримиз: «Ёлғончи мани умматим эмас»,— дедилар.

10 Ҳосил, ёлғончиликдан пайдо бўладирган зарарлар у қадар кўпки, ёзган била ҳаргиз адо бўлмасдур. Қисқаси, ёлғончилик гўё бир қозон асалга бир сиқим туз ё қаланфур солган каби. 16, 17 ёшида бир ёлғон сўзлаган кишини қолган умри қозондаги асал каби талх бўлуб кетадир. Зинҳор тилни ёлғондан сақламоқ керакдир. Мана, ёлғончилик зарари учун бир далиллик ҳикоя лозим келди.

Ҳ и к о я

20 Бир замонда бир шаҳарда Ҳорис исмли бир ёлғончи бор эди. Кўп одамларни алдаб, ёлғон сўзлар била носарамжон қилди эса ул шаҳарни подшоси ани зиндонга солди. Бир неча муддатдан кейин зиндонбонни ҳам бир ёлғон била алдаб қочуб, иккинчи бир йироқ вилоятга кетди. Ул вилоятни подшоси кўп фуқаропарвар эди. Бир ариза ёздуруб, ул подшоҳга берди. Подшоҳ аризасини ўқутди. Мазмуни: «Ман фалон шаҳарни подшосини ёлғузгина ўғли эдим. Отамни амаким ўлдуртуруб, ўзи подшоҳ бўлуб, мани ўлукдек беҳуш қилиб, бир биёбонга ташлади. Бир марди худо мани ўзумга нима дорулар била ҳушёр қилуб, сизни боргоҳингизга жўнатди. Шояд бир марҳамат қилуб, парвариш қилсангиз эди». Бу аризадан муддаоси ўзини 30 шаҳридаги зиндонга солган подшоҳни ўлдуртурмоқ эди. Подшоҳ дарҳол чақуртуруб, эъзоз ва икромлар қилуб, яхши шоҳона либослар кийгузуб, ёнига вазир қилуб қўйди. Ҳар кун неча-неча ёлғон сўзларни сўзлаб, ахири подшоҳни ғазабга киргузди. Эса подшоҳ бир неча минг қўшун жамлаб, ул шаҳарга жўнади. Ўрнига бир вазирни подшоҳ қилуб, Ҳорисни ҳам қўюб кетган эди. Ҳорис вақтни ғанимат топуб, эртасига бошқа вазир ва умароларни йиғуб, подшоҳга ноиб бўлган вазирни бир

неча ёлгон тухматлар била ёмонлаб, ўлдуртуруб, ўр-
 нига ўзи ўлтурди. Ҳаммани ёлгон сўзлар била ўзига
 мутеъ ва фармонбардор қилди. Бу тарафдан борган
 подшоҳ Ҳорисни шаҳридаги подшоҳга элчи киргузди,
 эса элчи бир нома подшоҳга тутди. Мазмуни: «Эй под-
 шоҳи золим, ворис ўгулни йўқотуб, ўрнига ўзинг под-
 шоҳ бўлурсан, худодан кўрқмайсанми? Яхшилиқча
 подшоҳликни бергил, бўлмаса бошингни танингдан жу-
 до, шаҳрингни вайрон қилурман». Подшоҳ ўқитуб
 эшитуб, ҳайрон бўлди. Эса бир доно вазири бор эди. 10
 «Юринг, ёлгуз икковимиз боруб муқобил бўлмоқдан
 бошқа чора йўқ»,— деди. Эса подшоҳ икковлари чи-
 қуб, подшоҳни ҳузурига келдилар. Бу подшоҳ ҳам ҳай-
 рон қолуб, чиқуб бир-бирлари била кўрушдилар. Баъд
 аз зиёфат вазири доно воқеани сўради. Эса подшоҳ
 Ҳорисни сўзини тамом сўзлаб, ранг, тусигача баён
 қилди. Вазири доно дарҳол бир кишини зиндонга юбо-
 руб, хабар олдурди, эса Ҳорис йўқдур. Магар ул Ҳо-
 рис бўлмасун. Аммо, бизни подшоҳимиз қарийб 50 йил-
 дан бери подшоҳлик қилур, деб тамом подшоҳни ва 20
 Ҳорисни ҳолини сўзлади. Эса подшоҳ хижолат бўлуб,
 бир-бирларидан узр сўрадилар. Подшоҳ қўшунлари
 била ўз шаҳарига ёнди. Яқин келганда, бир деҳқонга
 йўлиқдилар. Деҳқон подшоҳни танимади. Подшоҳ деҳ-
 қондан шаҳар аҳволини сўради эса деҳқон ҳамма бўл-
 ган воқеа, фисқу фасодларни сўзлаб, дедик: «Аввалги
 подшоҳимиздан хабар йўқ, ҳамма шаҳар аҳолилари
 хароб»,— деди. Подшоҳ бошлиқ ҳамма ҳайрон бўлди-
 лар. Бир вазир туруб: «Ҳозир подшоҳ бўлган киши
 қайда?»— деб савол этганда, деҳқон: «Бугун икки 30
 кун бўлди, фалон тоғда ов қилуб юрубдур»,— деди.
 Эса вазир подшоҳга қараб: «Ман бир тадбир қилур-
 ман, сиз ҳам қабул қилинг»,— деди. Подшоҳ қабул
 қилди. Дарҳол бир неча ул подшоҳдан пешкаш бўл-
 ган қимматбаҳо нимарсаларни тузаб, ўзи ёнига тўрт
 нафар ғуломни олиб, Ҳорисни ов қилиб турган жойига
 жўнадилар. Подшоҳга бир неча сўзларни тайин қилуб,
 бир одамни яланғоч қилуб, бир дарахтга боғлатуб
 кетди. Узоқдан Ҳорис олдига таъзимлар қилуб боруб,

ер ўлуб турди. Эса Ҳорис ёлғуз отни буруб келуб,
 «Қимсизлар?»— деди. Вазир: «Тақсири олам, биз айт-
 ган жойингизга боруб, ул подшоҳни ўзини тутуб, ти-
 лини кесуб, банди қилуб олуб келдик. Лекин подшоҳ
 ўзлари қолдилар. Ўзингиз бахтиёрсиз. Амакингизни
 ўлдургандан кейин подшоҳни йўқласангиз келур. Бўл-
 маса йўқ»,— деди. Ҳорис ҳайрон бўлуб ишонуб-ишон-
 май. «Ҳайр», деб ёлғуз бирга-бирга келди. Ул дарахт-
 га боғланган кишини кўруб тонимаса ҳам бир оз қуво-
 нуб отдан тушган баробар орқасидан босуб боғлаб
 10 олдилар, эса подшоҳ бошлиқ ҳамма шаҳарга киришуб,
 тахтга ўлтуруб, ҳамма анга итоат қилганларга жам
 қилуб бир сарой қўюб, бир кун тилига темир қиздируб
 босуб, бир кун ўзларини ўтга тоблаб, бир кун бада-
 нидан бир оз кесуб қаланфур солуб, ҳосил, неча йил-
 ларда ҳар кун минг турли азоб ила ўлдуруб юборди.
 Ҳосил, бир ёлғончи касофатига бу қадар ташвишлар
 майдонга келди. Ёлғончи эса ёлғон сўзлаб подшоҳ бўл-
 са ҳамки, оқибати мундоғ бало ва азоблар била дунё-
 дан ўтуб кетди. Охират бўлса ҳам инчунин сақланин-
 гиз. Сақланингиз ёлғондан!

СИДҚ

Б а й т

Тўғри сўзла, эй ўғул, тил бурмоғил ёлғонга ҳеч,
 Бир масал бор: тўғри сўзлар бошини кесмас қилич.

Сидқ — тўғри сўзни айтилуру. Тўғри сўз кишилар
 ҳар жойда эътиборлик, дили ва юзи равшанликда бў-
 лур. Тўғри кишиларда хижолат бўлмоқ каби ишлар
 асло бўлмас, чунки тўғри сўз кишиларни сўзини гарчи
 30 бефойда бўлса ҳам тўғри ва ростлиғидан ҳар ким
 фойда ўрнида кўрар. Тўғри сўз кишилар ҳар доим из-
 зат ва ҳурматда, роҳат ва фароғатда бўлурлар. Тўғри
 сўз шарофатидан нажот топмоғига зўр ишончлик бў-
 лур. Тўғри сўз киши бори бу дунёда эмас, балки охи-
 ратда ҳам иззатлик ва саодатлик бўлур. Жаноби ҳақ
 ва расул афандимиз қошида ёруғ ва равшан бўлур.

Тўғри сўз кишилар ҳар доим душманни тухмат ва ҳалокатидан саломат қолурлар.

ТУҒРИ СУЗ

Ҳ и к о я

Аввалги замондаги ўтган азиз авлиё ва алайҳаларимиз жаноби зоти баракот таҳсили илм қилмоқ учун бормоқа нияти сафар қилдилар. Эса волидаи муҳтарамалари олтун тўнларини ёқасига тikuб қўйдилар-да, фотиҳа беруб тургон вақтда: «Эй ўғлум, зинҳор бошингга қилич келса ҳамки, тўғри сўзла, ҳаргиз ёлғон сўзламагил. Чунки нажот ва саодат, иззат ва шарофат тўғри сўзликдадур»,— деб узатдилар. Жаноб фотиҳани олуб йўлга чиқуб, бир улуғ карвонларни тўпига қўшилдилар. Эса карвонлар била бир неча манзил босгандан кейин тун қоронғусида бир чўлга гузорлари тушгон эдики, ҳаммаларини жабҳасидин хафалик зоҳир бўла бошлади. Балки бир нечалар йиғламоқда, баъзилари бу ерда қолмоқчи, баъзилари кетмоқчи. Ҳосил, ҳамма хотирпаришон эдиларки, бир тарафдан, қирқ бир отлиқ салоҳлар кийинган кишилар пайдо бўлуб, карвонларга аралаш улуғ-улуғ мартаба[га] етарлар. Хоҳ хизматда, хоҳ касбу тижоратда, хоҳ талаби илму маърифатда бўлсун оз фурсат, яқин муддатда ғаний, бой ва олим, фозил бўлмоқлари шубҳасиздир. Тўғри сўз тўғри йўл каби бўлуб, кўр бўлсун кўзи, очуқ бўлсун, ёруқ ва қоронғуда ҳам адашмасдан кета оладур. Тўғри сўз киши ҳам бой бўлсун, бечора бўлсун, оми бўлсун, мулло бўлсун, ҳеч бир жафо кўрмасдан яшай оладур. Ёлғон сўз эгри-бугри кўча каби, кўзи очуқ киши ҳам бир кун адашур ва қоронғулук вақтларида ё бир чуқурликқа йиқилуб ёки бирор нимарсаға бошини уруб олуб ҳалок бўлмоғи кўз олдида турган бир ишдир. Тўғри сўз кишида саккиз аломат бўлур. *Биринчи* биров сўз сўрамагунча ўз-ўзича сўзламас, *иккинчи* савол бир оғиз бўлса, бир, *икки* оғиз бўлса, *икки*, ҳосил, мумкин қадар мухтасар жавоб бермоққа ҳаракат ки-

- лур. *Учинчи* ҳар кимни сўзига суқулуб, қулоқ солмас. *Тўртинчи* кўрган жафо ва меҳнатини ҳар кимдан яширур, айтуб юрмас. *Бешинчи* доим кўча ва тамошоларда судралуб юрмас. *Олтинчи* бир айтган сўзи асло ёдидан чиқмас. Бир йилдан сўнг сўраган кишига яна ўшал жавобни берур. Ёнига бошқа сўз қўшуллуб қолмас. *Еттинчи* ҳамавақт бировга қилган яхшилиқ, эҳсон, садақа, ибодатларини ёширур. *Саккизинчи* бировни айбини ёшируб, ўзини айбини сўзлар. Мана мундоғ кишиларга
- 10 *тўғри сўз* дейилур. Тўғри сўз кишилар қилич кесмоқдан, бош кетмоқдан хавф қилмас. Чунки тўғрилиқ била бўлмаган тўғриликдан зарардан бошқа самараси йўқдур. Шитоблик балки шитоб қилувчиларнинг ўзини ҳалокатга еткурмоғи шубҳасиздир. Шитоб қилувчи киши ҳеч бир пушаймонсиз бўлмас. Шитоб тан бўлганда, пушаймон анинг руҳидир. Ҳар бир тан ва руҳлик нимарсани бир кун ўлмоғи бўлгон каби шитоб ва пушаймонлик бўлган кишини ҳар ишида бир ҳалокати бордур. Хусусан, «Ал ажали ман шайтон (Шитоб қилмоқ шайтоннинг амалларидандур)», деган пайғамбаримиз расул акрам саллавлуху алайҳи вассаламининг гавҳардек баҳосиз насиҳатларида катта китобларда ҳадислар била хабар берилгандур. Шитобчи кишини ончалик халқ ичида эътибори бўлмас. Зийрак шитобчи кишини тўрт сўзидан иккиси пушаймон ва ҳасратдан иборат бўлур. Дунёда бўлган инсоннинг қайси бирига пушаймон кукуси ёқар. Албатта, ёқмас. Бас, маълум бўлурки, пушаймончи киши, албатта, шитобчи бўлур. Шитобчи кишини ҳеч ким ёқдурмасдур. Ишда шитоб
- 30 қилмоқ, яъни ҳар бир ишни хайру шаррини, мумкин қадар охирини ўйламай қилмоқ шикорга отилган ўқ каби қайтаруб бўлмас ёхуд зарарини сўрамай ичгон дору кабидурки, ҳалокатдан бошқа чораю доруси йўқдир. Лозимдурки, ҳар бир ишда мантиқини ўйлаб ва сўраб қилмоқ ва сўзда қаттиқ ва юмшоқ ботмоғин андиша қилуб сўзламоқ фойдадан ҳоли эмасдур. Ва «Шошулган қиз эрга ёлчумас», дегандек, шошулган киши ҳеч бир нимарса[га] дурустгина ёлчий олмасдур. Эй ўғул, шитобнинг энг очуқ кўзга кўрунуб турган бир касофа-

ти шулки, ошни ё чойни, ҳосил, ҳар бир ейилуб ва ичиладурган таомни агар совутмасдан ошуқуб ичсанг ҳам оғзинг, ҳам бўғзинг, ҳам ичоқунг куяр. Бас, маълум бўлурки, шитобликни ҳар доим зарари ҳозирдур.

Ҳ и к о я

Қадим замонларнинг бирида бир подшоҳ бор эди. Бир одам иккинчи бир одамни ёмон деб, ёлғондан туҳмат қилуб келса ҳам, дарҳол сўрамасдан ва ҳақиқат қилмасдан ўлдурмоққа ҳукм қилур ва табъига номувофиқ бир иш қилган кишини турли-турли жазоларга гирифтор қилур, орқасидан яна ўзи қилган ишига кўп пушаймонлар бўлур. Лекин у пушаймондан зарардин бошқа ҳеч суд ва фойда чиқмас эди. 10 Ҳатто бир хил ёнида турган доно вазирлар яхши насиҳатлар ва ҳикоялар тамсил қилуб, бу йўлдан қайтармоқға ўзларини ҳукмкашга берилуб, ширин жойларидан бенасиб бўлмоқдан охирини ўйлаб андиша қилур ва кўп хавф қилур эдилар. Лекин ул подшоҳ қилган шитобкорлиғидан ўз-ўзига бир зарар етмагангами, ўз-ўзича ул шитобкорликдан келган зарарларга бир оз пушаймон қилса ҳам подшоҳлигига мағрур бўлуб чандон парво қилмас ва андишани ўйламас эди. 20 Бир кун ул подшоҳ тамоми вазир ва ғулом ва сайёдлари била овга чиқдилар. Подшоҳ қўлига қушини қўндуруб, овчиларни сайдини тамошо қилуб, хурсанд ва фараҳманд бўлуб юрган эди. Қазоро, подшоҳ назаридан бир хушрўй шоҳлари маржонга ўхшаш бир кийик чолуб ўтгандек бўлди. Эса подшоҳ камоли қушни суйган ва яхши кўрганидан, сайёд ва ғуломларига бермоққа кўзи қиймагандан қўлига қўндирганича ул кийикни орқасидан жон борича отга қамчи беруб қувламоққа тутунди. 30 Ул кийик эса тобора алдаб қочар, подшоҳ ани тутмоқ иштиёқида орқасидан қувлар эди. Ҳосил, ул кийик бир тоғни тагига борганда, кўздан ғойиб бўлди. Подшоҳ ҳавони иссиқлиқ шиддатидан ниҳоятда ташнаком бўлгани устига яна ул кийикни ўтлуғ муҳаббати баттарроқ жигар бағрини куйдурди. Эса ул подшоҳ қаршусидаги бир тоғдан зиллодек бир сув томчилаб турган эди. Кўзи тушган за-

- мон подшоҳ чиний қофдан тилло жомини олуб, ул томчига боруб тутди. Бир қанча муддатда тўлди. Эса энди ичай деганда, қўлида турган қуш бор қуввати била толпунуб ағдаруб тўкуб юборди. Подшоҳ ниҳоятда дарғазаб бўлуб, иккинчи яна тутди. Яна ичай деганда, яна тўкди. Учинчига ўтганда, нақадар жондан ортуқ кўрган бўлса ҳам ул қушни икки оёғидан ушлаб бир тошга жаҳлу қаҳр била уруб, ҳалок қилди. Бу тарафдан подшоҳни орқасидан излаб югурган вазирларидан Дониш исмли бир вазир етуб келди. Воқеани кўрган Дониш дилида сездики, жаноби ҳақ бу подшоҳни огоҳ қилмоқ учун бу ерга келтирмиш. Дониш воқеани сўради. Подшоҳ бир-бир баён қилди. Дониш подшоҳга: «Эй султони пуркарам, бу ишни такрор ўлмоғига шояд бир сабаб бўлса керак. Юринг, иккимиз ул тоғ устига чиқайлик, шояд воқифи бу асрор ўлурмиз»,— деди. Эса икковлари ул тоғ устига чиқуб кўрдиларки, бир чашма, ул чашма ичида бир зўр аждар ўлуб ётубдур, оғзиндаги заҳри қотили ул чашма ичига оқуб қўшулуб турубдур. Ул томчилар ҳам ул чашма сизуб томган сувдан эди. Подшоҳ ҳайрон бўлуб саломат қолганига нақадар шод ва хуррам бўлса ҳамки, ул гуноҳсиз қушни шафқат ва марҳаматидан, шитоблик била ўлдурганига, минг-минг ғамгин ва андуҳгин бўлуб: «Мани подшоҳлигим хато экан», деб подшоҳликни Донишга топшуруб, ўзи ул иш ва ул қуш фироқу ҳасратида егани пушаймон, ичгани заҳар бўлуб, дунёдан андуҳ ва армон била кетди. Ҳисса: ҳар ишни ўйламай, шитоблик била қилган киши оқибатида шундоқ ҳолларга қолур.

САБР

Б а й т

Сабрдан топгай улуғ мансаб киши,
Бесабрни бўлмагай ўнг ҳеч иши.

Шитобнинг зидди ва душмани сабрдур. Сабр чидамлик, яъни ҳар ишда ва амалда ошиқмаслик. Ҳар бир тарафдан жафоу меҳнат, кулфат ва риёзат келса, анга

ошуқмай сабр қилмоқ улуғ зотларнинг амалидур. Қишга чидаган ёзга чиққан каби ҳар бир жафо ва меҳнатга сабр қилган киши, албатта, роҳат ва фароғатга ҳам бир кун чиқар. Сабрли кишиларда ҳеч бир вақт ғам, андуҳ, пушаймон ва армон ўлмас. Сабрлик киши кенг юракли бўлуб, дунё-дунё бало келса-да, кўкрагига етмай, йўқ бўлуб кетар. Сабрлик кишини ишида, касбида доим баракат бўлур. Сабрлик кишилар ҳар ерда иззатлик, ҳар ким қошида ҳурмат ва обрўлик бўлур. Сабрлик кишиларни ҳар ким суяр ва чин кўнгли била дўст тутар. Сабрлик кишиларнинг ишларида ҳеч бир вақт оғурлик ва камчилик бўлмас. Сабр қилмоқ, яъни ҳар хил оғурликларга чидамоқ зоҳирда нақадар мушкул каби кўрунса ҳам оқибатда кўп-кўп натижалар берур ва лаззатлик мевалар ҳосил қилур. Аммо сабрга бир ўзини ўргатуб олган кишини сўнгра ҳеч бир ғам, ҳасрат, кулфат ва оғирлик писандига ҳам келмай қолур. Сабрлик кишиларда ортуқча сўз, ҳасрат, шикоят каби ишлардан ҳеч бири бўлмас. Сабрлик кишиларга бир киши қасддан бир зулм ёки ёмон бир сўз, ёхуд тош ва туфроқ отса ҳам ўзини бир ёмонлиғидангина келган бир бало ўйлаб, ҳеч бир сўз уролмас. Сабрлик кишиларга дўстлар мурид, душманлар муҳлис ўлур. Сабрлик кишилар ҳақинда қуръони каримда «Би таҳқиқи оллоҳ» («Таолло сабрликлар била» мазмунида) ояйи карималар ҳам бордур. Бас, маълум бўлурки, сабрлик кишиларни бандалардан ташқари жаноби олло ҳам яхши суядур. Сабрнинг аввали талх ва заҳр, охири шаҳду шакардан иборатдур. Чунончи, дорулар ичида ҳам сабр исмида бир даво бордурки, дунёда бор талх ва аччиғлар онинг олдида ширин ўлуб қолур. Мана у сабр исминдаги дору бу қадар талхликда энг баланд даражада бўлгани била яна дунёда ҳисобсиз мараз ва касаллар орасида инсонга энг зарарли ва энг муҳлик ва офат бўлган улуғ маразларнинг етмиш тўрт қисмига энг шифоли даво эса ўшал сабрнинг ўзидан иборатдир. Масалан, бошқа ҳар бир даволар ҳам аввало аччиқ талх кўрунур, аммо охири ҳар маразни сиҳат этмоғи кўз олдида турган бир натижа-

дур. Бас, маълум бўлурки, сабрни аччиқ талхлигига оғринмаган киши, албатта, ҳар бир бошда кўрилуб турган камчилик жафо ва меҳнат, ҳасрат ва гурбатни дардидан, албатта, бир кун шифо топадур. Аммо сабрни талхлигидан бош тортган киши, албатта, дорудан тортунган кас каби боруб-боруб бир кун ҳалок бўлмоғи шубҳасиздур.

Ҳ и к о я

- Қадим замонларда Эрон заминида бир улуғ подшоҳ бор эдики, аркони салтанатининг улуғлигидан бошқа ҳар ердаги кичик подшоҳлар анга итоат қилур эдилар. У подшоҳ эса ўзи кўп фаросатлилигидан ахлоқлик ва одоблик ва доно кишиларни кўп суяр, инъом ва эҳсонлар берур ва боргоҳи олийга муносуб ўлса дарҳол ўзига яқин ва ҳамнишинлардан қилур эди. Лекин ҳеч бир вазирлари орасида эътимод қўйғудек, иш охирини ўйловчи комил, зийрак ва сабрлилариндан йўқ учун ҳузурли салтанатида хизмат била бўлган кишиларни ҳар бирларининг сўз ва муомалаларига чин кўзи била диққат қилуб боқар эди. Бир кун овга кетмоқчи бўлуб турган ҳолда, бир рикобдор — отга минувчи киши узангусин тутувчини чақуртуруб: «Фалон отни лижомлагин»,— деди. Қазоро, рикобдорни кўйлаги орасига от шолчасидан илашуб бир чаён кируб қолган эди. Подшоҳ сўз сўраган ҳолда бир бор ниш урди, эса рикобдор таъзим орасида баданини бир тебратуб қўйди. Иккинчи яна бир сўзлаганда, яна бир ниш урди. Рикобдор яна бир қимирлаб қўйди. Подшоҳ бошлиқ ҳамма турган вазирлар ҳайрон бўлдилар. Ҳосил, подшоҳ етти карра сўз сўзлади. Рикобдорга ҳам чаён етти бор ниш урди, эса рикобдор ҳам етти мартаба қимирлаб кетди. Чиқуб подшоҳ кўп дарғазаб бўлди. Балки, они бу адабсизлигидан хабарсиз турган вазирлардан ҳам хижолат бўлди. Дарҳол вазирлардан бири: «Эй подшоҳи олам, у рикобдор давлатга магар тўйгангагина ўхшайдики, бу қадар одобсизлик қилди. Андоғ одобсизларга улуғ жазо лозимдурки, бошқалар-

га ибрат бўлсун»,— деди. Иккинчиси: «Эй подшоҳи олам, у рикобдор ўзи асл насабсиз, нофарт ва ноқобул эди. Султони бокарамнинг бениҳоят марҳаматларининг кенглигидан гарчи бу мақомлар ва хизматларга муносуб кўрулмиш эди. Мана, оқибати шундоғ ҳолда нохирадлиғини билдурди. Мундоғ ношукур ва нописандларга бори ўлумдан бошқа бир улуғ жазо йўқдурки, бошқаларига ҳам зўр танбиҳ бўлсун»,— деди. Ҳосил, рикобдорни душмани бўлган ҳар бир киши ани даргоҳдан, балки ширин ҳаётдан маҳрум қилмоқни 10 ғаниматлик бир вақти етгач, подшоҳ назарида ўзларини эътиборларини ортдурмоқ учун ҳар бирлари бир сўзни айтуб, ўлдуртуруб юбормоқ даражасига келтурдилар. Подшоҳ эса ниҳоятда ғазаби ошгандан жаллодни чақуруб, ҳукмкашга буюрди. Бу орада бир вазир туруб, подшоҳга баъд аз таъзим [ила]: «Эй подшоҳи олам, ҳар бир ишни аввал ҳақиқатини билуб қилмоқ подшоҳларнинг улуғ вазифаларидир. Бир оз таваққуф бўлса, рикобдорни чақуруб ўзидан бир аҳвол олсак. Шояд ўлдурмоқ яна боқидур»,— деди. Эса подшоҳга мақбул бўлуб, рикобдорни чақуртурдилар. Рикобдор 20 ҳозир бўлди. Вазир: «Эй рикобдор, на учун подшоҳ ҳазратлари сўз сўраб турган вақтларида у қадар одобсизлик зуҳура келтурдинг?»— деди. Рикобдор чаённинг ниш уруб турганини сўзлади. Ҳамма ҳайрон бўлдилар. Рикобдорнинг очуб баданига қарасалар, дарҳақиқат, етти жойида заҳарни ўрни бор. Подшоҳ: «Ул чаён қани?»— деди. Рикобдор ўлдирган жойни тайин қилди. Боруб келтурдилар. Подшоҳ кўруб, кўп ажабга қолуб: «Эй рикобдор, нимадан қўрқуб, бу ишни қилдинг»,— деди. Рикобдор: «Улуғлар сўзини кесмоқдан, шитобликдан келадурган балодан қўрқдум»,— деди. Подшоҳ: «Улуғлар сўзини кесмоқдан, шитобликдан келадурган бало қандоғ балодурки, чаён заҳридан ҳам ортуқ кўрарсан?»— деди. Рикобдор: «Худонинг қаҳридир, худонинг қаҳридан қўрқмаган киши, албатта, бир ожиз махлуқнинг заҳрига сабр қила олмас»,— деди. Подшоҳ бошлиқ ҳамма онинг сабрига таҳсин қилуб, дарҳол ёнига, хосул, хос вазир қилуб, бор эътимодини анга

қўюб, душманлик кўрғазганларни жазосини берди. Ҳисса: сабр қилган ҳар бир киши ул рикобдордек улуғ мансабларга кўчирилсалар керак. Зинҳор, ҳар ишга, ҳар жафога сабр қилмоқ лозимдир.

ЗУЛМ

Б а й т

Бировга чуқур ковлама, эй ўғул,
Узинг йиқулгайсан охир анго.

10 *Зулм* — ишда, амалда ўзидан бошқа ёш, қари, ўғул, қиз, бой, бечора олиму жоҳил, каттаю кичикни қўлидан келган бор куч-қувват, макру тадбир ила қақшатмоқни айтилуру. Чунончи, етим ва сағирларни ҳақини емоқ, ўз хотун ва фарзандларини оч-яланғоч қўюб, ҳар шаҳарларда фисқ-фасод қилуб юрмоқ, ёмон кўчаларга юруб, ота-оналарни ғам-ҳасратга қолдирмоқ, хусусан, ўз нафъ ва фойдаси учун бировни зарарига иш юритмоқ, бечораларни эшигига хизматкор қилуб ишлатуб-ишлатуб, қуруқ бир нимарса бермай ҳайдамоқ, ўғулни отага, қизни онага ёмонлаб, орага нифоқ солмоқ, ҳоказо. Ҳар кимни ҳар хил азоб ва меҳнатга солуб, қийнаб

20 юрмоқни *зулм* дейилур. Бу ёмон феълни қилувчига *золим*, қилинувчини *мазлум* дейилур. Золим бўлган киши ҳар ерда, ҳар доим, ҳар бир кун бўлуруки, ўзи бир улуғ балога дучор бўлуру. Золимни ҳақиға худои таолло ўз каломида: «Ман таҳқиқи золимқадамларни бандам демасман», деб неча-неча ерда тақрор хабар берган сўзи бордур. Золим киши дунёда кўп яшай олмас. Агар яшаса ҳамда ё бир балога ёширун бир оғур дардга мубталолик била ўтар. Золим киши зулм қилақила охир бир куни ўзи иккинчи яна бир золим тарафидан қийналуб, то ўлгунча турлу-турлу азобу машаққат била ўтар. Улгач, тавбасиз кетганлари, албатта,

30 азобни энг улуғ ва қаттуқларини дўзах исмли қиёмат танурининг ичида кўражакдур.

Ҳикоя

- Улуғ тарих китобларимизнинг ишончли сўзича, ўтган пайғамбарларимиздан ҳазрати Юсуф алайҳиссалом ёшлик вақтларида оталари ҳазрати Яқуб алайҳиссалом бирла бир кўчадан ўтуб кетуб тургонларида, бир деворни тешугидан бир кўп чумчуқ болаларини чувурлаб овози кела бошлади. Эса ҳазрат Юсуф алайҳиссалом оталарини тез қистаб, «Бирини тутуб берурсиз», дедилар. Ҳазрати Яқуб алайҳа ҳазрати Юсуф алайҳиссаломни кўп суйгонларидан ҳеч бир нимарса деёлмай, ул тешукка қўл суқуб, чумчуқ боласидан бирини тутуб беруб тургонларида, бечора чумчуқни отоси келуб, кўп дод-фигон қилди. Эса ҳазрати Яқуб алайҳиссаломга бечора чумчуқни бетоқатлигидан ҳам ҳазрати Юсуф алайҳиссаломни бетоқатликлари ортуқроқ кўрингонга раҳм қилмай олуб бердилар. Ҳазрати Юсуф ул чумчуқни бир қўлда етти кун, яна бир қўлда етти соатга қадар кўчада ўйнагонларидан кейин бир киши келуб, яна алдаб қўлларидан олуб, ўз уйига элтуб қўйди.
- 20 Орада бир неча муддат ўтгач, ҳазрати Юсуф катта бўлуб, ўзларининг ўғай оғаларининг тарафидан қул бўлуб сотулуб, Миср шаҳрида бир подшонинг Зулайхо исмли хотуни тарафидан етти йил зиндонда қамалуб қолдилар. Бу тарафдан, ҳазрати Яқуб алайҳиссалом ҳазрати Юсуф алайҳиссаломни фироқида йиғлаб кўзлари кўр бўлди. Агар ул вақтда ҳазрати Юсуфни бетоқатлигидан ул чумчуқнигина бетоқатлигин ортуқ кўрсалар эди, фарзанд фироқида йиғлаб кўзлари кўр бўлмас ва ҳазрати Юсуф етти йил зиндонда қамалуб қолмас эдилар. Яна шундоғ улуғ набию пайғамбарларнинг беком, безабон махлуқ чумчуққа етти соатгина қилгон зулмлари касофатина иккинчи бир золима тарафидан ҳазрати Юсуф етти йил зиндонда нақадар азоб чекканликларини фикр қилган кишига боши гўрга киргунча зинҳор-базинҳор оёқ остида чумолига ҳам зулм қилмоқдан қўл тортса керакдур.

РАҲМ

Раҳмдил ким ўлди—ул марди худо,
Доҳил ўлғай тонгла жаннат ул—аъло.

- Зулмнинг зидди *раҳмдир*. Раҳм марҳаматдан иборат бўлуб, катта-кичик, фақиру мискинларга меҳрибонлик қилмоқдир. Раҳмлик кишидан ҳамма ҳар доим хушнуд ва сарафроз ўлур. Раҳмлик кишини кўнгулчан аталур. Ўзида бор нарсани каримга ўхшаш ҳеч бир кишидан аямас. Агарда биров истаб келган нимарса ўз бизоатида бўлмаса, бир бошқа бор одамдан бўлса ҳам олуб бермоққа хизмат қилур. Чунончи, фақиру бечораларга бойлардан хайру эҳсон ва садақалар во-
 10 сита бўлуб олуб берур. Узоқ-яқин демай, бемор бўлган ёр-дўст, хоҳ бегоналарни тез-тез боруб, ҳолларин сўрар, ҳоказо. Ёшларга марҳаматда, муҳтожларга ёрдам ва иёнатда, фақирларга шафқат ва мурувватда ўлур. Раҳмли кишиларда зулм, жафо, жабр, ситам, кийна, адоват каби ёмон хулқлардан ҳаргиз бўлмас. Раҳмли кишини дўст тутмаган ҳеч одам боласи йўқдур. Раҳмли кишиларда уч хислат бўлур: *биринчиси* ҳамма вақт хомуш, *иккинчиси* сўзи мулойим ва ширин бўлур, *учинчиси* хушхулқ ва тавозепеша бўлур. Раҳмлик кишилардан жаноби ҳақ ва расул афандимизнинг «ризоман» деган ваъдаларда катта китобларда ниҳоят даражалар такрор бўлгандур. Раҳмли кишилардан чумоли ҳам озор топмас. Балки хурсанд ва мамнун ўлур. Раҳмли кишиларга доимо жаноби ҳақ ўзи раҳм қилур ва бошқа бандаларидан анга раҳматини кўпроқ ёғдурур. Луқмони ҳаким демишларки, «Подшоҳ раҳмдил ўлса, ҳамма султонларга улуғ мартабали ўлур. Бойлар раҳмдил ўлса, халойиққа улуғ мартабали ўлур. Фақирлар раҳмдил ўлса, аҳли маҳшарга улуғ мартабали ўлур». Бас,
 20 ҳар ҳолда ҳар кимга раҳмдилли ўлмоқ энг одамят ва инсониятнинг улуғ лозимотиндан биридир.

Ҳ и к о я

Қадим Шом деган вилоятда Нозир исмли бир раҳмдиллик бир киши бор эди. Шундоғ марҳаматли эдики, бир кишини устида бир оғур юкни кўрса, кўтаруб уйга элтуб берур. Ҳар ким хизмат буюрса, жон-дили билла ёпушуб қилур. Ўзи ишлаб топган оқчасини ярмини

ўзи сарф қилса, қолганини кўчада юрган бева-бечораларга улашуб берур эди. Бир кун тоғдан ва шаҳар яқинидаги қирдан ўтун йиғуб келуб, бозорда икки дирҳам Шом тангасига сотди-да, ҳар кунги одатича бир тангани фақир ва мискинларга улошуб, бир дирҳамини ўз уйига асбоби таом олай деб кетуб турган йўлда бир аъробийга дучор келди. Ул аъробийни қўлида бир қафас, ул қафас ичида бир тўти йиғлаб, аъробийга зору тавалло қилуб: «Эй золим аъробий! Мани уч-тўртта ёш гўдақларимга раҳм қилмай, мани домга мубтало қилуб, келтируб сотмоқчисан. Худодан қўрқмайсанми?»— дегандек қафас ичида толпунур, ҳаракат қилур, чиқолмас эди. Нозир раҳми келгандан рўзғори бутун хаёлидан кетди. «Бир кун оч қолган била ўлуб қолмасман. Ҳар на бўлса бу бечорани озод қилай», деб аъробийдан баҳосини сўради. Аъробий бир дирҳам сўради. Нозир дарҳол қўлидаги бир дирҳамни беруб, тўтинини олди-да, яна бир золимни қўлига тушмасун, деб ўтун теруб келган тоғ остига олуб боруб, қўюб юборди. Тўти эса узоқ учмай, Нозирга яқингина бир жойга тушуб, ерни уч-тўрт чўқуб, Нозирга қаради. Яна чўқуб, яна қаради. Ҳосил, уч бор чўқуб қараб, сўнгра бир дарахт устига чиқуб ўлтирди. Нозир ҳайрон бўлуб, бунда на ҳикмат бор экан, деб қўлидаги теша била ул жойни бир-икки қарич ковлаган эдики, бир кичкинагина хумчада тўла олтун чиқди. Эса тўтига қаради. Тўти парвоз қилуб учди. Нозир худога шукр қилуб, ул олтунларни олуб уйига ёнуб, бир умр роҳат била ўтди.

Ҳисса: Бир нафсидан кечуб, бир махлуқи безабонга раҳм қилган киши бу қадар давлатга етди. Бас, маълум бўлурки, раҳмдил бўлган кишиларни, албатта, оллои таборак ва таолло ҳам раҳмини емоғи мундоғ равшан бир ишдур. Ҳар ҳолда раҳм бўлмоқ керакдур.

ХИЁНАТ

Б а й т

Хиёнат ҳеч кишига суд қилмас,
Хиёнатча ишинг нобуд қилмас.

Хиёнат бировни ҳақиға... қилмоқдур. Сўзда бўлсун, амалда бўлсун, хизматда бўлсун айтулган ва буюрилган ишни қўюб, ўз ихтиёрича қилмоқ, яъни бировга айтулган сўзни боруб айтмаслик, бировни топширган омонати пул бўлсун, мол бўлсун сўраган пайтида бермай тонмоқ, бировни эшикиндан ичкари уйига мўралаб қарамоқ, бировни уйдан ё дўкон[дан] бир нимарсасини ўз соҳибидан сўрамасдан олмоқ, хоҳ оз бўлсун, хоҳ кўп, мана мунга ўхшаш ишларни ҳаммасини *хиёнат* ва бу ёмон хулқни қилувчиларни *хоин* дейилур. Мана мундоғ хоинларни ҳеч бир вақт қилган хиёнатларидан фойда кўрганлари маълум эмасдур. Агар баъзиларига фойда қилган каби кўрунур, аммо оз муддатда ҳам ул кўргон фойдасидан ва ҳам ўзининг бисотида бор-йўқидан маҳрум бўлур. Хиёнат қилувчилар бир кун қилган хиёнатлари касофатидан зўр-зўр балоларга дучор бўлуб кетмоқлари шубҳасиздур. Хоинларнинг бори халқ ичидагина эмас, балки қиёмат куни жаноби ҳақ расул афандимиз қошида шарманда ва расво бўлмоғи, бу дунёдаги тортган азобдан ҳам бадтарроқ бўлур. Хоинларнинг халқ орасида ҳеч ишонғулик бир кишиси бўлмас. Хоинлар агар куч-қудратлари нақадар зўр, илмлари нақадар ортуқ, аслу насаблари нақадар улуғ бўлса ҳамки, бир одам анга хизмат топшурмас, сўзига ишонмас. Қанча фақиру мискин бўлса ҳам ҳеч ким анга раҳм-шафқат қилуб, бирор нимарса хайру эҳсон қилмасдир. Ҳосил: хоинлар ҳар икки дунёда шармандаю расво, хору зордурлар. Хиёнат била дўнгуз гўштини ҳаромлиғида ҳеч тафовут йўқдур.

30

Ҳ и к о я

Қадим замонда бир савдогар бир халтага юз олтун солуб, оғзини печатлаб муҳрини босуб ул шаҳарни қозисига топшуруб, ўзи тижоратга кетди. Қози эса шайтон васвасасига қолуб ул халтани остидан бир озини қиюб...

САДОҚАТ

Хиёнатнинг зидди *садоқат*дир. Эмди садоқатни худо хоҳласа иккинчи китобдан бошлаб ўқурсиз. Мана, бизни юқорида айтуб ўтдигимиз ҳамма ёмон хулқлар илм-сизлик ва тарбиясизлигимиздангина пайдо бўлгандир. Агар ота-оналаримиз бошда яхши тарбиялар қилгон бўлса, тилимизни ёлғондан, қўлимизни хиёнатдан, қалбимизи буғзу адоватдан, танимизни жаҳлу касофатдан ҳоказо, дунёда инсонликдан бутун хабарсизлар орасидаги шум феъллардан мумкин қадар эҳтиёт қилиб, ўзимизни ёшлик, ёлғузликда эркаликдан қиладургон эрунчакликларимизга илтифот қилмай, уруб, сўкуб мактабга топшуруб, илм отлиғ саодати икки жаҳонга еткурадургон бир раҳнамои ҳақиқийга тануш ва ошно қилган бўлур эдилар. Бизлар бу қадар шум ва ёмон ҳам бўлмас ва ўзлари ҳам бу қадар биздан жафо ва меҳнат кўруб қувонмаган ва туғдургонларига ҳар нафасда мингларча пушаймон ўлмас эдилар. Қабру мазорларга таҳқири руҳ ва арвоҳларига ёмон фарзанд касофатидан лаънат ва азоблар ёғмас эди.

Насриъ асарлар

Янги саодат

Миллий роман

Уқуб таҳсили илм айла, маориф шарбатин ютгил,
Тилингни жаҳлдан қутқор, ғами миллат била ўтгил.

Ихтор

Бизим Туркистонда мусулмон эру хотунларимизни йигирма ёшдан юқорида бўлуб ўқуғонларини аксари эмас, балки ҳаммалари деярлик эски мактабларда эски имло ва усулда хат ва саводлари чиққан учун ҳозирги матбуотда янги усул, янги имло била ёзилуб босилуб чиқуб турган мактаб китобларига, жариди ва рисоаларга тездан тушуна қолуб ўқий олмаганлари ҳар биримизга равшандур. Бу рисола эса мактабга махсус ўлмай, балки қора халқимизни эру хотунлари орасида ўқулуб турган «Жамшид», «Зарқум», «Алдаркўса», «Баёз», «Далли Мухтор», «Гуландом», «Афанди» каби бутун хурофот ва ахлоқни бузадирган асоссиз китоблар ўрнига истифодалик бир қироат рисоласи бўлурмикин, деган хаёл била ёзилган учун аларни ўқуб тушунмоқларига шояд осон бўлур эди, деб бутун эски имло ва эски усулда тартиб берилди ҳамда соддароқ ёзилди. Баъзи янги матбуот ошнолари бўлғон фикрдош, миллатдош соҳиб ал-таҳрир ва ал-қалам қориинларимиздан бу рисоламни имло ва таҳриридаги келишмаган бир хил жойларин айбга санамай, тараҳҳум узасидан афу қилмоқ баробарида лутф-шафқат узасидан хусусий мактуб ила огоҳ қилмоқларин ўтинаман. Чунки бу рисола иккинчи табъиларида ёхуд қўлимда ёзилуб турган ва ёзилган рисоаларимни нуқссиз ўлмоғига шояд сабаб ўлур эдилар (Ал инсону муштақан мин ая нисён).

ОЛИМЖОННИНГ ОТАСИ

Олимжоннинг отаси Ғози номлик бир савдогарнинг

ёлғизгина ўгли бўлуб, ўн олти ёшида Марям исмли оқила бир қизга уйланмиш эди.

Ҳозир бўйи ўзи кўп жоҳил киши бўлганликдан, ўгли Абдулқаҳҳорни ҳам дунё ва охирагининг саодат ва чин турмушлари учун энг биринчи даражада фарзу айни ўлган илм, маърифатдан маҳрум қолдирган эди. Мана, оз вақт орасида дунёнинг ҳар бир заҳарлик машаққатларини бутун ўзига оллуб, топган пул, мол-мулк, ашёларини бир боргина ўзи роҳатини кўрмай жоҳил Абдулқаҳҳорга қўйиб, икки газлик қора тупроқ бағрига ўзи 10 ёлғиз жой бўлуб, бир ёдгорсиз, дунёдан беному нишон кетди. Йигирма беш ёшга тўлган илмсиз Абдулқаҳҳорда ҳамон ота наслдан, она батнидан келган жаҳолатни занги кудуратлари маърифат нури билан тозаланмаганга, оқила Марямнинг қимматлик насиҳатлари таъсир қилмай, тириклик дунёсини ой ва хуршиди бўлган олти ёшлик Олимжон била уч ёшлик Хадича исмли икки маъсумаларини ҳурмат қилмай, оталик шафқат ва мурувват ришталарини бутун кесуб, кеча ва кундуз сафоҳат ва қабоҳатларга қадам қўя бошлаган эди. 20

Мана, арода кўп ўтмади. Тамоми қўлида бўлган пул, мол-мулк, ашёларни, жон била молни энг офати бўлган ичқулик, қимор каби йўлларга барбод қилуб, ҳовлини ҳам сотуб битирмоққа тиралуб қолган эди. 20

Бечора, бахтсиз Марям била икки маъсумани бағрида асраб турган ўшал бир парчагина ватанни ҳам сотмоққа ва ул мазлумаларни ҳам кўчаларда кўз қонларини томдируб, эшикларда сарсон қилмоққа юраги «баҳодир» золим Абдулқаҳҳор Рувзон исмли кампир онасининг бир оз ҳақи борлигидан чорасиз қолуб уйда 30 бор рўзғор асбобларини сотуб, ҳовли устидан пуллар оллуб аларни ҳам барбод беруб, охир ётадурган жойи гўлоҳ бўлуб, қорнига ейдурган овқат учун топадурган ақчаси қиморбозлардан чўтал бўлуб қолган эди.

МАРЯМНИНГ ҲОЛИ

Олти-етти сана орасидаги фақирлик ҳужумидан ёғилган зулм-жафонинг ўқларига кўкрагин тутуб

Олимжонни ўн ёш, Хадичани етти ёшга на азоб-кул-фатлар била тарбиялаб еткурган бахтсиз Марямнинг бу қадар сабр-тоқат ва бардошига бир сабаб бордур десак, эски мактабларда ўқиган бўлса ҳам ақлу фикрининг камола етганлигидан ёки тарбия қилуб турган ҳар икки маъсумаларин ҳам ўқутуб алар ордурган илм-маърифат орқасида йўқолган давлатига етушмоқлик ҳавасидангина иборат эди.

- 10 Оқила Марямнинг бу қадар сабрли ва оқиллиги-га ҳаваскор бўлган бир хил бойлар ўзларига таклиф ва даъват этсалар ҳам, бояги деган давлатга зўр умидлар боғлаганданми ёки ўн тўрт санадан бери етима қолуб қайнонаси Рузвоннинг шафқатлик тарбия ва сўзларига кўнгли боғлануб қолганданми, надан ўлса ҳам жоҳил Абдулқаҳҳорнинг ғамида қадди букулмиш Рузвонни ёлғиз ташлаб кетмоққа жаноби ҳақдан шарм қилуб, иккинчи тарафдан, кўз қонлари била тарбия қилуб катта қилган маъсумаларин иккинчи яна бир
- 20 Абдулқаҳҳор каби золимга учраб қолуридан юраги титраб ва ҳам илмдан маҳрум қолдурмоққа иффату ғайрати асло қабул қилмас эди. Бир оз қўлида қолган бисотларини ҳам маишат учун сотуб битирган Марям умид ва таваккални жаноби ҳақнинг риштаи раҳмати-га боғлаб, қаноатга бўйинсунуб, ҳукми ва иродасига илм таъсири била рози бўлган бахтсиз Марям бир йўла бечораликни ўзига олуб, маҳалла атрофидаги, эшикларда хизмат қилуб, танининг куч ва қувватини сарф қилуб, ҳар икки маъсума ва Рузвон онасини кунлик маишат вазифаларин топуб еткуруб, тарбия қилмоқда
- 30 эди.

Баъзи вақтларда кўчага ўйнаб чиқуб кетган маъсумаларини йиртиқ-ямоқларин харобгина фалослар устида ёлғуз тикуб, ямаб ўлтирганда, фикру хаёли бутун таралуб, аввалги маишат ва роҳатлари назаридан ўта бошлаб ҳамда юз-кўзларин силаб, ўпуб, жоним қизим, деб тарбия қилган ота-онаси ёдига тушуб, тиззаси устидаги ямоққа эзилуб кетган жигаридан қон тирқираб чиқуб тўкилуб, ялтираб турган ҳасратлари кўзёшлари бирдан юракларини сакратуб, боши айла-

нуб, чок йўлини қоронғулиқ босуб, қўли қалтираб, игнаси тушуб, беш-ўн минут ўзидан кетуб, беҳуд бўлуб қоладиган вақтлари ҳам тез-тез воқе бўлмай турмас эди. Бу ҳоллар воқе бўлганда, ўзиға келган Марям фақирона, ғарибона қонли кўзларин осмонга қилуб, деворга орқасин суяб, икки қўлин ёниға узатуб ташлаб, қаттиқ бир маъюслик била ғамлик кўкрагин тўлдируб кўтаруб: «Оҳ, фалаки золим, ота-онамдан ойируб етим қилдинг, давлатдан айируб, эшикларда мундоғ хор қилдинг, маъсума гўдакларимни иқболиға ота-сини мунча золим, раҳмсиз қилдинг. Оқибати мени давлатхонамдан баҳраманд бўлуб юрганлар эшигида хизматкор, чўри қилдинг, янги тўн, иссиғ нон берган кишиларимдан эски тўн, қаттиқ нонларни қасос қайтардинг. Ё раббим, санга мани ўзимдангина бир хатолик ўтгандир. Оҳ, чорасиз қолдим, бекас, меҳрибонсиз қолдим, ота-онам бўлсалар эди, мундоғ қора кунларга қолмас эдим. Ё раббим, ўзинг тараҳҳум эгаси, ўзинг мушфиқ, ман бир муштипар, шикаста, қанот-қуйруғим синган ё ар раҳим-ал роҳимин мандек заиф, ожиз бандаларингга ҳам кўпни қаторида бир оз раҳминг келсачи? Ё раббим, бир оз марҳамат қил. Тирик етим бўлган увол гўдакларимга шафқат қил. Ҳеч сабр-тоқатим қолмади энди»,— деб йиғлаб-йиғлаб бир оз юракларин бўшатуб, яна ўз вазифасига давом қилур эрди.

Баъзи вақтлар хизмат қилуб юрган жойларидан бир хил таънали сўзлар эшитуб келуб, бир дарди юз бўлуб, маъсумаларин кўчага чиқаруб юборуб, аввалги одатича хилват қилуб, яна оҳ-фиғонга киришуб, жаноби ҳақға ёлборуб йиғлаб, кўз ёшин давом тўкар эди.

Бечора Марям онасини ҳар сафаргидек эшикдан келганда, очиқ юзлар ва ширин сўзлар била пешоналарин силаб, меҳрибончиликлар кўрсатув одатларин бу ҳолда кўрмай, балки они ўрниға кўзларин ёшлик, рангини заъфарон каби сезган зийрак Олимжон ўйнаб турган жойидан ҳоли паришон бўлуб, оҳиста, Хадичага билдирмайгина кируб, бахтсиз Марямни эшик ёнидан пойлаб турур эди.

Бу тарафда Олимжондан хабарсиз Марям мунғгуз-

мунггуз овозини чиқаруб, дардли ёшлари томуб турган кўзларин артуб, йиғлаб турганларин эшитган раҳм кўнгулли Олимжон чидамсиз бир изтироблик ҳолларга тушуб, югуруб кируб, парвонадек бахтсиз Марям кучоғига ўзин уруб, бўйинларига сорилуб, мунглиқ довушлар чиқаруб, онасига қўшилуб йиғлаб, барг устидаги шабнам каби Марямни юзидаги томчилаб турган ҳасратлик ёшларини кичиккина қўллари била артуб, ёли-нубгина: «Онажон, нима учун йиғлайсиз? Айтинг, нима қилди? Онажон, кўзингиздан мунча кўп-кўп ёш оқади? Жон онажон, мандан яшурманг. Айтинг, дейман. Нега йиғлайсиз? Ё ёмон, қиморбоз отамни соғиндингизми? Ўзингиз отанг керакмас, ман сизларни яхши кўраман, демадингизми? Тағин нимага ўшал ёмон отамни соғинуб йиғлайсиз? Келинг, айтинг, онажон. Ман хафа бўламан. Жуда соғинган бўлсангиз, катта бўлганимда, ўзим боруб топуб келаман. Қўйинг энди, кўп йиғламанг»,— деб сорулуб ёлборур эрди.

Ўзи учун мунчалик куюб, ачинуб, йиғлаб, шафқат кўргузуб турган ғамлик кучоғидаги Олимжонни мўлтураб турган кўзларига боқуб, ота зулмидан тирик етимлик била қисилган бўйинларидан кучоқлаб, юзига томуб турган ғурбатли ёшларин артуб, ўпуб, эндигина ўзи ва Олимжонни юпатуб турганда, иккинчи тарафдан, Олимжонни йўқ бўлуб қолганидан сезуб, уйга югуруб кирган мушфиқа Хадича мунглуғ Марям била бечора Олимжонни бу қонли кўзларин мусибатда кўрганга ошиқич кучоқлаб, бор довуши билан қичқируб йиғлаб юборуб, Марямнинг юз, кўз, оғизларидан ўпуб 30 ёлборуб: «Аяжон, нимага йиғлайсиз? Айтинг, аяжон, бир жойингиз оғридими? Айтинг, аяжон. Раҳмсиз отам ўлсун. Ёмон отам ўлсун. (Ҳамон ялинуб, кучоқлаб.) Йиғлама, дейман, ая. Кофир отамга йиғлайсанми? Жухуд отамни келмади, деб йиғлайсанми? Аяжон, йиғламанг. Худоё, отам ўлсун, сизни шундоғ қақшатуб қўйса. Йиғлама, аяжон. Ман хафа бўламан, бас қилинг энди ё биз хафа бўлсак, майлигами? Ёмон отам учун ўзингизни мунча йиғлаб хафа қиласиз? Далаларимизни, уйдаги чинни косаларимизни сотуб еган ёмон отам-

ни тагин соғинуб йиғлайсизми? Қўйинг энди, аяжон, йиғламанг. Қочуб кетган отам келуб қолур. Бас қилинг энди»,— деб жон борича ёлборур эди. Оллоҳ, ғам тикани била мажруҳ бўлган маҳзуна Марямнинг бағри эндигина Олимжонни ширин-ширин шифоли сўзларидан бир оз саломатланай деган вақтда мунглуғ Хадичанинг нолаи дилсўзи била иккинчи даража йиртилуб азобланганига тоқатсиз бўлган Марям сабр қила олмай, ҳар иккисин бирдан бағри остига босуб, ошкорагина овозини чиқоруб йиғлаб: «Оҳ, маъсумаларим! 10
Вой, уволгиналарим! Тирик етимча бўлган гўдақларим! Дунёда орттурсанг матоларим! Отам ўрнига Олимжоним, онам ўрнига Хадичахоним! Отангизни соғинганимдан йиғламасан, ғарибчаларим, ўз ватанида мусофирчаларим! Отангиз ўлмасун, саломат бўлсун. Ман бори сизлар соғинурсизлар, деб йиғлайман. Аягинанг ўргулсун, қўзичоқларим. Ман нима қилай, худони иродаси шундоғ бўлса. Шоҳлар бир кун гадо бўлур, бизларга ўхшаб. Гадолар яна бир кун шоҳ бўлуб қолур, болажонларим. Банда деганни сабрдан бошқа чораси йўқ. 20
Ман саломат бўлсам, сизларни хору зор қилмай боқурман. Лекин сизлар ўксимасангизлар бўлади. Ман бори сизлар учун йиғлайман, жон болаларим»,— деб алдаб ҳам юпатмоққа тутунар эди.

Бир тарафдан, ёмон фарзанд доғида узоқ кечаларни фикр-хаёл била тонг оттируб, эндигина бир оз кўзи уйқуға кетган шўрида Рувзон бу уч маъсумани оҳу фиғонига сескануб туруб, келуб бори кўзининг оқу қораси, заифа танининг қуввати ва мадори бўлган аниси рўзғори Марямнинг қучоғига кируб сайраб турган ҳар 30
икки маъсумаларни нолишига тоқат қила олмай, югуруб келуб ҳар иккисин олуб, бағрига босуб, Марямни эшикка чиқаруб юборуб, маъсумаларга қараб: «Нима бўлди, сизларга, жон болаларим? Нимага йиғлайсизлар? Отангиз ҳаёт (*кўз ёшларин артуб*), онангиз ҳаёт. Мана, ман бор, катта ҳовлиларимиз бор. Бизга нима қилибдики, йиғлайсизлар? Расми хотунлар баъзи вақтларда худога шундоғ йиғлайди. Аяларингиз отангиз учун йиғлагани йўқ, мана худога йиғлаганда. Болам,

қўй, мани хафа қилманглар. Эй, бўлмаса бир жойга кетуб қоламан! Жон болаларим, мани кўп хафа қилманглар»,— деб на азоб-кулфатлар била кўнгуллари-дан чиқоруб юборадурган мундоқ қора кунлар биргина эмас, фақирлик дастидан ҳафтада, ойда бир бор, икки бор воқе бўлур эди.

ОЛИМЖОННИНГ ҲОЛИ

Олимжон фақирликданми ёки оқила Марямнинг яхши тарбиялари била ўсганданми ҳар ҳолда кўчага чиқуб юрганда, ўзига ўхшаш фақир устим болалар билагина қўшилуб юрмоғи, ўзидан кичикроқ болаларга қўлидан келган қадар шафқат ва марҳамат этуб, ўзидан улуг кишиларга ярошимлик адаб ва ахлоқлар била боқуб, таъзиму тавозелар била салом қилуб юрмоғи патпарак, даста янғоқ, чаҳор пўчоқ каби ажални коми, бузуқ ва шум феълларнинг бошлиғи бўлган ўюнларга аралашмай, балки ани ўйновчи болаларга яқин бормай, доим масжиду мадраса каби диний ва миллий ибодатгоҳларда маъюслик бир ҳоллар била 20 сайр этуб юрмоғи отаси Абдулқаҳҳорни кўрган кишиларни бутун интиҳосиз ҳайратларга қолдируб, ҳар бирларини муҳаббатларини бошқа-бошқа ўзига боғлар ва зўр натижалардан умид кутдурур эди.

Уйда бўлган вақтларда бўлса, ҳамон маҳалла хизматидан бўшаб келуб, ғамлик юракларини бир оз ёрутмак учун китоб ўқуб ўлтурган бахтсиз Марямни ёнига келуб, қулоқ солуб ўлтирар эди.

БИР СУЗ

Бизим диёрларимизда ҳимматлик бойларимиз тара-30 финдан шафқат ва марҳамат узасидан мажжонан ўқитатурган устим ва фақир мактаблари йўқ учун мана шундоғ Олимжон каби заковат ва фаросатда биринчи даражада файласуфи замона бўлуб чиқадурган биргина эмас, балки миллионлабгина фақир авлодимизни илм-маърифатдан маҳрум қолуб, кундан-кунга жаҳо-

лат. фисқ-фасод каби ишлар тараққийда бўлуб, тобора оёғ остида қолмоқдалигимиз шояд бу ерда хотирингиздан бир ўтсун эди.

Бечора бахтсиз Марям Олимжонни бу қадар илмга ҳаваслилигидан нақадар кўнгли қувониб, охтарган саодат ва йўқотган давлатининг қўлга келмоғига шаксиз ишонуб, тездан Олимжонни мактабга бермоқ орзуиштиёқда бўлса ҳам, юқоридаги дедигимизча, мактаблар бўлмагангами, надан бўлса-да, фақирликдан бисотида дастархон қилғудек моддий бир қуввати бўлмаганга ҳамон афсус чекмоқдан бўлак чораси йўқ эди. 10

ОЛИМЖОН БОШЛАБ МАКТАБГА БОРМОҒИ

Мана, узоқ ўтмади-да, усули жаид мактабларининг бирида ўқийдурган иккинчи бир маҳалладаги Собиржон исмли бир фақир кишининг ўгли бўлган Аҳмаджон Олимжонга ўртоқ бўлуб юруб, бир кун ўзининг ўқуб юрган мактабига бошлаб борган эди.

Бу кунги миллат гулшанига янги қўнган бу андалибнинг ўлтуруш ва ҳаракатларда кўрсатган адаб ва ахлоқларига бутун диққат ва муҳаббати боғланган муаллим ҳазратлари бир озгина бўлса-да, ҳар тарафдан савол қилганларида, берган Олимжоннинг ширин, маънолик жавоблари асли насабини улуғлигини кўрсата олса ҳам, ҳозирда бирор зolim тарафидан бу қадар фақирлик ҳолларга қолганлигини устидаги хароб либослари ва маъюслик ҳоллари билдируб турмоқда эди. Олимжондан зўр-зўр умидлар кутган муаллим ҳазратлари Аҳмаджон билан иккисин ўз ҳужраларига чоқириб кируб, ҳол-аҳволни мукамалроқгина сўраган эдилар. 20

Аҳмаджон сўзга кируб: «Бу киши — мани ўртоғим. Бизни маҳалламизга яқинроқда Абдулқаҳҳор деган бойбаччани ўғилларидурлар. Оталари аввалда кўп катта бойбачча бўлсалар ҳам бор ақча ва дунёларини қимовга барбод беруб, ҳозирда беному нишон, қайси тарафга кетганлиги маълум эмас. Хизмат орқасида ёлғуз аяларигина тарбия қилурлар. Ман ўзим бечора 30

бўлуб жанобингизни сояи шафқат ва марҳаматларида мажжоноан ўқуб турганимга бу ўртоғимни ҳам бошлаб келган эдим»,— деб жавоб берди.

- Бу тарафда золим қиморбоз отанинг номини ва фақирлик таънасини эшитиб турган Олимжон совуқгина кўз ёшлари сарғайган юзларига томчилаб: афсус, бекаслик, бечоралик дегандек нозиккина бош бармоғини учини тишлаб, «домла нима дер экан, бечора деб ўқитмасмикан», деган хаёллар била гоҳ умидли, гоҳ
- 10 умидсизлик бир ҳоллар била аста-аста кўзи ёшлануб турган зийрак Олимжонни аҳволидин англаб турган муаллим ҳазратлари эса тездан Аҳмаджонни мактабга чиқозуб, ўзлари ялғузгина Олимжонни ёнларига ўтқузуб, пешона ва орқаларини силаб: «Ўғлим, Олимжон, ана, сизни отангиз келгунча ман ўзим ота бўлуб, китоб, дафтар, қалам, давог ва бошқа ўқушингиз учун ҳар бир керакли бўлган нимарсаларингизни ўзим шундоқ ақчасизгина беруб, ўғлимдан ортуқ тарбия қилуб ўқитурман. Ҳатто пул керак бўлса, ани ҳам берурман.
- 20 Ўзим ўғил қиламан. Ҳар кун эрта бирлан келинг, бирга чой ичамиз, сўнгра мактабга чиқуб, шерикларингиз била сабоқларингизни ўқуб, уйингизга кетасиз. Мен ҳамма болалардан сизга ортуқ муҳаббат била қарайман. Қам-кам ўзим яхши тўн ва кафш-маҳсилар қилуб бераман. Дурустми, Олимжон»,— деганларида, хуршид булут орасиндан чиқондек чеҳраси бир оз ёришуб, гунча каби ғамдан тўкилуб турган лаблари тўрт кунлик ойдек табассумлануб кеткан мазлум Олимжонни муаллим ҳазратларининг илтифотларига у ҳолда
- 30 шодланганликлари, ёлғуз муаллим ҳазратларини эмас, балки бағритошларни ҳам жонини қурбон қилмоқга ҳавасландурур эди. Эса муаллим ҳазратлари шодланган Олимжонни бирга мактабга олуб чиқуб, Аҳмаджон ёнига ўтқазуб, қўлига китоб, қалам каби ўқув асбобларидан бир қаторини беруб, бошқа талабаларга қараб: «Ҳой шогирдлар, манга қулоқ берингиз, (Олимжонни кўрсатуб) бу мани худо берган фарзандим! Ҳар қайсингиз мани бир даража ҳурмат қилур бўлсангиз, мана бу бизнинг ўғлимизни ўн даражада ҳурмат ва

иззат қиларсизлар. Агар орангизда озор берганингизни билсам, ўн кун мактабдан қувланурсиз...». Ҳоказо, Олимжонни дилидан отасиз ва фақирлик кудурату зангларини йўқотуб, мактабга ҳаваслантурмак учун керак бўлган ҳар бир мулойимликларни кўрсатуб, бир сабоқ ёзуб кўрсатуб, жавоб бердилар. Мунглуқ онасининг маҳалла хизматига кетганда, мушфиқаси Хадичасининг кичиккина чойнакчасига чой дамлаб, дарвоза тагида бирдан кечикуб қолган Олимжон, онасини ахтариб юрганидан бошқа отасизлик ва фақирлик зиндонлариндан бутун озод бўлган Олимжон ҳамон китобларин бағрига босуб, оёқлари чалишуб уйига югурган эди. Бу тарафда акасини вақтсиз йўқ бўлуб қолганини сезган Хадича чойни Рузвонга топшируб, онаси ёнига югурди. Эндигина хизматдан бўшаб, косадаги ортуб қолган совуқ ошни ичай деб турган бахтсиз Марям ёнига кўз ёшларин шоҳид қилуб: «Акам йўқ, ҳали ҳам келмайди»,— деб кирмоғи била қўлидаги ошни ташлаб, бош ёпуғин олуб, Хадичадан олдин уйига югурди. Аҳмаджон ўртоғини қилган ёрдам ва мурувватларини онаси ва Хадичага билдурмоқ орзусида уйига олуб кирган Олимжон Аҳмаджондек истиқболисаодатига энг биринчи хизмат кўрсатган азиз, қадрлик меҳмонни қарши олуб, ўтқизуб, ширин сўзлар ва лаззатлик неъматлар била шодлантира турган Марям била Хадичани уйида бўлмаганига Аҳмаджонга маъюсона боқуб, жовдураб, ҳовли ўртасида ҳайрон ва музтарликда қолди. Бу тарафдан, Олимжон била қўшилуб уйига кируб кетган Аҳмаджонни узоқдан кўрган бахтсиз Марям югурмоқдан ҳам бир оз ўзин тўхтатуб, паришон Ходичасига қараб: «Ана Олимжон! Вой худо-ей, ҳайрият-ей»,— деганда, Хадича эса: «Келдими, ая, акажоним?»— деб икковлари шошилуб, оёқлари қалтураб, Олимжон орқасидан кируб келдилар. Оёқлари довушини эшитган маҳзун Олимжон бир оз юрагиға қувват кела бошлаб, кируб келган Марям қучоғига ўзин олуб: «Бибижоним, келдим»,— деб айтганда, юзларидан Марям ўпуб: «Вой, қўзичоғим, қайда эдингиз? Юракларим ёрилди-ку, жоним Олимжон»,— деб қўлларин

10

20

30

бўйнига олуб, мунглуғ Хадича: «Вой, акажон, қайдг эдингиз, жоним қолмади-ку»,— деб бир-бирларидан ҳол сўрашурлар эди.

Иккинчи синф боласи бўлган Аҳмаджон она ва сингилни болаға бу қадар шафқатликларидан таъсирлануб, ҳар бир хусусда диққат назари била боқмоқда эди. Олимжон дийдорига комёб бўлган Марям ила Хадича Аҳмаджонга ҳам ортуқ даражада меҳр-шафқатлар кўргузуб, уйиға олуб кируб олдиларига йиртиқгина

10 дастурхонни солуб, кўрфа орасидаги яширулган бутун, синиқ нонларни қўюб, Аҳмаджонга қараб: «Олинг, Олимжонгинамни, ўртоқжони»,— деганда, Хадича кичкина чойнакчасидаги чойни келтуруб қуюб беруб: «Акажон, сизни ўртоғингизми?»— деб чучук тиллари била марҳамат кўрсатуб, турган бу икки зотдан ҳам ибрат олмоқда, ўз ота-онасини қадр-қимматини билмоқда эди. Бу тарафдан, аввалги ҳижолатлардан бутун соф бўлган Олимжон қўйнидаги китобларни ёнига олуб қўюб: «Олинг, ўртоқжон, нонга қаранг»,— деб дўстликлар

20 изҳор қилур эди.

Оҳ, бу тўрт зотни мунча фақирликлар била бир-бирларига қилган меҳр-шафқат ва муҳаббатларини ёзуб чиқмоқға қаламим бутун ожиздур.

Мана, ўқувға ҳавасли Олимжонни бирдан китоб кўтаруб келмоғига танига сиғмаслик даражада шодланган Марям буни сабабини билмоқ учун: «Жоним Олимжон, бу китобларни қайдан олдингиз, ким берди?»— деб сўраганда, Олимжондан аввалроқ Аҳмаджон: «Ман ўқуб турган мактабимга бошлаб олуб борган

30 эдим. Домлам ҳазратларига: «Бу киши ҳам ўқийдилар»,— деганимга, манга ишонуб бу китобни бердилар. Энди эртадан бошлаб бирга мактабга борамиз»,— деб муаллим ҳазратларини лутф ва марҳаматларини ҳам сўзлаб ўтди. Мактаб лавозимотиға ҳам фақирликдан ожиз қолуб юрган Марям бир сўз урмоқға зийрак Олимжондан андиша қилуб: «Хўб, худо хайр берсун! Мана, эрта билан келинг, қўшуб юбораман»,— деб Аҳмаджонни узатди. Бу тарафдан, Олимжон кеч қолганиға бечора Марямдан кўрқуб, бош ёпуғини ёфинуб,

кўчаларни охтаруб тополмаган заиф Рузвон неча хавф ва кўзёшлари била кируб келди эса Олимжонни Марям ёнида кўруб, югуруб қучоғига олуб: «Вой, болам, қайда эдинг, охтармаган жойим қолмади»,— деб сўраганда, Марям воқеаларни Рузвонга сўйлаб, хотиржам қилди.

ОЛИМЖОН ЭРТАДАН МАКТАБГА БОРМОҒИ

Икки маъсумани тарбия қилмоқ учун бисотидаги бори тўйларга киядурган бир камзул, кўйлак, болдоғидан бошқасини сотуб сарф қилган бечора Марям эртаги мактаб лозимотига ожизлиғидан интиҳосиз бир фикрларга ўралуб қолди. Бир оз хаёлдан сўнгра илмни қадрига етган оқила Марям бори ул учгина бисотини ҳам сотуб, Олимжонни мактабга бермоққа қарор қилуб, Олимжондан яшуригинга тутуб, ўзини ёшлик вақтида ҳаммактаби бўлган, ифбатли ва муҳаббатли дўсти Ҳалимахонимнинг ёнига боруб, ўткан ва келадурган ишларни ҳар бирин сўзлаб, ул бисотини Ҳалимахонимга тақдим қилуб, бир оз ақча сўради. Ҳалимахоним ўзи бой бўлмаса ҳам, бир оз илмнинггина шарофати-данми ёхуд Марямнинг таржимаи ҳолидан хабардорлиғиданми, надан ўлса-да, раҳм-шафқат бирла дастурхон лозимотларини ўз ёнидан беруб, тақдим қилган нимарсаларини ҳам қўймай ўзига қайируб берди. Уйига шодлануб қайтган мафқура Марям кечалаб онаси Рузвон била дастурхонни тайёрлаб, Олимжонни ғусл қилдируб, янги бўлмаса ҳам сув била оқарган ямоқсизгина тўнларини кийгузуб ухлатдилар. Бир тарафдан, Марям била Рузвон ҳам уйқуга кетдилар. Бир тарафдан, кеч ўтуб, тонг бўла бошлағоч, Марям ила Рузвон туришуб, ўз ибодати динийларига машғул ўлдилар эса онаси била турмоққа одатланган мунғлуқ Хадича кунлик хизматини адо қилмоқ учун туруб, чой ҳозирламоққа тутунган эди. Бу тарафдан Аҳмаджон ҳам етуб келди. Ўқув ишқида, муҳаббатида, кечани тездан тонг оттура олмаган, бутун шодлиғ ва хаёллар била не вақтларда ухлаб қолган Олимжон юзига тушуб турган

иссиқ офтоб ҳароратиданми ёки уйқусида кўзига кўринган чин дўсти Аҳмаджон: «Туринг, мактаб вақти бўлди. Етасизми?»— деган овозига бирдан чўчиб уйғонуб, ёнида чой ичишуб ўлтурган Аҳмаджон, Хадича ва Марям онасини кўрган Олимжон югуруб туруб, юзқўлларини ювуб келуб ўлтируб, чой ичмоққа тутунди. Чойдан фориг бўлишдилар эса Марям дастархонни бирин Рузвонга ва бирин Аҳмаджонга кўтартируб мактабга жўнатди.

10 ОЛИМЖОННИ МАКТАБДА УҚИМОҒИ

Ёш бўлса ҳам онаси Марямни тарбиясига одатланганиданми ёки ўқувга ҳадсиз ҳаваслигиданми Олимжон эрта намоздан аввалроқ туруб, таҳорат олуб, кичиккина салласини ўраб, масжидга чиқуб, жамоат била намозни адо қилуб, эшикдаги ҳамма кафшларни тўғрилаб қўюб, ўзи масжид дарвозасига чиқуб, пойлаб турур эди. Олдин-кейин ҳар бир чиқган кишиларга қўлин қовуштуруб, таъзим била салом қилуб, ахлоқ ва ҳурматни нуқссиз ўз жойида тутар эди. Намоздан чиқган кишиларни субҳдаги пок нафасларидан дуо олган Олимжон уйга кирганда ҳам Рузвон, Марям онасига, ҳовлини супуруб, жойларни тайёрлаб қўйган мушфиқа Хадичасига салом беруб, супургуни олуб чиқуб, дарвоза остини то ҳамсоялар эшигига қадар супуруб, кируб ўлтуруб, оналари била чой ичмоқға машғул бўлур эди. Баъзи вақт чой ичуб ўлтурганда, дастархондаги нонларни юмшоқларини қўюб, қаттиқларин охтарган Олимжонни қўлига қараб турган мазлума Марямнинг жигар-бағрлари эзилуб, буниси ҳам қаттиқ деган каби кўринуб, кўзи тинуб, боши айлануб, ичидагина оқ тортмоғи била кўзи ёшга тўлуб, золим Абдулқаҳҳор дастидан юрогин пораси, кўзин оқу қораси ўлган увол маъсумаларини мундоғ фақир ва тирик етимлик балосига қолуб, лаззат неъматлар била тарбия қила олмаганига бағри тўкилуб, қўлидаги чойга кўзидан томган захарли ёшларин қўшуб ичар эди. Олимжон ҳолидан, Марямни кўзёшларидан хабардор Рузвон эса касофат

ўғлининг зулмига қолган бу маъсумалардан хижолат бўлгандан: «Олимжон болам, нон қаттиқ бўлса, пиёлага тўғрагил. Хадича кўпроқ чойдан қуйсин, мулойим бўлади»,— дер эди. Бечора Рузвон била Марямни хижолат бўлганини англаган зийрак Олимжон: «Йўқ. Онажон, ман юшоқ нон охтарганим йўқ. Эрта билан қаттуқ нон емоқ суннат ва ҳам ҳифзул сихатга мувофиқ деб, шерикларим китобида кўрдим ва ҳам муаллим ҳазратни оғизларидан эшитдум. Анинг учун қаттиқроқини охтараман. Катта бўлуб бой бўлсам, юшоқ нонлар ҳам кўпаюб қолур. 10
 Ҳали ҳозир биз илмнигина ортирайлук. Онажон, юшоқ нонни топилмоғи осон, аммо илмнинг топилмоғи жуда қийин. Сиз мани қаттиқ нон охтарганимни сабабини билмасдан кўп ташвиш қилманг. Биз ҳали ёш. Сизлар турганда, мани юшоқ нон охтармоғим жуда айб, онажон»,— деган ширин, маъноли сўзлар била ҳар иккисини ҳам бўлса хижолатдан чиқаруб, зўр-зўр умидларга диққат ва муҳаббатларини жалб қилур эди. Мана, китобларин қўлтуғлаб кўчаларда девор остида оҳиста ярошимлигина бир ахлоқлар 20
 била текиз-текиз қадам босуб, кичик-кичик қўлларин кўксига қўюб мактабга жўнаган одоблик Олимжон кўрунган кишиларга салом қилуб, умрида биргина кўрган кишини бўлсун ахлоқ ва одобларига ҳайрон қолдурур эди. Мактаб эшигига етган Олимжон оёғидаги кафшини ифлос жойларини тозалаб кирур эди. Гарчи оёғидаги кафш ҳар кимларнинг эскиси бўлса ҳам, онамнинг куч-қувватини орқасидан келган бу йиртиқ кафш, рўбарўда турган ақча билан олинган бой болаларининг янги кафшларидан афзалроқ бўлса керак, 30
 деган каби эҳтиёт била юқорига қўюб, мактабда киши бўлса-бўлмаса, салом қилуб кируб, ўз жойида ўлтурар эди. Баъзи вақтларда эртароқ келуб қолган илмга муҳаббатли Олимжон сабоқларин такрор қилуб бўлгандан кейин атрофдаги харита, бинолар тасвирига қараб, завқлари зиёдалануб, фолга оёқларини тўпур-тўпур уруб ўйнаб, шодлануб, ўз-ўзига қўли билан кўрсатуб: «Мана, Олимжон, оҳ, бу қандоқ жой? Танинг роҳат олади. Бу дунёнинг боқчаси ва жаннати десанг ҳам

ростдур. Мана, қандоқ оқ уйлар. Қандоқ покиза курсилар, булар ёзмоқ учун керакли доскалар, ҳисобга чўтлар, томоша қилмоққа чиройлик хариталар. Булар ҳаммаси илм ўрганмоқ учунгина ҳозирланган. Мана — илм қандоқ азиз неъмат. Дунёда илмдан ортиқ ҳам лаззатли ширин неъмат борми? Йўқ, албатта, йўқ бўлса керак. Мана, илм ўқийдурган кишилар шоҳ, гадо, бой, фақир бўлсун, мундоқ улуғ жой ҳаммасига ҳам баробардир. Бу жойларда ўлтируб ўқуган кишилар, албатта, бахтли ва саодатлик бўлсалар керак. Чунки кўчаларда беҳуда аҳмоқ бўлуб хат-саводсиз юрган одамлардан ҳеч бирига бу ерда ўрин йўқ-ку. Албатта, алар ёмон, бахтсиз кишилар бўлса керак. Яхши бўлсалар эди, албатта, мундоғ азиз умрларни кўчаларда бефойда ишларга сарф қилуб юрмай, манга ўхшаб бу жойларда роҳатлануб юрур эдилар. Агар мандек илмни ширинлигини алар ҳам билган бўлсалар эди, илмдан бошқа нимарсани истамас эдилар. Мундоғ жойда тарбия топган киши қандоқ олим, қандоқ ақллик, фозил, ахлоқлик, марҳаматлик, инсоф ва шафқатлик бўлса керак... Оҳ, шундоғ азиз жойларда ота-оналаримиз кўрсатмаган муҳаббатларни кўрсатуб ва алар сўзламаган ширин сўзлар била адаб ва ахлоқларни ўргатуб, дунё ва охиратда иззатлик ва ҳурматлик бўлмоғимиз учун кеча ва кундуз хизмат ва тарбия қилғувчи мундоғ муаллимимиз ва ҳақиқий отамизни ташлаб, икки дунёни шарафи бўлган илмдан бутун маҳрум, кўчаларда санқуб сарсон ва саргардон, бир парча нонга муҳтож, зор бўлуб юрган нодон, ғайратсиз, ҳимматсиз жоҳилларни ҳам инсон деб бўлурму?! Йўқ, бўлмас охир. Мана, ҳамма вақт самаворчи, новвой, қиморбоз, ўғри, супурғувчи, ямоқчи, қоровул, мешкобчи, эшакчи, шуларга ўхшаш паст ҳунарли одамларни сўранг! Ҳаммаси ўқимаган. Ўқиган одамлар гарчанд ёш бўлсалар ҳам, мадрасаларда мударрис, расталарда катта дўкандор, яхши ўринларга мирзо, яхши кийимлар, озода саллалар бошида, ҳар жойда иззатлик ва ҳурматлик. Ўқимаган одам ҳар қанча бўлсаки, ўқиган одамларни кўрган иззат ва ҳурматларин асло кўрмайди. Мана, ўқиган

кишилар бизни муаллим ҳазратларига ўхшаш доим ширин сўзлар ва яхши насиҳатлар қилади. Бечораларга, манга ўхшаган шафқат ва марҳамат, мурувватлар ва яхши тарбиялар қилади. Муаллим эмаслари, гарчи, яхши ўқутуб, илм ва мусулмончиликларни ўргатмасалар ҳам хайр-эҳсон била фақирларни хурсанд қилади. Аммо ўқимаган одамлар нақадар бой бўлса ҳам, раҳмсиз ва мурувватсиз ва инсофсиз бўлуб, биздек фақирларни хўрлаб, озор беруб, ёмон ҳақоратлар била ҳар кимни дилини оғритуб юрарлар. Яна ўзлари ичкулик, 10 қиморга ўхшаш бузуқ ишларни қилуб, озгина вақтда давлатларидан ажраб, золимроқлари ўғри, одам сўядирган қассоб, бир оз ғайратликлари супургувчи, ямоқчи, жуда беномуси ва беҳиммат ғайратсизлари исириқчи, гадой, қаландар бўлуб, ҳар кимдан тилануб овқат қилурлар. Мана булар ҳаммаси ўқумагандан шундоқ бўлади-да. Ўқиган одам жуда ғайратсизликдан, ишсиз қолганлари масжидларга сўфи ё имом бўладилар. Мана, ўзимни отам қандоқ золим, жоҳил, сўзлари заҳар. Ўқимагани учун шунча дунёларимизни қимор ва шунга 20 ўхшаш ёмон ишларга барбод беруб, бечора онам, аям, Хадича, мани ташлаб қочуб кетди. Мана, аям ўқигани учун қанча азоблар била бизни боқуб ҳам мана шундоқ жойларга олуб келуб ўқитяпти. Отамнинг ҳолини ўйлаб ўзим ибрат олсам, мундоғ жойларга келганимга бир нафасда минг бор шукр қилуб, доим бекор турмай ўқумоғим керак. Икки-уч йилда саводим чиқуб, хатим ҳам чиқуб, манам халифа бўламан. Бир-икки йил ўқуб, муаллимликни ўргансам, бирор мактабга манам муаллим бўлуб, домламга ўхшаш шундоғ мактабларда олт- 30 миш-етмиш адад болаларга таълим бераман. Мани ҳам болаларни оталари иззат қиладилар. Манам ўзимга ўхшаган бечора-фақирларни болаларини ўқитуб, хурсанд қилуб, дуоларини оламан. Оз фурсатда бой бўлсам, бечора онам ва аямни уст-бошларин яхшилаб, ўтун, ун, ёғлар олуб берсам, аяжоним қандоқ хурсанд бўлади. Мана бу яхши эмасми?! Мана, ҳозирда бойларни уйига кирсам, камбағаллиғимдан ҳазар қилишуб, кўзларига итдан ҳам хароб кўринурман. Ҳайдаб

- чиқармасалар ҳам қабоғларини солуб, жеркуб турадилар. Мана бу қилмишларидан маълум бўладикки, мундоғ яхши жойларда ўқуб тарбия кўрмаган учун одамни қадрига етмайдулар. Алар наздида дунёда бойдан бўлак киши одам эмас. Йўқ, ман анга хафа бўлишим керакмас. Ман ўзим ўқуб, олим ва мулла, бой бўлуб қолганимда, ўшал ҳазар қилганлар ўзи шарманда бўлуб, уялуб қолади. Ишқилуб, ҳозирда кўруб турган қора кун ва хўрликларни ёдимдан чиқармай, ўқумоқда
- 10 бўлсам, шундоғ азиз жойларга еткурган худойим раҳм қилуб, ўшал кунларга ҳам еткурур, муродларимни ҳам берур. Ишқилуб, тез-тез ўқуб, шерикларимга ҳам қарамасдан ўқумоғим керак»,— деб кичик, оппоққина қўлларини бир-бирига уруб, оёқларини дупур-дупур уруб, шодлангандан ўрнидан туруб кетарди. Мана, ўзини мундоғ нозук, салим фикрлар била ўқувга ҳавасини ортдурган зийрак Олимжон шериклари жам бўлгунча дарсларни такрор қилуб турур эди. Шериклари келгоч, кунлик вазифа дарсларни олуб ёзуб, ўқумоқга давом
- 20 қилур эди. Ҳеч бир бола бирла бир нимарсани талошуб урушмас, урушни ахтарган талабаларни мулоийм сўзлар била ўзига дўст қилуб олур эди. Танаффус вақтларда ҳам болаларга қўшилуб қичқуруб ўйнамай, мактаб ичида ўйнаган болаларни томоша қилуб, ахлоқликларидан ахлоқ ўргануб, ахлоқсизларидан ибратлануб ўлтурур эди. Чой вақтида оҳиста Хадичаси била Марям ёнига боруб, чой-нонни еб, таҳорат олуб, қайтуб жамоат намозига етуб келур эди. Намозни жамоат била ўқуб, тўғри мактабига кируб, яна ўз ишига машғул бўлур эди. Озод бўлганда, ҳаммадан аввалроқ китобларин жамлаб, салла, тўнларин киуб ҳозирлануб туар эди.

Муаллим ҳазратлари нутқ сўзласалар, чин қулоқ ва эътиқод, ихлоси тамом била эшитур эди. Болалар озод бўлуб кетганда ҳам Олимжон муаллим ёки халифа ҳазратларидан билмаган дарсларини сўраб олур эди. Уқувга мундоғ ҳавасли Олимжонни ҳаракатларига муаллим ҳазратлари ҳам бу ишда қусурлик ва сабрсизлик қилмай, балки ани ижтиҳодига завқлари келуб,

қайтуб-қайтуб билгани қадар таълим берур эдилар. Мана, дарсдан кўнгли қонуб шодланган Олимжон муаллим ҳазратнинг илтифотларига ўқув ҳаваси тобора тараққий қилуб, оҳиста уйиға қайтур эди. Уйни баъзи хизматларидан бўшаган ғайратлик Олимжон бир хил болалар каби патпарак, даста ёнғоқ каби бузуқлик, касофат ўйинларга ҳеч қоришмай, таҳорат қилуб, аср, шом намозини масжидда ўқур эди-да, оқшомги таомни еб, хуфтон намозини уйида ўқуб, уйқуси келган вақтга қадар сабақларини ёзур эди. Кўрпа орасига кирганда ҳам уйқуси келганига қадар ёд бўлғон дарсларини икки-уч такрор қилуб, ухлаб қолур эди. 10

ОЛИМЖОННИ БИРИНЧИ ЙИЛ ИМТИҲОНГА ТАЙЁРЛАНГАНИ

...Мана, ҳеч бир тўй, маърака, сайл, улоқ каби оқчани зое қиладурган ишларга умрини абас қилуб, қаддам сира қўймай, бир қишни бутун ўқув-ёзув биладим қилуб, ижтиҳод ва ғайрат қилган Олимжон апрель охиридаги хусусий имтиҳонда шериклари орасида ёлғуз ўзи мукамал ва муфассал имтиҳон беруб, бирдан иккинчи синфга кўчурулуб, ҳатто 25 майда бўладурган имтиҳонга ҳам иккинчи синф дарсларидан тайёрламоққа киришган эди. 20

24 май бўлув сабабли 25-га деб имтиҳон мажлиси учун босдурулган даъватнома қоғози озод вақтида муаллим ҳазратлари тарафидан таратилди эса муаллим ҳазратлари болаларга умуман хитоб қилуб, имтиҳон хусусидаги ҳар бир керакли сўзларни сўзлаб, охирида: «Эй болалар, оре, ҳар бирингиз ҳам ижтиҳод ва ғайрат биладим ўқув-ёзувга давом ва жасорат қилдингиз. Раҳмат. Лекин ман ҳеч ким ва ҳар бирларингизга Олимжон каби ҳаракат ва ғайрат қилуб тайёрлангандур, деб ҳукм қилолмасман. Чунки Олимжон, мана, икки таҳсил тўлмасдан иккинчи синфга кўчурулди ва ҳам 17 апрелдан бу кунга қадар 35 кун орасида иккинчи синфни дарсларидан ҳам бир қанча маълумоти бор, деб айтсам ҳам ёлғончи бўлмасман. Энди бугун-эрта 30

- жамиятни ҳузурида биринчи даражада бизга раҳмат олуб бергувчи ва юзимизни ёруқ қилувчи ораларингизда бори Олимжонни ўзидур. Эмди шояд сизлар ҳам Олимжон каби бу яқин кун орасида ижтиҳод қилуб нуқслик ўринларин тузатсангиз. Токи бошларингизда қараб турган, ўқувларингизга ёрдам қилуб, мунчалик саодатларингизга сабаб бўлувчи оталарингизни кўнгуллари қолмаса, биз ҳам алардан хижолат бўлмасак. Дурустми?»— деб сўзни тамом қилдилар. Оҳ, биз келайлик Олимжонни ҳолига. Муаллим ҳазратларининг лутф-марҳаматларига нақадар сабр қила олмаслик даражадаги шодликларга етишган Олимжон бўлса керак, деб гумон қилмак хатодур. Зероки, отаси Абдулқаҳҳор исмига берган даъватнома қўлига теккандан кейин: «Сани отанг қани, имтиҳон куни бошингда ким турар? Санга дастурхонни ким қилиб берур? Ким сани ўқуганларингни кўрар? Бу боланинг отаси қайси, деган саволга жамоат орасидин кимни кўрсатилур?»— дегандек бу руҳсиз қоғазни довушсиз итобларига нақадар маъюслануб турганда, оллоҳ... муаллим ҳазратларининг сўз орасида яна: «Оталарингиз, оталарингиз»,— деб такрор қилуб турган хитобларига бутун фикри йўқолуб, юраги титраб, бағри эзилуб, кўзи захарлик ёшлар била тўлган Олимжон дод деб қичқириб юбормоқга шарму ҳаё қилуб, минг машаққатлар била ўзини уйига еткуруб олди. Ўзларининг маслакларига қараганда, муаллим ҳазратларининг идораларида Олимжон каби бир неча отасиз дилшикаста, етим, фақир талабаларни риоя қилмай эндигина тирик етимлик, отасизлик аламларини унутган маъсумаларни руҳсиз бошларин қайчи била қайтуб кесгандек қўлларига даъватнома топшируб, балки сўз орасида «оталарингиз» таъналари била ёрулган бағрини пора қилмоқлари ҳадсиз таассуфларга боис бўлса керак. «Таънанома»ни киссасига солуб, минг азоблар била ўзини уйга еткурган, паришонхотир, маъюс Олимжон асрордан хабарсиз мунглуғ Хадичага: «Бошим оғрийди»,— дебгина китобларин қўюб, одатдаги хизматларга бутун қарамай, уй тўрида турган йиртиқгина кўрпача устига ҳас-

рат била чўккан бағрини кўтара олмай, бир бора «оҳ» деб ўзин ташлаб юборди. Мушфиқа, куюнчик Хадича жонидан ортуқ Олимжонни бу ҳолда кўрмоқ била ўзини йўқотгандан: «Оҳ, акажон, нима қилди?»— деб Олимжон қолуб, Марям онасиға қараб югуруб кетди. Ҳалимахоним дўстини ёнида эндигина дардлашуб, кулушуб ўлтурган бахтсиз Марям: «Аяжон, Олимжонинг бетоб бўлуб келуб, уйға йиқилди»— деган ғамлик овоз билан йиғлаб, бош-оёғ ёлон қичқируб, паришон югуруб кирган Хадичани кўруб, тан қафасидаги мурғи руҳи учуб тирик ўлган Марям бош ёпуғун тескари ёпинуб: «Оҳ, Олимжон, шўрим тоза қуриди»,— деб уйға югурди. Бу тарафдан Хадича овозини эшитуб чиллахонасидан югуруб келган Рузвон Олимжонни олуб бағрига босуб, юзларин силаб: «Вой, қўзичоғим, нима қилди, жоним болам, онанг ўлсун»,— деб турмакда эди. Бутун ақлидан адашган, ўзидан-ўзи: «Оҳ, Олимжоним, аянг ўлсун»,— деб кируб келган бахтсиз Марям Рузвон қучоғидан жигарпорасини, кўзин қораси Олимжонни олуб бағрига босуб, бошларин, ҳали биллак-чеккаларин ушлаб, бўйинлариндан қучоғлаб: «Оҳ, Олимжон, аягинанг ўлсун! Нима қилди, Олимжон? Раҳмсиз отанг ўлсун. Нима қилди? Айтғил, ким урди? Қаеринг оғрийди, жоним»,— деб чидамсиз бир ҳолларга тушди. Ҳоллари паришон бўлган Марям, Рузвон, Хадичани бир оз босмоқ учун зийрак Олимжон: «Ҳеч гап йўқ. Бори бошим оғриди. Аяжон, кўп қўрқманг, тузалиб қолурман»,— деб кўнгилларин босди. Бир оз юраклари таскин топган Хадича, Марям, Рузвон Олимжонни ётқузуб, бир оз таом еб, намоз сўнгида уйқуга давом қилдилар. Бу кечани ғамлар била субҳ қилган бахтсиз Марям Олимжон юзига термулуб тургандан кейин бир оз фикрлануб, бирор нимарса еган бўлса шундоғ бўлдимикин, деб оҳиста Олимжонни киссасига қўл солганда, юқорида ёзуб ўтдигимиз таъна оғирини келтурган «Даъватнома» чиқди. «Абдулқаҳҳор афанди жанобларина, 25-нча майда... кун соат 8 дан то 12 га қадар... маҳалласида коини ибтидоий талабаларнинг имтиҳон мажлисиға лутфи шариф буюрмоқларини ка-

- моли ажзу ниёз ила ражо ва таманно эдарам»,— деган мазмундан огоҳ бўлган бахтсиз Марям оллоҳ... тоғдек ғамлар остида бағри эзилуб, фақирликдан бемор бўлуб, эолим ота дастидан хўрлануб, ўқувдан умиди кесилуб, ғариблик болушига ёстанган Олимжоннинг бекаслик била кируб, етимлик била чиқуб турган совуқ нафасларига дили бузилуб, нақадар йиғлар эса ҳам бу дарднинг давосига ўзи ҳам бутун ожиз эди. Охири «Даъватнома»ни кўтаруб, онаси Рузвон ёнига кируб
- 10 тамом сўзлади. Юраклари тешулган Рузвон: «Ман домлани олдига бир борай, нима дер экан»,— деб тўғри домла ҳазратларига борди эса домла ҳазратларини чақируб, тамом ҳолларни бир-бир сўзлаб ўтди.
- «Даъватнома» берурда бу ҳолларни фикрига келтурмаган муаллим ҳазратлари нақадар пушаймон қилсалар ҳам, кирган ўқни чиқармоқ тадбиридан бўлак бир чора йўқ эди. Икки дона миёнароқ тўн олуб чиқоруб, Рузвон қўлига беруб: «Бўлмаса, мана муни олуб боринг, имтиҳон куни дастурхон устига қўюб келурсизлар. Лекин муни Олимжонга кўрсатмангизлар,— дедилар-да,— ман ўзим ҳам бир оз вақтдан сўнгра боруб, Олимжонни олуб келурман»,— деб Рузвонни узатдилар. Олимжон юзига термулуб ўлтурган бахтсиз Марям онаси Рузвонни кўруб, югуруб ёнига чиқди. Рузвон ҳамма сўзни сўзлаб, муаллим ҳазратнинг марҳамат қилган нимарсаларини топшуруб, ҳозир келувларини ҳам хабар қилди. Биринчи тарафдан, жаноби ҳақни ёрдамига шукурлар қилуб, иккинчи тарафдан, шафқатлик муаллимлардан ўзига сиғмаслик даражаларда шодланган бахтсиз Марям тўнларни яшуруб, муаллим ҳазратларини кируб ўлтурмоқлари учун Рузвонни уйини тузотуб қўйди. Имтиҳон хижолатидан қутулуб, бутун ёруқлуқга чиқон бахтсиз Марям учун яна бир янги икки зўр ғамлик чорасиз ташвиш воқе бўлди, десак, биринчиси, ҳозир келадурган муаллим ҳазратларининг меҳмонликларин лозимоти, иккинчиси, имтиҳон мажлисига қилинадурган дастархон лозимотларидингина иборат эди. Меҳмон лозимотига бутун ақлдан адашган бахтсиз Марям кимдан беш-ўн адад нон топуб
- 30

қўймоқға ҳовли ўртасида кўзи ёшлануб, чорасиз ҳайратда қолди. Ожизлар ҳолидин ҳар доим ўзи хабардор бўлган ҳақиқий ёрдамчимиз жаноби ҳақ Марям ҳолидан ҳам ўзи хабардор эди. Демак, Олимжонни нотоблиғидан хабарланган Ҳалимаҳоним бир лаган ёғлиқ нон, бир табақда ширбиринч қилуб, Марям била Олимжондан ҳол сўраб келди. Бу асрорни жаноби ҳақ лутфи била илм шарофатидин билган дилдош Марям дастархонни олуб, Ҳалима дўсти била кўрушуб, Олимжон ёнига таклиф қилди. Бу тарафдан, муаллим ҳазратлари била ҳамроз келган Аҳмаджон кируб: «Муаллим ҳазратлари келдилар», деб Марямни хабар қилди эса Марям Ҳалимаҳонимни уйига олиб кирди-да, имтиҳондан қолганига жигарлари эзилуб, кўз ёшлари сел каби ёғилуб, умидсиз шипга термулуб ётган Олимжонига муаллим ҳазратини келганларин хабар қилуб: «Тур, жоним, домланг ҳазратлари келубдурлар. Онанг уйига бошлаб кир»,— деди. Муаллим ҳазратларидан хабар эшитган Олимжон сачраб туруб, эшикка чиқди. Отасидан ортуқ даражада тарбия қилгон ҳақиқий ва маънавий отасини кўргач, оллоҳ... фақирликдан у қадар тарбияларга қарши хизмат кўргазуб, муаллим ҳазратларини хурсанд ва ризо қилолмаганигами ёхуд ҳар доим ширин сўз ва насиҳатлар била ўз фойда ва саодатларин кўрсатуб, бу қадар илму маърифатга етуштирган муаллимнинг саҳвангина берган «Даъватнома»ларига озорлануб бормоганига пушаймон бўлганиданми, надин ўлса-да, дину миллатни эҳтиром қилуб, катта бошларин кичик қилуб, эшик олдида турган муаллим ҳазратларини кўруб, уёлганидан зийрак Олимжон кўзидин ғамлик ёшлари салом баробарида томчилаб, боруб зиёрат қилуб, қўлларин ўпуб, уйига таклиф қилди. Олимжонни фаросатидан таъсирланган муаллим ҳазратлари бўлса, сўзни бўлак юрутуб: «Нимага бормадинг мактабга?»— хитоби ўрнига қўлин тутуб, пешоналарин силаб: «Ўғлим Олимжон, мани кўзум сандин бўлак болаларни кўрмайди. Сандан бошқани сўзи қулоғимга кирмайди. Бошқа болалар мана мани қанча уйларига чоқирсалар, зиёфат қилсалар ҳам, сани бу остонангча

- писандимга келмайди. Чунки бизни ҳаётимиз санга ўхшаш оқил болаларнинг ақли ва илми биладур. Мана, бугун бормай қолганинг учун ташвиш қилуб ўзум келдим. Албатта, бирор жойи оғруб нотоб бўлгандур, бўлмаса ҳаргиз мактабга бормай қоладурган бола эмас. Олимжон ота-онасидан ҳам, домласидан ҳам мактабни яхши суяди, деб келдим. Бир кечада мунча ўзингни олдурубсан, ўғлим Олимжон. Қаеринг оғрийди?»— дедилар. Бу ширин лутф ва лазиз марҳаматларни эшутган бағри эзиқ Олимжон кўнглидаги ҳама ғам-ғуссалари кетуб, чеҳраси бир оз ёрушди-да: «Кеча била бир оз бошим оғригон эди. Янги тарқади, эмди борай десам, дарс вақти ўтгонга эрта билан бораймукин, деб туруб эдим»,— деб жавоб беруб, яна таклиф қилди. Уйга кируб, бечораларни ташвишга қўймоқға муаллим ҳазратларининг виждонлари қабул қилмаса ҳам, зийрак Олимжонни сезуб, маъюсланмоғидан андиша қилуб ҳамда Ҳалимаҳоним кўтаруб кирган дастархонни йироқдан кўрганлари учун Олимжон била баробар Рузвон уйига кирдилар. Ўлтуруб фотиҳа ўқудилар. Баъд аз таом ва калом муаллим ҳазратлари турдилар. Олимжонни қўлидан тутуб, эшикғача бирга олуб чиқиб-да: «Эрта била, албатта, боргин»,— деб жўнадилар. Бу тарафдан фақирликдан муаллим ҳазратларини тухфасиз кузатганига маъюслануб, афсус қилган бахтсиз Марям, ширин сўзлар ва насиҳатлар била бир оз кўнгуллларини кўтарган Ҳалимаҳоним ҳам Марям ва Рузвондан рухсат олуб уйига ёнди.

ОЛИМЖОННИ ИМТИҲОН БЕРГАНИ

- 30 Ҳалимаҳонимга тақдим қилган балдоқ, кўйлак, камзулини бозорга сотдуруб, ақчасига дастархон қилган илмининг чин ошиқи Марям муаллим ҳазратларини берган икки дона тўнларин устига қўюб, бирини Рузвон, иккинчисини Олимжон ўзига кўтортуруб, имтиҳон мажлисига бордилар. Олимжон учун кўз тикуб турган муаллим ҳазратлари дастархонларни олдируб, ҳадсиз хурсандликлар кўргузуб, Олимжонни ўзини ёлғуз бир

курсигагина ўтғозуб: «Ўғлим Олимжон, имтиҳон беруб турган вақтингда атрофга ҳеч бир боқма. Балки кўзунгни юмуб тур. Чунки кўп кишиларга қарасанг, юрагинг ваҳм олуб, кўп адашурсан»,— деб таъкид қилдилар. Муаллимни бу сўзларида нима ҳикмат бор. Лекин шояд қориинлар ўзлари билсалар керак, деб ёзмоқ лозим кўрулмади... Мана, боён ва уламо, қуззотлардан тортуб беш-олти юзли бу мажлиси имтиҳонда ҳаммадан аввал муаллим ҳазратлари Олимжондангина имтиҳон бошладилар. Бу миллат мажлисини саҳнасида кичиккина салласин ўраб, нозиккина қўлларин қовуштуруб, кўзларин юмуб жавобга киришган Олимжон булбул каби сайраб, ҳар бир жамиятда бўлган кишиларни бутун соме қилуб, мунглуғ овозиға, хулқ ва одобига банду асир қилди. Мундоғ вақтларда бадбахт, золим Абдулқаҳҳорнинг бўлмаганига кўз ёшлари тўкулуб, жигар-бағри титилуб турган Марям била Рузвонга юзлаб афсуслар келса ҳамда бутун издаҳомни шов-шувдан тўхтатуб, ўзига бисмил қилган Олимжонни илмга мустағрақ бўлуб қумри каби сайраб турганидан минглаб шодлиғлар рўй бермоқда эди. Уч соатга қадар ёлғуз ўзигина имтиҳон берган Олимжон дарси тамом бўлғоч, бирдан салавот ва ашъор бошлаб юборди. Олимжонни овози ва ўқувлариға таъсирлануб кўзёшлари оқуб турган жамият аъзолари ашъор тамом бўлғоч, ҳар тарафдан бори «Таҳсин!», «Раҳмат!», «Отанасига, устодига раҳмат!» овозигина эмас, балки ҳимматсиз, баҳил зотлар ҳам чақируб, аълоқадриҳол баъзилари бир сўм ва баъзилари беш сўмларга қадар инъом қилмоққа бошладилар. Бу саодатларни йироқдан кўруб турган Марям оҳ!.. дунёда ўлмаслик бир ҳаётга етди, десак-да, тўғри келур эди.

Ешгина Олимжонни бу қадар илмдан маълумот берганидан кўнгуллари тўлган боён ва қуззотлар муаллим ҳазратларидан мамнун бўлуб, ташаккурлар айтуб, боқий имтиҳонни, талабаларни ўз ота, оналарига мавқуф қолдируб ёндилар. Имтиҳон мажлисининг ёрим кунни Олимжон била, боқийси бошқа талабалар била тамом топуб, муаллим ҳазратларининг ул кунги ва

сўнги халқ орасида обрў ва эътибори тараққий топмоқларига энг биринчи сабаб ҳам Олимжонни илмга ижтиҳод ва ғайрат қилуб, мана шундоқ нуқссиз имтиҳон бергани бўлди.

ОЛИМЖОННИ БАЙРАМ КУНЛАРИН УЛУҒЛАМОҒИ

- 10 Ғайрат ва ижтиҳод соясида иккинчи, учинчи имтиҳонни ҳам ортуқ даражада яхшилаб ўтқарган Олимжон тўртинчи синфни имтиҳонин ўтқаруб, муаллим ҳазратлари тарафидан мактабда муовинлик мартабасига соҳиб бўлган эди. Демак, илми ва фаросатининг қавийлигидан бутун учинчи синфга қадар ёлғуз таълим бермоқга иқтидори етишган эди. Ҳатто муаллим ҳазратларининг йўқ кунларин болаларга сездурмай мактабни бутун тебратур эди. Ҳар бир ўқиган китобларин сўзига чин қалби била эътиқод қилган содиқ Олимжон ёлғуз жума кунинигина эмас, балки мавлуд, фатҳи Макка, ҳижрат каби саодатлик ва шарофатлик диний байрамларимизни ҳар бирида бўлсун, ўзи ва бошқалар учун нақадар манфаатлик ишлар бўлса ҳам тарк қилуб
- 20 ул кунги миллий байрамда эрталаб ғусл қилуб, покиза либосларин киуб, ўзига хушбў нимарсалар сепуб, қуръонини қўйнига солуб, бизларда миллий мажлис ва қироатхоналар бўлмаганиғами ёхуд ўзидан бошқа диний, миллий байрамларга аҳамият берувчилар йўқ бўлганиғами, боргудек ҳеч бир жойни тополмай, намози жумага қадар қабристонларга боруб, дуо ва фотиҳалар қилуб, жамият била намози жумани ўқуб, уйига қайтуб, кечга қадар китоб мутолаа қилур эди. Ҳар бир иш ва амални илм ва ақлга ўлчаб иш юритган ҳақиқатпарвар Олимжон, аввалги замонлардағи маъжусий боболардан мерос қолган тўй, улоқ, сайр, оч мозор, тўқ мозор каби бизим Туркистон мусулмонларига фарз ёки суннат қаторларинда одат бўлуб қолган асоссиз фасод ва шум бидъатлардан пайдо бўлган хурофот, касофат ва разолатларни ўзи оғзида танқид қилуб, амалда баробар қилишуб юрувчи баъзи сўзида саботсиз зиёли ва очиқ фикрлиларнинг ҳеч бирларига қў-
- 30

шилмас ва ул сайргоҳлардан милён сўм манфаат ҳосил ўлса ҳам, ўз маслак ва матонатини ёш бўлса ҳам қўлдан бермас эди.

ОЛИМЖОННИ БОШЛАБ ТИЖОРАТГА ҚИРМОҒИ

Мана бешинчи имтиҳонгача мажлисда ҳозир бўлуб, содиқ ғайратлик ва жасоратлик Олимжонга кўз солуб, толиб бўлуб юрган Абдулрахмонбой исмли бир савдогар мактабга ўтуб юрувчи Олимжонни тутуб, ўзига мирзо ҳам ўғул қилмоқ орзуларин сўзлаб ўтди. Ўзини жузъий ва куллий ихтиёрин мунглуғ Марям била маънавий отаси ўлуб тарбия қилган муаллим ҳазратда эканлигин билдируб, алардан рухсат бўлса, қабул қилмоғини баён қилуб ўтди. Абдулрахмонбой муаллим ҳазратларига боруб, баёни воқеадан кейин Олимжонга жавоб сўради. Бир неча сўз охирида Рувзон, Марям, Хадича — бу уч заифаи муштипарларни маишат хусусларида бутун Олимжонга муҳтожликларин сўзлаб ўтган муаллим ҳазратлари хизмати бадалида кўпроқ шафқат ва марҳамат қилмоқни арога ташлаб ўтдилар. Ўзини фойда ва тараққийларин Олимжон хизматида нақд кўруб турган Абдулрахмонбой ҳар бир сўзда бўлса, Олимжонни ўз қўйнига олмоқни илож ва чораларин қилмоққа таклиф қилуб кетди. Тўрт-беш кун орасида бу хизматни урдасини олган муаллим ҳазратлари Рувзон била Марямни қабул қилдируб, Олимжонни ўз хурсандликлари бирла Абдулрахмонбойга байрам кунларида хизматдан озодланмоқ шартлари била топширдилар. Демак, Олимжон байрам кунларидан бошқа вақтларда садоқатда бўлуб, хизматга давом этди. Оз фурсатда ҳалол ва тўғрилиқда Абдулрахмонбой муҳаббатларин жалб қилган Олимжон бутун ўғилдан зиёда, ҳатто ҳарам хизматлари ва бошқа савдо ишлари ҳам Олимжонни ўзига топширилуб, меҳнатдан қутулуб тинчланган Абдулрахмонбой кеча-кундуз роҳат ва фароғатга етушуб қолди. Мана, ҳар ишда садоқатли бўлган зот катта-кичик бўлсун, эр-хотун бўлсун, тездан шундоғ давлатга етишмоғи шубҳасиз, балки табиийдир.

ОЛИМЖОН ХАДИЧАНИ УЌИТМОҒИ

- Хизмат орасида газета, жўрнал, рўмон, адабиёт каби олами инсониятдаги миллият, маданият, ҳаёт, саодат била тонишдуродурган матбуот саҳифаларига кўз солуб юрган Олимжон бизим Туркистон мусулмонларининг бу қадар ваҳшат ва жаҳолат остида эзилуб, ҳар ишда ярим йўлда қолурларига сабаб ва иллатларин фикр қилганда, фалаж, мараз каби эрлар тарафимизда бир озгина қувваи илм бор каби кўринса ҳам хотун-қиз тарафимиз ул шарафи ҳақиқий руҳдан маҳрумликда қолуб, доим жафо ва меҳнат, ғафлат ва узлатдан бошқа бир тарбия била ҳақиқий сиҳатга етиша олмаганидан иборат бўлуб чиқар эди. Хотун-қизларимиз орасида бирор дона усул мактаби бўлмаганга эски хотун-қизларимиз мактабида ҳам эрларимиз мактаби каби 5 йил, 10 йил бошлари чируб, баъзилари ишқия, баъзилари дарбадар юруб, биби отинлик, баъзилари ромчи, парихонлик каби эски мажусиятдан мерос қолмиш ис чироғ, мушкулкушод, бибисешанба, момопарастликдан бошқа маълумот ололмаганларидан нафрат ва ҳазар қилган Олимжон мактабга Хадичани юбормай, бўш вақтларида келуб ўзи ўқитмоқға чорасиз бўлгандан мажбур бўлган эди. Мана, кўп ўтмади-да, оқила Марям тарбиясин кўрган Хадича тез вақтда Олимжонда бор фикр, илм, ҳисси миллиятни ҳар бирига мукамал ва муфассал даражаларда молик бўлди. Маълум бўлдики, гарчи хотун-қизларимиз учун умумий мактабларимиз бўлмаса ҳам, ҳар бир ўқув масалли зотлар Олимжон каби ғайрат қилса, ўз идорасида ўлган оила қизу сингилларини ўқитуб, ғариб миллат учун керакли бўлган Хадича каби ходима ва жорияларни етиштирмоқ мумкин экан.

ОЛИМЖОННИ УИЛАНМОҒИ

Мана, ҳар бир ишдан садоқат ва матонатин ва ахлоқда ҳусну назофатин, одамиятда ғайрат ва жасоратин, ҳосил, ҳар бир хусусда айбсиз соф қалблигин кў-

руб тажриба қилган Абдулрахмонбой кўзининг нури бўлган ёлғизгина қизи Назокатхонимни Олимжонга беруб, чин ўғил қилганин билдуруб, боқий самараларни ул иккисидан кутмоқчи эди. Олимжондаги ҳусни ахлоқ, ширин сўзлик, очиқ юзлик каби хушмуомалаларини кўруб юрган Назокатхонимни ўзлари ҳам аввалроқдан чин муҳаббатчалари била суюб, кеча-кундуз Олимжон била бирга яшаб, умрдош бўлмоқ фланларин тузуб юрур эдилар. Мана, узоқ ўтмади-да, хотуни Шамсибиби била маслаҳатни бир ерга қўйган Абдулрахмонбой муаллим ҳазратларига боруб воқеани сўзлади. 10
Муаллим ҳазратлари бўлса-да, боруб Марямдан руҳсат сўраганда, Марям ихтиёрни Олимжонни ўзига қўюб, Назокатхонимни яширун келуб Хадичага Олимжонни суюб, муҳаббат қўйганидан ҳасрат қилуб кетувларин ҳам сўзлаб ўтди. Бу хушхабарни эшитган муаллим ҳазратлари аввал Олимжонни чақиртуруб, ҳамма воқеани сўзлаб ўтдилар. Дунёда энг муқаддас муддао ва муроди бўлган Назокатхонимга етишмоқ хабарини эшитуб, юраклари бирдан сакраб кетган Олимжон: «Бу ишга 20
сиз ва онам рози эсангиз, манда бошқа ҳеч ихтиёр йўқ. Лекин ман шунигина ўтинаманки, йўқолган отамни Тошканде деб хабарин олганман. То отамни бу вақтларда ҳозир қилмасам, ёлғуз манга эмас, балки Рузвон онам, аям, Хадичаларга тўй мотам ўрнида ўтса керак. Манга руҳсат берсалар боруб, отамни олуб келурман»,—деб жавоб берди. Эса муаллим ҳазратлари хурсанд бўлуб, боруб Абдулрахмонбойга Олимжонни илтимосларин сўзлаб, бир ҳафтага руҳсат олуб бердилар. Рузвон ва Марямга билдурмай, бозордан бир қатор 30
либослар тиктируб, Тошканде ямоқчилик ҳунаридан келмоқча оқча орттира олмай саргардон юрган Абдулқаҳҳорни олуб келмоқ учун Олимжон Тошканде жўнади.

ОЛИМЖОН ОТАСИНИ ТОПМОҒИ

Мана, ёши 18 ёшларга тўлган бўлса ҳам ўз ижтиҳод ва гайрати орқасида 40—50 ёшдаги кишилардан ҳам ортуқроқ даражаларда комил ақл ва асослик фикр ва

- маъҳаматли виждонга молик бўлган фаросатлик Олимжон 16 соатлик узоқ бир муддатни газета, жўрнол каби кўнгул очқичлари бўлган саҳифалар била ўтказуб Тошканд истансасига етди. Бекаслик, мусофиротда, фақир, асоратда бир ҳолларга қолганин аввалдан сезуб бир қатор уст-бош либосларин ҳозирлаб келган Олимжон, шошулуб тугунчасини кўтаруб, қўйнидаги хат мазмунича бозор ичига охтаруб кетди. Бу тарафда бир оз баҳор бўлуви сабабли, эндигина офтоб ҳароратидин девор остидаги қорлар эруб, қурушуб турганга, беш-ўн дона ямоқ соладурғон эски кафш-маҳсилар била бигиз, игна, иф, мўмларини олуб чиқуб, офтобгинада бир парча эски шолчани тагига солуб ўлтируб, бир оз ямоқ тикай деган бечора Абдулқаҳҳорни бу кеча уйқусида тушига кирган Олимжон, Хадича, мунглюк Рузвон билан Марямни хафалик ҳоллари, Олимжон била Хадича бўйнига сорилуб: «Дадажон, бизни ташлаб, қайси тарафда юрасиз, соғинмайсизми? Бирор маротаба биздан хабар олмайсизми? Дадажон, раҳмингиз келмайдими? Биз сизни соғинуб, юракларимиз эзилди-ку, жон дадажон»,— деб қилган оҳ-нолалари ёдига тушуб, бутун ҳоли ўзгаруб, қўлидаги игна, ифлари тушуб, жигар-бағри эзилуб, бир тарафдан, банг, кўкнор, иккинчи тарафдан, фурқат ва ғурбат таъсири билан сарғарған юзларига доғи ватан ва фарзанд алами ва ситамидан тирқираб чиқган ғамлик кўзёшлари томчилаб, йўлга термулуб, ҳайрон ва паришонҳоллик бир ҳол ва хаёлларга чўмулуб турмакда эди. Қўлтигида тугунчасин кўтаруб йўқолган отани топмоқ ва дийдорига тўймоқ умидида гоҳи хатга қараб, гоҳи ўтган одамлардан ул Абдулқаҳҳорни ўлтурадурган жойни қайси кўчада, деб сўроглаб, икки тарафга жовдураб қараб, охтаруб келуб турган Олимжон йироқдан Абдулқаҳҳорга кўзи тушмоқ баробарида дардли юраги бирдан уруб, кўнгли кетарга яқин келди. Ўзини мушавваш ҳолга тушганидан сезган Олимжон яқинроқ келуб кўз тикуб қаради эса, танимасинми? Бу узлат, фақр ва асоратда мундоқ хароб ҳолларга қолган Абдулқаҳҳорни белгилик нишоналаридан таниган зийрак

Олимжон бирдан ўзини тўхтата олмай: «Оҳ, дадажон, Олимжонингизни танимадингизми, мусофир дадажоним»,— деб қучоғига ўзин ташлаб юборди.

Юқорида дедигимизча, паришон хаёллар била ақлу фикри чувалуб кетуб хабарсиз турган Абдулқаҳҳор бирдан қучоғига келуб тушган Олимжонни кўрмоқ била шошилуб бағрига босуб, юзларидан ўлуб, гоҳ-гоҳи ўзидан кетар эди. Демак, дарҳол ота-бола ўрунларидан турушуб, Абдулқаҳҳорнинг кечаси ётадурган жойига бордилар. Ул кун кундуз ва оқшоми била эртасига қадар ҳасратлашдилар-да, маслаҳатни бир қарор қилуб, Хўқандга қайтдилар. Олимжон тарафидан келтирилмиш янги либосларга ўралган Абдулқаҳҳор иккинчи бир зўр давлат нишонларин кутуб, аввалги давлатига шерик бўлган, иззат ва ҳурмат қилган ошноларни эмдиликда ҳеч бири била рафт-омад қилмасликка аҳду паймонларин минг бордан боғлаб, ҳар нафасда қасамлар ёд қилмоқда эди.

Бу тарафда йўқолган отани бу кун келмоғин кутуб, ҳар нафасда эшикка чиқуб, кўчага қараб келмоқда бўлган Хадича бутун сабр-тоқатидан адашган эди. Бу тарафда нақадар жабру жафолар солуб, бахтсизлик, фақирлик каби қаро кунларга ташлаб кетган бўлса ҳам, йўқолган рафиқ ва аниси рўзгори бўлгон Абдулқаҳҳорни, шояд энди кўзи очилмоғидан умид қилуб, иккинчи бу давлатга сабаб бўлган Марям ўзига оро бермоқда эди. Бу тарафда, руҳ бадандан ёхуд бадан руҳдан ажралгани каби фарзанд фироқида, беному нишон бўлган Абдулқаҳҳордан умиди узулуб, жигар-бағри эзилуб, ғам бистарида чўзулуб қуруқ жасаддан иборат бўлуб қолган мунглуқ Рузвон иккинчи киргувчи бир руҳнинг бўйидан шодлануб, бошқача бир ҳаётга умид тутуб, йўлакга кўзларин тикуб турмоқда эди. Эшик орқасида пойлаб туруб, отаси била Олимжонга кўзи тушган Хадичанинг: «Оҳ, дадажоним келди! Фариб қилуб ташлаб кетган дадажоним, келдингизми?» — деган руҳлик овозини эшитган Марям била Рузвон ҳам югурушуб чиқуб, йиғлашуб кўришдилар. Бу дамдаги қонли оҳ-фиғонларни ва узун қиссаларни ёзмоққа бутун

10

20

30

қалам ожиздир. Мана, ҳафта ўтуб, узоқ-яқиндаги қариндош-уруғларни келуб кўрмоқ лавозимотларидан халос топдилар. Бир тарафдан, ҳамма тўй асбобларини ўз ёнидан тайёр қилган Абдулрахмонбой тўйни бошлаб, Назокатхонимни мурод оқшомида чин ҳаёт ва турмуш эгаси бўлган Олимжонга никоҳ қилинди.

**ОЛИМЖОН ХАДИЧАНИ ҚУЕВГА БЕРМОҒИ
ВА ДАВЛАТГА МОЛИК БЎЛМОҒИ**

10 Мана, чин садоқатда хизмат қилуб, кундан-кун икки тарафни тараққий ва ривожига сабаб бўлуб турган Олимжон тўйи Абдулрахмонбой тарафидан бўлуб, ўзи орттирган ақчаларни сармоя қилуб, отаси Абдулқаҳҳорни дўкон ўтқизуб қўйди.

Бу тарафда, ажал хабари била нотоб бўлуб ётуб қолган Абдулрахмонбойни кўргали келган кишиларни кутуб тургудек бир одам бўлмагангами ёхуд ўзи бозор ишларини қилмоқ била овора учун қишлоқдаги нақд-насияларга боруб-келуб турмоққа бир одам бўлмаганигами, надан бўлса-да, иккинчи ўзиға ўхшаш иш ва 20 хизматда бир садоқатлик ва ишончлик бир кишига муҳтожлиги ҳаддан ошган Олимжон бир бегонани қўлиға иш топширмоққа ҳаргиз виждони қабул қилмас эди. Бир кун бу ҳолларни фикр қилуб турган вақтда, «Хизмат — ўлмас мол» мақоласи каби, отасизлик, етимлик, фақирлик вақтларида кўчада ҳайрон бўлуб юрганда, мактабига бошлаб олуб борган, бу илму маърифатларга ва бу давлату маишатларга энг биринчи даражада сабаб бўлган Собиржон ўгли Аҳмаджонни кўргузган чин дўстлик ва ўлмас хизматлари хаёлидан ўтуб қолди.

30 Эса яхшиликни унутмасликка аҳд қилган садоқатлик Олимжон Хадичани Аҳмаджонга беруб, ўз ёниға олуб, юқоридаги хизматларни анга топширмоқни ўзиға мақбул кўруб, боруб, бир тарафдан, Марям, Абдулқаҳҳорга, бир тарафдан, Абдулрахмон ва Шамсиябибига ҳам маъқул қилуб, Аҳмаджонни ота-онасига хабар қилдилар. Оз фурсатда ҳаммалари ақлли Олимжонни фикриға нигтифоқ айлашуб, Хадичани Аҳмаджонга никоҳ

қилуб бердилар. Фикри салим Олимжон Аҳмаджонни керакли хизматларга юбормоқда, ўзида бўлган жиддиятларни Аҳмаджонда ҳам кўрмоқда эди. Узоқ ўтмай, чин ўлим хабари била умри тугаган Абдулраҳмонбой бутун 50—60 сана миқдорида жам қилган пул ва мол ва дунёларига Олимжонни молик ва соҳиб қилуб, ўзи икки газликгина оқликка эга бўлуб, шундоғ катта ҳовли-жойларини ташлаб, бир бўйгина чуқурчага кируб, бедому дарак кетди. Улукни бадидаги расм-русумларин 10 бир, икки юз сўм ақча била бартараф қилган Олимжон бутун ер-сув, мулк, ашё, ўрда каби ҳовли-жойларга молик бўлуб, Аҳмаджонни ёнига олуб, машаққатсиз давлат ва чин маишатга етишдилар. Бу тарафла нақадар хўрлик ва зорликларни кўрган Марям била Рузвон, бутун аввалғи бузуқ аҳволларидан қайтуб, тавбалар қилуб, дўст-душманни ажратуб, инсоф ва диёнатли, шафқат ва марҳаматли бўлган Абдулқаҳҳор Олимжонни ғайрат ва ижтиҳод била ўқиган илмининг шарофатидан иккинчи бу келган «янги саодат»ларга шукрлар қилуб, кундан-кунга роҳат ва фароғатда шод 20 ва хуррамликлар била яшамоқда бўлдилар.

ХОТИМА

Эй зоти муҳтарам, дину миллатдош, фикру маслакдош қоринларим! Шояд бу рисолаи нојизими камоли диққат ила ўқуб, бир қатор ақл ойнасида солуб, аксин тамом кўргансиз. Ҳозир вақтида Абдулқаҳҳор ва бошқаларин-да қандай роҳат ва фароғатда, бир нафасгина бўлсун кўнгулсизлук ҳолларин кўрмай, лаззатда яшаганликлари рисоламиз аввалида ёзилмаган бўлса ҳам воқеий (кўрилуб турган) бир иш учун фикр 30 ва тасаввурингизга иктифо қилуб, сўзни узайтирмаган эдук. Ҳозирдан кейин ўқимаган Абдулқаҳҳорни жоҳил ва омелик касофатидан мунча дунёлари нима бўлди ва ул тўрт мазлумани бошига қандоғ қора кунлар тушди? Абдулқаҳҳорни ўзи қандай ҳолларга қолди? Мана, эски мактабларда бўлса ҳам бир оз ўқиган олима Марям мунча фақир ва заифалиги била Олимжон-

- ни тарбия қилмоқ учун қандай ғайрат қилди. Илмга ҳавасли ва муҳаббатли Олимжон саъй ва ижтиҳод орқасида ўқуб, илм-маърифат шарофатидан бутун фақр ва асорат, зилли разолат зулматида қолган ота-онасига иккинчи бир қандай «янги саодат» қуёшларин келтуруб, қора бахтларни ёрутди. Булар ҳаммасига сабаб нима деганда, аввалгисига ҳам илмсизлик, сўнггисига ҳам ёлғуз илм-маърифатни шарофати, демакдан бошқа жавоб йўқлиғи, албатта, ҳар бирингизга ой ва кундан
- 10 равшан бўлган бўлса керак. Агарда Ғозибой ёхуд Рузвон бошда Абдулқаҳҳорни ҳам Олимжон каби тарбия қилуб, ўқитуб олим қилган бўлсалар эди, мундоғ кўп дунёларни ёмон йўлларга сарф қилуб, гўлаҳларда харроб бўлуб қолуб, ҳатто ўз шаҳарида юргудек ҳоли қолмай, боруб бир мусофирлик шаҳрида егани овқат, қилгали касб тополмаганидан ҳунарлар орасида энг разил, паст ҳунар бўлган ямоқчилик ҳунари бўлса ҳам, ўлмаган кунидан олуб, чор-ночор бировларни кафш-маҳсиларини ямаб, зан, фарзанд фироқида пул, мол-
- 20 мулк, ашъё фироқида жигар-бағри эзилуб ғурбатда сарсон ва гирён бўлуб қолмас эди. Мана, бори биргина Абдулқаҳҳоргина эмас, балки бутун бизим Туркистон мусулмонларининг кундан-кунга бойлари синуб, бечора, косиблари синуб, ямоқчи, мардикор, ўзи бечоралари ватан ва зан, фарзанддан жудо бўлуб, шаҳарба-шаҳар, қишлоқба-қишлоқ гадо, исириқчи авлодларининг чиройлик соқоллари бачча-жувон, хунукроқлари таъя ва самоварларга хизматкор. Ҳосил, бунга ўхшаш дунёдаги бор хўрлик-зорлик, фақр ва асорат, фиқс ва шарорат,
- 30 буғзу адоват каби инсоният ва исломият, тараққий ва маданият, иттифоқ ва иттиҳод, ухувват ва миллиятга энг музир ва энг офат бўлган чорасиз дард, давосиз маразларга мубтало бўлуб кетувларига энг биринчи сабаб ва иллатларин ахтарилганда ҳам муқаддас қуръони шарифда жаноби ҳақ тарафидан анинг аввал фарз қилинган саодат ва ҳаётимиз дунёсининг ҳақиқий хуршиди ва маҳтоби бўлган илм-маърифатдан безуб, ўзимизни жаҳолат ва ғафлат зиндонига маҳбус қилганимиздан иборат бўлуб чиқадур. Мана, бу ишларга

сабаб, биринчи, ўқув ишларимизни нақадар оғирлашмоғи бўлуб, иккинчи тарафдан, худо берса бўлади-да, деган жоҳил ота-боболаримизнинг асоссиз сўз ва фасод эътиқодларидур. Худо золим эмас, бировга беруб, бировга бермай қўймас. Худойи таборак ва таолло саодат — илмда, разолат — жаҳлда, ҳар бир иш банданинг ўз ҳаракатига мувофиқ, деб ўз каломида такрор хабар бергани бор. Ҳеч шубҳа йўқ. Ҳолбуки, буғдой эккан — буғдой, арфа эккан — арфа олуру. Бас, маълум бўлдики, ўқуган киши олим бўлмай, у саодатга етмай қолмас, ўқумаган киши, албатта, разолатдан бошқа нимарса ҳосил қилмас. Мана энди ўқишлар ҳам мумкин қадар осонлашди. Улуғ бурч ва фарзни адо қилмай, оғзи тошга тегуб қон бўлганда, ўзидан кўрмай, худо бизни шундоғ қилди, деган жоҳил ота-оналарнинг куйли довушларига қулоқ соладурган замонлар битди.

Энди битди. Эмдиликда гарчи қуръони каримдаги «Хуваллази арсала расуллоҳу билхудойи ваддинил ҳаққан лиязхураҳу алалдини куллиҳи» ояи шарифаси мазмунича дунё юзидаги миллатларга устун бўла олмасак ҳам аларнинг оёқ остиларида қолмаслик даражадаги бир фалон ва чораларни ахтарилганда, бутун ислом миллатида бўлган эру хотунларимиз бирлашуб жаноби ҳақнинг такрор амри бўлган ўқув ва ўқитув масаласин ҳаллига баробар киришмоқ била шояд иккинчи, янги у саодатларга етиша олмоғимиз шубҳасиздур.

Учрашув

Роман

I

...Эндигина баҳор бўлгангами ерлара турлигина яшил ўлонлар кўкаруб, қуёш ёқтисиндан ўзиндаги табиий бир жиллолар била тоблануб тура. Дарахтлардаги янги баргларда субҳдаги оз ёгин суви била ўрнаган чапг, губорлари тозорлануб ҳолсизгина бир шаббода кучи била қолтураб, ёлтураб тура. Узунгина қош каби эгилуб-қайилуб кетган тор йўлнинг ёнида кўлмак тиниқгина кичик ариқнинг сувида жимирлаб, шитир-шитир этуб, ёқумли бир ҳазин овоз била сузилуб оқуб тура. Бир хил эрта баҳор чечаклариндан гулисавсар, лола, сейлон гул каби энг нозик, энг хушранг гуллар маъшуқаларнинг ушоққина боқуб, сўйлаб эттидиклари марҳаматона табассум кибиқ гунчалари оғзиндан қизил, кўк, яшилликларин хўмраюбгина кўрсатуб тура. Бу вақтларда-да табиий, деярли мунгли, дардлик ошиқлар ноласи кибиқ турли қушлар тегрисина ташаккур учунми ёхуд ўлмай саломат бу баҳорада етушганларининг шодиёнаси учунми, ҳар на бўлуб таҳассуруна, табашшуруна бир товушлар ила дарахтлар шохиндан-шохина сеқраб сайрашуб туралар. Мана, туш охири бўлгангами ҳама бозор ишина кетган бўлурға керак. Тим товушсиз Юсуфдан бошқа бир киши-да йўқ. Ул ўзи энди юраклари алланималар била қисилган, фикру хаёли бутун торолган, ўйлаб ўйина ета олмаганликдан ўзини овунтурмақ, юрагин бир озгина бўшатмоқ учунгина мадрасадан чиқғонда, тўғри уйина қайтмай, шул боғчага келган. Китобларин бир тош устина қўюб боғчанинг ҳар бир манзаралик ерларин айлана, қушларнинг мунгларина қулоқ солуб, бир оз тўхтий. Яна ҳалиги гулларнинг ёнина кела, узаси кела, қўлин узотуб оҳиста ушлий, бурнин оборуб искар. Етиб очилмаганга ҳали тоза очилмаган бу гунчани узувдан на фойда, қўз бўлса кўруб тура, деб қизғона-да, узмай қўюб юбора.

Ариқча бўйина кела, қўлин ювуб сувларни ўлонлар устина соча, ўйний. Лекин ҳамон хаёл, ҳамон ўй. Бу фикрни кўнглиндан йўқота олмайди. Туруб китобиндан бир варақ-да на ёзилгандир, у тош устина ўтуруб ўқимоққа киришадир. Ўқуб бўлғоч, қоршусиндаги йироқдан яшнаб турган бир гул устиндаги булбулғагина кўзи туша. Бечора булбулни қон ёшларини тўқуб куюк бир ҳолат билан қичқириб, чекуб турган нола ва ҳасратларини ва гулдан унга ҳеч бир марҳамат йўқ ва ўлмаслигини-да сезуб, узун тийрон бир ўйга чўмуб кетганданми, қўлиндан қоғозлари тушуб кета. Руҳи бутун йўғола. Юсуф бир жамод ёки мужассам бир мушкул шаклинда қола. Бунинг учундир, кўзининг энг киприк қурбатинда ўлон бир муҳим ишлари-да кўрмий, сезмий, қўлоғи оёғ товушинигина эмас, ўзининг кўкрагиндан чиқуб турган дардли нафасини-да эшитмий.

10

Ширин Юсуф учунгинами, йўқ, ул ўзи энди ёшини ўн олтига етувни билан нечка кўнглиндан кечалари ўйлануб-ўйлануб, бир суюкли билан бўлувни ҳаваслануб сезувундан бу кунда кўнгли кўп тошқонликдан ювунган-таранган қизлар вазифаси ошиқларнинг куюк дилларини жазб этувга энг яқин шиддатли бир восита ўлан қизиллик, қоралик каби пардозлари, момуқдек юзлари, кийик кўзи каби кўзлари, ой устинда марв каби қошларини ўрнашдурганда, ўзининг ёшликдан ҳаммақтаби ўлон Рокия хонум қошина боруб, бир оз дардлашубгина кўнглиндаги ҳасратларини онга айтмоқчи, бир оз юпунуб келмоқчи.

20

Аброр ўзи ҳеч бир хат тонумайдурган, ҳарф ҳам ахлоқ тарафиндан-да энг тубан, ҳатто ёш бўла туруб бир хил... каби кишилар билан улфатлашуб, аларнинг сўйи таъсирина бутун берилмиш. Виждон, раҳм каби инсоннинг руҳини мусайқал ва мужалли ўлан тавосифи инсониятдан бутун-бутун бегона, ҳеч бир умид этарлик таассурот йўқ. Ҳамон ўзининг ширингина рафиқаси бўла туруб, фасод хаёлларда юрий. Мана, Аброрнинг юрагида энг тугун, энг қоттуқ бир дард бор. Эса Шириннинг ғойибона таъриф ва тавсифларини эшитуб, баъзан маҳаллалардаги тўй... каби мақомгоҳларга-да йироқ-

30

дан кўзи ора-сира тушуб, чексиз суювдан ва анга не била етишувга чорасина ожизлигиндан ўйлий, ўйина ета олмай бурчлана, баъзан йиғлий, баъзан ёмон бир хил фасод ўйларга-да бора, лекин на чора?!

10 Розикбойнинг давлати-да яхши, ўзи-да ақллик, киши нуфузида элга ортиқ, ҳатто Аброрнинг отаси-да шу Розикбойнинг тахти ҳимоясинда ёший деярликдир. Бу Розикбойнинг Шириндан бошқа ўғиллари-да бор. Лекин Ширин кибик ичикуб суймай. Онга бўладурган бир зарар бор экан, мумкин қадар даф этувга ҳар бобад била-да кучи етадир. Мана, Аброр буларни ўйловидин боши қотуб ҳалиги қуруқ сиёсатлариндан ўз-ўзичагина тушуб, ўзига дашномлар бера.

Ширин уйдан чиқғоч, эшик ёниндаги тор, узун кўча била кета бошлий. Кўчада бир киши-да бўлмагангами, Ширин юзи очик (чимматини кўтарган), алланима халлар, узун нечук фикрлар била кўпда ошуқмай, секин-секин босуб кела.

20 Ким, на иш биладир қоршудан чиқуб қолган бадбахт Аброр бир хаёлга боргандир, ўзун сездурмай девор орқасина олди-да, пойлаб, бақраюб турди. Ширин энди-да ҳеч сезмай, хаёли бутун чўлғонган, ҳамон кетуб бора. Аброр Ширинни яқин олғоч, дилинда суиқасдни таахҳуди ўлуб бир имтилувга ошиқди. Лекин Ширинни бу хайриятин кўруб, муҳаббат туғёниндан бутун ҳолсиз бўлубми ёхуд мен ҳозир шулай қаттиқ муомила этсам, иккинчи мартаба бутун маҳрум қолсам керак. Мен ҳали суйгонимни айтганим йўқ. Бу сезганда йўқ. Бир айтуб жавоб олувга керак. Қабул этмадим, сўнгра тўрт, беш, олти деб бармоқларин санади-да, тугунубгина қўйди. Ширин яқинина келғоч, бурулиш олдиндан қоршу чиқуб, салом ила бўйин эгди. Тездангина: «Жоним Ширин, мен сизи суям», дея олди. «Тил югуруги бошга» мақоласин хотирин келтурган зийрак, оқила Ширин Аброрнинг шумлигиндан хабардордур. Жой ва вақтнинг қолтуслигиндан андиша қилди-да, юзини ҳам кўп бурмади, қабоғинда чертмади, аммо муросо учунгина: «Сизнинг суювингиза ишониб-да бўлмай, на учун рафиқангиз бор!»— деб ўта бошлади. Аб-

рор на умид била дейсиз юмшаруб, бутун йиртқичликдан тушуб, оёғина ўзин ташлаб юзин суртмоқчи бўлуб: «Жоним, сиз-да менга суювни ваъда эта олсангиз, рафиқами иши осон!»— деди. Ширин яна: «Хўб, сиз ани ишини бир тараф қилинг-да, сўнгра менга сўз қотиштуринг!»— деди. Аброр оқтуқ умидлана, ҳамон тўқтатмоқ, биргина қучмоқ, ширин лаблариндан ўпмоқ тилий, лекин совунуб қолувдан-да қўрқа. Ширин эса ҳамон хушмуомала ила бу балодан куртулув, саломат катта кўчага чиқуб олмоққа имтула, ошуқа, қадам боса ета олмай. Аброрнинг бир нафаслигина тўхталуви йўқолди-да, эски ҳолина бутунлай кўчди. Ақлидин озди, кўзи тинди, келажакдан қилган умидини бутун унутди-да, ўзин Ширин қучоғина отди. Бу хил ваҳшиёна ҳолни аввалдан ҳам сезуб турган зийрак Ширин ортуқча толбосаларга яна қўрқди-да, ҳамон йўлга имтуларак ўрта муомалада бўлди. Ойиқ Аброр Ширинни қучуб, юзиндан ўпди-да, қўюб юборди. Ширин ўн-ўн беш одимни тезроқ босуб, катта кўчага чиқди. Лекин Ширин бошда кўп қўрқуб Аброрни очу била қарши олуб, андин қуртилув учун энг суръатлик бир чораларга киришуб ҳаракатланди. Нечук кўнгли Аброрни бирда суймай бўлди. Қанча қоршу чиқуб кўришган-да йўқ, сўзлашган-да йўқ. Хаёлидан бу ишлар кечган-да йўқ. Аммо ёшининг ўн олтига етуви, юракдаги она қорниндан юмуқ келган ҳиссиёт, нафсония туйғусининг, кўз очув минутининг етишуви ҳалиги тийран ўй-фикрлар била секин-секин келуб турганда, Аброрнинг қоршу чиқуб айтган таъзим ва сўзлари эр учунми, ошиғуб кўкрагина босганда, Шириннинг юраги «тўп» этди-да, бир сезув таъсиринда ўн қалтиров нозик танина ўрношди. Дедигимиз туйғу кўзи ёлт этди-да, очилди-кетди. У минутга Шириннинг ўзигагина махсус бир ҳолат, бир ҳарорат, кўз тинув, бош айланув, юрак сакров, оёқ қалтиров, бораси ерин унутув каби ишлар бири қолмади, бўлди. Лекин ҳамон Ширин кетуб бора. Қайга, қайси тарафга кетуб турганин сезмай, ҳамон орқасина қорнай. Аброр-да йироқдан пойлаб кела, ўзин кўрсат-

мий. Ҳамон яна бир умидда бўлурға вақт ва хилват кўчани кутмакда. Дуруст, Шириннинг юрак туйғу ва муҳаббат қуши уёнди. Бир сайд учун учди. Лекин Аб-рорга дегил, ҳамон учуб айлануб тура эди. Ширин бу ошиқув-тошиқувдан ўзин ҳеч боса олмий, ўзини бир нафас тўғрилов, юз-бошларин тузатуб олувнинг хаё-линдами ёки бу бошланувдан Аброр таъсириндан отилмиш каманди муҳаббатина бир суюклу сайдни асир этув соати яқинлашган бўлувими, ҳалиги боғча ичин-дан ўтувгагина тўғри келди. Ширинни умидида келуб турган Аброрнинг бахтина қоршув отаси йўлуқуб, бир ишга юборувга мажбур қилди. Аброр бинг ўкунч била умидин узуб кетди. Ширин ҳамон юраги босилмий, кў-зи тина, оёғи қолтирий, бир дарахт остинда минутлар-ча узун ўйларға чўмуб тура эди. На кўз ила кўрсун, мунда-да бир йигит пойлаб ўлтурғон кибиқ кўрқуб, булар магар икки киши экан-да, деб кўнглидан ўткар-ди. Лекин Юсуфнинг тим-товушсиз, ҳаракатсиз ўлтиру-ви, олдинда, оёқ узасинда қоғоз парчаларининг сочи-луб ётуви, минутлаб кутса-да, илтифотсиз турувиндан Абрордан бутун бошқа бир йигит эконлигин ҳамда онинг бу маҳзунона, таҳайюрона маст ўлтирувиндан ўзи каби бу-да бир суюклу хаёлина мафтун ва анга етувними чорасина ҳайрон, фикр денгизина ғарқ ўлди-гин сезди. Лекин ҳалиги Ширин Юсуфнинг орқасиндан-гина қараб тура, юзина кўзи тушган йўқ. Юсуф ҳамон-да сезмий.

Ширин бир кетмоқчи бўла, яна онинг асрориндан воқиф бўлмоқчи, бундан-да кўпроқ юзин бир кўрмоқ-чи, ўзини-да бир кўрсатмоқчи. Минутлар кечди, Юсуф ҳамон тура, ҳеч сезмий. Ширинни юракдаги туйғу бутун қоплади, ҳеч кетувга қўймади. Охири ўзича боруб, Юсуфга тўғри бўлувга мажбур қилди. Ширин оҳиста орқа тарафиндан оёқ учи-ла келдими, энди Юсуф сез-мий. Ширин дарахт баргин озгина қимирлотди, ҳамон сезмий. Ширин бир хаёлга борди-да, бир навдани се-кин узотуб, қоғозни тортуб-тортуб олди-да, ўқувға ки-ришди.

Мактуб:

«Салом, эй дилим гулзорининг энг суюк манзарали еринда кўкармиш лоласи, юрогимнинг муҳаббат фалакиндан ёқди веран қуёш шуъласи, жонимдин азизим, шакардан лазизим, муборак исмингни айтдим, хотиринг малол ўлмасун! Жоним Шириним, сани бир кун бир пучмоқда ойдек юзингни кўрув била мутлақ ақлдан, хушдан, сабру оромдан бегона бўлдум, асир бўлдум. Йиллар, ойлар ўтаки, ман сани дарду ғамингдан нафас ҳолий эмасман. Дарсим, сабоғим сани фикру хаёлинг бирла машғул бўлуб кетди. То бу дам юрак-бағрим куюб туташмоқда. Жоним, на қилай? Дуруст, мани санга ҳеч лойиқлигим йўқ. Лекин тақдири иродаи азал мани санго гирифтор қилмиш, на чора! Ман умидланам бунданки, мани санга асир қилмиш тангри, албатта, санга-да бир оз раҳм берур. Ҳолимдан хабардор қилур. Мана, жоним, бу умид биладир адабсизлик ва ишқ жасорати била сандаги ақл, ҳусн ва матонатларга аминлигимдан бу мактубни бир боргина ёзув қолам. Раҳм этсанг, мани бахтим, йўғ эса ҳар кишининг ажалга учрови учун бир сабаби восита бор ва шунинг каби мани ҳам дунёдан умрум тугонган бўлса, санинг раҳмсизлигинг ва ҳажр ила фироқинг ўлувимга сабабдир. Жоним, сан балки мани бу ёзувларима ишонмасанг, агар мани ўз кўзинг била бир боргина қоматинг хаёл этуб, фикрлара фарқ ўлуб, соатларча ўзумдан бегона бўлуб кетдугум кўрсанг, раҳм этмас эдинг, деб айта олмиш, жоним! Илоҳи, мани бу ишқ шиддатиндан ёзган қаттуқ мактубдаги сўзларима тангри сани қалбингга юмшоқ ҳамда ҳароратлигина таъсир қилдирсун. Бўлмаса ҳолим харобдир. Агар бу асирингни армон ила ўлуб кетмасун десанг, юзингни кўрсат-

10

20

30

*масанг ҳам бир парча қоғозга ҳеч сўз ўлма-
са-да, қора суртубгина юборсанг, зора кўз-
ларимга суртуб ўлсам, гўримда тинч ётар
эдим.*

Бечора ғарибинг Юсуф».

Ҳалиги Ширин дейсизми, йўқ, бутун бошқа! Аброр,
уларнинг устина бу кутулмаган мактуб ва иккинчи му-
ҳаббат, ошиқона сўзлар, асарлик мунг ва зорилар боя-
ги кўнгулни бутун ўзгартди. Шириннинг аввалги руҳи
10 энди хизматин битируб кетди. Бу жасадга бошқа руҳ,
бошқа туйғулар кируб ўрнашди, онча-мунча қолган
сабру тоқат босувларда бус-бутун битди. Кўзи атро-
финдан ишқ чақмоқлари чочрий бошлади. Юрогин ту-
тувга қудрат қолмади. Юсуфнинг ўнг тарафиндан бо-
шин қиёлаб бир қарагач, Юсуф-да ортуқ ҳуснли, ахлоқ-
ли, қошлари тутошган, мийиқлари-да тим қоралаб,
ўсуброқ учлари қойулғон, оқи оқ, қизили қизил, нуқс-
сизгина бир йигит эди. Бу қаёнадагина содда кишилар-
дандир. Аммо Шириннинг кўз дунёсина бутун бошқа,
20 ой-да эмас, кун-да эмас, Шириннинггина хаёлиндаги
бир жисми латифдурки, анинг Шириндан бошқа киши
тавсифга қалами ожиз қола. Юсуф ҳамон сезмий. Ши-
рин ўзин боса олмагач, «тўп» этди-да, ариқчадан сек-
раб ўтуб, Юсуф қаршусина ўтуб, тик муҳаббат била
бир қаради.

Хатни кимдан берув авҳомига мағруқ ўлуб бутун
руҳсиз бўлуб кетган Юсуфнинг қулоғига ҳали ҳеч бир
нарса овози эшитилмий эди. Нечундир бу тўп этган
овоз тезгина қалбигача таъсири кетди. Бир сўчиди, ле-
кин дунёда энг муҳим тилаги, энг суйган жононасин
30 биргина кўрув хаёлинда бир умиди минг умидсиз бў-
луб юрган жисмнинг руҳи мана сўзлашмай, кўришмай,
кутмасдангина келуб қоршусинда тура. Лекин Юсуф
ҳамон илтифот этмий. Ширин ҳайрон бўла, мен ян-
глишдимми, бунинг суюклуси бошқа эканми, дий. Юсуф
илтифот қилмайди эмас. Бечора ҳар вақтда шулай,
Ширинни ўйлови эса филҳол шулай назарина кела эди.
Юсуф ўзин қучоғина деб отар, соатларча ўтуб ўзига
келгоч, ўзини ёки бир нарса устинда ёки ерда кўрур, на

Ширин бор, на бошқа. Мана бу ҳолларни одатга кируб қолдигиндан ўзини тўқтатувга уйротмиш. Бунида ўшал қаториндан ҳисоб этуб тура. Хаёл бошқа, ҳақиқат бошқа учундир, оқтуқ бир куч ила паришон ўлмиш хотирин йиғди-да, қошинда турган Ширинни сезди. Кўпчиди-да, ўзин Ширин оёғина «оҳ», деб отди. Ширин-да хаёл остинда йўқолган эди, топулди, эгулди, Юсуфнинг мискин бошиндан кўтарди, кўксина олди. Юсуф ўлган, кўзи бутун ёпуқ, нафасини-да кируб-чиққонин сезуб бўлмай, юзи-да оз оқарган.

Ширин ортуқроқ асира бўлгангадир, юраги ҳеч сезмади, ҳамон юзин силаб, секин-секин қулоғина «Юсуф афанди», «Юсуф афанди», деб қичқира, яна ошиғуб атрофга қарий, «Аброр борми?» деб, яна қичқира, юзларин кўкрагина боса, кўзидан ёш-да тўхталмайди. Минутлардан сўнг ўзина келуб, кўзин очуб, ўзини етувиндан ҳеч бир вақт умид қилмагон суюклиси Ширин қўйнинда кўргач, Юсуф ҳамон ўзидан кетайди. Лекин баҳарҳол қўлларин ёзуб, дилу жони аввалдан Шириннинг бўйнина ташлаб: «Жоним Ширин, ўнғумми, хаёлимми, жоним»,— дий. Кўзин тикуб қорий, ўзин тўхтата олмай, йиғлий, «оҳ» дий, оғзина ҳеч бир сўз келмай, Ширин-да ҳамон юзин силаб, рўмолчасин олуб, кўз ёшларин ортуб: «Жоним Юсуф афанди, хаёл эмас, ҳақиқат, кўзингни оч! Фурсат ғанимат, йўл устиндабиза, жоним, тур, юракдаги дардингни айт»,— дий. Юсуф йўл усти овозини эшитгоч, сочрий, ўзина кела. Яна Ширин оёғина ўзин тошлий, ўпа, йиғлий...

II

Аброр Шириннинг сўзлариндан бутун умидланган. Энди бир илож этуб рафиқаси Солиҳани айблаб йўқотмоқчи. Лекин на чора, Солиҳадан айбларлик ҳеч бир гуноҳ-да ўтмай. Йўқ нарсаларни баҳона этуб, сўнг уруша. Солиҳа ҳеч қотушмай, ҳамон яхши муомалаларда бўла. Солиҳанинг бу тадбирларина неча тарафдандир сабаблар бор. Биринчи тарафдан, амак қизи бўла, ик-

кинчи тарафдан, суюви-да бор, учинчи тарафдан, бир оз ўқиган, турмушда шундоқ аччиқ-сучуклар бўлуб турувин била эди. Тўртинчисиндан-да, ортуқроқ, яқин орадагина бир йўл шундоғ ҳолларға баҳоначиликға тушуб қолувиндан, Ширин тўғрисинда бўлмаса ҳам бошқача бир ҳаёл сезгани-чун. Аброр яқиндан бери сўз орасинда: «Сени менга аввалдан-да керагинг йўқ эди, ҳозирда ҳам шундоғ, мен сендан ажралсам, ҳеч ўқунмайман, балки шодланаман. Шул кунни ҳамиша кутарман!»— дер эди. Мана бу сўзлар, албатта, ҳар қандоқ ақлсиз бир сабийнинг-да хаёлина Аброрнинг бир суюклуга гирифтор ўлдиғин келтирур. Солиҳа ортуқ суйганидан бир хил қоттуқ сўзларина илтифот этмий, ҳамон ширин сўзлар била: «Жоним Аброр, мен сенга умрлик ипдош, сирдошмен. Мен сени сендан ортуқ суюям. Суювчига суюклуни қоттуқ сўзи ўтмийдир. Балки шакар кибиқ тотловдурур. Сен бўш хаёл қилма. Мен ҳеч бир вақт сендан ажралмам. Майли, сени мендан бошқа суюклувинг бўлса, мен они бир-да қизғонмийман. Хоҳласанг, келтур. Мен хизматдан-да қўл тортмиймен»,— дер эди. Бу сўзлар Аброрни тинчландурур, дейсизми? Йўқ, абжад ҳисобинча, бу калималарнинг ҳар бир ҳарфи бир заҳарли наштақ каби боруб қадалур, жигарларин титар, қонларин қиздурур эди. Ҳамон чора ақтарур, ҳеч бир ҳисоб тополмайдур.

Аброрнинг хаёлинда Солиҳанинг жонина суиқасда йўқ эмас. Бу кўкрак саҳифасина тизмиш биринчи алифбосидир. Лекин уч ёшлар чамасиндағи Жамилахон исминда ширингина қизчаси бор. Мана шуни нима қила. Энди икковини ўлдирув яна қийин. Солиҳани ўлдурса, Жамилани қолдурса, албатта, ҳар кимда Аброрнинг ўзи ишлаганин очуқ била, балки Ширин Аброр одам ўлдирадурган, деб келмов эҳтимоли бор. Мана шунинг ўлдирурға халқ сезмийдурган бир ҳийлалар ахтарув учундир кўп-да ошуқмийдир, фурсат кутади. Ҳамон кута. Аброр доим кўчаларни пойлий, Шириннинг эшиги ёнина боруб, бўлмаган баҳоналар била қичқируб, йўқ кишилар номин тутуб чақира. Баъзан томларга-да чиқуб, йўқ иш учун Шириннинг томина яқин-

роқ келуб, «пўшт-пўшт» дий. Ширин мани овозимни эшутса қарар, деб ўйлий, лекин иш бутун аксинчадир. Абдорнинг номин ва овозин эшутган Ширин Абдорнинг кўзи тушмаса-да қочадир. Абдорга ўқумаганлиги энди зўр-зўр таъсирлар қила. Ўзи-ўзина дашном беруб: «Ҳой, бадбахт Абдор, ёшликда отанг ўқутган вақтда ўқимай, йўқ баҳоналарни қилуб қочдинг, бир ҳарф-да билолмай қолдунг! Мана бугун ўқув-ёзув қадри билинди. Агар хат билсанг эди, мундоғ саргардон бўлуб юрмай, бир хат ёзар эдинг-да, бировдан киргузар эдинг. 10 Андин ширин-ширин жавоб чиқар эди, ўқуб роҳатлар қилур эдинг. Иложи бўлса, бирор домла топуб, ҳозирдан-да ўқиш керак, на учун, бошқа одамга хат ёздурсанг, бу иш ошкора бўлади. Ундан кўра бир ғайрат қилуб ўқиш керак»,— дер эди. Лекин бу ғайратлар бори эҳтиёж ортуқ тушган вақтдагина, ўшал замон яна аввалги Абдор қолибина тушуб, ўқув қайда энди!

Абдор кўп ўйлади. Энди Ширин била иккинчи кўришув учун бир хат қилуб киргузмаса, ҳеч Ширин ўзича хат-да ёзмий, кўчага-да чиқмайдир. То ўзи ўқуб, 20 мулло бўлуб хат ёзгунча вақт ўтувиндангина эмас, бошқа бир тарафдан кишилар келуб, Ширинни сўраб олуб кетуб қўярлар. Ул вақт иш ўтган бўлур-да. «Мен Абдор била ваъдалашган эдим, мен анга борам», деб Ширин, албатта, айта олмийдир. Мана бу Абдорни кўпроқ қўрқитадир. Шунинг-чун юраги тошуқди-да, мадрасадаги муллабаччалардан бирорта мусофир қашшоқини топуб, беш-тўрт танга бермоқчи ва танбиҳлар қилмоқчи ва юракда бор муддаосин ёздуруб, Ширинга киргузмоқчи бўлувдан қўйди. Аммо бу ишни тездан 30 ишламийдир, чунки аввал ул муллани бошқа жойлардан-да суруштуруб, мусофирлигин хўп билуб, сўнгра кирмоқчи бўлуб, ишни жума кунига қўйди.

III

Юсуф Шириндан ажралган йўқ, руҳидан ажралган. Ҳеч бир нарса ошай олмий, уйқуси-да келмий, бир жойга борасида келмийдир... Ҳамон йиғлайдир. Хаёл қи-

- ла, ўйлий, ўйна етмийдир. Чунки бу ўзи мусофир, келуб турган жойи узоқ. Қариндош ҳамда жоҳил эски турмуш таъсиринда ваҳшиёна яшайдурган кишилардан ҳеч бир умид этарлик ўрун йўқ. Мана шунинг учундир бошидаги зўр фожиани, дилидаги ишқ ва дардини айтувға қўрқа, дедигимизча, алардан бир натижа умидида йўқ эмди. Ҳар кун келуб сўзлашуб, кулушуб ётадурган Юсуф ҳамон мадрасадан қайтмайдир. Ул анда ёта, қариндошлари кучласалар-да бормайдир. Шунинг
- 10 учундир кунлик емагини келтуруб бералар. Аларни ошайдир, ўйлаюр, ўқувга бутун киришган ўйлаюр, шулайми?! Йўқ, иш бутун бошқа, аввал оқшомлиқни тузингина тотий, қолганин қой бир ерларга тўкуб ташлайдир. Мана шунинг учун Юсуф кўз-қабоқлари бутун чўккан, ранглари сарғайган, овозлари-да ҳасталинқираган. Ҳамон Шириндан ажралган кундан бери солунган ётоқ йиғулмий, ҳужра бир мартаба-да шипирилмаган, чиқуб дарсини ноилож бир ўқуб келади, ҳамон ёта хаёл сурадир. Лекин ҳар кун уч-тўрт йўл тез-тез
- 20 боруб келадиган жойи бор бўлса, шубҳасиз, Ширин била учрашдиғи ул боғчадангина иборатдир. Демак, бечора Юсуф энди ўзидан бутун адашуб бошқа қолиб-агина тушуб қолган, тушмасинми энди!

- Отаси Абдураҳмон — ўрта ҳол бир киши. Онаси ўлган. Ўғай она тарбиясиндагина ўсган. Энди ўғай онанинг баъзисина ўғай ўғулга муомаласи, қизғонуви ҳаркимга маълум. Хусусан, Абдураҳмон сўз орасинда марҳума Салимани кўп мақтайдир, оғзидан қўймайдир. Сўз орасинда Сорага: «Сен Салимага қараганда бутун
- 30 бошқасан, онинг менга қилган итоат ва хизматларининг юздан бирисин-да адо қила олмийсен. Салимадек муҳаббатлик, итоатлик рафиқа дунёга биргина келган экан. Нечукдир, андан бўлган Юсуфга қара! Қандай чиройлик, мулойим, хушхўй. Ҳалимага қара, онанинг тарбиясиндандир, ҳар бир ишни сендан яхши ясайдир. Сан буларданда гила кўтаруб уйронмайсан», дер эди. Мана бу сўзлар Соранинг юрагина ўтлар ёқадир. Юсуф ила Ҳалиманинг ҳеч бир йўл била айблаб Абдураҳмонга хунук кўрсата олмийдир. Салиманинг соғи-

нуб ва мақтовларин Абдурахмон юрагиндан йўқота олмай-дир. Ҳақиқатда Абдурахмон ҳеч вақт унута олмай-дир. На учун? Абдурахмон бошда ҳунарсиз, касбсиз, бизоатсиз, фақир бир киши эди. Салимани олув била Абдурахмон деб танулди. Нечук? Салима кўп оқила, собира ҳамда жамила бир аёл эди. Тунун-кунун кимларни чокларин тикуб, кирларин ювуб, демак, бунга ўхшаш хизматларни қилуб, уй ичиндаги бир хил рўзгорга масруф ўладурган енгил нарсаларни бутун ўзи оладир. Абдурахмон бори ишлаб топган оқчасиндан баъзи вақтгина сарф эта. Бўлмаса, бутун Салимага топширув эди. Салима андоқ баъзи аёлларга ўхшаш ҳайитдан бошқа вақтларда кийинув, безанувларга мубтало эмас. 10
 Ҳайитларда-да соддагина либослар киядир. Давлатли бўлгач, кийинув, безанув қочмий турадирган махсус, тан сиҳатлик, ширин турмушлар бўлсин, деб бу сўзгина саботда эта олур эди. Ёш ҳолинда ташлаб, баъзи вақтлар Абдурахмон узоқ бир мамлакатларга-да кетар, ойлаб, баъзан йиллаб-да қолган вақтлари бор. Шунда-да Салима ҳеч қизғонмийди, ўзгармийдир. Бутун иффат, 20
 номус ичинда сув болиғи кибиқ роҳатлануб суза, ҳеч бир ерга бормий, ҳатто ота-онасига-да сийрак, зарур вақтлариндагина бора. Ширин Юсуф, шакар Ҳалимаси била овунуб, қувонуб ўлтира. Бир эрча болаларин тарбиялаб, Абдурахмон ўрнин йўқотмий тура эди. Хотун дунёсинда-да шулай иффат, номус, ғайрат, шижоат, арслон масалли аёллар бўлган. Мана, Салима-да шулар жумласиндан бўлуб, оз фурсатда Абдурахмоннинг бу кунги давлатга етушдирган эди. Лекин «Яхшини ёшин қизғона» мақоли каби Абдурахмонни эндигина 30
 инсон синфига қўшуб, роҳатин кўрай деганда, умри вафо қилмай, Юсуф ва Ҳалимасин ёдгор қолдуруб, ўзи дорилфанодан дорилбақоға риҳлат этмиш эди. Мана шунинг учунки, бечора Абдурахмоннинг хаёлидан бир нафас йироқ кетмай-дир эди. Сора эса энди бутун бошқа. Нафс озуғи, безанув, ясанув маразига бутун мубтало, қисқаси, хотун дунёсининг нафсонин синфиндаги аёллардан биридир.

Мана шунинг учундир ҳар бир ишни охирин сезув-

- чи, андиша ва хаёл била одим ташловчи Салиманинг бош муҳаббатликина тарбиясинда ўсмиш зийрак Юсуф-да Соранинг ҳолин ўйлий, шафқатсизликларин, балки бутун қизғончиқ ва душманликларин хаёлина келтургач, уйна қайтуб, бу ишларнинг тўғрисида маслаҳат этувни-да фойдасиз топадир. Балки ўгай она-га бу ишлар бир қувватликина қурол бўлуб қолувин ўйлий-да, ундан умиди узула. Отасина хат-патда ёзмоқчи бўла, нечундир андан-да умидсизланадир. Биргина
- 10 суюклуб, ҳасраткаш, сирдош Ҳалимасина бу дардларин айта оладир. Чунки икковлари онадан ёшгина қолуб ўсгангами, ўгай онанинг шафқатсизликлари буларнинг орасиндаги муҳаббатларни қоттуқгина ўрнашдирган, ҳеч вақт бир-бирларидан ажралмийдир. Ҳар дард-ҳасратлари бўлса, бирга бўлушуб, бурчаклардагина бирга йиғлашур, юпонур, бир-бирин бир-бири алдаб кўнгулларин кўтаришурлар эди. Лекин Ҳалима энди ҳали ўзи қиз бола ҳамда буниси-да кўп эътиборга кирмаганда, узоқ бир шаҳардан туруб нимани ишлай оладир.
- 20 Мана булари ақлдан оздира, умидсизландира, уйна борувга юраги бирда қизиқмийдир. Шунинг учун йиғлий, қайғура, жуда тўлуб кетгач, ҳалиги боқчага бора, Ширин босуб турган изларин ўпар. «Жавоб берди», деган сўзни Ҳасан сарқордан эшитган бўлса ҳам ҳамон юраги қонмайди. «Йўқ», деса нима қиламан, деган ўйлар юрагина ўт ёқуб юборадир. Энди ман отаси, онасига қараб турмай, бирор одамга айтуб киргузай ёки бирорта хат-пат қилуб киргузуб-да кўрай-чи, шояд бир жавоб олсам ҳамда яна бир кўруб сўзлашсам, деди-да, ўрнидан туруб, кўчага чиқди. Кимга
- 30 борсун энди. Масжиддаги муллаларга кўнгли ишонмайди. На учун, муллалар шўх бўлалар. Мани кўюб, ўзлари топишуб кетмасун ваҳми қўймайдир. Уйлаб-ўйлаб охири Саидхон олдига борай, дер. На учунки, ул хийла ақллик, боадаб ҳамда Юсуфнинг энг қалин ошноси ҳам. Маслаҳат қилурман, қани ул нима жавоб берур деди-да, Саидхон қошина йўналди. Агар Саидхон гирифторлигин сезса борар эди. Мошолло! Ё ўзини, ё Саидхонни ўлдирар, ё бир балога қадар эди. Бу

гарафда Саидхон айрилгандан бери ҳаракатда, уй бе-
 замак, дастархон солмоқ, ўзини-да тузатмоқ, демак,
 аввалги ҳаракатинда давом эта. «На учун?» дейсизми?
 Бугунда уй хилват бўлган эди. Ҳамон бугун Ҳалимахо-
 ним келалар, икки суюк бу иккинчи кўришувда энди
 бутун комил сўйлашуб, сўйлашуб ҳамда бир-бирларига
 аҳдномалар ёзушуб, имзо чекалар-да, қаю тариқа била
 бу муҳаббатларин ҳамда бир-бирларига борувга сами-
 мий рафторликларин борлигин Абдурахмонга бўлмаса
 ҳам Юсуфга билдиралар. Нечук Юсуф афанди сўз 10
 орасинда: «Биродарим Саидхон, сиз мани ўз маслаки-
 ма мувофиқ, гўё мани ўзум кибиқ бир туғушмасак-да
 туғушгандан ортуқ кўраман. Энди сиз манга чин би-
 родар бўламан, десангиз бир вақтда сизга бир сўз ва
 илтимос қиламан. Албатта, йўқ демассиз»,— деган эди.
 Лекин кўп вақтлар алдаб, зўрлаб сўраганда: «Йўқ,
 биродар, ҳали айтувга вақт эмас, ман ўзум айтаман»,—
 деб қўя эди. Гарчи Саидхон бошқа ўйларга-да чўмуб
 кета эди. Лекин ул, албатта, мани ҳамширамни сўраб,
 ўз ҳамширасини манга берадигандир-да, деб юракдан 20
 ўтказуб қўяр эди. Мана, энди бу тарафдан Ҳалимахо-
 нум-да ортуқ безанган, Саидхонни қошина келмакда.
 На қилсун, энди ҳамма эшиқ олдиндан ўтмакка маж-
 бур-да эди. Не кўзи била кўрсун, энди олдинда Ҳай-
 дарбой-да кетуб бора эди. Лекин Саидхон қошина бо-
 рувдан ҳали бутун беҳабар, бу ҳам ортиндан бормоқда.
 Саидхон эшиги олдина боргунча Ҳайдарбойда орқаси-
 на боқмий-да, хаёлга чўмуб борадир.

Ҳалимаҳонум эса ҳамон Ҳайдарбойни аввалда қил- 30
 ган сотқун муомалаларин ўйлаб борадир.

Ҳайдарбой Саидхон эшигина келуб тўхтагач, Ҳали-
 ма бутун обдарадин кўнгилдан бир ўткарди. Лекин
 Ҳайдарбойнинг сезувиндан қўрқди. На бўлса бўлур,
 ортуқ бир матонат, тўзум била тўғри Ҳайдарбойни бо-
 суб ўтуб, кирди-кетди.

Ҳайдарбой недин билсин? Ҳалимаҳонум Ҳайдарбой
 қўлиндан ажралғондан сўнг кўчага чиқди эса бошқа
 ёпқуч тута эди. Ҳайдарбой Саидхоннинг ҳамшираси
 ёки бирор қўшни қизи деб қўйди-да, йўл беруб турди.

Оқтуқ чидам била кутуб турган Саидхон суюклусини эркитарлик бир шодлиғ била қарши олди. Лекин Ҳалимахонимнинг юзиндағи бир оз қўрқув ва дил кўзинда ёш асари борлиғиндан ақлдан озарлик қўрқуб бўйниндан қучуб: «Азизам, суюклум, не ҳодиса бўлди?! Юзингда...»

ВАРИАНТЛАР

Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий «Тўла асарлар тўплами»нинг 2-томи адибнинг 1914—1928 йиллар орасида ёзган шеърлари, шунингдек педагогик рисолалари ва насрий асарларини ўз ичига олади. Ушбу томда «Турли йиллар», «Тугалланмаган шеърлар. Эскизлар» ва «Тожиқ тилида ёзилган шеърлар» рубрикалари остида берилган асарлар орасида эса 1914 йилдан анчагина аввал ёзилганлари ҳам бўлиши мумкин. 1904—1905 йиллар рус-япон урушига бағишланган «Билинг, дўстлар, бу кофирни тахту тожин олур ёпун» ёки Ҳамзанинг ўзи 1911 йилда камбағал болалар учун очган мактаб ва ёрдам жамиятига бағишланган «Қўлингиздан келганча раҳм айланг Дорил-айтома» мисралари билан бошланувчи шеърлар бу фикрни тасдиқлайди. Аммо, афсуски, бу ва бошқа қатор асарларнинг ёзилган санаси қайд этилмаган. Шунинг учун ҳам аксар ҳолларда Ҳамза асарларининг яратилиш санаси қоронғи бўлиб қолмоқда.

Ҳамзанинг поэтик мероси шу вақтга қадар тўла эълон қилинмаган. Бунинг биринчи сабаби партиянинг XXVII съездида қадар жамиятимизда ошкоралик учун тўла-тўқис имкониятлар яратилмаган бўлса, иккинчидан, шоирнинг айрим асарлари ўзининг ғоявий-бадий хусусиятларига кўра, юқори бўлмаган; зероки, у қатор асарларини, турли объектив ва субъектив сабабларга кўра, шошилиб ёзган ва уларга сайқал беришга улгурмаган. Ана шу икки ҳолат туфайли Ҳамза асарлари шу вақтга қадар жиддий равишда сараланган ва қисқартирилган ҳолда эълон қилиниб келди. Натижада Ҳамза шоир сифатида ҳам, драматург сифатида ҳам бир томонлама тасвирга эга бўлди.

Ушбу томни нашрга тайёрлаш жараёнида Ҳамза асарларини чоп этишдаги ана шу бир ёқламаликка барҳам беришга, у босиб ўтган мураккаб йўл қийинчиликларини кўрсатишга, унинг ижодий нуқсонлари ва ғоявий изланишларини ҳам рўй-рост намойиш этишга ҳаракат қилинди.

Ҳамза яшаган давр ўзининг тарихий-ижтимоий ва иқтисодий хусусиятларига кўра, бир томондан, Муқимий ва Фурқат, иккинчи томондан, Ғафур Ғулум ва Ойбек сингари ёзувчилар яшаган даврлардан кескин фарқ қилади. Агар Муқимий ва Фурқатлар яшаб ижод этган даврда хонлик тузуми ўзининг барча зиддиятлари ва аянчли манзаралари билан намоён бўлган бўлса, Ойбек ва Ғафур Ғулум мансуб бўлган даврда социалистик жамият пойдевори барпо этилиб, янги, социалистик муносабатлар, жиддий сиёсий ва ижтимоий хатолар билан бўлса-да, қарор топди. Ҳамза эса ана шу икки, бир-биридан тамомила узоқ давр орасида яшайди. Бу даврда яшаган айрим совет шоирлари ўз идеаллари билан кўпроқ хонлик тузумининг ижтимоий ва маданий ақидаларига яқин бўлган бўлсалар, Ҳамза инқилобий келажак сари интилди, янги давр шабадалари билан нафас олди. У инқилобий йиллар сари яқинлашар экан, халқни уйғотишга, уни рус, татар сингари халқларнинг илғор анъаналари, удувлари ва курашчан фазилатларидан ибрат олишга чақирди. Ана шу жараёнда унинг ўзи ҳам қардош халқлар маданиятидан сабоқ олди.

Ҳамзанинг 1914—1917 йиллар шеърларига назар ташлар эканмиз, уларда ўзбек классик адабиётидан кўра татар бадий маданияти таъсири кўпроқ бўлганлигининг гувоҳи бўламиз. Унинг бу давр ижодида озарбайжон ва усмонли турк адабиётининг ҳам маълум унсурлари бор. Лекин шу йилларда тараққийпарвар татар адабиёти ва театри намоёндалари Ўзбекистоннинг аксар маданий марказларига келиб, ерли халқнинг таълим ва тарбия ишларига яқиндан аралашганлари туфайли уларнинг Ҳамза ижоди ва дунёқарашига таъсири сезиларли бўлди. Ҳамза ҳатто татар тилига хос ифодалар ва жумла қурилишларидан кенг истифода эта бошлади.

Шоирнинг шу даврда насрий асарларга мурожаат этиши ҳам татар адабиёти таъсирида кечди. Шу ўринда яна бир муҳим нарсани айтиш керакки, бу даврга келиб, татар адабиёти рус ёзувчиларининг бадий тажрибаларини маълум даражада ўзлаштирган эди. Айрим татар адиблари «Бечора Лиза» (Н. М. Карамзин асари) сингари рус адабиёти асарлари таъсирида сентиментал татар адабиётини яратаётган эдилар. Бундай янги адабиёт намуналари билан танишган Ҳамза миллий ҳаётий заминга таянган ҳолда минглаб бахтсиз ўзбек ёшлари тақдирини насрий асарларга тасвирлаш самарали бўлишини тушунди. Шу мақсадда «Янги саодат» ва «Учрашув» асарларини яратишга киришди. Хуллас, рус, татар ва озарбайжон адабиётларининг ютуқларидан баҳраманд бўлган Ҳамза бу халқларнинг адабиёти ва тили, айниқса татар тилининг лексик ва синтактик материалидан фойдалана бошлади. Бу ҳам, ўз навбатида, Ҳамза олиб борган изланишлардан бири эди.

Шубҳасиз, ўзбек адабиётининг бугунги тараққиёти даражасидан назар ташлаганда, бундай изланишлар ибтидоий бўлиб туюлиши мумкин. Лекин Ҳамза ибтидоий бўлиб туюлган ана шу изланишлари билан ҳам янги тарихий шароитда ўзбек адабиётининг бошқа халқлар адабиётлари билан ижодий алоқаларини бошлаб берди.

Аммо XX асрнинг 10-йилларида Ҳамза асарларига кириб келган аксар татарча, озарбайжонча, усмонли туркча сўз ва ифодалар бугунги ўзбек адабий тилига ёт бўлганлиги сабабли улар ушбу нашрни тайёрлаш жараёнида нотўғри ўқилган бўлиши мумкин. Ҳамза асарларининг бундан олтмиш, етмиш, ҳатто саксон йил илгари ёзилганлиги, бу ёзувларнинг баъзи ҳолларда йиртилиб, баъзи ҳолларда эса ўчиб кетганлиги уларни ўқишни янада мураккаблаштиради. Шунинг учун ҳам ушбу томи нашрга тайёрловчилар айрим сўз ва ибораларнинг маъносини англашда бир оз қийналдилар. Бундай ҳоллар ҳозир ҳам бартараф этилмаганлиги сабабли улар ҳурматли китобхонлардан узр сўрайдилар ва келажакда бундай сўз ва ибораларнинг тўғри ўқилиши учун имконият бўлишига умид билдирадилар.

Ҳамза архиви материалларини ўрганиш шуви кўрсатадiki, шоир асар ёзишдан олдин материал тўплаган, қофиядош сўзларни

танлаган, бўлажак асарнинг эскизини чизган. Шунингдек, у ёки бу асар қўлёзмалари таҳрир қилинган ўринлар ҳам оз эмас.

Ҳамза дастхатлари турли форматдаги қоғозлар, дафтар ва-рақларига араб графикасида қора сиёҳ билан, қора ёки бинафша рангли қаламлар билан ёзилган.

Шуни айтиш керакки, Ҳамзанинг Қўлёзмалар институтидаги архивида тугал бир шаклга эга бўлмаган шеъринг парчалар оз эмас. Аммо бу парчалар муайян бир адабий-тарихий аҳамиятга молик бўлмагани сабабли улар ушбу томга жалб этилмади.

Бугунги кунда Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти ва Ҳ. Сулаймонов номидаги Қўлёзмалар институтида Ҳамза архиви тўла равишда марказлаштирилди. Айниқса, сўнги муассасада Ҳамзанинг кейинги олтмиш йил ичида қўлдан-қўлга ўтиб келган мероси бир ерга жамлангани муҳим аҳамиятга эга. Бу муассасадаги Ҳамза архиви ғоятда бой ва ранг-баранг материаллардан таркиб топган бўлиб, уларнинг ўз вақтида муаллиф томонидан йиғила бошланганлиги бу архивнинг қимматини янада оширади. Аммо шу билан бирга фақат Ҳамзанинг эмас, балки Ҳамза билан ижодий алоқада бўлган бошқа ўзбек ёзувчиларининг асарлари ҳам бу архивга жалб этилган бўлиши эҳтимолдан узоқ эмас. Бу асарлар бир-бирига яқин хат билан ёзилганлиги сабабли Ҳамза ижодига мансуб бўлмаган асарлар ҳам ушбу нашрда чоп этилаётган бўлиши мумкин (Қўлёзмалар институти томонидан тузилган каталогда уларнинг барчаси Ҳамза дастхатига оид эканлиги қайд этилган). Уйлаймизки, бундай ҳоллар келгуси текстологик текширувлар асносида аниқланади ва ўз талқинини топади. Томни нашрга тайёрловчилар ана шундай ғалати ҳоллар учрагудек бўлса, аввалдан кечирим сўрайдилар.

Ушбу нашрни тайёрлашда филология фанлари кандидатлари Ш. Турдиев ва Ш. Эшонхўжаев материалларидан ҳам фойдаланилди.

Бошқа томларда бўлгани каби, ушбу томда ҳам фақат Ҳамза ҳаётлик пайтида нашр этилган асарлар ва шоир қаламига мансуб автограф нусхаларгина «Вариантлар» учун жалб этилди.

МИЛЛИЙ АШУЛАЛАР УЧУН МИЛЛИЙ ШЕЪРЛАР МАЖМУАСИ ҚИЗИЛ ГУЛ

БИР ЭШОН ҲАЗРАТЛАРИ АЙТАЛАР ЭКАН

(37-бет)

1-қўлёзма

1—2 Ёрилгунча тўқланмам, то қотгунча йўқланмам,

Шоҳидимдур тоатга осмоннинг юлдузлари.

6 Қўймай олиб кетарлар томдан тушса кўзлари.

8 Нечук қайтаруб бўла келгач хату сўзлари.

2-қўлёзма

- 1—12 *йўқ.*
13 Уялтирманглар, дейман, қандоқ келтирманг, дейман,
15—16 Жанжал келса қоришмам, менга ҳам, деб, урушмам,
Инсоф қилуб берурлар чидамасдан юзлари.
17—18 Мен эмасман нафаслик, ўзлари кўп ҳаваслик,
Дам сол, деб олуб кетар оғриса ҳўкузлари.
21—22 Найлай, чиқмаса жоним, йўқ бўлмас қаламдоним,
Келуб қадалуб турса, тумор деб ажузлари.
23—24 Дўст-душманга қилам бир мурувват мадоро,
Бошқа сўзни эритмам, гуноҳқордир ўзлари.
26 Домла ҳазрат ўзлари, шулдир ойтган сўзлари.

1914

БУ КУН ДИЛ НАҲРИДА БОШҚА ҲАЕТИНГ ШАВҚИ
БИРЕНДУР...

(101-бет)

2-қўлёзма

- 1—4 Бугун дил наҳрида бошқа ҳаётинг жавқи журёнду,
Камоли завқдин дарди ғамни турки гирёнду,
Ражаб ёз эрди осори муҳаббатдин нишон этдим,
Сафон айши тарихи «Умар боғи»да гирёнду.

1915

ДУРУСТ ҚОШИМ ҚАРОДИР...

(122-бет)

Қўлёзма

- 2 Ишқдан дилим порадир.
11—12 *йўқ*

ТУЛГАН УЛ ОЙДЕК ЮЗИНГ...

(123-бет)

Қўлёзма

- 8 Шодлик юрагим порадир,
9—13 *йўқ*
14 Болқир қора қошларинг.

16 дан сўнг

Бу дунёда қиз қай...
 Ҳар калима сўзингиз,
 Қараб туриб тўёлмам
 Ойдек нурли юзингиз.

Урук гулларда бўлур,
 Лочин чўлларда бўлур,
 Молим дигул, жоним фидо,
 Ҳар калима сўзингиз учун.

1926

НАФАҚА НА ДЕГАН БАЛО БУЛДИР

(187-бет)

Қўлёзма

4 Икки ойлик аранг саро бўлди.
 6 Борди-келди кирога жо бўлди.
 11 Ҳарнадан ажралиб бу кунда шукур,
 13 Олган-бермаган бу ён ишимиз,
 16 Бўш ерларга ло гало бўлди.
 19 Мактабим, санъатин шафоат йўқ,
 25 Қилмасун ҳеч киши айбни валид.

1927

ОЗОД ХОТИН-ҚИЗЛАР ҚУШИҒИ

(197-бет)

Қўлёзма

1 Эй севикли хотин-қизлар, кел ўртоқлашамиз,
 8 Шодликдан рақс уриб, ўйноқлашиб, сакрашамиз.

ШАҲРИСАБЗ МАҲАЛЛАЛИ АЗИМХУЖА ЭШОН БИННИ
 ТОШХУЖА ЭШОННИНГ ОҒИЗ БОҒЛАШЛАРИ

(203-бет)

Қўлёзма

2 Эл кўзин пардоз учун.
 10 Қориларга мен хасм учун,
 12 Менга тегмоқ расм учун.

- 14—15 Деҳқон элдан ушр учун,
Борин олсам деб закот
17—20 Хомуш айлаб бошими,
Оқзиб кўз ёшими
Уйқуни рўғай қилиб,
Тушда урғум ошими.
24 Жам қилмоқ тиллалар.
25—26 Соғ бўлса нодон элим,
Авж олиб турса келим,
29—32 Аммо-лекин барча дод,
Уқиса, чиқса савод.
Қайда ул ҳангомаю
Очлиқдан кимга дод.
32 *дан сўнг*
Оллоҳума лак сумту,
Тоб келовур калласи хумту,
Эчки, қўй, хо сўқумту,
Нимта товуқ, хом тухумту,

Танга, червон, тўн, рўмол,
Адно дарча бар луқумту,
(Эски ният хо туқумту)
Ва лекин қатордан қоманту.

Рўзага қабул буманту,
Майли эскингни бер, ўгурманту,
Ишқилиб бир нарса бермай қўйманту,
Чунки қиёматда манга фил бу манту.

Ва алайки таваккалту,
Қайда қўл ҳангомату,
Очлиқдан кимга дод
Ҳамма кийди шубҳа билбамту.

Рўзани ишди расм қилиб юборди
Ҳамма жувонмарг думи калту.
Фарёд қайдан..
Бизи ҳам чун бу халту.

Ва лекин ман сизникида
Ифтор қиламанту,
Угра суяқ ош бўлсин
Бисомсати валманту.

Иншолло ва мураббо
Фамил чой ма ал қанту,
Қазилдик палов ласса хури
Пива қитл узотанту.

Ақал бирор дона червон
 Еқ бир бухор тангасидан
 Чопон бўлмаса ҳам қилгонингиз
 Зам заҳарда...

Андақ мотулзашхон чоғур димоғи вал баҳор
 Сизгалара зарра иши балжанныати балки каманд аттали...

ҚУТЛУҒ БУЛСИН

(205-бет)

1-қоралама

Улганлар тирилди,
 тириклар ўлди,
 тўлуи шафақ кулди,
 Гунчалар кулди,
 япроқлар сўлди,
 қиш битди,
 баҳор иси етди,
 Зоғлар келди,
 янги ўланлар ер юзин яшнатди.
 Бузуқлар ёзилди,
 сезишлар сирилди,
 сезишлар қизил хатлар билан чизилди,
 Шодиёна урулди байроқ.
 Қурулди,
 бахт бурулди,
 душман сузулди,
 Денгизлар тўлиб тошди,
 тоғлар ҳайқиришди,
 қичқиришди,
 Қуёшлар қизғин нур сочишга киришди.
 Кўчалар безалди,
 шифтлар тузалди,
 қийшиқлар тузалди,
 Кўчалар безалди,
 тўзонлар кузалди,
 Пардалар сўкулди,
 нурлар тўкулди.
 Ун йил тўлди.
 Тириклар ўлди,
 ўликлар тирилди,
 Тоғлар инди,
 денгизлар тинди,
 шафақлар уёлиб уфқлар букулди,
 Қиш битди,

баҳор етди,
кушлар келди,
зоғлар кетди,
Найсонлар тўкулди,
ўланлар безанди,
ер юзи ясанди,
Ясанди япроқлар,
новдалар рақс этиб букулди,
Пардалар сўкулди,
нурлар тўкулди.
Заҳарлик қамчи қизил қон томчилар...

2-қоралама

Ўлғонлар тирилди,
тириклар ўлди,
Тоғлар силкинди,
денгизлар тинди,
Шафақлар уёлиб,
уфқлар букулди,
Қиш битди,
баҳор етди,
Қушлар келиб,
зоғлар кетди.
Найсонлар тўкулди,
Уланлар безанди,
ер юзи ясанди,
Новдалар рақс этиб безаклар кулди.

3-қоралама

2—3 Булбуллар келди, зоғлар кетди,
Найсонлар,
сайраб,
ўйнаб
тўкулди.

4-қоралама

Саллалар,
урфонсиз каллалар,
Шайтонлар,
иблислар, имонсиз даллалар,
Гуноҳлар,
савоблар,
олтунлар,
ғаллалар.
Дўзахлар,

Силкинди у санчоғда ўроғим,
Болға, қизил ой.

Ҷар бирингда синош бор эди бу
Куннинг изминдин.
Англандики, сармоя битар
Ерни юзиндан.

Уйғонди жаҳонгир эли шул
Қутмаган ишингдан.
Титраб юраки кўздин умид,
Энди қолишдан.

Ҳеч миллат эзилмаганди
Дунёда бунча.
Бордур бу матал: «Ҷар эзилиш,
Юксаги шунча».

Марш, илгари марш, тун-кун бос,
Миллий қўшинлар.
Битсун абадий ер юзидан
Қонли юришлар.

На элат санга сармоя бу кун,
Бизга башорат.
Бирлашди жаҳон эли, йўқсул эли,
Санга бу орат.

Бирлашмоққа чоқ ўлди яқин,
Бўлғил амин сан.
Супурилғусидур иблис эли
Рўйи заминдан.

Яша, яшасун бизи бугун
Қизил асқар.
Битсун бу зулму тож ила тахт,
Фаҳшу ҳаваслар!

1928

УЗИЛГАН ЧЕЧАҚЛАР

(213-бет)

Қўлёзма

6 Ўзини суд этганда,

ТУРЛИ ЙИЛЛАР

МУОМАЛАИ АФКОР

(226-бет)

Қўлёзма

- 2 Васфингга лақад аксини берун қадамдан?
 3—4 Фазл айла амр қошида, жинсини қотили,
 Маҳрамла дегул: «Айладинг хатда ким вор», қошида
 сўйла ҳакамдан.
 5—6 Десам на сари табъима сизан вермиш ворлик,
 Дер нақди қошини ўқудум нуни қаламдан.
 7—8 Оҳ, раддия Акмалинг ўлубди, боқурсен,
 Эшита қолмасун, хайр эди ранжури адамдан.
 10 Роҳиблари етмай «вой» демиш билгуш эгамдан.
 13—14 Нурияндан умид этмоғами бўлди хатомиз,
 Ортуқ эди оқлиқ у қарода бу зулмдан.
 15—16 Миллат ўзи чин айрилишидур ила маъзуб,
 Таҳдиди иқоб устина бўлмасми ситамдан.
 17—18 Қайдоғини бизга бу сўроқларин жавобин
 Вермоқға ҳақиқата сизи кўстарди ҳаёдан.
 19 Бан ким на сабаб жаврима англашингиз эрди,

ДИЛ БИЛАН СУЙГОН КИШИ...

(257-бет)

Қоралама

Дил била суйгон киши
 Чин йиғлаб куйгон киши.
 Бир қуруқ сўзни айтарму
 Жон фидо деган киши.

ТУГАЛЛАНМАГАН ШЕЪРЛАР. ЭСКИЗЛАР

НУШИРАВОН ВАФОТИГА МАРСИЯ

(276-бет)

Қўлёзма

- 1—17 йўқ
 18 Вой, юз афсус, минг фарёд миллат ҳолингга,
 24 Бахт билгай бу саодатни мусибат сонмийдир,
 29 Руҳи Аҳмадга бу кун туҳфа қилиб берганда жон,

31 «Ҳеч қачон қизғанмасбиз-да сен учун бир замон»,
34 Жаннату Фирдавса меҳмон айласун мангу лиқол,

ТОЖИК ТИЛИДА ЕЗИЛГАН ШЕЪРЛАР

ЗИ БАҲРИ ДИДАН У БАЙТИ ХУМОР
ОМАДА БУД...

(293-бет)

Қоралама

1—2 З баҳри дидан рўят хумор омада буд,
З баҳши қоли масиҳат нигор омада буд,

ИЗОҶЛАР

Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг ушбу томда эълон этилаётган асарлари мураккаб тарихий даврда яратилган. Бу даврда нафақат Ҳамза, балки умуман Ўрта Осиё халқлари адабиётларининг бошқа таниқли арбоблари дунёқарашида ҳам жиддий ўзгаришлар юз бера бошлаган эди. Бу ўзгаришлар эса шу даврнинг ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ҳаётида рўй берган муҳим тарихий воқеа ва ҳодисалар таъсирида содир бўлди.

Маълумки, узоқ асрлар давомида ҳукм сурган феодал муносабатлар, миллий истибод ва диний бидъатлар шароитида ўзбек халқи зулм ва зулматга дучор этилган, унинг илм ва техникага, янги ижтимоий муносабатларга бўлган интилиши йўргакдалигидаёқ бўғиб ташланган, ундаги исёнкорлик руҳи эса оёқ ости қилинган эди. Ана шундай оғир ижтимоий, иқтисодий ва маданий шароитда Ҳамза, бир томондан, миллий зулм остида, иккинчи томондан, чор ҳукуматининг мустамлакачилик сиёсати оқибатида эзилган халқ қаддини тиклашнинг бирдан-бир йўлини маърифатни тарғиб этишда, халқни илмга қилишда, етим-есирлар ва бева-бечоралар учун мактаблар очишда кўрди. Шу мақсадда ўзи қаерга бормасин ва қаерда ишламасин, камбағал халқ болалари учун мактаблар очди ва бу мактаб талабаларига атаб ўқув китобларини яратди.

Агар Ҳамзанинг «Миллий ашулалар учун миллий шеърлар мажмуаси» умумий номи остида эълон қилган етти шеърый тўплами ва уч педагогик рисоласига назар ташласак, уларда асосан бир ғоянинг — халқнинг миллий ва ижтимоий онгини уйғотишга қаратилган ғоянинг олға сурилганини кўрамиз. Бу икки типдаги асарлар ўртасидаги фарқ фақат шундаки, уларнинг бири, яъни «миллий шеърлар» катта ёшдаги кишиларга аталган ва улар онгига таъсир ўтказиш мақсадида яратилган бўлса, Ҳамзанинг ўқув китоблари ёш авлоднинг савиясига мўлжалланган эди. Ҳамза бу ҳар иккала типдаги асарларида адабиётнинг тарбия қуроли сифатидаги ижтимоий функциясидан барабар маҳорат билан фойдалана олди.

Ҳамза яшаган давр ғоят мураккаб ва зиддиятли бўлганлиги сабабли у кенг халқ оммаси орасида тарқалиши керак бўлган асарларида шу даврнинг ижтимоий-ахлоқий нормаларига қатъий риоя қилишга мажбур эди. Шунинг учун ҳам у «Миллий ашулалар учун миллий шеърлар мажмуаси»нинг дастлабки бўлимларини худо, пайғамбар ва «худонинг ердаги сояси бўлмиш» «подшо ҳазрати олийлари»ни мадҳ этувчи шеърлар билан бошламаслигининг бошқа иложини топмади. Шу сабабли бу даврда Ҳамза ижодига маълум даражада диний мотивлар ҳам кириб келди.

Биринчи жаҳон уруши арафаси ва инқилоб олди йилларида иккиёқлама зулмнинг авжга минганини кўрган Ҳамза бу зулмга қарши бирлашиб курашиш лозимлигини тушунди. У ўз шеърларида мусулмон халқларини бирлашишга, ўзаро иттифоқда яшашга, ижтимоий зулм, хурофот ва бидъатнинг турли кўринишларига қарши жисслашган ҳолда курашишга чақирди. Ўзаро яқинлаш-

май ва бирлашмай туриб, бошқа халқлар билан биродарлашиш мумкин эмас, деб билди. Унинг ислом байроғи остида бирлашиш ғояси билан йўғрилган асарларини шундай тушувиш лозим бўлади.

Шубҳасиз, Ҳамзанинг бу даврдаги ижтимоий-сиёсий ва эстетик қарашларида нуқсонлар ҳам йўқ эмас. Юқорида қайд этилган масалалар ўша тарихий даврнинг шарт-шароитлари билан қанчалик белгиланганига қарамай, Ҳамзанинг худо ва унинг «ердаги сояси» бўлиш императорни олқишлаши, ислом байроғи остида бирлашишни тарғиб этиши шоир дунёқарашининг заиф томонларидан бирини ташкил этади. Лекин биз учун шу нарса муҳимки, у қисқа муҳлатда мавжуд ижтимоий тузумнинг реакция моҳиятини англаб, уни тубдан қайта қуриш лозимлигини тушуниб етди. У қисқа муҳлатда ўз дунёқарашидagi чекланишларни бар-тараф этибгина қолмай, Октябрь инқилобни ўзбек зиёлилари орасида биринчилардан бўлиб олқишлади ва ўз ижодини, истеъдодини инқилоб хизматига қаратди.

Хуллас, Ҳамза ижодининг ғоявий эволюцияси мураккаб ижтимоий-тарихий шароитда кечганига қарамай, ўзбек совет адабиёти ва маданиятининг шаклланиши учун муҳим бўлган нуқтага келиб туташди.

Ушбу томдан ўрин олган шеърий, насрий ва педагогик асарлар Ҳамза ғоявий эволюциясининг ана шу машаққатли йўлини гавдалантиради.

МИЛЛИЙ АШУЛАЛАР УЧУН МИЛЛИЙ ШЕЪРЛАР МАЖМУАСИ

БИРИНЧИ БЎЛИМ

(7-бет)

Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг Октябрь инқилобигача бўлган ижодида ўзбек халқ қўшиқлари оҳангида ёзилган шеърлар алоҳида ўринни эгаллайди. Халқ қўшиқларининг кенг меҳнаткашлар оммаси ўртасида катта эътиборга сазовор эканлигини кўрган Ҳамза бу жанрнинг бой имкониятларидан фойдаланиш ниятида халқ орасида машҳур куйларни тўплаб, улар асосида янги асарлар яратган.

Ҳамза ўзи тўплаган халқ куйларидан 30 тасига шеър ёзган. Унинг бу шеърлари 1915—1917 йилларда «Миллий ашулалар учун миллий шеърлар мажмуаси» деган умумий ном остида «Оқ гул», «Қизил гул», «Пушти гул», «Сарик гул», «Яшил гул», «Сафсар гул», «Атир гул» каби тўпламлар ҳолида босилиб чиққан.

«Миллий ашулалар учун миллий шеърлар мажмуаси»нинг биринчи бўлими 1915 йилда тузилган ва шу йилнинг сентябрь—октябрь ойларида Қўқонда тошбосмада чоп этилган. Мажмуа қўлёзмаси сақланмаган.

Мажмуанинг биринчи саҳифасида: «Ношири шоир Ниҳон — Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий» деган сўзлар бор.

Мажмуага кирган шеърлар муносабати билан Ҳамза уларга асос бўлган куй номлари, уларнинг қачон ва қаерда тарқалганлиги ҳақида маълумот беради.

Биринчи бўлим «Ийғла, Туркистон», «Кўзни очинг, қардошлар», «Дармон истарсиз?», «Миллат деганларнинг оқар кўз ёши», «Яхши ҳолин йўқотган оқибатсиз Туркистон», «Тору мор этдинг» деган мисралар билан бошланувчи олти шеърни ўз ичига олган.

Ҳамза ижодининг дастлабки тадқиқотчиларидан бири Сотти Ҳусайн, шоирнинг сўзларига таянган ҳолда, мажмуанинг биринчи бўлими халқ ўртасида муваффақият қозонганини айтиб, ёзади: «Ў тор доирадаги ўқувчилар ўртасидагина эмас, ашулчилар ўртасида ҳам тарқала бошлаган. Шунинг билан барабар бу ашулалар тўплами каби адабиётдаги янгиллик реакцион кучларнинг, руҳонийларнинг қаттиқ ғазабига учраган» (С. Ҳусайн, Ҳамза Ҳакимзода. Ҳаёти ва фаолияти. Тошкент—Самарқанд, 1940, 21-бет).

Сотти Ҳусайн Ҳамза томонидан тўпланган халқ қўшиқлари тўғрисида сўзлаб, шоирнинг «Эски қайғули куйларни жонлантриш учун» янги йўллар қидиргани, янги ашулалар учун «хушчақчақ халқ куйлари» ва «революцион оҳанглар»ни тинглаганини алоҳида таъкидлаб ўтади.

Биринчи бўлимнинг охириги саҳифасида «Х. Ҳакимзода тарафидан ёзилуб, ҳозирда ноширга мавқуф турган рисоалар» деган сўзлар билан қуйидаги асарлар рўйхати берилган:

1. «Миллий ашулалар». Иккинчи бўлим.
2. «Заҳарли ҳаёт ёхуд Ишқ қурбонлари». Тиётру. 4 пардада. Қиз ва кувёв фожиасиндан.
3. «Илм ҳидоятги». Тўрт пардада тиётру. Отаси тарафидан мажбуран баччаликка берилуб, сўнгра қочуб, ўқуб, илм шарофатидан давлатга етушмиш ва отасини ҳам давлатига сабаб бўлмиш бир бола.
4. «Енгил адабиёт». Иккинчи синф учун. Иккинчи жузъи.
5. «Мулла Нормуҳаммад домланинг куфр хатоси». Тиётру, бир пардада комедия. Никоҳ мажлисидан иборат бўлуб, бир ёш ила имом мунозараси.
6. «Кимёйи тижорат». Тижорат усули учун дафтар тутув қондалари.

Ҳоҳлаган кишилар зирдаги адресга мурожаат қилурлар:

Эски Марғилонда муаллим Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий.

«Миллий ашулалар учун миллий шеърлар мажмуаси»дан биринчи бўлим тошбосма нусха асосида нашр қилинмоқда.

[ИЙҒЛА, ТУРКИСТОН]

(7-бет)

Биринчи жаҳон уруши арафасида ўзбек халқи орасида машҳур бўлган «Лўм-лўм Мамажон» ашуласи оҳангида ёзилган.

Шеър инқилоб арафасидаги халқнинг оғир ижтимоий ва иқтисодий аҳволи ҳақида ҳикоя қилади. Ёзилган йили номаълум. Шеър сарлавҳаси нашрга тайёрловчилар томонидан қўйилди.

Биринчи марта қайта нашр қилинмоқда.

- 9 *Зиллат* — хорлиқ, тубанлик.
- 10 *Сафоҳат* — нодонлик.
- 11 *Фирор (фарор)* — қочиш.
- 11 *Ихват* — биродарлик, қардошлик.
- 22 *Қислат* — сустлик, бўшашганлик.
- Мадхушвор* — ҳайратланиш маъносини англатувчи сўз.
- 34 *Тобистон* — ёз.
- 40 *Сибёнлар* — ёшлар маъносида.
- 47 *Аҳком* — ҳукмлар, қонунлар.

[КУЗНИ ОЧИНГ, ҚАРДОШЛАР]

(11-бет)

Ушбу шеър Фарғона (Скобелев) областида яшовчи қариялардан бирининг оғзидан ёзиб олинган «Дилоғон» ашуласининг оҳангида яратилган. Шоир бу шеър орқали мазлум ўзбек халқини ижтимоий жиҳатдан уйғонишга, маориф ва маданиятни эгаллаб, янги тараққиёт йўлига чиқиб олишга даъват этади.

Шеър сарлавҳаси нашрга тайёрловчилар томонидан қўйилди.

Шеър «Мукамал асарлар тўплами»нинг II томида биринчи марта қайта эълон қилинган.

- 3 *Ихлос* — йиғилишмоқ, мунозара қилмоқ.
- 14 *Сойиллик* — тиланчи, гадоё.
- 16 *Ирфон суйи* — илм-фан суви.
- 22 *Жаҳолат хоби* — жоҳиллик, нодонлик уйқуси.
- 26 *Иттиҳод* — бирлашиш.
- 40 *Буғз* — кек, душманлик.
- 41 *Сунний, ший* — ислом динидаги мазҳаблар.

[ДАРМОН ИСТАРИЗ]

(13-бет)

Миллий ашулалар учун ёзилган бошқа шеърларда бўлганидек, Ҳамза бу шеърда ҳам халқни ижтимоий жиҳатдан уйғонишга даъват этади. Шеър «Эски Турон» халқ ашуласининг поэтик-интонацион хусусиятлари асосида ёзилган.

Шеър сарлавҳаси нашрга тайёрловчилар томонидан қўйилди.

Шеър «Мукамал асарлар тўплами»нинг II томида баъзи бир қисқартиришлар билан эълон қилинган.

- 10 *Заҳри ҳалоҳил* — ўлдирувчи заҳар.

- 22 *Маҳшар* — қиёмат.
 27 *Сарсари боди жаҳолат* — жаҳолатнинг совуқ ва кучли ша-
 моли.
 39 *Ҳадис* — сўз; пайғамбар сўзлари маъносида.
 40 *Ифрод (ифрот)* — ҳаддан ошиш.

[МИЛЛАТ ДЕГАНЛАРНИНГ ОҚАР ҚЎЗ ЕШИ]

(15-бет)

«Вайсул қарн» ашуласининг оҳангига мослаб ёзилган ушбу шеър биринчи марта «Мукамал асарлар тўплами»нинг II томида эълон қилинган.

- 28 *Мансурдек фикр этмаз таън ила дорин* — Мансурдек на таъна тошларини отувчиларни, на ўзининг уй-жойини ўй-лайди.

Мансур — араб ҳалифаларидан бирининг номи.
 Шеър сарлавҳаси нашрга тайёрловчилар томонидан қўйилди.

[ЯХШИ ҲОЛИН ЙЎҚОТГАН ОҚИБАТСИЗ ТУРКИСТОН]

(17-бет)

«Эски Хоразм» номли ўзбек халқ ашуласи оҳангида ёзилган бу шеърда Ҳамза Туркистон ўлкасининг икки ёқлама зулм оқибатида оғир ижтимоий, иқтисодий ва маданий аҳволга тушганини тасвирлаган.

«Мукамал асарлар тўплами»нинг II томида айрим қисқартишлар билан қайта эълон қилинган.

Шеър сарлавҳаси нашрга тайёрловчилар томонидан қўйилди.

- 9 *Мусаххар* — фатҳ этилган.
 14 *Жигари бирён* — жигари қоврилган.
 33 *Буғзу ришват* — душманлик, порахўрлик.
 34 *Саҳвалат* — янглишиш, хато.
Сўйи усрат — оғир аҳволга, қийинчиликка тушиш.
 40 *Торикистон* — «тарк» сўзидан олинган жой номи.
 45 *Абри ғафлат* — ғафлат булут, пардаси.

[ТОРУ МОР ЭТДИНГ]

(19-бет)

«Кел менга, шоҳим, ҳай-ҳай» ашуласининг оҳангида ёзилган бу шеърда Ҳамза ўзбек халқининг бидъат ва жаҳолат орқасида оғир аҳволга тушиб қолганини тасвирлайди ва халқни уйғонишга даъват этади.

Шеър сарлавҳаси нашрга тайёрловчилар томонидан қўйилди. «Мукамал асарлар тўплами»нинг II томида айрим қисқартиришлар билан қайта эълон қилинган.

17 *Жамшид* — халқ китобларидан бирининг қаҳрамони.

ОҚ ГУЛ

МИЛЛИЙ АШУЛАЛАР УЧУН МИЛЛИЙ
ШЕЪРЛАР

ИККИНЧИ БУЛИМ

(21-бет)

«Оқ гул» 1916 йил май ойида Қўқонда тошбосмада нашр этилган. Тўплам муқовасида «Шоирни Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Мулла Искандар Баротбой ўгли ноширлигида, 1914 йил 28 июль — 1916 йил 18 май», деб ёзилган. Сўнгра ушбу нашрнинг биринчи эканлиги ва қалам ҳақининг муҳофаза этилгани қайд этилган («Биринчи таъби. Ҳалқ таъби маҳфуз»).

Мажмуа «Подшо ҳазратларини дуо», «Паст эканму иқболимиз мунча», «Энди илмсиз яшамоқ гумон», «Дардига дармон истамас», «Эрлар ва қизлар лапарни» шеърларини ўз ичига олган.

Сотти Ҳусайн Ҳамзанинг 1914—1915 йиллардаги ижодий фаолиятини ўрганиб, унинг бу даврда халқни «чор колонизатор ҳокимларга, бой ва руҳонийларга қарши революцион кураш сари қўзғотиш даражасига» ўсмаганлигини алоҳида таъкидлайди (С. Ҳусайн, кўрсатилган асар, 10-бет). Мунаққиднинг бу фикри адолатли эканини ушбу мажмуадан ҳам кўриш мумкин.

«Миллий ашулалар учун миллий шеърлар» мажмуасининг биринчи бўлими умуман илиқ ва самимий кутиб олингани ҳолда унда инқилобга қадар нашр этиб келинган китоблар учун мажбурий ҳисобланган бисмилло, ҳамд ва наъднинг йўқлиги бойлар ва руҳонийларнинг ачиқ таъналарига сабаб бўлган эди. Ҳамза мазкур мажмуанинг иккинчи бўлимини ҳам «бисмиллосиз» чоп этар экан, бу ҳолни унинг «мўътабар бир китоб» бўлмай, «доимо қоринларнинг чўнтаклариди юрадурган бир рисола» эканлиги билан изоҳлайди. Мажмуанинг «мўътабар бир китоб» эмаслиги ҳақидаги фикр, шубҳасиз, Ҳамза ўйлаб топган баҳона бўлиб, унинг анъанавий бисмиллодан қочиши шоир дунёқараши ва ижодида рўй бераётган ўзгаришларнинг натижаси эди. Лекин бу ўзгаришларни ҳали шоир ижодидаги кескин бурилиш, деб бўлмайди. Шунинг учун ҳам у бу йилларда оқ подшоҳни очикдан-очик дуо қилувчи шеърлар ёзишдан воз кечмайди.

Ушбу мажмуага кирган шеърлар 1914—1917 йилларда Ҳамза дунёқарашининг жиддий суратда ўзгара бошлаганини, унинг ғоявий эволюциясини кўрсатишга хизмат қилади.

Таржима охирида: «Миллий шоиримиз муҳтарам Ҳ. Ҳ. Ниёзий асарларидан босулуб чиқди» изоҳи билан қўйидаги рўйхат берилган:

«Миллий ашулалар», 1 бўлим, 6 тийин. Почта ила 8 тийин.

«Оқ гул», II бўлим, 9 тийин. Почта ила 10 тийин.

Кўплаб олувчиларга зўр икром.

Маҳаллий мурожаат:

Ҳўқанд шаҳрида «Ғайрат» кутубхонаси.

Ношири: А. Баротбой ўғли. Шоири «Ниҳон» — Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий Ҳўқандий.

Томга Шарқшунослик институти Ҳамза фондида 4066 инвентарь рақами билан сақланаётган тошбосма нусха асос қилиб олинди.

7 *Қоришн (қори)* — қуръонни қироат билан ёддан ўқувчи киши.

10 *Иктифо этуб* — кифояланмоқ, қаноатланмоқ.

ПОДШО ҲАЗРАТЛАРИНИ ДУО

(22-бет)

«Яланг даврон-ей» ашуласи оҳангида ёзилган ушбу шеърни Ҳамза, афтидан, маҳаллий бойлар, руҳонийлар билан бирга Қўқонни идора этиб турган чор амалдорларининг тазйиқи билан яратган. Шоир гарчанд шеърни «Подшо ҳазратларини дуо» деб номлаган бўлса-да, унда ўз халқини ва юртини шарафлайди. Аммо шунга қарамай, Ҳамзанинг бу шеъри унинг дунёқараши 1916 йил қўзғолонига қадар аниқ синфий тус олмаганидан гувоҳлик беради.

Шеър биринчи марта чоп этилмоқда.

6 *Ўрдулар* — қўшинлар.

11 *Ҳар шайдан* — ҳар жиҳатдан маъносида.

23 *Можаристон* — Венгрия Халқ Республикасининг қадимги номи.

24 Нуқталар ўрнида бўлган сўз (ёки сўзлар) тошбосмада ўчиб кетган.

[ПАСТ ЭҚАНМУ ИҚБОЛИМИЗ МУНЧА]

(25-бет)

«Жон тўралар-ей, оллоҳ» ашуласи оҳангида ёзилган ушбу шеър биринчи марта «Мукамал асарлар тўплами»нинг II томида қайта босилган.

Шеър сарлавҳаси нашрга тайёрловчилар томонидан қўйилди.

Изоҳ-3 Ноқил — нақл қилувчи.

Изоҳ-4 Тавофиқ — мувофиқ, мос маъносида.

- 33 *Лаҳв* — ўйин-кулги, бeфойда иш.
36 *Ҳифз* — мудофаа, қўриқлаш.

[БИР ЗАРРА БОРМУ АҚЛУ ҲУШИМИЗ]

(27-бет)

«Гул-ғунчалар» ашуласи оҳангида ёзилган ушбу шеър шоир «Асарлар»и (1960, 1969, 1979)нинг 1-томлари ва «Мукаммал асарлар тўплами»нинг I томида нашр қилинган.

Бу шеърнинг мазкур мажмуадаги шу вақтга қадар ёзилган бошқа асарлардан фарқи шундаки, унда Ҳамза бойлар, савдогарлар ва руҳонийлардан иборат ҳоким синф вакиллари устидан шикоят қилади, уларни меҳнаткаш халқнинг ғам ва ташвишларидан узоқ эканлигини айтади. Бу шеър «гулли» тўпламларни нашр этиш жараёнида Ҳамза дунёқарашининг аста-секин ўзгариб бораётганини кўрсатади.

Шеър сарлавҳаси нашрга тайёрловчилар томонидан қўйилди.

- 2 *Гўш* — қулоқ.
13 *Пири Комил* — инқилоб арафасида Қўқонда яшаган эшон.
26 *Байғу шарға* — олди-сотди.
31 *Шарға* — шариятга маъносида.
37 *Патпарак* — варрак.

[ДАРДИГА ДАРМОН ИСТАМАС]

(29-бет)

«Дўст мавлон-ей» ашуласи оҳангида ёзилган ушбу шеър биринчи марта «Мукаммал асарлар тўплами»нинг II томида баъзи қисқартишлар билан қайта чоп этилган.

Шеър сарлавҳаси нашрга тайёрловчилар томонидан қўйилди.

- 4 *Лаҳву тараб* — ўйин-кулги, хурсандлик.
4 *Нафсу ҳаво* — маънавий орзу-ҳавасга мойиллик.
5 *Луқмон* — машҳур табиб.
10 «*Зарқум*» — халқ китобларидан бирининг номи.
Аҳли салоҳ — яхши одамлар.
11 *Ақоид (ақида)* — ихлос.
16 *Масиҳойи илм* — пайғамбарлар ҳақидаги китоблар кўзда тутилган.
19 *Сўйи само* — осмоннинг тўрт тарафи.
22 *Санойи ихтиро* — ҳунарлар, санъатлар ихтироси.

[ЭРЛАР ВА ҚИЗЛАР ЛАПАРЛАРИ]

(31-бет)

Мушоира характеридаги бу шеър татар ҳофизларидан Муҳам-

мад Комил ал-Мутъий яратган куйлардан бирига мувофиқ ёзилган бўлиб, эрлар ва қизлар томонидан айтилади.

Шеър сарлавҳаси нашрга тайёрловчилар томонидан қўйилди:

Шоир «Асарлар»нинг I-томлари (1960, 1969, 1979) ва «Мукамал асарлар тўплами»нинг II томида қайта босилган. Шеърнинг 49-қаторида қўйилган уч нуқта оригиналда мавжуд.

Муҳаммад Комил ал-Мутъий — ўзбек ва татар театрларида хизмат қилиб, 1912 йили Тошкент, Қўқон ва Наманган каби шаҳарларда концертлар берган. Ҳамза унинг ашула ва куйларини эшитиб, улардан чуқур таъсирланган.

13 *Хушсар* — бенасиб маъносида.

24 *Маданият кукуси* — маданиятга чақириқ маъносида.

33 *Хулқисмат* — ахлоқий поклик.

40 *Масдуд* — тўсилган.

49 Нуқталар ўрнидаги сўз асл нусхада ҳам ёзилмаган.

ЎЗИЛ ГУЛ

МИЛЛИЙ АШУЛАЛАР УЧУН МИЛЛИЙ ШЕЪРЛАР

УЧИНЧИ БУЛИМ

(33-бет)

Тўплам 1916 йилда тузилган ва шу йили Қўқонда Мулла Искандар Баротбой ўғли ноширлигида тошбосмада чоп этилган. Тўпламга илова этилган кириш сўз остига «1334 й. 6 март (1916 йил 4 апрель)» санаси ёзилган. Шунингдек, тўпламнинг титул саҳифасида уни қайта нашр этиш ҳуқуқи ноширнинг ихтиёрида эканлигини тасдиқловчи «Такрор таъби соҳибина махсус» деган сўзлар бор. Бундан ташқари, тўплам нархи 10 тийин, почта орқали юборилиши эса 12 тийин эканлиги ҳам айtilган.

Тўплам Қўқоннинг Бузрукхўжа мадрасасида шоир ва хаттот Мирзо Хўқандий (1880—1944) томонидан кўчирилган.

«Ўзил гул»га «Ўт олгин, Туркистон», «Бир эшон ҳазратлари айталар экан», «Яшанглар, яшайлик Турон», «Бузилган йўқолур», «Бизни тўпда излама», «Жонларни жонони ватан» номли шеърлар киритилган. Бу шеърлар ўша даврларда халқ орасида кенг тарқалган миллий ашулалар оҳангида ёзилган. Тўпламда бу ашуланинг келиб чиқиш тарихи, қандай айтилиши ҳақида баъзи бир изоҳлар берилган.

Ҳамза айрим ҳолларда шеърият қоидалардан чекиниб бўлсада, мисра ёхуд сўзларнинг мусиқий хусусиятлари ва ашула авжларига кўпроқ риоя қилади. Бу нарса шеър формалистларининг қаршичилигига йўлиққан.

«Қизил гул» тўпламининг мазмуни, тузилиш принциплари аввалги тўплamlардан кам фарқ қилади. Бу фикрни С. Ҳусайн ҳам тасдиқлаб, бундай ёзган: «Лекин бу тўпламда Ҳамза ўз қаҳрамонлари тўғрисидаги айтган халқнинг революцион ашуласига диққат қила бошлайди» (С. Ҳусайн. Кўрсатилган асар, 22-бет). Мунаққиднинг бу мулоҳазаси Ҳамза дунёқараши ва ижтимоий фаолиятида рўй бераётган ўзгаришларни акс эттиради.

Нашрда Шарқшунослик институтида сақланаётган 4066 инвентарь рақамли тошбосма асос қилиб олинди.

13 *Ихтор этмоқ* — тушунтирмоқ, изоҳ бермоқ.

13 *Ражо ва ниёз этмоқ* — умид қилмоқ, ўтинмоқ.

[УТ ОЛГИН, ТУРКИСТОН]

11

(33-бет)

Шеър 1897—1898 йилларда Қўқонда машҳур бўлган «Жон Қўзвий» ашуласининг оҳангида ёзилган.

Биринчи марта «Мукамал асарлар тўплами»нинг II томида баъзи қисқартишлар билан қайта босилган.

Шеър сарлавҳаси нашрга тайёрловчилар томонидан қўйилди.

12 *Тот (тоту)* — кичкина, мўъжаз от.

39 *Тўнг бўйин* — ўжар.

БИР ЭШОН ҲАЗРАТЛАРИ АЙТАЛАР ЭКАН

(37-бет)

1905—1906 йилларда Қашқарда пайдо бўлган «Вой, золим» ашуласининг оҳангида ёзилган.

Ҳамзанинг Ҳ. Сулаймонов номидаги Қўлёмалар институтидаги архивида 120 инвентарь рақами билан сақланаётган «Имом ҳазратлари айтилар» сарлавҳали асар ушбу шеърнинг дастлабки 1—13-мисралари билан деярли муштарақдир. Яна шу архивда сақланаётган (инв. № 121) наврўз ҳақидаги шеърнинг охирида ушбу ҳажвиянинг кейинги 14—27-қаторлари келтирилган.

Шеър Ҳамза «Танланган асарлар»и (1960, 1969, 1979)нинг I-томларида, «Узилган чечаклар» (1986) тўпламида айрим қисқартиришлар билан, «Мукамал асарлар тўплами»нинг II томида эса тўла ҳолда қайта нашр қилинган.

19 *Муттақий* — тақводор, ҳалол иш тутувчи.

22 *Эзиб-ички* — дуо ёзилган, сув ёки чойга эзиб ичиладиган «табаррук» қоғоз.

Ажуз — қари хотин, кампир.

[ЯШАНГЛАР, ЯШАЙЛИК, ТУРОН]

(39-бет)

1902 йилда Фарғона аҳолиси орасида кенг тарқалган «Айтайлик, ўртоқ» ашуласи оҳангида ёзилган.

Шеър сарлавҳаси нашрга тайёрловчилар томонидан қўйилди. Биринчи марта «Мукаммал асарлар тўплами»нинг II томида қайта эълон қилинган.

[БУЗИЛГАН ИУҚОЛУР]

(41-бет)

1898—1899 йилларда Қашқарда кенг тарқалган «Лайлихон, Анорхон ёрим-ей» ашуласининг оҳангида ёзилган.

Шеър сарлавҳаси нашрга тайёрловчилар томонидан қўйилди. Биринчи марта «Мукаммал асарлар тўплами»нинг II томида қайта босилган.

27 *Сизғандик (сизғурдик)* — куйдирдик, ўртадик маъносида.

[БИЗНИ ТЎПДА ИЗЛАМА]

(43-бет)

1903—1904 йилларда Қашқарда машҳур бўлган «Додимга етсанг-чи» ашуласининг оҳангида ёзилган.

Шеър сарлавҳаси нашрга тайёрловчилар томонидан қўйилди. «Мукаммал асарлар тўплами»нинг II томида айрим қисқартиришлар билан қайта чоп этилган.

[ЖОНЛАРНИ ЖОНОНИ ВАТАН]

(45-бет)

XX аср бошларида Қўқонда тарқалган марсия ашуланинг оҳангида ёзилган ушбу шеър сарлавҳаси нашрга тайёрловчилар томонидан қўйилди.

Биринчи марта «Мукаммал асарлар тўплами»нинг II томида қайта босилган.

ЯШИЛ ГУЛ

МИЛЛИЙ АШУЛАЛАР УЧУН МИЛЛИЙ
ШЕЪРЛАР

ТўРТИНЧИ БЎЛИМ

(48-бет)

«Яшил гул» тўплами 1916 йилда тузилиб, шу йили Мулла

Искандар Баротбой ўгли ноширлигида Қўқонда чоп этилган. Қотиби — Мирзо Хўқандий.

Сўз бошидан сўнг қуйидаги рубоий илова қилинган:

Халқимизни мизождур чун қўй
Сездурмайин... қодир...
Қоқирурсанг қаёна деб ҳой-ҳуй,
Бир келса агар тамоми овор.

Ушбу рубоийдан сўнг «1916 йил 4 апрель (1334 йил 6 март) Баҳоси 10 тийин. Почта ила 12 тийин. Такрор таъби соҳибина махсус» деган сўзлар бор.

Ҳамза сўзбошида «Миллий ашулалар учун миллий шеърлар»дан тўртта бўлимни ёзиб тугатганлиги, бешинчи бўлимни ҳам тугатиш арафасида эканлиги ҳақида маълумот берар экан, бу тўпламларга кирган ашулаларни халқ орасида мумкин қадар кенгроқ тарқатишни хонанда ва созандалардан илтимос қилади.

Тўпламга «Ҳақ йўлида жон берсак», «Дунё керакмас эркон», «Бойваччалар, семиринг» шеърлари ҳамда «Йигит ва қиз мактувлари» киритилган.

Ушбу нашрада тўпламнинг Шарқшунослик институтини Ҳамза фондида 4066-инвентарь рақами билан сақланаётган тошбосма нусха матни асос қилиб олинди.

Тўпламнинг охириги саҳифасида қуйидаги рўйхат илова қилинган:

Ҳ. Ҳакимзода тарафиндан таъб ўлуб сотилмақда ўлан рисо-
лалар:

1. «Янги саодат» (миллий рўмон).
2. «Миллий ашулалар»дан биринчи бўлим.
3. «Оқ гул». «Миллий ашулалар»дан иккинчи бўлим.
4. «Қизил гул», «Миллий ашулалар»дан учинчи бўлим.
5. «Яшил гул», «Миллий ашулалар»дан тўртинчи бўлим.
6. «Кўнгул боғчаси». Адабиёт — миллий шеърлар.
7. «Енгил адабиёт». Иккинчи синф болалари учун ўз она тилида миллий шеърлар ва ахлоқий ҳикоялардир.
8. «Заҳарли ҳаёт ёхуд Ишқ қурбонлари», Тиётру, тўрт парда, қиз-куёв фожиасиндан.
9. «Турмуш аччиқлари». Миллий рўмон.

Нашрга мавқуфлари:

1. «Илм ҳидоят». Икки пардада тиётру.
2. «Мулла Нодир Муҳаммад домланинг куфр хатоси». Бир парда тиётру комедия. Никоҳ мажлисинда имом ила ёшлар мунозараси.

Ношири: А. Баротбой ўгли, шоири: «Нихон» — Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий. Хўқандий.

[ҲАҚ ИУЛИДА ЖОН БЕРСАҚ]

(48-бет)

Иккинчи жаҳон уруши арафасида халқ ўртасида тарқалган «Оллоҳ ё! Сақла балонгдан, худоё» деган ашула оҳангида ёзилган.

Ҳамза ушбу шеърда ватандошларини иттифоқ бўлган ҳолда мактаблар очишга даъват этади ва илм-фанни ривожлантириш орқалигина ўлканинг ривожланиши мумкинлигини айтади.

Шеър сарлавҳаси нашрга тайёрловчилар томонидан қўйилди. Биринчи марта қайта нашр қилинмоқда.

6 *Амри ҳадис* — пайғамбарнинг айтган сўзлари.

9 *Собит* — барқарор.

34 *Аҳмад* — диний тушунчага кўра, пайғамбарлардан бирининг номи.

[ДУНЁ КЕРАКМАС ЭРКОН]

(51-бет)

1898—1899 йилларда Фарғонада машҳур бўлган «Олма — аноринга балли» ашуласининг оҳангида ёзилган.

Шеър сарлавҳаси нашрга тайёрловчилар томонидан қўйилди. «Мукаммал асарлар тўплами»нинг II томида қайта нашр этилган.

11 *Жаҳлу авсоф* — билимсизлик сифатлари.

12 *Ҳамри касол* — касаллик келтирадиган ичимлик.

13 *Тилофисуд* — велосипед.

15 *Ҳисол* — хислатлар, хулқлар.

18 *Бериё эҳсон йўқ* — хайр-эҳсони кўзбўямачиликдан иборат, деган маънода.

24 *Касолатда муттафиқ* — суствликда ҳамфикр.

30 *Ифшо* — фош этиш.

31 *Сунъ кулол* — яратиш ҳунари.

33—34 *Ал динёи ҳаром ва аҳлиқо финнор*

Лавсадакат мо лозим бисадрика...— Дунё ҳарам ва унинг аҳли оловда, агар ишонмоқчи бўлсанг, чин дилдан ишонмоқ керак.

[БОЙВАЧЧАЛАР, СЕМИРИНГ]

(53-бет)

1901—1902 йилларда Қўқонда кенг тарқалган «Акрамхон Холдорилаб» ашуласининг оҳангида ёзилган.

Ҳамза миллий шеърлар мажмуаларига кирган бошқа асарла-

ридан фарқли ўлароқ бу шеърда кесатиқ ва пичингдан фойдаланган ҳолда бойларни фош этади, халқнинг илм-маърифат ва тараққиётдан четда қолиб келаётганида уларни айбдор деб билади.

Шеър сарлавҳаси нашрга тайёрловчилар томонидан қўйилди. Биринчи марта «Мукамал асарлар тўплами»нинг II томига қисқартиришлар билан киритилган.

16-қатордаги уч нуқта асосий матида бор.

9 *Ғорат* — талон-тарож қилиш.

12 *Кафорат* — қилинган гуноҳни ювиш учун эваз қайтариш.

19 *Мажус* — ўтга топинувчи, оташпараст.

21 *Уй сақфи* — уйнинг шили, тепаси.

[ИИГИТ ВА ҚИЗ МАКТУБЛАРИ]

(55-бет)

Мазкур мактублар «камоли узунлигидан» (С. Ҳусайн) икки тўпламга тақсим этилган ҳамда «Яшил гул» ва «Пушти гул» тўпламларининг таркибига кирган. Ушбу нашрда бу мактублар бир бутунликни ҳосил қилиши учун «Пушти гул» тўпламидаги икки мактуб ҳам шу ўринда берилмоқда.

Сарлавҳалар нашрга тайёрловчилар томонидан қўйилди.

Мактублар «Танланган асарлар» (1958)да, «Асарлар» (1960, 1969, 1979)нинг I-томларида ва «Мукамал асарлар тўплами»нинг II томида айрим қисқартишлар билан берилган.

САРИҚ ГУЛ

МИЛЛИЙ АШУЛАЛАР УЧУН МИЛЛИЙ ШЕЪРЛАР

БЕШИНЧИ БУЛИМ

(63-бет)

«Сариқ гул» тўпламига илова этилган маълумотларда қайд қилинишича, у «санаи 1334 ҳижрий, зулҳижжа шанба куни шаҳри Ҳўқанд, мадрасаи Бузруғхўжада» охирига етган ва шу йили Мулла Искандар Баротбой ўғли ноширлигида тошбосмада чоп этилган (мелодий 1916 йил). Муқаддиманинг ёзилган санаси — 1334 йил 8 ноябрь — 1916 йил 23 сентябрь. Ушбу кириш сўзидан кейин «Ҳўқанд, «Ғайрат» кутубхонаси» деган адрес ва «Баҳоси 10 тийин, почта ила 12 тийин», деган илова берилган.

Муаллиф муқаддимада «Яшил гул» ва «Сариқ гул» тўпламларида котиблар айби билан содир бўлган айрим нуқсонларни қайд этиб ўтишни лозим топган. Лекин бу нуқсонлар қайси шеърнинг қайси ўринларида экани аниқ кўрсатилмаган.

Тўпلامга кирган шеърлар реакцион кучлар ва подшо ҳукумати цензурасининг кучли тазйиқи остида ёзилган. Шунинг учун ҳам Ҳамза подшо ва унинг губернаторларига мадҳия ёзишга мажбур бўлган.

Сотти Ҳусайн бу тўпلامнинг реакцион кучлар, шу жумладан чор ҳукумати цензурасининг кучли тазйиқи остида яратилгани сабабли унда рус подшоси ва унинг губернаторларини мадҳ этувчи асарлар ўрин олгани ҳақида сўзлаб, қуйидагиларни ёзади: «Бундай асарларнинг юракдан ёзилмаган бўлишидан қатъий назар, оқлаш мумкин эмас. Шундай бўлса-да, бу тўпلامга «Сариқ гул» деб ном қўйилиши бежиз бўлмаса керак. Бу факт Ҳамзанинг революциядан илгари адабий жамоатчилик фаолиятининг текис бормганини, оғишлар, тисарилишлардан ҳоли бўлмаганини исбот этади» (С. Ҳусайн. Қўрсатилган асар, 23-бет).

Тўпلامга «Яшасун чун ватан ўғли», «Сидқидил бирла дуо», «Эй мардуми Фарғоналар», «Ҳасрат қилай, қардошлар» шеърлари киритилган.

Тўпلامнинг охирида шоирнинг сотилмоқда бўлган ва нашр этилаётган асарлари рўйхати берилган:

«Ҳ. Ҳакимзода асарлариндан таъбъ ўлуб, сотилмақда ўланлари:

1. Янги саодат (миллий рўмон).
2. Миллий ашулалар.. Миллий шеърлардан биринчи бўлим.
3. «Оқ гул». Иккинчи бўлим.
4. «Қизил гул». Учинчи бўлим.
5. «Яшил гул». Тўртинчи бўлим.
6. «Сариқ гул». Бешинчи бўлим.

Ҳозирда нашрда ўланлари:

7. «Кўнгул боғчасиндан». 1-бўлим адабиёт.
8. «Кўнгул боғчасиндан». 2-бўлим адабиёт.
9. «Кўнгил боғчасиндан». 3-бўлим адабиёт.
10. «Енгил адабиёт». 2-синф болалари учун диний ва ахлоқий ҳикоялар.
11. «Заҳарли ҳаёт ёхуд ишқ қурбонлари». Тиётру, 4 пардалик қиз-куёв фожиаси.
12. «Гурмуш аччиғи» (миллий рўмон).

Шарқшунослик институтида 4066-инвентарь рақами билан сақланаётган тошбосма нусха асосий матн учун таянч нусха қилиб олинди.

[ЯШАСУН ЧУН ВАТАН ЎҒЛИ]

(63-бет)

«Миллату ватан нағмалари» деб аталган усмонли турк маршларидан бирининг оҳанглари асосида ёзилган. 1916 йил июлида Қўқонда 19 ёшдан 43 ёшгача бўлган кишиларнинг мардикорликка олиниши муносабати билан бўлиб ўтган миллий озодлик ҳаракати

ти ушбу шеърнинг ёзилишига туртки берган. Лекин Ҳамза бу даврда ҳали чор ҳукуматининг мустамлакачилик сиёсатини фош этиш даражасига кўтарилмаган.

Биринчи марта қайта эълон қилинмоқда.

- 5 *Жавониб* — тараф, атроф.
- 6 *Ухуват* — биродарлик, қардошлик.
Тори марг — ўлим иплари.
- 8 *Чайкин* — биринчи жаҳон уруши йилларида Қўқонда яшаган маҳаллий ҳукуматнинг обрўли вакилларида бири.
- 10 *Убайдулла Хўжаев* — «Садойи Туркистон» газетасининг ўша даврдаги муҳаррири.
- 17 *Император ҳазрати* — Николай II (1868—1918) кўзда тутилмоқда. 1894—1917 йиллар давомида Чор ҳокимиятига подшолик қилган.
- 18 *Керенский Александр Федорович* (1881—1970) — сиёсий буржуа муваққат ҳукуматининг бошлиғи (1917).
Куропаткин Алексей Николаевич (1848—1925) — 1916 йилдан 1917 йил февралигача Туркистон генерал-губернатори. 1916 йилги Урта Осиёдаги қўзғолонни бостиришга раҳбарлик қилган. 1917 йил майдан умрининг охиригача Псков губерниясида яшаб, ўқитувчилик қилган.
- 19 *Абдулфайз* — XX аср бошларида яшаган Қўқон зиёлиларидан бири.
- 30 *Роҳи нажот* — қутулиш, халос бўлиш йўли.
- 31 *Ҳашир йлуб* — диний тушунчага кўра, қиёмат кунн.
Калимот — калималар, сўзлар.
- 61 *Афғол* — фельлар, ишлар, ҳаракатлар.
- 68 *Нисфи рамазон* — рамазон ойининг ўрталари.

[СИДҚИДИЛ БИРЛА ДУО]

(66-бет)

1914—1915 йилларда Фарғонада тарқалган «Раббано, додима ет» ашуласи оҳангида ёзилган.

Ҳамза бу йилларда маҳаллий чор амалдорлари ва бойлар таъсирида бўлгани сабабли мардикорликка олиш воқеаларида тўғри позицияни танлай олмаган. Шунинг учун ҳам у ушбу шеърда мардикорликка кетаётган йигитларни оқ подшога садоқат кўрсатиш, ҳатто лозим бўлса, ўз жонларини қурбон қилишга чақирган. Аммо кейинчалик у ўзининг бу масалада катта хатога йўл қўйганини тушуниб, бечора халқ бошига тушган фалокатга тўғри баҳо берди.

Биринчи марта қайта нашр қилинмоқда.

- 40 *Ионат* — ёрдам, кўмак.
- 78 *Ҳадиси Мустафо* — Мустафо — диний тушунчага кўра,

Муҳаммад пайғамбарнинг сифати, пайғамбарнинг сўзлари.

Хуббул ватан — ватанни севиш.

81 *Тийру табар* — ўқ-ёй, қадимий жанг қуроли.

88 *Мустариб* — изтиробда қолган.

{ЭИ МАРДУМИ ФАРҒОНАЛАР}

(69-бет)

1914—1915 йилларда Фарғонада машҳур бўлган «Нима нимамиш, нимшоҳи довон йўл эмиш» ашуласининг оҳангида ёзилган.

Фарғона халқига мурожаат тарзида ёзилган ушбу шеърда Ҳамза Туркистон бошига қора кунлар келганини айтади. Аммо у бу «қора кун»ларнинг мардикорлик билан боғлиқ эканлиги тўғрисида бирор сўз айтмайди. Бу ҳол шоир шу даврда маълум реакцияон кучлар тазйиқида бўлган, дейшимизга асос беради. Шунинг учун ҳам ўз муддаосини ошқора айтиш имконига эга бўлмаган шоир халқни бирлашишга, илм-фанга чақириш билангина чекланади.

Биринчи марта «Мукаммал асарлар тўплами»нинг II томида қайта босилган.

15 *Хора (хор)* — тикан.

20 *Саҳл* — осон, қулай.

25 *Мози (мозий)* — ўтмиш, ўтган замон.

27 *Расул* — пайғамбар.

29 *Саллоҳ* — қассоб.

40 *Далқ* — дарвишлар кийими.

{ҲАСРАТ ҚИЛАИ, ҚАРДОШЛАР}

(72-бет)

1916 йил август ойида ёзилган ушбу шеърнинг оҳанги 1909 йилда Аввал қишлоғида машҳур бўлган ашуладан олинган.

Шеърнинг 13—14, 17—18, 21—22, 29—30-мисралари «Қизил гул» тўпламидаги «Бир эшон ҳазратлари айтилар экан» сарлавҳали шеър таркибида ҳам мавжуд.

Биринчи марта қайта эълон қилинмоқда.

19 *Гайр аз* — бундан бошқа.

36 *Авқоф* — вақф қилинган мулклар.

43 *Ғаний (ғани)* — бой, бадавлат.

47 *Тижорат* — савдогарлик.

55 *Авом ун-нос* — оддий халқ, қора халқ.

ПУШТИ ГУЛ**МИЛЛИЙ АШУЛАЛАР УЧУН МАЛЛИЙ ШЕЪРЛАР****ОЛТИНЧИ БУЛИМ**

(75-бет)

1916 йилда тузилган ва шу йили Саидносир Миржалил ўғли ноширлигида Қўқонда Вейнер матбаасида тошбосмада чоп этилган. Тўпламнинг титул varaғида «Биринчи таъиндир. Ҳақ таъин соҳибина. Маҳаллий мурожаат баҳоси 10 тийин, почта ила 13 тийин», деган сўзлар бор.

Тўпламнинг қўлёзма нусхаси ҳам мавжуд бўлиб, у Гафур Гулом номидаги Қўқон адабиёт музейи фондида 74 инвентарь рақами билан сақланади.

«Пушти гул» тўплами 1916 йилда меҳнаткаш халқ фарзандларининг мардикорликка олиниши муносабати билан бошланган миллий уйғониш кезларида босилиб чиқди. Урта Осиё халқларининг обир ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳаёт, шунингдек икки ёқлама зулм натижасида бидъат ва жаҳолат ботқоғига ботиб қолганлиги Ҳамзани қаттиқ изтиробга солган. Шунинг учун ҳам у халқни илм олишга, уйғонишга чақирувчи шеърлар ёзди, халқнинг ҳолига ачинди, руҳонийлар, амалдорлар ва бойлардан шикоят қилди.

«Туркистонда кучайган қарама-қаршилиқнинг ёзувчига таъсири.— деб ёзади Сотти Ҳусайн,— бу тўпламда кўринади. Ҳамза ижтимоий инсофсизлиқни очикроқ кўради. Халқнинг ҳолига раҳмдиллик билан қараш, бой-савдогарлардан норозилик, уларнинг устидан очик шикоят қилиш билан алмашади. Аста-секин у бой-савдогарларни ҳам руҳонийлардан фарқсиз миллат хонлари деб таърифлаш даражасигача бориб етади. Ҳамзанинг бундай фикрий ўсишига 1916 йилдаги Николай ҳукуматига, ерли бой-амалдорларга қарши кўтарилган халқ қўзғолони катта таъсир қилади. Бу халқ қўзғолони Ҳамза танига янги революцион қон қуяди» (С. Ҳусайн. Қўрсатилган асар, 23-бет).

«Пушти гул» тўпламига кирган шеърларнинг яна бир муҳим хусусияти шундаки, Ҳамза энди ўз шеърлари учун оҳанг танлашда ўзбек ва уйғур халқ қўшиқлари билангина чекланиб қолмай, рус ва татар куйларига ҳам мурожаат этади.

«Пушти гул»га кирган тўртта шеърдан иккитаси татар куйи асосида ёзилган бўлиб, қолган иккитаси ўзбек куйларидан «Чаман ичра» ашуласининг оҳангидадир.

Тўпламга «Уйқу битмас ўхшар биздан», «На кутурмиз бир ваҳшатлик асоратлар», «Яшасун миллат», «Йигит ва қиз мактублари» шеърлари киритилган.

«Яшил гул»га киритилган «Йигит ва қиз мактублари»нинг

«Они кузга санамийлар» ва «Они қишга санамийлар» сатрлари билан бошланувчи икки парчаси ҳам айрим қисқартиришлар билан тўпламда эълон қилинган. Бу мактублар тегишли ўринда тўла чоп этилаётгани сабабли уларни китобхон эътиборига қайта ҳавола этиш ўринсиз деб топилди.

Ушбу нашр учун Шарқшунослик институти Ҳамза фондида сақланаётган 4066-инвентарь рақамли тошбосма нусха асосий матн сифатида олинди.

{УЙҚУ БИТМАС УХШАР БИЗДАН}

(75-бет)

«Биринчи садо» номли татар куйи асосида ёзилган шеърда ўзбек халқининг нодонлик ва қоронғилик ботқоғида ётганидан шикоят қилинади.

Шеър шоир «Асарлар»нинг 1-томларида (1960, 1969, 1979) айрим қисқартишлар билан, «Мукаммал асарлар тўплами»нинг II томида эса тўла қайта нашр қилинган.

5 *Марожиъ* — мумкин, лозим маъносида.

33 *Мубоҳ* — диний қонда юзасидан рухсат этилган иш.

{НА КУТУРМИШ БИР ВАҲШАТЛИК АСОРАТЛАР}

(78-бет)

Шеър 1903—1904 йилларда Фарғонада кенг расм бўлган «Чаман пчра» ашуласининг оҳангида ёзилган. Шеърда шоир қадимий маданиятга эга бўлган ўзбек халқининг турмуши икки ёқлама зулм даврида аянчли аҳволга тушганидан зорланади.

Биринчи марта «Мукаммал асарлар тўплами»нинг II томига айрим қисқартишлар билан киритилган.

16 *Ҳаводис* — воқеалар, ўзгаришлар.

35 *Сийҳиш* — қора кийим.

37 *Ҳамалу жавзомизни далву ҳут ютмиш* — яхши фасллар қурбон берилди, деган маънода.

46 *Марду зан* — эркак-хотин.

54 *Байт ул-ҳазан* — ғам уйи.

{ЯШАСУН МИЛЛАТ!}

(80-бет)

Шеър «Оғажон латифа» ашуласининг оҳангида ёзилган. Ушбу ашула 1915—1916 йилларда ҳам кенг тарқалгани учун Ҳамза ундан намуна келтиришни шарт деб билмаган.

Шеър «Мукамал асарлар тўплами»нинг II томига баъзи қисқартиришлар билан киритилган.

- 6 *Оят* — қуръон жумласи.
 8 *Жория* — чўри.
 34 *Ҳидоят* — тўғри йўл кўрсатиш.
 42 *Нусрат* — мадад, зафар.
 46 *Накбат* — толесизлик, бадбахтлик.
 54 *Мози* — Ҳиндистонда ўсадиган ўсимлик уруғи; мозини чилимга солиб чекадилар.
 57 *Ашир* — Қамария йил ҳисобида биринчи ойнинг арабча номи. *Ашир оши* — диний одатга кўра, шу ойда халққа тарқатиладиган овқат.
 70 *Ҳоло* — ҳозирда, шу пайтда.

САФСАР ГУЛ

МИЛЛИЙ АШУЛАЛАР УЧУН МИЛЛИЙ ШЕЪРЛАР

ЕТТИНЧИ БУЛИМ

(83-бет)

«Миллий ашулалар»дан еттинчи бўлим «Едгори ҳуррият» ёки «Сафсар гул» деб аталиб, 1917 йил 7 апрелда «Маърифат» кутубхонаси томонидан тошбосмада нашр этилган. «Сафсар гул»нинг кўл ёзма нусхаси сақланмаган.

Маълумки, рус подшоси Николай II биринчи жаҳон уруши йилларида фронт орқасида ишлаш учун маҳаллий аҳолидан мардикорликка олиш тўғрисида 1916 йил 25 июнда фармон чиқаради. Бу фармонга биноан минглаб ночор оилаларга мансуб бўлган йигитлар марказий Россия шаҳарларига қора меҳнат учун сафарбар этилади.

Тўплам 1916 йилда мардикорликка олинган ўзбек ишчиларининг бегона юртда хорлик ва зорликда кечган ҳаётлари тасвирига бағишланган бўлиб, Ҳамза дунёқарашинида рўй бера бошлаган силжишни акс эттиради. Аммо шу билан бирга Ҳамза 1917 йил Февраль революциясини «хуррият фалакиндаги адолат хуршиди» деб қабул қилади ва унга катта умидлар боғлайди.

Тўпламнинг титул varaғида «Ватан ишчиларининг забун ҳолидан» деган сўзлар ёзилган. Шоир ва ношир ҳақидаги маълумотлардан сўнг аънаанага айланган «Биринчи таъби. Такрор таъби ҳақи соҳибина онд. 1335 ҳижрий, 25 жумадил охири. Олдирур учун адрес: Хўқандда «Маърифат», «Ғайрат» кутубхонаси» деган сўзлар бор.

«Сафсар гул»да «Қаҳрамон аҳли ватан», «Пешонамиз тор экан», «Салом айтнинг» шеърлари эълон қилинган.

Нашр учун «Сафсар гул» тўпламининг тошбосма нусхаси асосий матн сифатида олинди.

{ҚАҲРАМОН АҲЛИ ВАТАН}

(83-бет)

Ушбу шеърга асос бўлган оҳанг 1909—1910 йиллардан бери айтилиб келинган, ҳатто грампластинка тарзида ҳам кенг тарқалган ашулага мансуб бўлиб, Ҳамза бу ашуланинг қачон ва қаерда яратилгани ҳақида аниқ маълумотга эга бўлмаган. Бу ашудан бирор намуна келтирилмагани ҳам шоирнинг у ҳақда етарли маълумотга молик бўлмаганидан гувоҳлик беради.

Биринчи марта қайта нашр этилмоқда.

6 *Мақдамингиз* — қадами қўйилган жой.

7 *Суман* — оқ, сариқ рангли гул.

8 *Ҳарбий олат* — ҳарбий қурол.

9 *Бозу* — билак.

9 *Мумтаҳан (мумтахин)* — синовчи.

11 *Ом* — омма.

12 *Нажиб* — ҳурматга сазовор.

19 *Муттако* — мададкор.

Яздон — тангри.

20 *Мустажоб* — талаби қабул этилган.

Куҳан — қари, ёши улуг.

22 *Амну вусул* — осойишталикка эришиш.

30 *Пираҳан* — кўйлак.

{ПЕШОНАМИЗ ТОР ЭКАН}

(86-бет)

Биринчи жаҳон уруши йилларида халқ орасида кенг айтилиб юрган «Ай-да, Мамажон» ашуласининг оҳангида ёзилган.

«Сафсар гул» тўпламига кирган бошқа аксар шеърлар сингари бу шеърда ҳам мардикорлар ҳаёти тасвир этилади. Шеър юзбешининг ухлаб ётган мардикорлардан бирини муурожаат тарзида ёзилган. («Соғиниб» шеърининг изоҳига қаранг.)

«Ҳой, паҳлавон» сарлавҳаси билан шоир «Асарлар»нинг I-томларида (1969, 1979), «Пешонамиз тор экан» номи билан эса «Мукамал асарлар тўплами»нинг II томида эълон қилинган.

6 *Сим* — Фарғона.

{СОҒИНИБ}

(88-бет)

Шеър 1913—1914 йилларда Фарғонада машҳур бўлган «Ер-ёрларим» ашуласи оҳангида ёзилган.

Ушбу шеър «Пешонамиз тор экан» ашуласининг мантиқий давоми бўлиб, уйқудан уйғонган мардикорнинг юзбоши даъвати-га жавобидир.

Шеър шоир «Асарлар»нинг 1-томларида (1960, 1969, 1979) «Соғиниб» сарлавҳаси остида, кейинчалик «Мукамал асарлар тўплами»нинг II томида ҳам айрим қисқартиришлар билан босилган.

[САЛОМ АЙТИНГ]

(90-бет)

«Сардафтар» куйининг дебочаси «Савти чоргоҳ» оҳангига эга бўлган ушбу шеър ўз юртига қайтаётган мардикорлардан бири орқали ота-она, ёр-биродарларига салом йўллаётган бошқа бир мусофир кимсанинг тилидан ёзилган. Февраль революцияси туфайли мардикорликдан қайтиб келаётган ҳамюртларини кўрган Ҳамза бу революцияга катта умид билдириб, «янги давлат» тузумини олқишлаган.

Шеър шоир «Танланган асарлар»и (1949, 1958) ва «Асарлар»ининг 1-томларида (1960, 1969, 1979) «Салом айтинг», «Мукамал асарлар тўплами»нинг II томида эса «Аҳо, соғ борсангиз, аввал...» сарлавҳалари остида айрим қисқартиришлар билан нашр қилинган.

22 *Ғам бистари* — ғамхона.

63 *Ҳазрати Яқуб* — пайғамбарлардан бири. «Юсуф ва Зулайхо» афсонасидаги бош қаҳрамон — Юсуфнинг отаси. Бу афсонада ҳикоя қилинишича, Юсуф ака-укалар ўртасидаги нифоқ туфайли дом-дараксиз йўқолгач, Яқубнинг кўзлари ногирон бўлиб қолган.

114 *Куфрони неъмат* — неъмат қадрини билмаслик, онкўрлик.

115 *Бешумор* — сонсиз-саноқсиз, беҳисоб.

1914

АҲВОЛИМИЗ

(94-бет)

Шеър 1914 йилда ёзилган ва шу йили «Садон Туркистон» газетасининг 11 март сониди ва шу газета тўплаб, 1914 йил 22 августда Тошкентда нашр этган «Сабзавор» тўпламида босилган.

Газета матни асосида биринчи марта қайта нашр қилинмоқда.

37 *Мийиқ* — мўйлов.

41 *Тилофисод* — велосипед.

47 *Дарж айланг* — қайд этинг.

АВЛОДИ ТУРКИСТОН, БУ ДАМ ДОФИ
ВАТАНЛАРДАН ГАПУР...

(96-бет)

«Садон Туркистон» газетасининг 1914 йил 20 май сониди Абдулла Авлонийнинг «Гапурманглар» радибли ғазали босилган бўлиб, шоир унда қаламқаш дўстларидан адовату шикоятлар тўғрисида ортиқ гапирмасликни илтимос қилган эди. Орадан уч ой ўтгач, мазкур газета яна шу масалага қайтиб, 22 август сониди Таваллонинг «Муножот» шеъри ва Абдулла Авлонийнинг:

Гапурдим, ганима гап тегадирми?
Гап ҳақ эса ҳам ҳақима гап тегадирми?
Сайёд ҳақиқат азали сунъини дерса,
Сайдинг алидан тирига ҳеч гап тегадирми?

деган рубоийсини босган. Ушбу рубоийдан сўнг: «Ҳар икки садоя хитобан «Гапурманглар!» шеърини жавоб шеър» деган тушунтирув сўзлари билан Ҳамзанинг ушбу шеъри эълон қилинган. Ҳамза бу шеърда Авлонийнинг «Гапурманглар» радибли ғазали билан баҳсга киришиб, унда кўтаришган фикрларга қарши ўлароқ ўзининг эстетик программасини илгари суради.

Шуни айтиш керакки, «Гапур» радибли ғазаллар ўзбек классик шоирлари ижодида нодир ҳодиса эмас. Аслида, Авлоний ҳам ўз ғазалини салафлари билан баҳслашиш истагида ёзган.

Шеър газета матни асосида биринчи марта нашр қилинмоқда.

- 2 *Ясру яман (ясов ва ямин)* — сўл ва ўнг қўллар, сўл ва ўнг тарафлар.
6 *Муҳаммадшариф Сўфизода* (1869—1938) — ўзбек совет адабиётининг асосчиларидан бири, Ўзбекистон халқ шоири, Ҳамзанинг қаламқаш дўсти.
10 *Нақв (нақб)* — тешик, лаҳим.
14 *Кўчата асмор* — мева кўчати.
18 *Мултахин* — имтиҳон қилувчи.
22 *Ҳифзи сиҳат* — сиҳат-саломатликни сақлаш.
26 *Исмоғ* — эшиттириш, эшитиш.

МАРСИЯ

(97-бет)

И. Гаспринскийнинг вафоти муносабати билан ёзилган ушбу марсия «Садон Фарғона» газетасининг 1914 йил 28 сентябрь сониди босилган.

Исмоил Мирза Гаспринский (1851—1914) собиқ Россия таъсирларида яшаган туркий халқлар ўртасида машҳур бўлган маъ-

рифатпарвар жамоат арбоби, олим ва журналист. Туркий халқлар тилида биринчи марта нашр этилган «Таржимон» газетасининг (1883) ношири. И. Гаспринский Урта Осиё халқлари миллий оғининг уйғониши ва жадидлар ҳаракатининг бошланишида катта роль ўйнаган. И. Гаспринский ва у нашр этган «Таржимон» газетаси инқилоб арафасида яшаган ўзбек шоирлари, жумладан Ҳамза ижоди ва дунёқарашига таъсир ўтказган. (У ҳақда қаранг: Л. Климович. На службе просвещения.— «Звезда Востока», 1987, 8-сон).

Шеър газета матни асосида томга киритилди.

- 6 *Ниша (ниш)* — тикан.
Абру найсон — баҳор булути.
 12 *Мурғи шайхон* — кўршапалак.
 24 *Арзу раҳшон* — тобланувчи ер.
 26 *Топди қиблаи мавт амрозингни асрори зуҳур* — хасталик сирлари кўрингач, ўлимга юз тутдинг.
 33 *Равзои Аҳмади* — Аҳмад боғи, азиз ва авлиёлар маскани.
Мирза Ғулом Аҳмад Қодиёний (1839—1908) — XIX аср охирида Ҳиндистонда яшаган ва издошлари томонидан пайғамбар деб эълон қилинган диний сактанинг асосчиси.

САН УЛ САИЁДКИМ ИЛҚИНГДА БОҒЛАНМИШ ТАНОБИМ ВОР...

(99-бет)

Ушбу рубой 1914 йил баҳорида Қўқонда ёзилган. Унинг ёзилиш тарихи ҳақида Ҳамза қуйидагиларни ёзади:

«1914 йил 15 мартлар эди, тошкентлик биродаримиз Бўронбой Ҳакимбой ўғлининг Хўқандга келганда бир маҳбубига ёзлимиш бир очуқ мактуб орқасиндаги рубойидур. Мазкур очиқ мактуб орқасидаги сурат бир хушманзара жойда бир хотун бир кийкини тутуб турмуш эди. Киноя бундандур».

Рубой бир варақ қоғоз парчасига (11,5×10,5) араб графикасида қора сиёҳ билан ёзилган бўлиб, Ҳамза архивида 19-инвентарь рақами остида сақланади. Шоир архивида рубойининг яна бир нусхаси (инв. № 27) мавжуд. Матнлар бир хил.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

2 *Бисмил* — бош кесиш, сўйиш.

ТАОМИЛДА РАСМ УЛМИШ ИБОРАТ БИР ТАКОРИФДАН...

(100-бет)

Рубой бир варақ қоғоз парчасига (11×8) араб графикасида қора сиёҳ билан ёзилган бўлиб, Ҳамза архивида 20-инвентарь ра-

қами остида сақланади. Рубойнинг ёзилиш тарихи ҳақида шоир қуйидагича изоҳ беради: «1914 йил 21 майда тошкандлик мулла Шокирбой Раҳимийга юборган био дона суратим орқасина ёзилиш рубойимдур. Панжшанба». Шоир архивида рубойнинг яна бир нусхаси (инв. № 27) мавжуд. Матнлар бир хил.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

2 *Такориф (ориф)* — билувчи, доно.

9 *Шамойил* — шакл, сурат.

БУ КҮН ДИЛ НАХРИДА БОШҚА ҲАЁТИНГ ШАВҚИ БИРЕНДУР...

(101-бет)

Ҳамза архивида 21-инвентарь рақами остида сақланаётган ушбу рубой 1914 йил 25 майда араб графикасида бир варақ қоғоз парчасига (11×7,5) қора сиёҳ билан ёзилган. Рубойнинг ёзилиш тарихини Ҳамза қуйидагича изоҳлайди: «25 май чаҳор шанба 1914-ражабда муаллим Ҳўқандий Тошпўлод афанди била Ҳўқанд Қўргонтеги маҳаллаларинда Ганжиравон маҳаллада кони мулла Умар боғларина боруб кечга қадар миллат дардида ҳасратлашуб келдук. Онда қолдиргон тарихи рубоётдурким, биринчи кўришувимиза сабабдур».

Шеърнинг ёзилиш санаси «Умар боғида» ифодасида ҳам ўз аксини топган.

Шоир архивида рубойнинг яна бир нусхаси (инв. № 31) сақланади. Матнлардаги фарқлар томнинг «Вариантлар» қисмида кўрсатилди.

3 *Тавқ* — ташвиш маъносида.

4 *Ражаб* — ҳижрий йил ҳисобининг еттинчи ойн.

МИЛЛАТ УЧУН ЕТУРМАДИ БИН КҮККА ЗОРИМИЗ...

(102-бет)

Рубой 1914 йил 14 октябрда бир парча қоғозга (7,5×5,5) араб графикасида қора сиёҳ билан ёзилган.

Ҳамзанинг ҳамшаҳар дўсти Мирзоҳид Мирзиловга бағишланган ушбу рубой дастхати шоир архивида 22-инвентарь рақами остида сақланади.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

ЁЗАРМАН САНА САЛОМИМНИ ЧУХ...

(103-бет)

Қўлёмаси Ҳамза архивида 23-инвентарь рақами остида сақланаётган ушбу рубой бир парча қоғозга (11×6) араб графикасида

касда қора сиёҳ билан ёзилган. Рубойининг ёзилиш тарихи ҳақида шоир қуйидагича изоҳ беради: «1914 йил 25 октябрь биринчи мартаба Холмуҳаммад охунд ўртоғимизнинг ғойибона эшитуб ёзгон дуойи салом боисидур».

Шоир архивида рубойининг яна бир қоралама нусхаси (инв. № 104) мавжуд. Унда тўртликнинг ёзилиш тарихи ҳақида қуйидагича изоҳни учратамиз:

«Муаллим Шаҳрихонда коин марғилонлик муаллим афанди Холмуҳаммад Охундийга ёзилиш мухтасар 1-карра дуо руқъаси жавоби келмиш... рисоланинг... нчи сафҳасинда».

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

МУМКИН ЎЛурса эрди йулингда ВЕРМАҚКА БОШ...

(104-бет)

Қўлёзмаси 104-инвентарь рақами остида Ҳамза архивида сақланаётган ушбу рубой каттак дафтар варағига (13×19,5) қора сиёҳ билан ёзилган ва устидан чизиб қўйилган. Қўлёзмада «Кайф келдиги вақт ёзилмиш рубой» деган изоҳ ҳам мавжуд.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

БИЗ ВА ЖУМА БАҒРАМИМИЗ

(105-бет)

Шеър 1914 йилда ёзилиб, шу йили «Садон Фарғона» газетасининг 25 май сонинда «Ҳ. Ҳ. Ниёзий» имзоси билан босилган.

Ислом динининг қонун-қондаларига кўра, жума кунлари масжидда туш пайтида жамоат бўлиб биргаликда намоз ўқилган. Ҳамза ушбу шеърда ана шу маросим билан боғлиқ фикр ва мулоҳазаларини ўртага ташлайди.

Биринчи марта газета матни асосида эълон қилинмоқда.

3 *Навҳа* — товуш чиқариб йиғлаш, фарёд қилмоқ.

6 *Суннат* — одат, қоида.

10 *Иттиҳод* — иттифоқ, уюшма.

11 *Зойил* — ўчмоқ, йўқ бўлмоқ.

12 *Фитрат* — туғма табиат, яратилиш.

15 *Хутба* — жумъа ва ҳайит номозларида хатиб томонидан минбарга чиқиб, диний панд-насиҳат сўзлари айтиш.

21 *Ижлос* — йиғилишиб, мунозара қилмоқ маъносига.

22 *Ҳамр* — май.

28 *Тай* — кезмоқ, юрмоқ маъносига.

35 *Амо* — кўрлик.

36 *Тожир* — савдогар.

40 *Онжақ* — ўша вақтда.

41 *Бизо* — мол-мулк.

ШЕЪРИ МАНСУР

(107-бет)

1914 йилда ёзилган ушбу шеър «Садон Туркистон» газетасининг ўша йил 18 июнь сониди, сўнг «Мукаммал асарлар тўплами»нинг II томида чоп этилган.

Ушбу шеър ўзбек адабиётида сочма шеърнинг энг дастлабки намунаси сифатида эътиборга лойиқ.

Газета матни асосида нашр қилинмоқда.

4 Ал қасос ул ҳақ — ҳақиқат ўз ўрнини топади.

Мункир — инкор этмоқ.

7 Қовуз (*қобус*) — қўбуз, музика асбоби.

14 Санампараст — бутпараст.

Ваҳий — гўё худо томонидан пайғамбарга Жабраил орқали келтирилган хабар, буйруқ.

РАМАЗОН

(108-бет)

1914 йилда ёзилган ушбу шеър «Садон Туркистон» газетасининг ўша йил 10 август сониди босилган, кейинчалик шоир «Танланган асарлар»и (1958), «Асарлар»нинг I-томларида (1960, 1969, 1979) ва «Мукаммал асарлар тўплами»нинг II томида қайта нашр этилган.

Газета матни асосида чоп қилинмоқда.

«Садон Туркистон» 1914 йил апрелидан бошлаб Тошкентда ўзбек тилида ҳафтада икки марта чоп этилган бўлиб, асосан маҳаллий буржуазия дунёқарашини акс эттирган ва ўз саҳифаларида диний-дидактик мавзуларга катта ўрин ажратиш билан бирга маърифатпарварлик ғояларини ҳам илгари сурган. Газета теърағига даврнинг илғор зиёлилари тўпланган эдилар. Унда Абдулла Авлоний, Абдулла Қодирий, Ҳамза Ҳакимзода ва бошқа шоирлар иштирок этганлар. Газетанинг жами 66 сони чиққан.

7 Ағниё — бойлар, бадавлат кишилар.

12 *Муздод* — ўткир ханжар.

16 *Барафтод* — йиқилган, ағдарилган.

26 *Акбар* — катта, энг улуғ деган маънода.

28 *Зоҳир* — равшан, кўриниб турган.

Ботин — ички томон, зоҳирнинг зидди.

30 *Ифсод* — бузилиш, бузуқчилик.

ТАРАҚҚИЙ АҲЛИДАН СЎРДУК ҚАЧОН
ДИНИЙ ЖИНОЯТ БОР...

(109-бет)

1914 йилда бир чизиқли қоғозга икки қатор қилиб араб гра-

фикасида қора сиёҳ билан ёзилган ушбу шеър Ҳамза архивида 24-инвентарь рақами остида сақланади.

Биринчи марта нашр қилинмоқда.

3 *Сироят* — таъсир, юқиш.

МУҲАММАС БАР ҒАЗАЛИ АВЛОНИЙ ТОШҚАНДИЙ

(110-бет)

1914 йилда ёзилган ушбу шеър «Садои Фарғона» газетасининг ўша йили 25 май сонида босилган. Шеър охирига: «Ҳўқанд. Ҳамза Ҳақимзода Ниёзий» деб имзо қўйилган.

Шеър гарчанд А. Авлоний ғазалига мухаммас тарзида ёзилган бўлса-да, унда на мухаммас боғланган шоирнинг, на Ҳамзанинг тахаллуси учрайди. Ғазал муаллифнинг «Тошкент тонги» деб номланган китобига кирмагани учун бу ҳодисанинг сабабини аниқлаш имконияти бўлмади.

Ушбу мухаммас, баъзи илмий асарларда қайд этилганидек, Ҳамза билан Авлоний ўртасида ғоявий узидишлар ёхуд келишмовчиликлар мавжуд бўлганини рад этади (Яна «Эй булбули миллат...» рубойсининг изоҳига қаранг.).

Газета матни асосида илк дафъа нашр қилинмоқда.

10 *Амният* — хавфсизлик, бехавотирлик.

25 *Савқ* — ҳис-туйғу.

Афтол — гўдақлар.

ЭЙ БУЛБУЛИ МИЛЛАТ, ЕЗДИМ САНА САЛОМИМ...

(111-бет)

Дастхати Ҳамза архивида 27-инвентарь рақами остида сақланаётган ушбу рубой шоир Абдулла Авлонийга бағишланган. Буни қўлёзмадаги қуйидаги изоҳ ҳам тасдиқлайди: «Тошкандлик шоир Абдулла Авлонийга ёзилмиш мактуб дебوحаси ўлуб, «Янги саодат» хусусида матбаа хизмати сўралмиш эди. Жавоби-да бор. 1915 мелодий 5 февралда». Шоир архивида рубойнинг яна бир нусхаси (инв. № 28) мавжуд. Ҳар икки матн бир хил. Қўлёзмалар катак дафтар варағига (13×19,5, 10,5×8) араб графикасида қора сиёҳ билан ёзилган.

Биринчи марта нашр қилинмоқда.

УШШОҚ ШОИР АҲЛИГА ҲАР ШАЙ БАҶОНАДИР...

(112-бет)

Қўлёзмалари Ҳамза архивида 31 ва 34-инвентарь рақамлари остида сақланаётган ушбу рубой катак дафтар варағига

(18,5×12, 17×10,5) араб графикасида қора сиёҳ билан ёзилган. Қўлёзмада: «Абдулазиз Шамсиддин ўғли Марғилонийга вердим жавоб» изоҳи мавжуд. Санаси 1915 йил 20 май деб кўрсатилган. Матнларда фарқ йўқ.

Илк мартаба эълон қилинмоқда.

КИМ БОРСА БЕРИНГ ҚУЛИГА НОЙДИ...

(113-бет)

Ҳамза архивида 27 инвентарь рақами остида сақланаётган ушбу рубой катак дафтар варағига (13×19,5) араб графикасида қора сиёҳ билан ёзилган. Рубойига илова этилган изоҳга кўра, у 1915 йил 25 мартда ёзилган ва қўқонлик мулла Акбарали Султонқул ўғлига бағишланган.

Биринчи марта нашр этилмоқда.

КЕЛГАНГА БЕРДИМ ҚУЛИГА НОЙДИ...

(113-бет)

Ҳамзанинг юқоридаги рубойисига жавобан 1915 йил 28 мартда Ҳожибек гузарли Акбарали Султонқул ўғли томонидан тазмин йўли билан ёзилган ушбу сатрлар Ҳамза архивида 29-инвентарь рақами остида сақланади.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

МАРҒИЛОНГА КЕЛИБ УСУЛИ ЖАДИД...

(115-бет)

Ҳамза архивида 32-инвентарь рақами остида сақланаётган ушбу шеър бир чизиқли қоғоз парчасига (15,5×11) араб графикасида қора сиёҳ билан ёзилган. Шеърнинг ёзилиш тарихини Ҳамза қуйидагича изоҳлайди: «1915 йил 25 август Марғилонда мактаб очиш маросими бўлиб, марғилонлик соатсоз Мулла Эгамберди Бобораҳим ўғлига вивеска буюргон эдим. Камияна мактабга «Мактаби Юсуфия» ном олди. «Иншоолло, ўқув давом ўлди» деган шеърини ёзуб бергон эдим. Ҳубоби мазкур вивескадир. Нега бизим ашъоримиз ҳажвиёт ила назир қилишув ила эл аро таратгувчидир... Кўплаб-да нусхадан тополганимиз шу. Аммо юқоридаги мактабнинг исми ёзилмиш шеър ила мактабнинг очилуви ҳақида «Вақт» газетасида Фотиҳ Каримий ҳазратибек яхши ёзгон эди».

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

ЧИҚДИ БИР КАТТА УЗР ОХУНДИ...

(115-бет)

Ҳамза архивида 27-инвентарь рақами остида сақланаётган ушбу рубой дафтар варағига (13×19,5, 10,5×5) араб графика-

сида қора сиёҳ билан ёзилган. Унинг ёзилиш тарихи ҳақида қуйидагича изоҳ мавжуд: «1915 йил 1 декабрда ироқдаги дўстим, мактаб муаллими Муҳиддин Усмонийга ёзилган рубойидур, сабаби рисолаи тарихимча».

Ушбу рубойнинг 33-инвентарь рақами билан сақланаётган яна бир нусхаси мавжуд. Матнларда фарқ йўқ.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

4 Монин — монелик.

1917

КЕНГАШ

(118-бет)

1917 йилда ёзилган ва шу йили «Кенгаш» журнаlining 1-сонида босилиб чиққан.

Ҳамза 1917 йил Февраль революциясидан кейин икки ҳафтада бир марта чиқадиган «Кенгаш» номли журнални ташкил этган. Журналнинг 1-сонини ўша йилнинг март ойида чоп этилган. «Кенгаш» нашр этила бошлаши муносабати билан ёзилган редакцион мақолада Ҳамза журналнинг ғоявий программасини тушунтириб, бундай ёзган: «Кенгаш» журнали бир ялт этибгина ёришуб кетган ҳуррият, мусовот, адолат каби чин ҳаёт юлдузлари бида ҳамма ватандош ва диндошларина умумий табрик этадур. Қирқ уч йилдан бери истибдод тазаллуми, сиёсат зиндониди маҳбус келуб, бу кун жақоби яздоннинг лутфу марҳамати билан умумий бир озодлик, абадий ва сарҳадди дилшошлиғиға етушганимиз жумламизга муборак бўлсун».

Сотти Ҳусайн Ҳамзанинг бу даврдаги ижтимоий қарашларини шарҳлаб, ёзди:

«Бошқарма журналнинг биринчи сониди ҳаммани «ҳуррият, тенглик ва адолат» билан табриклайди. Журналнинг босилиб чиққан сонларига қараганда, Ҳамза Ҳакимзода Февраль революцияси чин миллий озодлик берди, деб ўйляпти. У миллатнинг онгли ёшларини маориф ишига берилишга чақирди.

Лекин тездан, ҳафсала пир бўлишга тўғри келди.

Жадидлар, бойлар, руҳонийлар... миллий буржуазиянинг озодлигини миллатнинг озодлигини, деб талқин қилдилар... «Кенгаш» журналнинг бошқармасида кескин ихтилоф чиқди. Журналнинг биринчи сонини чиқиши биланоқ Ҳамза Ҳакимзода уни ташлаб кетишга мажбур бўлди» (С. Ҳусайн. Кўрсатилган асар, 47-бет).

Ҳамза кейинчалик ўзи ташкил этган «Ҳуррият» журнаlining 1917 йил 7 апрель сониди «Кенгаш» журнали бошқармасида юз берган ихтилоф тўғрисида бундай ёзди: «Кенгаш» исмида бўлиб чиққан журналда муаллимлар ношир ва камини мудир ва масъул муҳаррир эдим. Матаассуф, бир номернинг ўзидагина иттифоқ

ўзгарди, бундай ҳуррияти калом вақтида тилимни сўзловдан, қаламимни ёзувдан тўхтатдилар... Менинг ўн беш кунлик журналим бирдан тўрт цензор тахт назоратига олинди. Мана шунинг учун соф виждоним янгидан бўлган бу истибодни ҳаргиз қабул этмаганга, дафъатан эшитишга айб бўлса ҳам, мудир ва муҳаррирликка истеъфо бермоққа мажбур бўлдим» (Ю. Султонов. Ҳамза. Тошкент, 1979, 47—48-бетлар).

Шоир ўз таржимаи ҳолида журналдан кетиш сабабини бундай изоҳлайди: «Кенгаш» исминда журнал чиқардим. «Кенгаш»нинг 2-номерига ёзиладурган баъзи мақолаларимнинг бойлар, уламолар шахсига доир бўлганга бойвачча унсурлар қаршу туруб, мени чиқардилар» (Қаранг: Ҳамза. Мукаммал асарлар тўплами, III том, 11-бет).

Ҳамза ушбу шеърда «Кенгаш»нинг «фикр этуб кетмаган замон»да, «ҳуррияти калом вақтин»да нашр этилаётгани билан муштариоларни муборакбод этади.

Шеър шоир «Асарлар»ининг I-томида (1969), «Мукаммал асарлар тўплами»нинг II томида қайта нашр қилинди.

Шеър журнал матни асосида нашр қилинмоқда.

15 *Қаҳрамони сони* — иккинчи қаҳрамон, кейинги навбатда майдонга чиққан қаҳрамон.

28 *Муштариолар* — сотиб олувчи, журналхон.

ШУНДОҚ ҚОЛУРМУ?!

(117-бет)

Ҳамзашунос олимларининг гувоҳлик беришига кўра, 1917 йил ўрагаларида ёзилган ушбу шеър биринчи марта «Атир гул» (1919) тўпламида эълон қилинган.

1917 йил Февраль революциясини хурсандлик билан қарши олган Ҳамза қизғин ижтимоий ва ижодий фаолиятга берилиб, «Кенгаш» ҳамда «Хуррият» журналларини ташкил этди ва уларга муҳаррирлик қилди. Лекин у революцияга боғлаган умид оқланмай, истибод ҳамон давом этаётганини, чор амалдорлари, бойлар ва уламолар Туркистонни ҳамон зулм исканжасида ушлаб тураётганларини кўриб, изтиробга тушди.

Мазкур шеър Ҳамзанинги ижтимоий қарашларида рўй бера бошлаган ана шу ўзгаришларни, унинг халқни чинакам ҳуррият учун курашга чорлаш даражасига кўтарилганини акс эттиради.

Шеър Ҳамзанинги «Танланган асарлар»и (1949, 1958) ва «Асарлар»ининг I-томларида (1960, 1969, 1979), шунингдек «Мукаммал асарлар тўплами»нинг II томида қайта нашр қилинган.

13 *Дарранда* — йиртқич ҳайвон.

35 *Ихват (ухувват)* — биродарлик, қардошлик.

57 *Дажжол* — афсонавий маҳлуқ; бу ерда инсон зотига ёт маҳлуқ маъноснда.

58 *Масхур* — масхараланган.

МУҲТАРАМА ОНАЛАРИМА ХИТОБ

(119-бет)

Ҳамза архивида сақланаётган ушбу шеърнинг қачон ёзилгани ва босма манбалари маълум эмас. Ю. Султонов бу шеърни Ҳамзанинг 1914 йилда ёзган шеърлари сирасига киритса, Л. Қаюмов унинг ижодий тарихини 1917 йилга оид деб билади. Бу ҳар иккала фикрни на тасдиқловчи, на рад этувчи далиллар топилмади. Ушбу шеър М. Сўфизоданинг:

Қумри билан булбулу бедоналар,
Яхши ўқир, сиз ҳам ўқинг оналар

нақоратли шеърига назира сифатида ёзилган бўлиб, шоир ижодининг билимдони М. Бузрук Солиҳов бу шеърнинг инқилобга қадар бўлган даврда яратилганини айтади.

Шеър Ҳамза «Асарлар»нинг 1-томлари (1969, 1979) ва «Мукамал асарлар тўплами»нинг II томида босилган. Сўнгги манба матн учун асос қилиб олинди.

- 21 *Тарихи нисвон* — аёллар тарихига оид «Машоҳири нисвон» ва «Тазкираи хавотин» каби асарлар кўзда тутилади.
29 *Масиҳо* — эски тушунчада Исо пайғамбарнинг лақаби; афсоналарда айтилишича, Исо ўз нафаси билан ўлганларни тирилтириш, жон бағишлаш қобилиятига эга бўлган.
16 *Тонгла* — эртанги кун.

ҲИҚМАТСИЗ ЭМАС УЛУҒ БОБОЛАРНИНГ СЎЗИ...

(121-бет)

Қўлёмаси сақланмаган ушбу шеър биринчи марта 1919 йилда «Атир гул» тўпламида босилган. Кейинчалик шоирнинг «Танланган асарлар»и (1939) ва «Мукамал асарлар тўплами»нинг II томида нашр қилинган.

«Танланган асарлар» матни асосида нашр қилинмоқда.

- 13 *Абул наимлар* — эл-юртнинг раҳбарлари маъносида.
19 *Табар* — қадимий жанг қуроли; болта.
20 *Навбар* — янги ўсаётган ўсимлик.

ДУРУСТ, ҚОШИМ ҚАРОДИР...

(122-бет)

Ушбу шеърнинг икки қўлёмаси Ҳамза архивида 37 ва 38-инвентарь рақамлари остида сақланади. Биринчи нусха шеърнинг қоралама нусхаси бўлгани сабабли шеърнинг иккинчи нусхаси

асосий матн учун жалб этилди. Шеър 1917 йил 10 майда араб графикасида қора қалам билан ёзилган.

Биринчи марта нашр этилмоқда.

ТУЛГАН УЛ ОЙДЕК ЮЗИНГ...

(123-бет)

«Ниҳон» имзоси билан 1917 йил 22 сентябрда ёзилган. Дастхати (11×21,5) шоир архивида сақланади. Араб графикасида қора қалам билан ёзилган. Шеър охирида: «17-йил 22 сентябрда қиблагоҳимга 150 сўм юбордим», деган ёзув ҳам бор.

Шеърнинг яна бир нусхаси (инв. № 41) мавжуд бўлиб, у ҳам араб графикасида бир варақ қоғозга (5,5×8,5) қора сиёҳ билан ёзилган. Биринчи нусхадан фарқли ўринлар томининг «Вариантлар» қисмида кўрсатилди.

Илк маротаба нашр қилинмоқда.

[ИЛМ — БИЗНИ БАХТИМИЗ]

(124-бет)

Иигирма дарс, ўттиз саккиз тўртликдан ташкил топган ушбу шеър 1917 йил 7 октябрь — 1 ноябрь оралигида Туркистонда ёзилган. Ҳамза архивида 40-инвентарь рақами билан сақланаётган ушбу шеър қўлёзмаси бир чизиқли дафтар варақларига араб графикасида қора сиёҳ билан ёзилган. Қўлёзма 20 варақдан иборат.

Қўқондаги қудратли рақиблар таъқибидан қочиб, Саидносир Миржалилов кўмагида унинг Туркистондаги уйига бориб яширинишга мажбур бўлган Ҳамза бу ерда ҳам қизғин ижодий ва ижтимоий ишлар билан шуғулланади. Саидносир Миржалиловнинг қизи, атоқли адиб Ойбекнинг рафиқаси Зарифа Саидносированинг хотираларига кўра, Ҳамза улар хонадоннда яшар экан, сахарга қадар ўз ижоди билан машғул бўлиб, ижоддан бўш пайтларида музика билан шуғулланар эди.

«Бизнинг уйда пианинодан бошқа барча мусиқий асбоблар бор эди. Мандолина, гитара, скрипка, дутор, танбур. Ҳамза ака ҳаммасида ниҳоятда моҳирона чаларди... Қайси созни қўлига олса, гўзал сайратади, яхши қўшиқ айтади, товуши ёқимли. Бизга шеърят сабоғидан сўнг мусиқа ўргатарди»,— деб эслайди З. Саидносирова («Ўзбекистон маданияти», 1978, 1 декабрь).

Бу сўзларга қўшимча тарзида шуни айтиш керакки, Ҳамза бу даврда С. Миржалиловнинг илтимосига кўра, унинг қизларини хат-саводга ўргатиб, шеърят ва мусиқага ошно этибгина қолмай, уларга дунёвий фанлардан элементар маълумотлар ҳам беради.

Мазкур шеър Ҳамзанинг С. Миржалилов фарзандларига берган сабоқлари шаклида майдонга келган.

«Биринчи дарс»дан олдин: «1917 йил 7 октябрь. Биринчи сабоқ. Биринчи шеър ёзум. Ҳўқандлик Ҳ. Ҳ. Ниёзийдан», деган сўзлар бор. Бу сўзлардан ушбу дарслар—тўртликларнинг дастлабки намуналари қизлар яшаган хонага Ҳамза томонидан юбориб турилган, деб тахмин қилиш мумкин. 1—4-дарслар Ҳамза қўлёзмада «сабоқ» деб, 5-дарсдан бошлаб эса барча тўртликлар «дарс» деб аталган. 1-дарс 7 октябрда, 2-дарс 8 октябрда (қўлёзмада 7 октябрь деб хато ёзилган), 3-дарс 9 октябрда, 4-дарс 10 октябрда, 5-дарс 11 октябрда, 6-дарс 12 октябрда (қўлёзмада 17 октябрь деб хато ёзилган), 7-дарс 13 октябрда, 8-дарс 14 октябрда (қўлёзмада 16 октябрь деб хато ёзилган), 9-дарс 15 октябрда, 10-дарс 16 октябрда 11 ва 12-дарслар 17 октябрда, 13-дарс 19 октябрда, 14-дарс 20 октябрда, 15-дарс 21 октябрда, 16-дарс 22 октябрда, 17-дарс 23 октябрда, 18-дарс 25 октябрда, 19-дарс 26 октябрда, 20-дарс эса 1 ноябрда ёзилган.

Қўлёзманинг 91, 126, 129, 194—195 ва 200-сатрларидаги нуқталар ўрни бўш қолдирилган.

Ушбу шеър Ҳамзанинг «Енгил адабиёт»ни ташкил этган парчалар билан ҳамоҳангдир.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

(МАКТАБ — БИЗНИНГ ЖОЙИМИЗ)

(132-бет)

Ҳамзанинг «Илм — бизни бахтимиз» шеъри билан шаклан ва мазмунан ҳамоҳанг бўлган мазкур бандларнинг ёзилган санаси қайд этилмаган. Шунга қарамай, улар юқорида зикр этилган шеър билан бир даврда ёзилган, деб аниқ айтиш мумкин. Бу фикрни Зарифа Саидносирова ҳам «Ҳамза Туркистонда» номли хотирасида тасдиқлайди. Яна шу муаллифнинг айтишича, Ҳамза Саидносир Миржалилов оиласида берган сабоқларида (1917 йил октябрь) қизларда шеърят туйғусини тарбиялаш мақсадида уларга тўрт сатрлик шеърлар учун мавзу ва сўзлар тизмасини берган. Зарифа ва Ханифа Саидносировалар эса бу сўзлар тизмасидан фойдаланган ҳолда тўрт мисрадан иборат шеърлар ёзишни машқ қилганлар.

«Ҳамза ака ҳузурда,— деб эслайди З. Саидносирова,— биринчи сабоқ устида қанча уринганимни эслай олмайман. Лекин ёзилган сўзларнинг маъносини бузмай, жойларини ўзгартириш қийин бўлмаса керак. Тўрт сатрни ёзгач, уёлибгина ўқидим:

Мактаб — бизнинг жойимиз,
Олтин-кумуш сойимиз.
Агар илм ўқисак,
Бутун дунё ойимиз.

— Офарин!— дедилар Ҳамза ака» («Ҳамза замондошлари хотирасида», Тошкент, 1979, 161-бет).

Бу хотирадан маълум бўлишича, ушбу шеърнинг 1-бандини З. Саидносирова ёзган. Лекин шунга қарамай, Ҳамза 17×20 форматдаги 22 варақли дафтарга бу ва бошқа бандларни ўз шеърлари сифатида кўчириб қўйган. Бунинг сабаби ушбу сатрларнинг асосий «хомашё материали» Ҳамза томонидан тайёрланганида бўлса, ажаб эмас.

36. банддан иборат ушбу шеърда Ҳамза илм олишнинг аҳамияти ҳақидаги фикрларни баён қилибгина қолмай, ўзи орзу қилган янги мактабда қандай тарбиявий ишларни олиб бориши мумкинлиги билан ҳам бизни таништиради.

Шеърнинг бошқа айрим бандлари ҳам З. ва Х. Саидносировалар иштирокида ёзилган бўлиши мумкин.

Шеърнинг автограф нусхаси 112-инвентарь рақами билан Ҳамза фондида сақланади.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

ЙУҒОН, ЭГИК ҚОШЛАРИНГ...

(139-бет)

Ушбу рубойи бир варақ қоғозга (10,5×14,5) араб графикасида қора қалам билан ёзилган. Санаси «1917 йил 30 октябрь» деб қайд қилинган. Дастхати Ҳамза фондида 45-инвентарь рақами билан сақланади.

Биринчи марта чоп этилмоқда.

МАНИ МАҚТАБ ИНДАМА...

(140-бет)

Ҳамза фондида 42-инвентарь рақами билан сақланаётган ушбу рубойи бир варақ қоғозга (5,5×8,5) араб графикасида қора сийёх билан ёзилган. Санаси «1917 йил 29 октябрь» деб қайд қилинган.

Биринчи марта нашр этилмоқда.

ГАРЧИ ЕҚТУРМАЙ МЕНИ...

(141-бет)

Ҳамза фондида 43-инвентарь рақами билан сақланаётган бу рубойи 5,5×9 форматдаги блокнот варағига, араб графикасида қора сийёх билан ёзилган. Шу варақда «Қора қошли бир йиғит...» мисраси билан бошланувчи рубойи ҳам мавжуд. Ҳар иккала рубойининг ёзилган санаси қайд этилмаган. Аммо ушбу рубойи «Илм — бизни бахтимиз» шеърининг айрим интим нуқталари билан ҳамоҳанг бўлгани учун уни 1917 йилда Туркистонда ёзилган, деб тахмин этиш мумкин.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

ТУН-КУНЛАР ҚУТАСИМ ҚЕЛА...

(142-бет)

Рубойининг Ҳамза фондида 110-инвентарь рақами билан сақланаётган қўлёзма нусхаси бир чизиқли дафтар варағига араб графикасида қора қалам билан (11×17,5) ёзилган. Санаси номаълум.

Биринчи марта нашр қилинмоқда.

ҲАР КУНИ ҚУРГУМ ҚЕЛА...

(143-бет)

Ҳамза фондида 110-инвентарь рақами билан сақланаётган рубой қўлёзмаси 11×17,5 форматли бир чизиқли дафтар варағига араб графикасида қора қалам билан ёзилган. Санаси номаълум. Аммо бу рубой ҳам «Илм — бизни бахтимиз» шеъридаги айрим мотивлар билан ҳамоҳанг бўлганлиги сабабли 1917 йилда Туркистонда ёзилган, деб тахмин этиш мумкин.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

ЖАҲОЛАТ МАКРИНИНГ НИШИДАН...

(144-бет)

Ҳамза фондида 47-инвентарь рақами билан сақланади. 9×10,5 форматли қоғозга қора сиёҳ билан араб графикасида ёзилган. Ушбу байтнинг ёзилиш тарихи ҳақида шоирнинг қуйидаги изоҳи мавжуд: «1917 йил 12 ноябрда Туркистонда, Фарғонада мухторият эълон этилув афкори асносида руҳоний ва қора гуруҳларнинг кетатурган йўл, қиладурган аъмоли фосидлари ҳақидаги таҳун газетасинда ҳаёлнинг ҳукм этдиғи аёбидир».

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

УЕН, ВАТАН!

(145-бет)

Шеър 1917 йилда Октябрь инқилоби арафасида ёзилган ва «Улуғ Туркистон» газетасининг 21 октябрь сонисида «Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий» имзоси билан босилган. 7, 23-сатрлардаги кўп нуқталар асосий матнда ҳам мавжуд.

Газета матни асосида биринчи марта қайта эълон қилинмоқда.

1 *Уён, Ватан!* — уйғон, Ватан!

12 *Навзод йлсун* — янгилансин, яшарсин маъносида.

ҲОЙ, ИШЧИЛАРИ

(147-бет)

1917 йилда Октябрь инқилоби арафаларида ёзилган, деб тахмин этилади. Ушбу шеър биринчи марта 1919 йилда Ҳамзанинг «Атир гул» тўпламида босилган. Сўнг шоир вафотидан кейин нашр этилган барча шеърлий тўпламларига киритилган.

Ойбек Ҳамзанинг «Ҳой, ишчилар!», «Ишчилар, уйғон», «Яша, Шўро», «Биз ишчимиз» сингари шеърлари ўзбек шеърлятида инқилобий ўзгариш ясаганини айтиб, бундай ёзган эди: «Бу рус инқилобий поэзиясига, Маяковский поэзиясига ўхшайди. Унинг ҳар бир сўзи — бир шior, ҳар бир шеъри давр ҳайқирини эди. Ишчи синфи ҳақида биринчи бўлиб поэзия яратган шоир Ҳамзadır» («Ҳамза замондошлари хотирасида». 1979, 82-бет).

«Атир гул» матни асосида нашр қилинмоқда.

БИЗ ИШЧИБИЗ

(150-бет)

Шеър 1917 йил Октябрь инқилобининг биринчи кунларида ёзилган. Биринчи марта 1919 йилда «Атир гул» тўпламида босилган. «Биз ишчибиз» шоир вафотидан сўнг нашр этилган барча тўпламларга киритилган.

«Атир гул» тўпламидаги матн асосида нашр қилинмоқда.

ИШЧИЛАР, УЙҒОН!

(152-бет)

1917 йилда Октябрь инқилобининг дастлабки ойларида ёзилган ушбу шеър Ҳамзанинг яқин дўсти, Ўзбекистон ССР халқ артисти Муҳиддинқори Еқубовдан ёзиб олиниб, шоирнинг 1939 йили чиққан «Танланган асарлар»ида биринчи марта нашр этилган ва барча шеърлий тўпламларига киритилган.

«Танланган асарлар» (1939) матни асосида томга киритилди.

ДУНЕДА МЕН ҲЕЧ ЎЗИМДЕК ПОК ФИТРАТ
ТОПМАДИМ...

(153-бет)

1917 йил 5 ноябрда Туркистонда ёзилган ушбу ғазал Ҳамза архивида 46-инвентарь рақами билан сақланади. Сарғиш қоғозга (22×35,5) араб графикасида қора снѐҳ билан ёзилган. Шеърнинг ёзилиш тарихига оид қўлёзмада қуйидаги изоҳ мавжуд:

«1917 йил 5 ноябрь эди. Сандносир ҳовлисинда, демак андан энг оқтиқ олдиғим маълумот борасиндадир. Яна рақамлар битуб бир фулгина қолди. Гарчи фулдан рақам истифода этулмасдур. Лекин фул ўлмагач, ракамнинг фулсиз мувофиқ ўла олмаслиғи табиийдир. Мақоласина биноан биргина фуллик маълумот олувга мухотира ва музокира қолди...

Тамаддиҳ деган таассуф амр учундир».

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

- 1 *Фитрат* — яратилиш.
- 2 *Мизож* — кишининг табиати.
- 3 *Куми удвад (кулли адув)* — ортиқ даражада душман.
- 4 *Тобъи мурият (табъи мурувват)* — саҳий табиатли.
- 10 *Қурбат* — куч-қувват маъносид.
- 11 *Осори атиқа* — қадимдан қолган ёдгорликлар.
- 16 «*Фурқон*» — «Қуръон»нинг яна бир номи.
- 17 *Паланг* — қоплон.
- 18 *Накбат* — машаққат, толесизлик.
- 19 *Нечка* — нечук маъносид.
- 20 *Куффор* — кофирлар.
- 20 *Бин-бийн* — сўз бирикмасид «кўрувчи» маъносид.
- 22 *Қиллат* — камчилик маъносид.
- 24 *Зиллат* — хорлик, тубанлик.
- 32 *Курраи инс* — ер юзи маъносид.
- 33 *Саҳв* — хато, камчилик.
- 40 *Қалби риққат* — кўнгли юмшоқ.

1918

ТУРКИСТОН МУХТОРИЯТИНА

(155-бет)

1918 йилда ёзилган ушбу шеър «Улуғ Туркистон» газетасининг ўша йил 11 январь сонид эълон қилинган.

1917 йил 26—29 ноябрда Қўқонда ўтказилган IV умуммуслмонлар қурултойи Туркистон мухторияти ташкил этилгани ҳақида қарор қабул қилади. Мухториятнинг, юзаки қараганда, халқпарвар инорлари билан танишган Ҳамза, аксар ўзбек зиёлилари сингари, «тўрт юз йиллик» Романовлар сулоласи — чоризмнинг зулми остида эзилган Туркистон халқларига чинакам озодлик келди, деб ўйлайди ва мухториятнинг барпо этилишини олқишлайди.

Аммо орадан кўп ўтмай, мухториятнинг меҳнаткаш халқ оmmasига эмас, балки миллий буржуазия манфаатини ҳимоя қилишга қаратилган реакцион моҳияти ошкор бўлади. 1918 йил 19 февралда мухторият сўзсиз таслим тўғрисидаги советлар ўльтиматумини рад этгач, тор-мор этилади.

Биринчи марта нашр этилмоқда.

УЙҒОН!

(157-бет)

1918 йил бошларида ёзилган ушбу шеър ilk бор 1919 йилда «Атир гул» тўпламида нашр қилинган.

Шоирнинг ўзи томонидан басталанган куй асосида «Уйғон!» ўзбек халқининг сеvimли революцион қўшиқларидан бирига айланган.

Шеър Ҳамза шеърый тўпламларида мунтазам равишда нашр этилиб келади.

«Атир гул» тўламининг матни асосида нашр этилмоқда.

10. *Сурра* — ола-була чопон киюувчилар, реакцион уламолар маъносида.

ИШЧИ БОБО

(159-бет)

1918 йил бошларида ёзилган ва 1919 йилда «Атир гул» тўпламида босилган. Шеърга шоирнинг ўзи томонидан куй яратилган бўлиб, бу ҳақда мазкур тўпламга ёзилган сўзбошида қуйидагилар айтилади: «Оҳанги шоирнинг ўз тарафидан ясалгандир. Уқувчи сгаларимизга билимсиз қолмасин учун ҳар бирини нотага кўчирдик».

Шеър шоирнинг «Танланган асарлар» (1949, 1951, 1958), «Асарлар» (1960, 1969), «Сайланма асарлар» (1979) ва «Мукамал асарлар тўплами»нинг III томида қайта нашр қилинган.

Ушбу нашр учун «Атир гул» тўплами матни асос қилиб олинди.

12 *Пиндик* — куртак.

ЯША, ШУРО!

(160-бет)

1918 йилда ёзилган ушбу шеър Сотти Хусайн берган маълумотга кўра, 1919 йилда «Атир гул» тўпламида нашр этилган. Бошқа маълумотларга қараганда, шеър Муҳиддинқори Ёқубовдан ёзиб олиниб, биринчи марта шоирнинг 1939 йилда чоп этилган «Танланган асарлар»нда берилган. Кейинчалик Ҳамзанинг «Танланган асарлар» (1954, 1958), «Асарлар» (1960, 1969), «Сайланма асарлар» (1979) тўпламларида ва «Мукамал асарлар тўламини»нинг III томида қайта нашр этилган.

Шеър Ҳамза раҳбарлигида Ўлка сайёр драмтруппаси томонидан 1919—1920 йилларда кўп марта ижро этилган.

Ҳамзанинг замондошларидан Ш. Садруллин шоирнинг ўша давр фаолияти ҳақида ёзади:

«Ҳамза Ҳакимзода томонидан тузилган оркестр ва драматик труппа ички душманларга қарши курашда катта роль ўйнади...

Биз ўша даврда Ҳамзанинг «Ҳой, ишчилар», «Яша, Шўро», «Ишчилар, уйғон!», «Ҳой, ҳой, отамиз» каби қўшиқларни кўп айтар эдик...» («Октябрьская социалистическая революция и гражданская война в Туркестане», Ташкент, 1957, 108-бет).

Айрим маълумотларга қараганда, ушбу шеър дастлаб «Яша, Турон» шаклида бўлган. Лекин бу тахминни тасдиқловчи далиллар ҳозирча топилмади.

Шеър Ўзбекистонда барпо этилган совет ҳокимиятининг ўзига хос гимни сифатида айтилиб келади.

«Танланган асарлар» (1939) матни асосида қайта эълон қилинмоқда.

2 *Берди мангу интибоҳ* — мангу уйғоқлик берди.

4 *Жоҳ* — қадр, шараф, эътибор.

20 *Кулоҳ* — дарвешлар кийган қонуссимон бош кийими.

Жанда — йиртиқ, тўзиган эски кийим.

ҲОЙ, ҲОЙ, ОТАМИЗ!

(162-бет)

Шеър 1918 йил бошларида ёзилган ва 1919 йилда «Атир гул» тўпламида босилган. Кейинчалик 1939 йилда чиққан «Танланган асарлар» ва шоир асарларининг кейинги барча нашрларига киритилган.

Шеърга шоирнинг ўзи куй басталаган.

Ўзбек халқининг революцион қўшиқларидан бирига айланган ушбу шеър ўз вақтида қардош халқлар томонидан севиб куйланган.

Тожики совет шоири М. Турсунзода бу ҳақда, жумладан, шундай ёзади: «Рус, тожики революцион қўшиқлари қаторида ўзбек қўшиқларини, шу жумладан Ҳамза Ҳакимзода қалами билан ижод этилган «Ишчилар, уйғон!», «Ҳой, ҳой, отамиз» каби жанговар қўшиқларни жону дилимиз билан куйлар эдик» («Ҳамза замондошлари хотирасида», 30-бет).

«Танланган асарлар» (1939) матни асосида эълон қилинмоқда.

ТОШҚАНДДАН ҚЕЛМИШ УРТОҚ САФОНОВГА ЕЗИЛМИШ АБЕТ ВА МУСУЛМОН АСКАРИНИ ШАРАФИНАДУР

(163-бет)

Қўлёмаси Ҳамза архивида 31-инвентарь рақами билан сақланаётган ушбу шеър 1918 йилда 11×35 см форматли қоғозга араб графикасида қора сиёҳ билан ёзилган.

Биринчи марта шоир «Мукаммал асарлар тўплами»нинг III томида эълон қилинган.

Шеър граждандар уруши йилларида Фарғона fronti қўшинларининг қўмондони бўлган Сафоновга бағишланган.

Қўлёзма асосида нашрга тайёрланди.

9 *Ҳумо* — афсонавий давлат қуши; у кимнинг бошига қўнса ёки сояси тушса, шу киши энг бахтли бўлади, деган ривоят бор.

8 *Шерони панжадор* — қўрқмас, довурак кишилар.

10 *Жаҳонгузор* — жаҳонни бошқарувчи.

11 *Рух энар* — руҳланмоқ маъносида.

14 *Устивор* — чидамли, маҳкам.

ОИ СИНГЛИМ, ОИ ОҒАМ

(164-бет)

Ингит ва қизнинг диалоги шаклида 1918 йилда ёзилган ушбу шеърнинг дастхати Ҳамза архивида 32-инвентарь рақами билан сақланади. Шеър 20×27 см форматли каттак дафтар varaғига араб графикасида қора сиёҳ билан ёзилган.

Биринчи марта «Мукаммал асарлар тўплами»нинг III томида эълон қилинган.

Қўлёзма асосида чоп этилмоқда.

17 *Мусовот* — тенглик, баробарлик.

ЭИ ЛАЙЛИ-Ю ГУЛАНДОМ, ЗУЛАЙХОИИ ПАРИВАШ...

(166-бет)

Автографи Ҳамза архивида 44-инвентарь рақами билан сақланган ушбу рубой 1917 йил 13 октябрда каттак дафтар парчасига (4,5×10) араб графикасида қора сиёҳ билан ёзилган. Рубой марғилонлик Махсумхонга бағишланган. Шоир архивида рубойнинг яна бир нусхаси (инв. № 27) мавжуд. Матнлар бир хил.

Рубой илк дафъа «Мукаммал асарлар тўплами»нинг III томида эълон қилинган.

2 *Дигарон* — бошқалар.

Мушавваш — кўнгли паришон маъносида.

2 *Тараҳҳум* — раҳм қилиш, раҳмхўрлик.

4 *Мунаққаш* — нақшламоқ, безамоқ.

1919

БЕРМА ЭРКИНГНИ ҚЎЛДАН

(167-бет)

Ушбу шеър Ҳамза архивида 52-инвентарь рақами билан сақланаётган ҳужжатдаги «Ой синглим, ой оғам» шеърининг давомига араб графикасида қора снѐҳ билан ѓзилган. Шеър сарлавҳаси ва ѓзилган санаси қайд этилмаган. Ҳамзашунос олимлар бу шеърнинг 1919 йилда ѓзилиб, 1919—1920 йилларда Ҳамза раҳбарлигидаги Улка сайѐр драмтруппаси томонидан кўп марта ижро этилганини таъкидлаб ўтадилар.

Шеър илк дафъа «Танланган асарлар» (1949)да нашр этилган. Кейинчалик шоир асарларининг барча нашрларига киритилган. Қўлёзма асосида эълон қилинмоқда.

26 *Кўнтурлик (контрлик)* — қарши чиқишлик.27 *Ишчи эрлар гулишани* — Октябрь инқилоби ғалабаси натижасида барпо этилган ѓш Советлар республикаси.34 *Қонли санжоқ* — қизил байроқ.**БОШ ҚЎТАР БУГУН ОЕҚ ОСТИДАН...**

(168-бет)

Ушбу рубоий Ҳамза архивида 79-инвентарь рақами билан сақланаётган ҳужжатда «Қалпоқ кийган қаҳрамонлар», «Тўқдиқ синди бошларда...» (икки тўртлиги) ва «Яшангиз ишчи-деҳқонлар!» (1920, 23—25-сатрлари) шеърлари билан бирга жойлашган. Барча шеърлар 1919 йилда 23×35,8 см форматли қоғозга араб графикасида кўк қалам билан ѓзилган.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

3 *Сарват эли* — бойлар, эксплуататорлар.**ЯШАНГИЗ, ИШЧИ, ДЕҲҚОНЛАР!**

(170-бет)

1919 йилда ѓзилган ушбу шеърнинг тўла бўлмаган нусхаси (18—20 ва 23—25 сатрлари) шоир архивида 79-инвентарь рақами билан сақланади. Парча 23×35,8 см форматли қоғозга араб графикасида кўк қалам билан ѓзилган. Ҳамзанинг ўзи куй басталаган мазкур шеър Улка сайѐр драмтруппаси томонидан 1919—1920 йилларда кўп марта ижро этилган.

Дастлаб «Танланган асарлар» (1949)да, сўнг Ҳамзанинг барча шеърини тўпламларида эълон қилинган.

Нашрда «Танланган асарлар» (1949) матни асос қилиб олинди.

ҚИЗИЛ АСҚАРЛАРГА БАҒИШЛАБ

(171-бет)

Шеърнинг бир чизикли дафтар варағига (20×13) араб графикасида қалам билан ёзилган дастхати шоир архивида 52-инвентарь рақами билан сақланади. Сарлавҳа остидаги «Уйғурлар ҳавосида» деган изоҳга кўра, шеър уйғур куйлари асосида яратилган.

Биринчи марта «Танланган асарлар» (1949)да эълон қилинган. Сўнг Ҳамзанинг кейинги йилларда нашр қилинган барча тўпламларига «Қизил асқарга» сарлавҳаси билан киритилган.

Қўлёзма асосида чоп этилмоқда.

ҚАЛПОҚ ҚИЙГАН ҚАҲРАМОНЛАР

(172-бет)

1919 йилда ёзилган, дастхати Ҳамза архивида 79-инвентарь рақами билан сақланаётган ушбу шеър 23×35,8 см форматли қоғозга араб графикасида қалам билан ёзилган. Қўлёзманинг 1—2-сатрлари «Берма эркингни қўлдан» шеърининг дастлабки сатрлари билан деярлик муштаракдир.

Шеър биринчи марта «Мукаммал асарлар тўплами»нинг III томида эълон қилинган.

Томга дастхат асосида киритилди.

24 *Офоқ* — дарё маъносида.

1920

ЯША, ШҶРО, ЯША, ИРФОН!

(174-бет)

«Яша, ШҶро!» шеъри билан ҳамоҳанг бўлган ушбу шеър (ашула) дастхати Ҳамза архивида 55-инвентарь рақами билан сақланади. 20×22 см форматли қоғозга араб графикасида қора снѐҳ билан ёзилган. Дастхатда «Ашула ҳавоси татарча», «1920 йил 16 январь» деган ёзувлари бор. Шеър «Танланган асарлар» (1949, 1951)да ва «Мукаммал асарлар тўплами»нинг III томида босилган.

Нашрда қўлёзма асос қилиб олинди.

1921

УШШОҚ ҲАМИША НОР ИЛАНДУР...

(175-бет)

Тўртлик улуғ озарбайжон шоири Фузулийнинг қуйидаги рубоийсига тақлидан 1921 йил июлида Когон станциясида ёзилган:

Гул гунчалигинда хор иландур,
Очилса бир ўзга ёр иландур.
Вақтинча чекар тикан азобин,
Фаслинда олур ҳаким гулобин.

Ушбу тўртлик қўлёмаси Ҳамза архивида 44-инвентарь рақами билан сақланади. Дастлаб «Танланган асарлар» (1958)га киритилган. Кейинчалик «Асарлар» (1960, 1969), «Сайланма» (1979) ва «Мукамал асарлар тўплами»нинг III томида эълон қилинган. Қўлёзма асосида босилмоқда.

- 1 *Ушишқ* — ошиқлар.
- Нор* — ўт, олов.
- 3 *Дугарса* — тутса маъносида.

КООПЕРАТИВ СУНГРА БОРАСИЗ...

(176-бет)

Ушбу ҳажвий шеър қўлёмаси Ҳамза архивида 56-инвентарь рақами билан сақланади. Санаси: «1921 йил 19 март», деб кўрсатилган. 17,5×22 см форматдаги қоғозга араб графикасида қора қалам билан ёзилган.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

1922

УФОРИ БУЗРУК

(177-бет)

«Яхши» радифли ушбу ғазал 1922 йилда хоразмлик шоир ва бастакор Муҳаммад Қомил Исмоил Девоний (1887—1937) асарига назира тарзида ёзилган ва Шерозийга тақдим қилинган. Биринчи марта «Танланган асарлар» (1939)да Шерозийдан олинган матнга мувофиқ босилган. Шеър «Танланган асарлар» (1958) ва «Асарлар» (1960)нинг I-томида «Уфори бузург», «Мукамал асарлар тўплами»нинг III томида эса «Яхши» сарлавҳаси остида берилган.

«Танланган асарлар» (1939) матни асосида нашр этилмоқда.

- 4 *Зуннор* — мусулмон мамлакатларида яшовчи яҳудийлар ва христиан динидаги кишилар бўйни ва белига боғлаб юрадиган маълум бир рангдаги чилвир.
- 5 *Амома* — салла.
- 8 *Чуғз* — бойқуш.
- Дарк этмоқ* — фаҳхламоқ.

1923

КЕЛДИ БАЙРАМ, ЮЗ ҚУВОНЧ, УҒОН БИЗИ
СОҒ АЙЛАДИ...

(178-бет)

Шеър 1923 йил 2 майда Хўжайлидаги интернат-мактаб ўқувчилари учун 1 Май байрами муносабати билан ёзилган. Рубойи охирида: «Муаллим Ҳамза — Ниҳон, Хоразм Хўжайлисинда «Намуна» дониш элидан талабалари учун», деган ёзув бор. Шеър дастхати Ҳамза архивида 59-инвентарь рақами билан сақланмоқда. Қўлёзма бир чизикли дафтар варағига (22,5×18) араб графикасида бинафша рангли қалам билан ёзилган.

Биринчи марта «Мукамал асарлар тўплами»нинг III томида «Байрамлик» сарлавҳаси остида рубойининг дастлабки икки сатри эълон қилинган.

3 *Очун* — олам.*Тамуғ* — дўзах.4 *Учмоҳ* — жаннат.

1926

ДУЭТ

(179-бет)

1926 йилда ёзилган ушбу шеър Ҳамзанинг «Қорасоч» номли оперетта (опера) либреттосидан парча бўлиб, унинг тўлиқ қўлёзмаси топилмаган. Дуэт биринчи марта «Танланган асарлар» (1939) ва «Қўшиқлар» (1941) китобида босилган. Сўнг «Танланган асарлар» (1958), «Асарлар» (1960)нинг I-томида ва «Мукамал асарлар тўплами»нинг III томида нашр қилинган.

Сўнгги нашр матни асосида томга жалб қилинди.

«ҚУЧА БОҒИ» АШУЛАСИ

(181-бет)

Шеър 1926 йилда ёзилган ва шу йили «Муштум» журналининг 29-сонида «Товонтешар» имзоси билан эълон қилинган. Дастхати топилмаган.

Шеър ўзбек классик куйларидан бири — «Қўча боғи» оҳангида ёзилган.

«Танланган асарлар» (1949), «Асарлар» (1960, 1969), «Сайланма» (1979) ва «Узилган чечаклар» (1986) тўпламида «Бир эшон ўлкаси» сарлавҳаси остида берилган. «Мукамал асарлар

тўплами»нинг III томига «Кўча боғи» ашуласи» номи билан кири-тилган.

Томга «Муштум» журнали матни асос қилиб олинди.

2 *Хонақо* — шайхлар, дарвешлар зикру само қиладиган жой.
12 *Соқи жувон* — май қуювчи ёш йигит.

ЕР ИСЛОҲОТИ

(182-бет)

Ҳамза архивида 5-инвентарь рақами билан сақланаётган ҳуж-жат икки варақдан иборат бўлиб, араб графикасида бинафша рангли қалам билан ёзилган.

Қаҳрамонларнинг шеърӣ диалоглари шаклида ёзилган ушбу шеър айрим илмӣ адабиётларда драматик тур намунаси сифатида тилга олинади. Аммо бизга етиб келган парча бу асарни Ҳамза шеърӣ меросининг намунаси сифатида эълон қилиш ва текшириш учун тўла асос беради.

Асарнинг ҳар бир банди рақамлангани сабабли унинг дастлабки 64-мисраси ва, эҳтимол, сўнгги, якунловчи бандлари бизгача етиб келмаган, деб айтиш мумкин.

Шеър Ўзбекистонда ер-сув ислоҳоти ўтказилиши муносабати билан тахминан 1925—1926 йилларда ёзилган.

Бизга етиб келган парчанинг XXIV—XXXI бандлари «Мажлисдан кейин кузатишда» деган сарлавҳа билан ажратилганига асосланиб, асарда мажлисдан олдинги манзара, мажлис манзараси ва мажлисдан кейинги манзара тасвир этилган, деб тахмин этиш мумкин.

Асар биринчи марта «Танланган асарлар» (1949) да нашр қилинган. Кейинчалик «Асарлар» (1960, 1969), «Сайланма» (1979) ва «Мукаммал асарлар тўплами»нинг III тоmidан ўрин олган.

Ушбу нашрда кўлёмза таянч матн сифатида олинди.

66 *Чилтон* — диний тушунчага кўра, гўё ғайри-табiiй кучга эга бўлган, кўзга кўринмайдиган, бир-бирдан ажралмайдиган афсонавий қирқ руҳ.

Қутби авлиё — йўл кўрсатувчи авлиё.

71 *Мита* — донга тушадиган зараркуванда қурт.

ОЛ, ДЕҲҚОН УРТОҚ, ҚУЛИНГГА ЕРНИ...

(185-бет)

Тўртлик Ўзбекистонда ер-сув ислоҳоти бошланиши муносабати билан 1926 йилда ёзилган. Уни шоир матбуот ходими Фаттоҳ Аминовга тақдим қилган фотокарточкаси орқасига ёзиб берган. Биринчи марта «Мукаммал асарлар тўплами»нинг III томида

эълон қилинган. Ушбу тўртлик «Ер ислоҳоти»нинг сўнги бандларига мансуб бўлиши мумкин.

Томга мазкур нашр матни асос қилиб олинди.

НУҚСИ ҚАЛАМ АР МАЪСИЯТИ ЖОН УЛА БИЛМАС...

(186-бет)

Рубой 1926 йил 10 июнда водий ижроқўм раиси номига ёзилган мактубда келтирилган. Бир варақ қоғозга араб графикасида кўк сийёҳ билан ёзилган рубойи дастхати шоир архивида сақланади.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

1 *Нуқси қалам* — қалам камчилиги.

Маъсият — гувоҳ.

НАФАҚА НА ДЕГАН БАЛО БЎЛДИ?..

(187-бет)

1926 йил 21 декабрда ёзилган ушбу шеърий мактубнинг иккинчи автографи Ҳамза архивида 72—73-инвентарь рақамлари билан сақланади. Иккинчи қўлёзманинг охирида: «Ўртоқ Раҳим Йўлдошбой Ақром... газетасига ёзилган пенсия шикоятномасидан кўпиядур», деган изоҳ берилган.

Матнлардаги фарқлар томнинг «Вариантлар» қисмида кўрсатилди.

Нашрда 72-инвентарь рақамли матн асос қилиб олинди.

29 *Дуруд* — мақтов, яхшилик тилаш.

1927

БИР ЮРТГА КЕТИШНИ ИХТИЕРИ...

(189-бет)

Катак блокнот варағига (11,5×20,5) араб графикасида қалам билан ёзилган ушбу шеър дастхати шоир архивида 74-инвентарь рақами билан сақланади.

1927 йил 8 январда ёзилган ушбу сатрлар, афтидан, уч мустақил парчадан (1—4, 5—10 ва 11—12) иборат бўлиб, эскиз шаклига эгадир.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

БИР ШАРМАНДА ТИЛИДАН

(190-бет)

Ўзбек шоири ва таржимони Сандҳайбатуллаҳўжа Саидорифхўжа ўғли Хислат (1880—1945)нинг «Найларам» шеърига ўхшат-

ма тарзида ёзилган ушбу ҳажвий шеър 1927 йилда ёзилган ва шу йили «Янги Фарғона» газетасининг 27 январь сонида «Товонте-шар» имзоси билан «Чиғирӣқ» бўлимида босилган. Шеър қўлёз-маси сақланмаган. «Танланган асарлар» (1939) «Асарлар» (1960, 1969), «Сайланма» (1979) ва «Мукаммал асарлар тўплами»нинг III томида қайта нашр қилинган.

«Янги Фарғона» газетаси матни нашр учун асос қилиб олинди.

16 *Харосон бўлмаса* — қўрқувда бўлмаса.

21 *Қабзайи «Чиғирӣқ»* — «Чиғирӣқ»нинг чангали.

23 *Финотдел* — молия бўлими.

КЕЛИНГ, ДУСТЛАР, ҚИЕМАТ КУН ЯҚИН БУЛДИ...

(192-бет)

«Озод Бухоро» газетаси (1927 йил 8 февраль сони 4-саҳифа-си)нинг ҳошиясига ёзилган ушбу ҳажвий тўртлик араб графикаси-да қалам билан ёзилган.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

УЗБЕК ХОТИНИ ТИЛИДАН

(193-бет)

Шеър 1927 йилда Машрабнинг «Дастингдан» радифили газали-га ўхшашма тарзида ёзилган ва шу йили «Янги Фарғона» газета-сининг 17 февраль сонида эълон қилинган.

Шеър газета матни асосида нашр қилинди.

4 *Эмри жовидонлар* — умрбоқий кпшилар.

10 *Шабпарак* — кўршапалак.

22 *Такфин* — ўликни кафанлаш.

БИР ҚУРҚОҚ «МАСЪУЛ ИШЧИ»НИНГ ТИЛИДАН

(195-бет)

8 Март байрами арафасида ёзилган ва 1927 йил 28 февралда «Янги Фарғона» газетасида босилган мазкур шеърнинг қўлёзмаси сақланмаган. «Танланган асарлар» (1939, 1949), «Асарлар» (1960, 1969), «Сайланма» (1979), шунингдек «Мукаммал асарлар тўплами»нинг III томида чоп этилган.

Газета матни нашрга асос қилиб олинди.

10 *Қарбало* — Ироқдаги шаҳар. Саудия Арабистони (Макка,

Мадина ва бошқа шаҳарлар)га борадиган карвон йўлидаги йирик савдо ва транспорт пункти.

ЎЗБЕК ХОТИН-ҚИЗЛАРИГА

(196-бет)

1927 йилда ёзилган ва шу йили «Янги Фарғона» газетаси 22 февраль сонининг «Чигириқ» бўлимида «Товонтешар» имзоси билан босилиб чиққан. Дастхати Ҳамза архивида 80-инвентарь рақами билан сақланади. Катак дафтар варағига (27×21) араб графикасида яшил сиёҳ билан ёзилган. Қўлёзма билан газета тексти бир хил. Шеър Фазлий Намангонийнинг «Қил» радибли газалига ўхшатма тарзида ёзилган. «Танланган асарлар» (1939, 1949, 1954, 1958), «Ашулалар» (1951), «Асарлар» (1960, 1969), «Сайланма» (1979)да, шунингдек «Мукаммал асарлар тўплами»нинг III томида нашр этилган.

Нашрда «Янги Фарғона» газетасининг матни асос қилиб олинди.

7 *Тақрир қилмоқ* — қарор қилмоқ.

11 *Сулаймон* — пайгамбарлаштирилган тарихий шахс. Тарихий маълумотларга кўра, мил. ав. 965—928 йилларда Исроил — Иудея ҳукмдори Довуднинг ўғли. Унинг мўъжизалари ҳақидаги афсона ва ривоятлар мусулмонлар орасида ҳам кенг тарқалган.

ОЗОД ХОТИН-ҚИЗЛАР ҚУШИГИ

(197-бет)

1927 йилда ёзилган шеърнинг лотин графикасида машинкаланган нусхаси Ҳамза архивида 87-инвентарь рақами билан сақланади. Шеър охирида машинкада «1939 йил 3 март» деб сана кўйилган. Варақ орқасига «Янги Фарғона», «Шеър, 36 сатр», «Ҳамза», деб қўл кўйилган. Бу маълумотга кўра, шеър «Янги Фарғона» газетасининг 1927 йил сонларида босилган бўлиши мумкин.

Дастлаб «Танланган асарлар» (1939), кейинчалик «Асарлар» (1960, 1969) ва «Сайланма» (1979)да, шунингдек «Мукаммал асарлар тўплами»нинг III томида эълон қилинган.

«Танланган асарлар» (1939) матни асосида чоп этилмоқда.

2 *Эрк билан ййлашамиз* — паранжини ташлаш йилларидаги фожиаи воқеалар кўзда тутилмоқда.

12 *Мугриб* — созанда.

«Гўлёр» — ўзбек халқ куйларидан бирининг номи.

29 *Санойи куйлари* — санъат куйлари. (Бу ифода Ҳамза асар-

ларининг аксар нашрларида «санойи уйларин» шаклида берилган.)

36 *Тамаддунлашамиз* — маданийлашамиз.

БУ КҮН — 8 МАРТ

(199-бет)

Халқаро хотин-қизлар кунига бағишланган ушбу шеър 1927 йилда ёзилиб, «Янги Фарғона» газетасининг 8 март сониди («Чиғирик» бўлимида) босилиб чиққан. Шеър қўлёзмаси сақланмаган.

Ушбу шеър Ҳамзанинг ўзбек классик шеърини системасини ислоҳ қилиш йўлидаги муҳим тажрибаларидан бири бўлиб, ўзбек шеърини тарихидаги дастлабки сочма (сарбаст шеър) намуналаридан бири сифатида катта аҳамиятга эгадир. «Танланган асарлар» (1939, 1949, 1954, 1958), «Асарлар» (1960, 1969), «Сайланма» (1979)га ҳамда «Мукаммал асарлар тўплами»нинг III томига киритилган.

Нашрда «Янги Фарғона» газетасининг матни асос қилиб олинди.

3 *Нафси аммора* — ёмон йўлга ундовчи нафс.

4 *Енглик кафанлар* — паранжилар маъносида.

10—11 *Халифа* — Муҳаммад пайғамбарнинг вориси деб ҳисобланган имомнинг унвони.

14 *Муршид* — йўл кўрсатувчи.

15 *Бети довул* — хунук маъносида.

19 *Ғасб этмоқ* — зўрлаб тортиб олмоқ.

24 *Таряк* — афъюн, қора дори.

51 *Макка* — Саудия Арабистонидаги шаҳар, мусулмонлар синагинадиган, ҳаж қиладиган жой.

52 *Сақар* — дўзах, жаҳаннам.

ХОТИН-ҚИЗЛАР ОВОЗИ

(200-бет)

Қўлёзмаси сақланмаган ушбу шеър биринчи марта «Янги Фарғона» газетасининг 1927 йил 17 февраль сониди босилган. Сўнг «Асарлар» (1960)га ва «Мукаммал асарлар тўплами»нинг III томига киритилган.

Ҳамза мазкур шеърни матбуотда эълон қилибгина қолмай, ашула сифатида айтилиб юриши ва оммалашшига ҳам катта эътибор берган. «1927 йили,— деб эслаган эди таниқли хонанда Лутфихоним Саримсоқова,— Ҳамза «Хотин-қизлар овози» шеърини менга тақдим этиб, ашула қилиб айтишимни илтимос қилди. Ашула оҳангига маст бўлган Ҳамза менда талант борлигини қайд

қилди... Унинг даъвати билан паранжимви ташладим. У менинг чинакам устозим бўлди» («Ҳамза замондошлари хотирасида», 150-бет).

Томга газета матни асос қилиб олинди.

ШАҲРИСАБЗ МАҲАЛЛАЛИ АЗИМХУҶА ЭШОН БИННИ ТОШХУҶА ЭШОННИНГ ОҒИЗ БОҒЛАШЛАРИ

(203-бет)

Ушбу сатирик шеър «Янги Фарғона» газетасининг 1927 йил 20 март сонининг «Чиғириқ» бўлимида «Товонтешар» имзоси билан биринчи марта эълон қилинган. «Бойлар пулин олувчи» мисралари билан бошланган ва «Имом ҳазратлари айталар» сарлавҳали ҳажвлардан кейин мазкур сатирик шеър сарлавҳасиз берилган.

Ҳамза архивида (инв. № 120) сақланаётган қўлёзма уч варақ қоғозга (12×19) араб графикасида қалам билан ёзилган бўлиб, шоирнинг бошқа сатирик шеърларидан намуналарни ҳам ўз ичига олади.

Шеър «Танланган асарлар» (1939)да «Қўқоннинг Шаҳрисабз маҳалласидаги Азимхўжа эшон бинни Тошхўжа эшоннинг оғиз боғлашлари», 1980 йилгача нашр қилинган «Танланган асарлар» ва «Асарлар»да «Азимхўжа бинни Тошхўжа эшоннинг оғиз боғлашлари», «Мукаммал асарлар тўплами»нинг III томида «Шаҳрисабз маҳаллалари Азимхўжа эшон бинни Тошхўжа эшоннинг оғиз боғлашлари» сарлавҳаси билан берилган.

Шоир архивида сақланаётган (инв. № 76) «Янги Фарғона» газетасининг ҳошиясига қаламда «Ҳайдарбек ҳам Читгаронда сайлов» деб бошланган яна бир ҳажвий шеър ёзилган.

«Янги Фарғона» газетаси нашрга таянч матн қилиб олинди.

9 *Хатм* — ўлганларнинг руҳларини хотирлаб ўтказиладиган фотиҳахонлик маросими.

10 *Хасм* — бировнинг ихтиёридаги киши.

11 *Ҳашитияк* — форс-тожикча сўз бўлиб, «саккиздан бири» маъносини билдиради. Молнинг саккиздан бири ҳажмида тўланадиган солиқ.

13 *Фитр* — арабча сўз бўлиб, рўза охирида камбағалларга, муллаларга бериладиган садақа, эҳсон.

14 *Ушр* — ўндан бир.

19 *Хилватни саҳиҳ айлаб* — хилват топиб.

21 *Амри маъруф* — шариятга мувофиқ келадиган ишларни бажариш.

Чилла — қирқ кунгача ташқарига чиқмай, ибодат қилиш.

ҚУТЛУҒ БУЛСИН

(205-бет)

Ҳамза 1927 йилда Улуғ Октябрнинг ўн йиллиги муносабати билан ёзилган ушбу шеърни «Янги Фарғона» газетаси редакция-

сига юборган, ammo газета шеърни ўз вақтида босмаган. Аччиғланган шоир шеърни редакциядан қайтариб олиб, Собир Абдуллага эсдалик учун берган.

«1928 (тўғрироғи, 1927 — ред.) йил, ноябрь ойининг биринчи кунларида»,— деб ёзади Собир Абдулла,— «Янги Фарғона» газетаси редакциясига Ҳамза ака «Октябрь революциясининг 10 йиллигига» сарлавҳали узун бир шеър олиб келиб, ўқиб берди. Редакциянинг масъул ходимлари газетанинг байрам сонига бу шеърни беришга ваъда бериб, олиб қолдилар. Лекин «бу шеър катта, газета ҳажмига тўғри келмайди» баҳонаси билан газетанинг байрам сонига босмадилар. Байрам ўтгач, Ҳамза ака яна редакцияга кириб келганда, унга юқоридаги баҳонани пеш қилдилар.

Шунда Ҳамза аканинг бир жумла сўзи ёдимда қолган эди: «Босилмаслигига сабаб унинг узунлиги эмасдир, балки унинг сатрларидаги аччиғлиги бўлса керак!..

Устоз бу шеърни қайтариб олиб, «Бу сенга эсдалик! Сақлаб қўй!» деб менга топшириб чиқиб кетди. Бу шеър мактаб дафтарига гунафша ранг қалам билан араб имлосида ёзилган эди» («Ҳамза замондошлари хотирасида», 103—104-бетлар).

Кейинчалик Собир Абдулла бу шеърни 1954 йилда «Шарқ юлдузи» журналида эълон қилган.

Ҳамза архивида мазкур шеърнинг 78, 81, 82, 116-инвентарь рақамлар билан тўртта қоралама нусхаси сақланади. 78-инвентарь рақамли «Бу кун Октябрга ўн йил тўлди» сарлавҳали 1-қўлёзма (17×21,5) араб графикасида қаламда ёзилган. 81-инвентарь рақамли сарлавҳасиз 2-қўлёзма (21×16,5) араб графикасида қаламда ёзилган. «Қутлуғ бўлсин!» деб сарлавҳаланган 82-инвентарь рақамли 3-қўлёзма (10,5×25,5) араб графикасида қаламда ёзилган. 116-инвентарь рақамли 4-қўлёзма эса бир чизиқли дафтар варағига (17×21) араб графикасида қора қалам билан ёзилган ва «Идроксиз каллалар» деб сарлавҳа қўйилган. Ёзилган йили кўрсатилмаган. Қолган нусхаларда 1927 йил деб ёзилиш санаси кўрсатилган.

Шеърнинг барча қўлёзма нусхалари томнинг «Вариантлар» қисмида келтирилди. Улар тўлиқ бўлмай, машқий вариантлар ва хомаки сатрлардан иборат.

Шеър 1958 йилдан бошлаб шоир асарларининг барча нашрларига мунтазам киритиб келинмоқда.

«Мукаммал асарлар тўплами» (III том) матни асосида нашрга тайёрланди.

3 *Найсонлар сайрашиб* — баҳор ёмғири ёғиб.

7 *Қавс* — камалак.

12 *Маллалар* — жундан тайёрланадиган чакман кийган эшонлар.

13 *Ирфон* — билим.

ЎН ҚУНДИРКИ, ЯНГА-КЕЛИН БИРЛА
ОЧМИЗ...

(207-бет)

Ушбу рубойнинг чизиқсиз қоғозга (11×17) араб графикасида яшил ранг сиёҳ билан ёзилган қўлёзмаси Ҳамза архивида (инв. № 65) сақланади. Санаси «1926 йил 4 август» деб кўрсатилган. Рубой республика президенти Й. Охунбобоев номига нафақа сўраб ёзилган.

Биринчи марта нашрга киритилди.

БУЛ ЖАҲОН БАҲРИДА ҲИЛҚАТДАН
ҲАЙРОН ҚУНГУЛ...

(208-бет)

Қўлёзмаси Ҳамза архивида (инв. № 77) сақланаётган ушбу рубой газета парчасига (18×14) араб графикасида бинафша ранг қалам билан ёзилган. Санаси: «1927 йил 18 сентябрь» деб кўрсатилган. Рубой охирида:

«Ҳар муюлишдан хўмрайиб чиққан кишига кўндаланг,
Бу Ҳакимзода ўтар дунёдан Ниҳон эдарак»

деган байт мавжуд.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

ҲАЙ-ҲАЙ, ДУСТЛАР, ҚАДАМ БОСМАНГ
КУЧА САРИ...

(209-бет)

Ушбу сатрлар билан бошланган ва Ҳамза архивида 83-инвентарь рақами билан сақланаётган шеър бир чизиқли дафтар варанга (20×16,5) араб графикасида қора қалам билан битилган. Шеър Октябрь революциясининг ўн йиллиги муносабати билан янги ҳаёт душманлари тилидан ёзилган.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

МУБОРАҚ ИШЧИЛАР

(210-бет)

Ушбу шеърнинг араб графикасидаги дастхати (33×31) Ҳамза архивида (инв. № 71) сақланади. Шеър 1927 йилда ёзилган ва шу йили «Янги Фарғона» газетасининг 30 март сонидан эълон қилинган.

Газета матни ва қўлёзма ўртасидаги ўзгаришлар катта бўлгани сабабли дастхат «Вариантлар» қисмида берилди. Шеър фақат «Асарлар» (1960)нинг I-томида «Шанхай олинниши муносабати билан» сарлавҳаси остида нашр қилинган.

«Янги Фарғона» газетасининг матни асосида нашр этилмоқда.

1928

«ХУЖУМ» ХОИНЛАРИГА!

(211-бет)

«Хужум» ҳаракати душманларига қарши ёзилган ушбу шеър «Янги Фарғона» газетаси («Чиғирик» бўлими)нинг 1928 йил 6 март сонидида «Товонтешар» имзоси билан эълон қилинган. Шеър қўлёзмаси сақланмаган. «Танланган асарлар» (1939, 1949, 1954, 1958), «Асарлар» (1960, 1969)да ва «Сайланма» (1979)да босилган. «Мукамал асарлар тўплами»нинг III томида қайта нашр қилинган.

Томга «Янги Фарғона» газетасининг матни асос қилиб олинди.

5 *Иршод айлади* — йўллади, ундади.

15 *КК* — контроль комиссияси.

МУБОРАК

(212-бет)

Хотин-қизларнинг паранжи ташлаб, озодликка чиқишлари муносабати билан ёзилган ушбу шеър 1928 йилда ёзилган ва шу йил «Янги Фарғона» газетасининг 8 март сонидида эълон қилинган. Ҳамза архивида шеърнинг лотин графикасида машинкаланган ва «1939 йил 3 март» санаси қўйилган нусхаси (инв. № 89) сақланади. Шеър «Танланган асарлар» (1939, 1949, 1954, 1958), «Асарлар» (1960, 1969), «Сайланма» (1979)да ва «Мукамал асарлар тўплами»нинг III томида чоп этилган.

Нашрда «Янги Фарғона» газетаси матни асос қилиб олинди.

2 *Зубдайи башарлар* — яхши инсонлар, сара кишилар.

13 *Бақо* — боқийлик.

УЗИЛГАН ЧЕЧАКЛАР

(213-бет)

Шеър «Хужум» душманлари томонидан ваҳшийларча ўлдирилган хотин-қизларнинг хотирасига бағишлаб ёзилган. «Янги Фарғона» газетасининг 1928 йил 8 март сонидида босилган. Шоир ар-

хивида (инв. № 88) шеърнинг лотин графикасида машинкаланган нусхаси сақланади. Унга «1928 йил 3 март» санаси қўйилган. Кейинчалик «Асарлар» (1960, 1969), «Сайланма» (1979)да, «Мукамал асарлар тўплами»нинг III томида, шунингдек «Ўзилган чечаклар» (1986) тўпламида қайта нашр этилган.

«Янги Фарғона» газетасининг матни асос қилиб олинди.

47 *Дорилахлоқ* — ахлоқ тузатиш жойи; қамоқ.

59 *Асака* — Андижон областидаги шаҳар. Ҳозирда Ленинск шаҳри.

ТУРСУНОЙ МАРСИЯСИ

(216-бет)

Шеър 1928 йилда Ўзбек Давлат драма театрининг актрисаси Турсуноининг озодлик душманлари томонидан ваҳшиёна ўлдирилгани муносабати билан ёзилган ва Самарқандда дафн қилиш маросимида шоир томонидан ўқиб берилган. Кейинчалик «Танланган асарлар» (1939, 1949, 1954, 1958), «Қўшиқлар» (1951), «Асарлар» (1960, 1969), «Сайланма» (1979)да босилган. «Мукамал асарлар тўплами»нинг III томида қайта нашр қилинган.

Томда «Танланган асарлар» (1939) матни асосга олинди.

Турсуной Саидазимова (1909—1928) — илк ўзбек актрисаларидан бири, Тошкент шаҳрида туғилган. 1925—1927 йилларда Москвада ўзбек драма студиясида ўқиб, 1927 йилдан Ўзбек Давлат драма труппаси (ҳозирги Ҳамза номли театр)да актриса бўлиб ишлаган. 1928 йил май ойида театр Бухорога гастролга борган вақтда эри томонидан ваҳшиёна ўлдирилган. Самарқанд шаҳрида дафи қилинган.

23 *Ҳожикул Раҳматуллаев* — Турсуноининг эри; ҳозир Тожикистон ССР халқ артисти.

29 *Ҳалима* — Фулом Зафарийнинг «Ҳалима» музыкали драма-сидаги бош қаҳрамон.

ЕДИМГА ТУШДИ

(217-бет)

Шеър 1928 йилда ёзилиб, шу йили «Янги Фарғона» газетасининг 28 июль сонисида «Наштар» имзоси билан эълон қилинган. Ҳамза архивида шеърнинг «Янги Фарғона» газетасидан қийиб олинган матни (инв. № 85) сақланади.

Шеър Муқимийнинг «Едимга тушди» радифли мураббаларига татаббу тарзида ёзилган.

«Янги Фарғона» газетасининг матни асос қилиб олинди.

ТУРЛИ ИЛЛАР

[ШОҚИРЖОН ВАФОТИГА МАРСИЯ]
(219-бет)

Бир-бирининг мантиқий давоми бўлган, айни пайтда уч мустақил шеърдан иборат бўлган ушбу марсия қўлёзмаси Ҳамза архивида 134-инвентарь рақами билан сақланади. Бир чизиқли қозга (22,5×35) араб графикасида қора сиёҳ билан ёзилган. Марсия шoirнинг Шокиржон исмли дўстига бағишланган. Марсиянинг охириги мисраидаги «Торихи имони» ифодасидан Шокиржон 1906 йил ражаб ойининг тўртинчи кунда вафот этгани маълум бўлади.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

2-марсия

1 *Хурду калон* — катта-кичик маъносид.

24 *Рахти сафар* — сафар юкнини жўнашга тайёрламоқ.

3-марсия

20 *Бегарон* — чексиз.

28 *Хосу ом* — ҳамма, барча.

45-сатр қўлёзмада ҳам йўқ.

[БИЛИНГ, ДУСТЛАР, БУ ҚОФИРНИ
ТАХТУ ТОЖИН ОЛУР ЕПУН...]

(225-бет)

Ушбу шеър қўлёзмаси Ҳамза архивида 27-инвентарь рақами билан сақланади. Катак дафтар варағига (13×19,5) араб графикасида қора сиёҳ билан ёзилган.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

МУОМАЛАИ АФКОР

(226-бет)

Шеърнинг автографи Ҳамза архивида 60-инвентарь рақами билан сақланади. Ёзилган санаси кўрсатилмаган. Бир чизиқли катта вараққа (34×22) араб графикасида қалам билан ёзилган. Шеърнинг яна бир нусхаси (инв. № 84) ҳам мавжуд. Матнлардаги фарқлар «Вариантлар» қисмида берилди.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

1 *Афкор* — фикрлар.

6 *Илдод* — мадад, кўмак.

8 *Жуд* — хайр-эҳсон.

Адам — йўқлик.

9 *Козиб* — ёлгончи.

10 *Роҳиб* — христиан динидаги монах.

12 *Надам* (*надомат*) — афсусланиш, пушаймонлик.

ТАҲАССУРОТИ АФЛОҚИНДАН БИР ИЛҲОМ

(227-бет)

Шеър автографи Ҳамза архивида 124-инвентарь рақами билан сақланади. Чизиқсиз бир варақ қоғозга (33×35) араб графикасида қалам билан ёзилган.

Биринчи марта нашр қилинмоқда.

4 *Қудс* — поклик, тозалик.

8 *Равоқ* — катта биноларнинг ичи ёки олдидаги ярим доира қилиб ишланган қисм.

14 *Ҳишт* — гишт.

39 *Нақбат* — толесизлик, хорлик, машаққат.

ҲАЖВИ НИҲОН

(229-бет)

Ҳамза архивида сақланаётган қўлёзмада (инв. № 23) Нўширавон вафотига ёзилган марсия давомига (18×27) ушбу ҳажвий шеърин мактуб араб графикасида сиёҳ билан ёзилган.

Шеърда тилга олинган тарихий шахслар тўғрисида Ҳамза ҳаёти ва ижодига бағишланган асарларда маълумот учрамайди.

Шеър автограф асосида илк дафъа эълон қилинмоқда.

36 *«Лоҳавла»* — диний тушунчага кўра, қўрққан пайтда ўқиладиган дуонинг бошланиши.

[ОҲ, ЭЙ БАХТИ ЗАБУН, МАҲЗУН ВАТАН,
ГИРЕНАСАН...]

(232-бет)

Шоир архивида 129-инвентарь рақами билан сақланаётган ушбу шеър бир чизиқли узун варақча (22×25,5) араб графикасида қалам билан ёзилган. Ёзилган санаси номаълум.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

[КИМ ИИҒЛАР?]

(232-бет)

«Иштирокиюн» газетасининг 1919 йил 21 май сонисида босилган ушбу шеър қўлёзмаси Ҳамза архивида 51-инвентарь рақами билан сақланади. Шеър охирида «Ҳамза Ҳакимзода» деб имзо

қўйилган. 4, 10, 15-қаторлардаги кўп нуқталар матндаги ўчиб кетган ўринларни билдиради.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

34 *Зил* — соя маъносида.

45 *Помол (поймол)* — оёқ остида қолган, эзилган.

91 *Шарр* — ёмонлик, гуноҳ.

ҚУЛИНГИЗДАН ҚЕЛГАНЧА РАҲМ АЙЛАНГ ДОРИЛ-АЙТОМА...

(233-бет)

Ҳамза архивида 90-инвентарь рақами билан сақланаётган ушбу шеър Москвадаги Вознесенский мануфактура жамияти бланкасининг орқа томонига ёзилган. Қоғоз формати 21×27,5 см. Қоғоз яхши сақланмагани сабабли айрим мисралар ўчиб кетган.

«Ҳамза 1914 йилда Қўқоннинг Шайхулислом гузариди «Дорил-айтом» («Етимлар мактаби»)ни очган ва бу мактаб ўша йилнинг 4 октябрида ўқув ишларини бошлаган. Шоирнинг таржиман ҳолида бу ҳақда қуйидаги сўзлар бор: «...Хўқанд келиб, бир қанча ўзимга яқин кишиларни тўплаб, уларнинг ёрдами билан йўқсул болалар учун пулсиз ўқутуш мактаби очдим. 20—30, кейин 45—16 киши бир ойгина ёрдам бердилар; ўзим 4 ойча давом эттиргандан кейин, уяз начальниги (Мединский) томонидан тинтув бўлуб, ёпилди» (Ҳамза. Мукаммал асарлар тўплами, III том, 10-бет).

Ушбу шеър «Дорил-айтом»га моддий ёрдам кўрсатишни сўраб Қўқоннинг бадавлат кишиларига ёзилган мурожаатдир.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

НАВРУЗ

(234-бет)

Автографи шоир архивида (инв. № 121) сақланаётган, уч банддан иборат ушбу шеър каттак дафтар варағига (13×19,5) араб графикасида сафсар сиёҳ билан ёзилган.

Шеър қўлёзма асосида биринчи марта ушбу томга киритилди.

ЭЙ ФАЛАК, БАНГА НЕЧУН УЙЛА ТАБАССУМ-ЛА ХИТОБ...

(235-бет)

Ҳамза архивида 128-инвентарь рақами билан сақланаётган ушбу шеър араб графикасида гунафша рангли қалам билан ёзилган. Шеърнинг ёзилган санаси қайд этилмаган.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

БУ КҮН АЙЕМИ ҚҮРБОНДУР, ҲАМА ДИЛШОДУ ХАНДОНДУР...

(236-бет)

Ушбу рубойи дастхати Ҳамза архивида 30-инвентарь рақами билан сақланади. 19,5×12,5 см форматдаги сарғиш катак дафтарга араб графикасида қора сиёҳ билан ёзилган. Дастхатда рубойи устидан чизиқ тортилган (ўчирилган). Бу ҳужжатда рубойидан бошқа тожик тилидаги «Бар танат зери қабоҳ бар сарат тожи сараст» ва «Булбули зи ҳунарманди грифтори қафас шуд» деб бошланган икки байт ҳам келтирилган. Яна «Келди бу кун муборак айёми ийди қурбон», «Келди айёми муборак шодлиғ кундир бу кун» рубойилари ҳам ушбу дафтарга ёзилган.

Дастхат асосида биринчи марта нашр қилинмоқда.

КЕЛДИ БУ КҮН МУБОРАК АЙЕМИ ИЙДИ ҚҮРБОН...

(237-бет)

Рубойи қўлёмаси Ҳамза архивида 30-инвентарь рақами билан сақланади. Ёзилган санаси номаълум.

Қўлёзма асосида нашрга киритилди.

КЕЛДИ АЙЕМИ МУБОРАК, ШОДЛИҒ КУНДУР БУ КҮН...

(238-бет)

Ушбу рубойи дастхати Ҳамза архивида 30-инвентарь рақами билан сақланади.

Дастхат асосида томга киритилди.

4 Баҳри Жайҳун — Амударё.

ЗҮР БАХТЛАР СИЗҒОНУБ ИШГА БЕРИЛГАНДАН КЕЛА...

(239-бет)

Татар тилида ёзилган ушбу байт Ҳамза архивида 95-инвентарь рақами билан сақланади. Ёзилган йили номаълум.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

ЭНДИ БҮЙЛА ТУШГАН ИШҚЛАР ҚАЙТАЛАР...

(239-бет)

Кичик қоғоз парчасига (12×15,5) араб графикасида сиёҳ би-

лан ёзилган ушбу байт Ҳамза архивида 100-инвентарь рақами билан сақланади. Ёзилган йили номаълум.
Биринчи марта эълон қилинмоқда.

ЭЙ ФАЛАҚ, БАХТИМИ ҚАРО ҚИЛМАСАНГ ЭДИ...

(239-бет)

7×11 см форматли қоғозга араб графикасида қора сиёҳ билан ёзилган ушбу байт Ҳамза архивида 111-инвентарь рақами билан сақланади. Ёзилган йили номаълум.
Биринчи марта эълон қилинмоқда.

МАЖНУННИ МУРОДИ УЛДИ ЛАЙЛИ...

(240-бет)

Юқоридаги байт билан бирга Ҳамза архивида 111-инвентарь рақами билан сақланади. 7×11 см форматли қоғозга араб графикасида қора сиёҳ билан ёзилган.
Биринчи марта эълон қилинмоқда.

ЖАҲОН ЖАМДУР, ПУЛИМ КАМДУР,
ДИЛИМ ҒАМ...

(240-бет)

Катак дафтар варағига (18,5×12) араб графикасида қора сиёҳ билан ёзилган ушбу байт Ҳамза архивида 31-инвентарь рақами билан сақланади. Тожик ва ўзбек тилларида ёзилган рубойлардан кейин: «Кайф келдиги вақт ёзилмиш рубой» изоҳи берилган.
Биринчи марта эълон қилинмоқда.

БОРМУ,— ДЕДИМ,— УШБУ МАҲАЛЛАДА БУЛАК...

(241-бет)

Санаси номаълум ушбу ҳажвий шеърнинг дастхати Ҳамза архивида 114-инвентарь рақами билан сақланади. Катак дафтар варағига (13×20) араб графикасида қизил сиёҳда, 31—34-қаторлар эса қора қалам билан ёзилган.
Биринчи марта эълон қилинмоқда.

17 *Лоғар* — хароб.

19-қатор ўчиб кетган.

ЭР ИГИТЛАР ОТ ЧОПАЛАР

(242-бет)

Қўлёзмаси Ҳамза архивида (инв. № 107) сақланаётган ушбу

шеър 14×30 см форматдаги қоғозга араб графикасида қора сиёҳ билан ёзилган. Ёзилган санаси номаълум.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

НЕЧКА ҚУНГЛУМДАН СЕВУКЛИМ...

(244-бет)

Ёзилиш санаси номаълум бўлган ушбу шеърнинг дастхати «Эр йигитлар от чопалар...» шеъри билан 14×30 см форматдаги қоғозга араб графикасида қора сиёҳ билан ёзилган.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

ЛУТФИЙ ДЕДИ: «ЭШОН ЭДИМ...»

(245-бет)

Шоир архивида (инв. № 91) сақланаётган ушбу шеър қўлёзмаси араб графикасида (29×27) сиёҳ ва қалам билан ёзилган. Шеър Лутфийнинг «Пичинг» шеърига ўхшатма тарзида яратилган. Илк мартаба қўлёзма асосида нашрга киритилди.

ТУН БИТУБ ЕТГАНГА УХШИЙ...

(247-бет)

Шоир архивида (инв. № 106) сақланаётган татар тилидаги ушбу шеър автографи 7×19 см форматдаги қоғозга араб графикасида бинафша рангли сиёҳ билан ёзилган. Шеър охирига «Ҳамза Ҳакимзода» деб имзо қўйилган. Матининг 12-қаторидаги уч нуқта қўлёзмада ҳам мавжуд, 13-қатордаги айрим ўқиб бўлмаган сўзлар ўрнига кўп нуқта қўйилди.

Автограф асосида илк мартаба нашр қилинмоқда.

БИР ГУНАШ ТУГДИ ҲАҚИҚАТ...

(248-бет)

Ҳамза архивида сақланаётган (инв. № 130) ушбу шеър қўлёзмаси араб графикасида 9×21 см форматдаги қоғозга қора қалам билан ёзилган. Ёзилган санаси номаълум. Шеър «Эзиқлар эркчиси Жамол оғамизи шарафина» деган изоҳ билан бошланади. Томга қўлёзма асосида киритилди.

БУ ҚЕЧА НИНДАЙ ҚЕЧА...

(249-бет)

Шоир архивида сақланаётган (инв. № 129) ушбу шеър «Оҳ,

эй бахти забун, маҳзун ватан, гирёнасан...» мисраи билан бошланган шеърнинг давомига ёзилган. Санаси номаълум.

Қўлёзма асосида биринчи марта эълон қилинмоқда.

ЕР ЗУЛФИДЕК СИЛҚИНУР...

(250-бет)

Ҳамза архивида 92-инвентарь рақами билан сақланаётган ушбу шеър қўлёзмаси бир чизиқли қоғозга (11×25) араб графикасида қалам билан ёзилган. Шеър хотин-қизлар озодлиги душманлари томонидан ваҳшийларча ўлдирилган Қундузхонга бағишланган. 5—9-қаторлар шоир томонидан таҳрир қилинган.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

САЛОМ

(251-бет)

Ҳамза архивида 36-инвентарь рақами билан сақланаётган ушбу шеър бир чизиқли дафтар varaғига (21,5×17) араб графикасида қора сиёҳ билан ёзилган.

Шеърнинг ёзилиш тарихи ҳақида қўлёзмада қуйидаги маълумот мавжуд:

«Бу кунги улўф турк ўғлининг мухторият байрами била қутлаб сизинг кибиқ маданият, ислом хонималари била тарихий, диний, миллий ёрти соатгина суҳбат этувни рижо этарсиз. Яшасун маданият ходим ва ходималари!

Яшасун улўф Туркистон мухторияти!

Яшасун мухторият ходим ва ходималари!»

Дастхат асосида биринчи марта эълон қилинмоқда.

ТУҚМОҚ СИНДИ БОШЛАРДА...

(252-бет)

Ҳамза архивида 79-инвентарь рақами билан сақланаётган ушбу шеър автографи «Қалпоқ кийган қаҳрамонлар», «Бош кўтар бугун оёқ остидан» шеърларининг дастхати билан бирга 23×35,5 см форматли қоғозга сиёҳ ва қалам билан ёзилган.

Қўлёзма асосида илк мартаба эълон қилинмоқда.

ЭЛ БОҚАР УСТКИ ЧИРОЯ...

(253-бет)

Ҳамза архивида 126-инвентарь рақами билан сақланаётган ушбу шеър қўлёзмаси 10×35 см форматдаги қоғозга бинафша

рангли қалам билан араб графикасида ёзилган. Шеър охирига «Ҳамза Ҳакимзода» деб имзо қўйилган.

Мазкур томда эълон қилинаётган «Хуш ёзибсиз, азиз дўстлар...» ва «Ҳар қуш унмас даста-даста...» сатрлари билан бошланувчи шеърлар ҳам ушбу асарга алоқадор бўлиб, улар ўзбек халқ оғзаки ижодидаги «Эшвой» оҳангида ёзилган Палапан (Полопон) тоғлари тасвирига назирадир.

Биринчи марта нашр қилинмоқда.

МЕВАЛАР МОЖАРОСИ

(254-бет)

Санаси номаълум ушбу шеър қўлёзмаси Ҳ. Сулаймонов номидаги Қўлёзмалар институти Ҳамза архивида (инв. № 115) сақланади. Каттак дафтар варақларига (12,5×19,5) араб графикасида қора қалам билан ёзилган. Автографга сарлавҳа қўйилмаган.

Шеър «Танланган асарлар» (1949, 1979)да, «Асарлар» (1969)нинг I-томида ва «Мукаммал асарлар тўплами»нинг II томида нашр қилинган.

Нашрда қўлёзма асосий матн қилиб олинди.

ДИЛ БИЛАН СУЙГОН ҚИШИ...

(257-бет)

Рубойининг шоир архивида 96-инвентарь рақами билан сақланаётган қўлёзмаси 9×10 см форматдаги қоғозга араб графикасида сиеҳ билан ёзилган. Ушбу тўртликнинг яна бир нусхаси (инв. № 110) мавжуд. Матнлардаги фарқлар «Вариантлар» қисмида қайд этилди.

Биринчи марта нашр қилинмоқда.

ГУЛ ЭКАНСАН БИЛМАДИМ...

(258-бет)

Ҳамза архивида 97-инвентарь рақами билан сақланаётган ушбу рубой 6×12 см форматдаги қоғозга араб графикасида қалам билан ёзилган. Охирида «25-мактуб савол-жавоби» деган изоҳ берилган.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

ГУЛ ДЕБ БУЛБУЛ ОҒЛАЙДИ...

(259-бет)

Татар тилида ёзилган ушбу тўртликнинг автографи Ҳамза ар-

хивида 99-инвентарь рақами билан сақланади. 9×14 см форматдаги қоғозга араб графикасида сиёҳ билан ёзилган.

Биринчи марта нашр қилинмоқда.

БИЗНИНГ ОВУЛ — ЗҶР ОВУЛ...

(260-бет)

Ҳамза архивида 101-инвентарь рақами билан сақланаётган ушбу рубой 6×5,5 см форматдаги қоғозга татар тилида араб графикасида қалам билан ёзилган. Ёзилган санаси кўрсатилмаган.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

ЯХШИЛАРДАН БИР СЎЗ БОР...

(261-бет)

Тўртликнинг араб графикасида қора сиёҳ билан қоғоз парчасига (10×6,7) ёзилган ва «Қилмишга келмиш севмиш-суюлмиш ўлур байт» деган изоҳ билан берилган дастхати Ҳамза архивида (инв. № 108) сақланади.

Рубойи биринчи марта «Мукамал асарлар тўплами»нинг III томида эълон қилинди.

Томга қўлёзма асосий матн қилиб олинди.

БУҒИ ЧИҚМАЙ ҚОЛМАГАНМИ...

(262-бет)

Ушбу тўртлик «Асарлар» (1969) ва «Мукамал асарлар тўплами»нинг II томида нашр қилинган. Қўлёзмаси сақланмаган.

Сўнги нашр матни асосида ушбу томга киритилди.

БИР ҚИСМ ПАР БИРЛА БУЛБУЛ...

(263-бет)

Ушбу тўртлик «Асарлар» (1969) ва «Мукамал асарлар тўплами»нинг II томида нашр қилинган.

Сўнги нашр матни ушбу томда асос қилиб олинди.

УТДИ УЛ ҚАҲРАМОН НОҲАҚЛИК...

(264-бет)

Ҳамза архивида 27-инвентарь рақами билан сақланаётган ушбу тўртлик катак дафтар варағига (13×19,5) араб графикаси-

да қора спёҳ билан ёзилган. Қўлёзмада «Қайф келдиги вақт ёзилмиш рубой» деган изоҳ мавжуд.

Биринчи марта нашр қилинмоқда

МЕН ИШОНДИМ СЎЗИНГГА...

(265-бет)

Шоир архивда 110-инвентарь рақами билан сақланаётган ушбу рубой бир чизикли дафтар варағига (11×17,5) араб графикасида қора қалам билан ёзилган. Ёзилган санаси номаълум.

Биринчи марта нашр қилинмоқда.

ШОДМЕН ГҲЛГУН ЮЗИНГДАН...

(266-бет)

Рубой автографи 110-инвентарь рақами билан Ҳамза фондида сақланади. Араб графикасида бир чизикли дафтар варағига (11×17,5) қора қалам билан ёзилган.

Биринчи марта нашр қилинмоқда.

ҚОШИНГ УЗА ҚАРО СОЧ...

(267-бет)

Ушбу рубой автографи Ҳамза фондида 110-инвентарь рақами билан сақланади.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

ШУ ҚУНДАГ ШОД БУЛМАДИМ...

(268-бет)

Ушбу рубой автографи Ҳамза фондида 110-инвентарь рақами билан сақланади.

Биринчи марта нашрга киритилди.

ЖОНИМ, ҚУТЛУГ СЎЗИНГГА...

(269-бет)

Ушбу рубой автографи Ҳамза фондида 110-инвентарь рақами билан сақланади.

Биринчи марта нашр қилинмоқда.

ҚОШ УСТИДА БОЛҚУНУБ...

(270-бет)

Ушбу рубойи дастхати Қўлёмалар институтининг Ҳамза фондида 110-инвентарь рақами билан сақланади.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

ЧИН ОЗОДЛИК ДАВРИ КЕЛДИ,
СИЗЛАР ҲАМОН...

(271-бет)

Ушбу шеър Ҳамза архивида 55-инвентарь рақами билан сақланаётган «Яша, Шўро, яша, ирфон» шеърининг давомига ёзилган. Дастлабки ва охириги байтлари чала.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

АЗАЛДАН ИНҚИЛОБИНГНИ БИНО ҚИЛГУВЧИМАН...

(272-бет)

Ушбу шеър автографи Ҳамза архивида 125-инвентарь рақами билан сақланади. 14×50 см форматдаги қоғозга араб графикасида қаламда ёзилган. Қўлёмлада «Собиқ бир ижроқўм тилидан Машрабга назира» деган изоҳ мавжуд. Ёзилган санаси номаълум. Шеърнинг охирига «Товонтешар» имзоси қўйилган.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

21 ГПУ — Давлат Спёсий Бошқармаси.

ХУШ ЁЗИБСИЗ, АЗИЗ ДУСТЛАР...

(273-бет)

Ҳамза фондида 127-инвентарь рақами билан сақланаётган ушбу шеър 11×34 см форматдаги қоғозга кошировка орқали араб графикасида ёзилган. «Ер юзи» журналининг мактубига жавобан йўлланган мазкур шеърнинг нашр этилгани тўғрисида маълумот учрамади. Ўзбек халқ овзаки ижоди таъсирида яратилган. Ушбу томдан ўрни олган «Эл боқар устки чироя...» ва «Ҳар қуш унмас даста-даста...» мисралари билан бошланувчи манзумалар шу шеърнинг мантиқи давомига ўхшайди.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

ҲАР ҚУШ УНМАС ДАСТА-ДАСТА...

(274-бет)

Ҳамза фондида 126-инвентарь рақами билан сақланаётган ушбу шеър 11×34 см форматдаги қоғозга кошировка орқали араб

графикасида ёзилган. Шеър охиридаги сатрлар ўчиб кетган. Шеър сўнгида «даста» сўзига шоир томонидан изоҳ берилган.

Ушбу шеър «Хуш келибсиз, азиз дўстлар» ва «Эл боқар устки чироя...» сатрлари билан бошланувчи шеърнинг хотимаси бўлиши мумкин.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

ВАСЛИНГ ТИЛАГИ БИРЛА КЕЛИБ,
ЗОР УЛА КЕТДИМ...

(275-бет)

Ҳамза фондида 62-инвентарь рақами билан сақланаётган ушбу шеър 36×26 см форматдаги қоғозга араб графикасида кўк қалам билан ёзилган ва шоирнинг қаламкаш дўсти—шоир Муҳаммадшариф Сўфизода (1869—1937)га бағишланган. Қоғознинг орқа бетида Ўрта Осиё революция музейининг штампи бор. Хужжатнинг айрим жойлари йиртилган. Автограф 1925 йил 6 апрелда ёзилган.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

13 *Ваҳший*—М. Сўфизоданинг адабий таҳаллуси; таҳаллус шоирнинг ҳаётдаги иллатлар ва руҳан мажруҳ кишиларга нисбатан мурасасизлигига ишорадир.

ТУГАЛЛАНМАГАН ШЕЪРЛАР. ЭСКИЗЛАР

НУШИРАВОН ВАФОТИГА МАРСИЯ

(276-бет)

Ҳамза архивида Нўширавон вафотига бағишланган марсиянинг учта қўлёзмаси (инв. 48, 49, 123) сақланади. Биринчиси (23×35) араб графикасида қора қалам билан ёзилган. Унга «Марсия» деб сарлавҳа қўйилган. Варақнинг 2-саҳифасида «Ҳамза Ҳакимзода» имзоси билан 11 мисрадан иборат шеъринг парча келтирилган. Иккинчи қўлёзмада марсиянинг 1, 2, 3-бандлари берилган, қолган 4, 5, 6, 7-бандлари тушиб қолган. Мазкур шеърнинг тўлиқ бўлмаган автографидаги айрим фарқлар томининг «Вариантлар» қисмида берилди.

Марсия 48-инвентарь рақамли дастхат (4—6-қаторлар эса 49-рақамли қўлёзма) асосида илк мартаба нашр қилинмоқда. 24—26-қаторлардаги кўп нуқтали ўринларни қўлёзмадан ўқиб бўлмади; улар йиртилган.

6 *Ебоний*—чўлу даштларда яшовчилар.

7 *Раҳбоний*—йўл бошловчи.

14 *Сабий* — ёш бола.

31 *Таол* (*таоло*) — худонинг сифатларидан бири.

ҚУҚ БАЙРОҒИНГ ОСТИНДА ОТАЛАРИМ
ЮРУВДИ...

(278-бет)

Автографи Ҳамза фондида 105-инвентарь рақами билан сақланаётган ушбу чала шеър 14,5×20 см форматли қоғозга араб графикасида қалам билан ёзилган.

Биринчи марта нашр қилинмоқда.

ТУРКВИНОГА ТИЗИБДИР БИЗИ ИЛҲОМИМИЗИ...

(279-бет)

Автографлари Ҳамза архивида 67—68-инвентарь рақамлари билан сақланаётган ушбу шеър бир варақ қоғозга (35×21) араб графикасида қора қалам билан ёзилган. Биринчи қўлёзмада шеър муаллифи ва ёзилган санаси «Ҳақимзода. 1916 йил 27 октябрь» деб кўрсатилган. Қўлёзмада «Жадал ёзилди», деган изоҳ ҳам бор. Матнлардаги кичик ўзгаришлар «Вариантлар» қисмида берилди.

Қўлёзма асосида биринчи марта эълон қилинмоқда.

ҚОШИНГ ҚОРА, КИПРИГИНГ...

(280-бет)

Ҳамза архивида 42-инвентарь рақами билан сақланаётган ушбу тўртлик қўлёзмаси 5,5×8,5 см форматли қоғозга араб графикасида қора сиеҳ билан ёзилган. Тўртлик 109-инвентарь рақамли қўлёзмада ҳам айнан келтирилган. Шеър сўнгида «1917 йил 29 октябрь» санаси қўйилган.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

ҚОШИНГНИ ҚАРО ДЕБ МАНИ...

(281-бет)

Ҳамза архивида 42-инвентарь рақами билан сақланаётган ушбу тўртлик қўлёзмаси 5,5×8,5 см форматли қоғозга араб графикасида қора сиеҳ билан ёзилган. Тўртлик 109-инвентарь рақамли қўлёзмада ҳам айнан келтирилган. Тўртлик сўнгида «1917 йил 23 октябрь» санаси қўйилган.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

ҚОРА ҚОШЛИ БИР ЙИГИТ...

(282-бет)

Ушбу тўртлик Ҳ. Сулаймонов номидаги Қўлёзмалар институти Ҳамза архивида 43-инвентарь рақами билан сақланади. Қатак блокнот варағига (5,5×9) араб графикасида қора сиёҳ билан ёзилган. Қўлёзмада «Гарчи ёқтурмай мени...» сатрлари билан бошланадиган иккинчи рубой ҳам мавжуд.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

ТЎЛҒОН ОЙДЕК НУРЛИ ЮЗИНГ...

(283-бет)

Рубойининг 11×9 см форматдаги қоғозга араб графикасида қалам билан ёзилган дастхати Ҳамза архивида 39-инвентарь рақами билан сақланади.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

ҚОШИНГ ҚИТОИ ҚУНДУЗИ...

(284-бет)

Ҳамза архивида 42-инвентарь рақами билан сақланаётган қўлёзма (5,5×8,5) араб графикасида қора сиёҳ билан ёзилган. Ушбу тўртлик 109-инвентарь рақамли қўлёзмада ҳам айнан келтирилган. Қўлёзмага «1917 йил 29 октябрь» деган сана қўйилган.

Биринчи марта нашр қилинмоқда.

ОҚ ҚОР КАБИ УСТЛАРИНГ...

(285-бет)

Ушбу тўртлик бир варақ қоғозга (10,5×14,5) араб графикасида қора қалам билан ёзилган. Ёзилган санаси: 1917 йил 30 октябрь. Қўлёзмаси шонр архивида 45-инвентарь рақами билан сақланади.

Биринчи марта нашр қилинмоқда.

ДУНЁДА ҲЕЧ ЖОН ЯШОЛМАС...

(286-бет)

Қўлёзмаси сақланмаган ушбу тўртлик «Асарлар» (1969) ва «Муқаммал асарлар тўплами»нинг II томида нашр қилинган.

Сўнги нашр матни асосида томга киритилди.

МИЛЛАТИМ НАСЛИ БАШАРДУР,
ВАТАНИМ ҚУРРАИ АРЗ...

(287-бет)

Ҳамза архивида 69-инвентарь рақами билан сақланаётган тугалланмаган шеър қўлёзмаси бир варақ қоғозга араб графикасида қалам билан ёзилган. Шеърга берилган тавсифда унинг ёзилган санаси «1926 йил 3 ноябрь» деб кўрсатилган.

Илк марта дастхат асосида нашр қилинмоқда.

4 *Гурбат олд* — гурбат аралаш.

6 *Ҳаросон қолмиш* — қўрқиб қолмиш.

ЯЪНИ ВОДХОЗ — ВАТҲУВУЗ...

(288-бет)

Автографи Ҳамза архивида 118-инвентарь рақами билан сақланаётган шеър эскизи 17,5×21 см форматли бир чизиқли дафтар варағига араб графикасида қора қалам билан ёзилган.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

БУГУН ЭНДИ УЛУҒ ТУРОН АВЛОДИ...

(289-бет)

Шоир архивида 48-инвентарь рақами билан сақланаётган ушбу шеър эскизининг бошланишида унинг вази ва ритмик қурилишини ифодаловчи:

Фоилогун, фоилогун, фоилогун,

Фоилогун, фоилогун

сўзлари берилган. Шеър охирига «Ҳамза Ҳакимзода» деб имзо чекилган, санаси кўрсатилмаган.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

ТОЖИК ТИЛИДА ЁЗИЛГАН ШЕЪРЛАР

ИМРУЗ ГАРДИ ГАРДУН БО ДАВРИ ДИЙДА ЖО ШУД...

(290-бет)

Шеър 1914 йилда ёзилган ва шу йили «Садои Фарғона» газетасининг 2 октябрь сонисида босилган. Дебютада шоир шеърнинг ёзилиш тарихи ҳақида қуйидагича изоҳ беради: «Муҳтарам Васлий ҳазратларининг саёҳат муносабати ила бу кун бизим Фарғона харобасига меҳмон ўлуб аҳли аҳволни истифсор этувларина

тубандаги ашъор ила хулус ташаккури адо этаман». Шеър охирига «Хўқанд. Ҳ. Ҳ. Ниёзий» деб имзо қўйилган.

Биринчи марта қайта эълон қилинмоқда.

Нашрда газета матни асос қилиб олинди.

М а з м у н и :

Бугун бутун дунё губорлари бизнинг кўзимизга жо бўлди,
Бу бизнинг кўзимизга тўтиё бўлган чанг дедимки,
у қаердан пайдо бўлди экан?

Қулоғимга овоз келди: «Қара, бу Васлийнинг нуридан».

Рашкдан қуёш булут орқасига яширинди.

Худого минг шукрки, бу хабарни келтирди.

Дилимиз хазонга ўхшаб ғуссада эди, гунча очилгандай

очилди.

Унинг суҳбати (сўзлари)дан Масих ҳиди келади,

Унинг донишмандлиги шамъидан кулбамиз зиё топди.

Унинг суҳбати дилдаги губорларни ювади,

Дилга сайқал бериб, уни ёритади.

Бу миллат булбули бу тараққий кошонасидан,

Дилимдан оҳ чиқиб айтади: «У қаерга кетди экан?»

Васлий Ниҳон бўлди бу гулшандан.

Афеуски, дониш ўқи бизнинг тушимиздан хато кетди.

БИДЕҲ, СОҚИ, ПАЕПАИ ЖУРЪА БАР ИН МАСТИ ШАЙДОРО...

(291-бет)

Ҳамза архивида 63-инвентарь рақами билан сақланаётган ушбу шеър катак дафтар варағига (13×19) араб графикасида қора қалам билан ёзилган. Шеър охирига «Ҳ. Ҳакимзода Ниёзий. 1925 йил 7 сентябрь» сўзлари ёзилган. Қўлёзмада: «Агар жанобларининг кимёйи назарларига манзур бўлса, газетангизнинг бирор бир бурчагидан ўрин берарсиз», деган сўзлар ҳам борки, улар ушбу шеърнинг Ҳамза томонидан бирор тожикча газета редакциясига юборилгани ё юборилмоқчи бўлганидан кафолат беради. Шеър Ҳофиз Шерозийнинг:

Агар ўшал Шероз гўзали бизнинг кўнглимизни ола билса,

Ҳинду холига Самарқанду Бухорони бахш этардим

байтли машҳур ғазалига назирадир.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

М а з м у н и :

Эй соқий, кетма-кет май бер бу шайдо бўлган мастга,

Токи юрак қонидан оёқ остиларини чаман қилсам.

Агарчи фурқатдан бу кеча дилларимизда дардлар бор,

Соқий чиройли бандли қадаҳни бўса қилади.
 Бесабрлик ва навмедликдан ёмон бадбахтлик йўқ,
 Токнинг шохини кесса яхши самара беради.
 Табиатнинг нози, гулу сумбул таманноси муҳаббатдан,
 Бўлмаса булбулнинг раънолар билан нима парвоси бор?
 Ҳар биҳиштда ҳам абадият бўлавермайди,
 Лоланинг уруғи саҳроларга файзу нишот беради.
 Озурда бўлма, эй Бедил, ишқнинг тариқи шундайдир.
 Қора кўзли гўзалларга табассумли ашк (кўз ёши) ярашади.
 Агар ўзбек қизининг лаблари бизнинг қалбларни эгалласа,
 Қора холига бахш этгум Самарқанду Бухорони.

БАХТАТ БА БАДИ АФТАДУ САҲЛАТ БИГАРОНАТ...

(292-бет)

1912 йилда тожик тилида бир чизиқли дафтар варағига (17×19) араб графикасида қора сиёҳ билан ёзилган ушбу шеър Ҳамза архивида 18-инвентарь рақами билан сақланади.

Дастхат асосида илк маротаба нашр қилинмоқда.
 М а з м у н и:

Бахтнинг забунликка юз тутса, у осонлик билан қайтади,
 Чунки сенинг жигарларинг буни, албатта, қайтарадилар.
 Ёмон кўз билан сенга қаровчилардан гина қилмай,
 Сабр ва шукур қилишдан бошқа иложинг йўқ.
 Бахтнинг ёмонликдан яхшилик томон юз тутса,
 Сенинг ёмонлигинг туфайли бировга захм етиб қолиши мумкин.
 Шундан хурсанд бўлгилки, сендан биров баҳра олсин,
 Билгилки, бу ҳақдан сенга яхши назар айни нажотдир.

ЗИ БАҲРИ ДИДАНИ У БАЙТИ ХУМОР ОМАДА БУД...

(293-бет)

Тожик тилидаги ушбу тўртлик Ҳамза архивида 25-инвентарь рақами билан сақланади. Қўлёзма қоғоз парчасига (11×8) араб графикасида қора сиёҳ билан ёзилган. Рубойининг ёзилиш тарихи ҳақида шоирнинг қуйидагича изоҳи мавжуд: «25 май 1914 йил ўртоқ Тошпўлод муаллимнинг Хўқанд — Хўжанд даҳасида эшон Хўқандий хонақоҳисиндан боруб топа олмай ёзуб келган рубойим эди».

Рубойи илк маротаба қўлёзма асосида босилмоқда.
 М а з м у н и:

Уни кўриш учун жуда хумор бўлиб келган эдим,
 Миллатни гамида суҳбатлашиш учун келган эдим,

Нима бўлдики, муддаоСИ охирига етмай,
Ниҳон юз минг ғамга ботиб қайтиб кетди.

ҚОШОНАИ ХУБ ДОХТА ЛОЗИМ ЧИ БАР ОН БУД ҚАРД...

(294-бет)

Тожиқ тилидаги ушбу тўртлик қоғоз парчасига (11×9,5) араб графикасида қора сиёҳ билан ёзилган. Қўлёзмаси Ҳамза архивида (инв. № 26) сақланади. Рубойнинг ёзилиш тарихи дастхатда қуйидагича изоҳланади: «1915 йил 20 мой чаҳоршанба Хўқанд қарияларидан Исфара қишлоқда маҳаллаи Навгулумда мадрасаи Абдуллаҳон ёнинда Абдусамад охун, Абдулла афанди уйларида меҳмон ўлдиргимизда ёзилиш тарихий рубой сабаби алоқамиздур».

Шоир архивида тўртликнинг яна бир қўлёзмаси (инв. № 31) сақланади. Матнларда фарқ йўқ.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

М а з м у н и:

Уйларни яхши бегаб, нима унга керак бўлса,
ҳаммасини қилди.
 Кимки унинг дастурхонига келди, неъматлари билан
хурсанд қилди.
 Хуррамлик шавқи кайфидан унга атаб таърих ёздим,
 Биздан жафонинг ипини узиб, Абдулсамад бизни
хушнуд қилди.

БАР ТАНАТ ЗАРРИН ҚАБОҲУ БАР САРАТ ТОЖИ САРАСТ...

(295-бет)

Катак дафтар varaғига (12,5×12,5) қора сиёҳ билан араб графикасида ёзилган ушбу тўртликнинг дастхати Ҳамза архивида (инв. № 30) сақланади.

Қўлёзма асосида илк дафъа эълон қилинмоқда.

М а з м у н и:

Танангда зардан тикилган тўн, бошингда тож,
 Сен билмайсанки, яқинда бошинг тагига лаҳад тоши
қўйилади.
 Булбул ҳунармандликдан қафасга гирифторм бўлди,
 Зоғнинг ҳунарсизликдан ажаб фароғати бор.

ЭИ ҚОШ АЖАЛ ДАР ИХТИЕРАМ МЕШУД...

(296-бет)

Катак дафтар varaғига (18,5×12) араб графикасида қора сиёҳ билан ёзилган ушбу рубой қўлёзмаси шоир архивида 31-

инвентарь рақами билан сақланади. Ёзилган санаси: 1915 йил 20 май. Тўртликка: «Қайф келдиги вақт ёзилмишдир» деган изоҳ берилган.

34-инвентарь рақамли қўлёзмада тўртликнинг яна бир нусхаси мавжуд. Матнларда фарқ йўқ.

Дастхат асосида илк дафъа эълон қилинмоқда.

М а з м у н и:

Эй, кошки ажал ўз ихтиёримда бўлса эди,
У лаҳад тупроғи анису ёрим бўлса эди,
Бу хўрлик ва кишиларнинг дашномидан
Бир дўсту ёрим бўлса яхши бўлар эди.

КОРИ ХУДРО БИКУН БА ПИНҲОНИ...

(297-бет)

Катак дафтар варағига (13×19,5) араб графикасида қорасиёҳ билан ёзилган ушбу рубойнинг икки дастхати Ҳамза архивида 27 ва 34-инвентарь рақамлари билан сақланади. Рубойларга «Қайф келдиги вақт ёзилмиш» деган изоҳ берилган. Матнларда фарқ йўқ.

Дастхат асосида илк дафъа чоп этилмоқда.

М а з м у н и:

Ўз ишингни яширинча қил,
Ёмон бўлса ҳам, яхши бўлса ҳам, фақат ўзинг биласан.
Мабодо ошкор қилсанг, ундан сўнг
Сен пушаймонлик ноласини тортма.

ҲАМЗАГА НИСБАТ БЕРИЛГАН ШЕЪРЛАР

ЭИ АНОИ МЕҲРИБОН, ЛОМАКОНИМ,
ҚАЙДАСАН?..

(298-бет)

Ҳамзага нисбат берилган ушбу тугалланмаган шеър биринчи марта Анорхон Аминованинг «Тоғам ҳақида хотира» мақоласида («Ўзбекистон маданияти», 1970, 24 ноябрь) эълон қилинган. Муаллиф Ҳамзанинг чет эл сафари тўғрисида сўзлаб, бундай ёзади:

«Ана шу сафар якунида тоғам Бухорога келиб, бир муддат у ерда қолади. Шу орада бувим (Ҳамзанинг онаси) Жаҳонбиби вафот этади. Бу қайғули хабар Бухорога, тоғамга етказилгач, тез орада у кишидан марсия ёзилган мактуб олганмиз. Одамлар уни қайғу ҳасрат билан ўқиб чиққанлари ёдимда. Узундан-узун ушбу марсиядан ёдимда қолган мисралар тахминан қуйидагича». А. Аминова бу сўзлардан кейин мазкур шеърни келтириб, яна ёзади:

«Онадек меҳрибон зотни Ҳамзадек фарзанд «каъба», «қибла» каби сўзларга нисбат бериши табиий ва бу ердан ҳеч қандай шубхали маъно келиб чиқмайди.

Бувимнинг йигирмасига тоғам Қўқонга етиб келади» («Ҳамза ҳақида хотиралар», 165-бет).

«Ҳамза ҳақида хотиралар» тўпламида берилган матн асосида эълон қилинмоқда.

ЭЙ БАХИЛ, МУЛТОНИ ЙЎЛДОШ, СЕНДАГИ ВИЖДОН ҚАНИ?

(299-бет)

Биринчи марта Абдулла Ҳатамовнинг «Ҳамза қалбимизда» (Тошкент, 1969) номли хотиралар китобида эълон қилинган бу шеър 1955 йилда Ўшда истиқомат қилувчи Мамажон ҳожи оғзидан ёзиб олинган. А. Ҳатамов мазкур шеърнинг яратилиш тарихига доир бундай маълумотни берган: «1912 йили ҳажга борсак,—деб ҳикоя қилган экан у,—Ҳамза ҳам ўша ерларда эл-юрт кўриб юрган экан. Гоҳо бирга бўлдик. Орамизда Йўлдош ҳожи деган хасис, ёқимсиз бир одам бор эди. Унинг одатларини пайқаган шоир бир нонушта пайти қуйидаги ҳажвни тўқиб ташлади» («Ҳамза замондошлари хотирасида», 192-бет).

«Ҳамза замондошлари хотирасида» тўпламидаги матн асосида эълон қилинмоқда.

4 *Макка* — Саудия Арабистонининг ғарбидаги шаҳар. Мусулмонларнинг зиёратгоҳи.

ШУНЧА ЙИЛЛАР КУТДИМИЗ, ЕТДИК БУ ҲУРРИЯТА...

(300-бет)

Биринчи марта Мамажон Раҳмоновнинг «Ҳамза ва ўзбек театри» китобида эълон қилинган бу шеърнинг қачон ва кимнинг оғзидан ёзиб олинганлиги номаълум. Китоб муаллифи ушбу шеърнинг чет эл сафаридан сўнг, Ҳамзанинг «Шарқ мамлакатларига қилган сафарининг таассуротлари ва инглиз мустамлакачилигига бўлган қаҳр-ғазабини ифодалаб, «1919 йили инглизларнинг Туркистонга қилган интервенцияси даврида» ёзганини айтади (М. Раҳмонов. Кўрсатилган китоб, Тошкент, 1962, 102-бет).

«Мукаммал асарлар тўплами»нинг III томида «Ўз ҳақингни сақламоқ» сарлавҳаси остида эълон қилинган. Ҳар иккала матн ўртасида фарқ йўқ. Ушбу нашрда тўртликнинг «Шунча йиллар кутдимиз, етдик бу ҳуррият» деган биринчи сатри тузатиб босилмоқда.

КУП ИИЛЛАР ШУНЧА ЭЗИЛДИНГ...

(301-бет)

Ҳамза архивида 79-инвентарь рақами билан сақланаётган қўл-ёзмада (23×35,8) ушбу рубоидан ташқари шоирнинг «Қалпоқ кийган қахрамонлар», «Тўқмоқ синди бошларда...» деб бошланган шеърлари ҳамда «Яшангиз ишчи, деҳқонлар» шеърининг 18—20, 23—25-сатрлари ҳам ўрин олган. Шеърлар араб графикасида қалам билан ёзилган.

Биринчи марта эълон қилинмоқда.

ЭРҚЛИК МАРШИ

(302-бет)

Ҳамзага нисбат берилган ушбу шеър биринчи марта «Шарқ юлдузи» журналининг 1969 йил 3-сонида адабиётшунос Насрулло Даврон томонидан эълон қилинган. Н. Даврон шеърнинг топилиши ҳақида қуйидаги маълумотни беради:

«Ҳамза Ҳакимзода Ниязийнинг «Эрқлик марши» деган шеърини бор эканлиги ҳозиргача маълум эмас эди. Бу шеърнинг топилиш тарихи қуйидагича: «Қўқон шаҳар маориф бўлимининг мудирини Қосим Бобоев (бу киши ҳозир пенсионер) бир суҳбатимизда менга шундай деган эди: «Дадангиз Мираъзам Иброҳим Даврон Ҳамза Ҳакимзодадан интернатда тарбияланаётган болалар учун Ленин ҳақида намоён чоғларида айтиб чиқадиган бир қўшиқ ёзиб беришни сўраган, шоир ёзиб берган эди. Бу пайтда дадангиз интернат мудирини эдилар. Бироқ шундан уч-тўрт кун ўтар-ўтмас касал бўлиб қолдилар, орадан бир ой ўтгач, вафот қилдилар. Шу пайтда Ҳамза Хоразмга кетган эди. Афтидан, Ҳамзанинг ёзган шеърини дадангиз қўлида қолганга ўхшайди». Шу фикр асосида яқинда мен отамнинг архивидаги ҳали синчиклаб кўрилмаган қўлёзмаларни кўздан кечирдим. Ногаҳон ўша шеър текстини топдим. Унинг услуб жиҳати ва охиридаги тахаллуснинг ўзи бу шеър Ҳамзанинг қаламига мансуб эканлигини очиқ ва равшан кўрсатиб турибди».

Н. Давроннинг фикрига кўра, шеър 1921 йилда ёзилган.

«Мукамал асарлар тўплами»нинг III томида қайта нашр қилинди. Ҳар иккала матн ўртасида тафовут йўқ.

ОЙМИСАН Е ҚАМАРА...

(304-бет)

Биринчи марта «Ўзбек тили ва адабиёти» журналининг 1971 йил 1-сонида эълон қилинган бу шеърнинг ёзилиш тарихи ҳақида Тамарахоним бундай ёзади:

«Фарғона шаҳридаги бинолардан бирини бизга репетиция ўтказиш учун берилган эди. Тез кунда концерт программаси тайёр бўлди ва аввало Фарғона, сўнг Марғилон, кейин Қўқонга бориб, томоша кўрсатдик. Биз йўлда кетар эканмиз, Ҳамза поездда унда-мунда менга кўз ташлаб, мийиғида кулиб, узун қоғозга шеър ёзар эди. Эртаси концерт вақтида Ҳамза менинг ўйинимдан кейин саҳнага чиқиб, бошимга тиллақош тақдида, бу шеърни халққа ўқиди...

Шеър анчагина узун бўлгани учун у менинг хотирамда тўлатқис сақланмаган. Лекин хурофотга, шайх ва эшонларга қарши бутун умр бўйи курашган Ҳамза бу шеърда ҳам уларнинг жаннат ваъда қилишлари ёлғонлигини, у дунёда ҳам Тамарадек қизлар топилмаслигини айтгани ҳали-ҳали эсимда...

Ҳамза шеърни ўқиб бўлгач, унинг қўлёмасини менга тақдим этди. Афсуски, уни сақлаб қололмадим» («Ўзбек тили ва адабиёти», 1971. 1-сон. 77-бет).

«Мукамал асарлар тўплами»нинг III томида «Тамара» сарлавҳаси билан босилган.

Ҳар иккала нашр ўртасида тафовут йўқ.

МАҚТАБГА ҚИРИНГЛАР

(305-бет)

Хўжайли хотин-қизларининг активларидан, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг шогирди Қутли Саиджонова оғзидан ёзиб олинган ушбу шеър биринчи марта Баҳодир Аминов томонидан «Гулистон» журналининг 1980 йил 3-сонида эълон қилинган. «Мукамал асарлар тўплами»нинг III томида нашр этилган. Шеърнинг 1—2-сатрларини Қ. Саиджонова эслай олмаган.

Қутли Саиджонова — биринчи қорақолпоқ совет артисткаси. У 1906 йилда туғилган. 1922 йил 21 августда Ҳамза билан танишганида, у Хўжайли шаҳар партия комитетининг хотин-қизлар бўлимида ишлар эди. Ҳамза билан танишув унинг кейинги тақдирига катта таъсир кўрсатди. Қ. Саиджонова ўзбек шоири таъсирида санъат билан яқинлашиб, Ҳамзанинг инқилобий шеърларини куйлай бошлайди, кейинчалик қорақалпоқ саҳнасида «Бой ила хизматчи» пьесасидаги Жамила образини ярагади.

Қ. Саиджонованинг хотирлашига кўра, Ҳамза ушбу шеърни 1921—1924 йилларда Хўжайлида ишлаб юрган вақтида ёзган ва ўзи унга куй басталаган. Шеър қўлёмаси бизгача етиб келмаган.

Ҳар иккала нашр ўртасида тафовут йўқ.

17 Унинг мийини муштанг — унинг миясига муштанг.

КЕЛТИР ҲАР ДАМДА РУҲАФЗОИ УЛ ДИЛ
КОМИ ШЕРОЗИЙ...

(306-бет)

Ушбу шеър Мадраҳим Еқубов (Шерозий)нинг Ҳамза ҳақида ёзилган «Эсдаликлар»ида (1949) биринчи марта эълон қилинган. Шеър 1921—1924 йиллар орасида Ҳамза Хоразмда ва Хўжайлида ишлаб юрган кезлари Шерозийга бағишлаб ёзилган ва унга тақдим қилинган.

«Мукаммал асарлар тўплами»нинг III томида нашр этилган.

М. Еқубовнинг «Эсдаликлар»идаги матн асосида нашр қилинмоқда.

Мадраҳим Еқубов (Шерозий, 1890—1973) — УзССР халқ артисти. Ҳамза ташкил қилган театр труппасида (1921) хонанда ва созанда.

1 *Руҳафзо* — руҳлантирувчи, шодлантирувчи.

2 *Вермиш нафъайи* — фойда бермиш.

3 *Чакан* — чеккан.

Жонгудоз — жон куйдирувчи.

4 *Ваҳдат* — танҳолик.

• ЭИ ХОРАЗМНИНГ ДЕҲҚОН, ИШЧИСИ!

(307-бет)

Қўлёмаси сақланмаган ушбу шеър К. Абдуллаев ва О. Собировларнинг «Ҳамза Хоразмда» («Шарқ юлдузи», 1959, № 11) мақоласида келтирилган. Шеър 1921—1924 йиллар оралигида Ҳамза Хоразм ва Хўжайлида ишлаган даврда ёзилган.

«Мукаммал асарлар тўплами»нинг III томида қайта нашр этилган.

Сўнги нашр матни асос қилиб олинди.

4 *Тазаллум пешаларнинг сарафкандаси* — золимлар томонидан камситилган, таҳқирланган.

КЕЛ, БОЛАЛАР, УҚИЙЛИК!

(308-бет)

Шеър 1923 йилда Ҳамза Хўжайли интернатида ишлаган пайтларида ёзилган. Қўлёмаси сақланмаган. Шеърнинг етти мисраси шoirнинг шогирди Тўлаган Тулеевнинг Лазиз Қаюмов архивида сақланаётган хотирасида келтирилган, кейинчалик «Мукаммал асарлар тўплами»нинг III томида нашр қилинган.

Сўнги нашр матни асосида чоп этилмоқда.

НАДУР БУ ЗАВҚ ТО ХИЗМАТ ЭЛ АРО ҲАМ ТЕЛБА УНВОНИМ...

(309-бет)

Ушбу байтнинг араб графикасида қалам билан ёзилган қўлёзмаси Ҳамза архивида 86-инвентарь рақами билан сақланади. Ёзилган санаси: «1928 йил 27 сентябрь» деб кўрсатилган.

Қўлёзма асосида томга киритилди.

ПЕДАГОГИК РИСОЛАЛАР

Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг ижодий ва ижтимоий фаолиятида маърифатпарварлик ғояларини тарғиб этиш катта ўрин тутди. У халқни илм-маърифатга даъват этувчи асарлар ёзибгина қолмай, 1910—1915 йиллар давомида Тошкент, Қўқон, Марғилон шаҳарларида «усули савтия» мактабларини очди. Оддий халқ фарзандларини тезроқ саводхон қилиш ва уларда илм-фанга қизиқиш уйғотиш мақсадида ўша мактаблар учун ўзи соддароқ тилда қўлланмалар тузиб, дарс берди.

Ҳамза ташаббуси билан очилган мактаблар, адибнинг меҳнат аҳлини илмни қилиш йўлидаги ҳаракатлари бой ва руҳонийлар, подшо чиновниклари томонидан қаршиликка учрагани сабабли у тузган китоблар ҳам ўз вақтида деярли нашр этилмай, қўлёзма ҳолида қолди.

Биз адибнинг шу сирадаги асарларидан «Енгил адабиёт», «Ўқиш китоби» ва «Қироат китоби»нинг қўлёзмаларигагина эгамиз.

ЕНГИЛ АДАБИЁТ

(314-бет)

Биринчи синф талабаларига мўлжалланган «Енгил адабиёт» китоби 1914 йилда ёзилган. Айрим маълумотларга кўра, «Енгил адабиёт» нашр этилган. «Миллий ашулалар учун миллий шеърлар мажмуаси»дан биринчи бўлимнинг охири бетида берилган «Нашрга мавқуф рисоалар» рўйхатида, шунингдек, «Сариқ гул» тўпламининг сўнгги саҳифасидаги «Сотилмоқда ўлан рисоалар» қаторида «Енгил адабиёт» ҳам кўрсатиб ўтилади. Лекин ҳозирча мазкур китобнинг босма нусхаси на давлат фондлари, на хусусий кутубхоналарда учрамади.

Китоб оддий дафтар қоғозига настаълиқ хати билан қора снёҳда ёзилган. Китоб ҳажми 12 бет бўлиб, 45 дарсни ўз ичига олади. Қўлёзма УзФА Шарқшунослик институти Ҳамза фондида 7628/1 инвентарь рақами билан сақланади.

Ҳамза бу даврдаги жамият ҳаётида дин ва хурофот таъсири кучли бўлганлиги сабабли руҳонийларнинг қаҳр ва ғазабига дучор бўлмаслик мақсадида ўзининг педагогик рисоаларини худо ва ислом динини ёқловчи дарслар билан бошлайди. Акс ҳолда, унинг дарслари шариат пешволарининг нафратига учраган, у оч-

ган мактаблар, албатта, ёпилган, унинг ўзи эса таъқиб қилинган бўларди. Гарчанд эртами-кечми Ҳамза очган мактаблар ёпилган бўлса-да, у бу даврда дин арбоблари билан айрим масалаларда муросага киришмоқчи бўлган.

Қўлланманинг айрим қисмлари шоирнинг «Танланган асарлар»и (1949, 1951, 1958)да ва «Асарлар»нинг (1960, 1969) 1-томларида нашр этилган.

Китоб биринчи марта «Мукаммал асарлар тўплами» (1980) нинг II томида айрим қисқартишлар билан чоп этилди.

Ушбу нашр «Енгил адабиёт»нинг қўлёзма нусхаси асосида тайёрланди.

- 1 *Тавҳид* — худонинг ёлғизлигига ишониш, уни ягона деб ҳисоблаш.
- 49 *Мустафо* — танланган, сайлаб олинган; Муҳаммад пайғамбарнинг сифати.
- 55 *Муҳаммад* — Муҳаммад ибн-Абдуллоҳ (570—632) — исломда оллоҳнинг элчиси, пайғамбар деб эътироф этилган тарихий шахс.
- 72 *Абубакр, Умар, Усмон, Али, Муртазо* — диний тушунчага кўра, пайғамбарларнинг исми.
- 83 *Салават* — гуноҳдан ўтиш, кечириш.
- 129 *Кавсар* — диний тушунчага кўра, жаннат булоғи.
- 147 *Рахт* — уй асбоб-анжоми.
- 154 *Саҳв* — янглишиш.
- 180 *Ратаб* — унвон.
- 244 *Исрофил* — диний тушунчага кўра, тўрт асосий фаришталардан бири; у гўё охират кунини эълон қилиб, қарнай чалармиш.
- 250 *Ҳидо* — тўғри йўл кўрсатувчи.
- 290 *Залолат* — адашиш, гумроҳлик.
- 310 *Боз* — лочин.
- 311 *Тозий* — чопқир от.
- 323 *Зиллат* — хорлик.
- 362 *Набий* — пайғамбар, худонинг элчиси.
- 450 *Қасолат* — сустлик, ялқовлик, ланжлик.
- 451 *Ҳамоқат* — аҳмоқлик.
- 578 *Ифсод* — бузуқчилик, бузиш.
- 617 *Сабий* — ёш бола.
- 624 *Порсо* — ёмон ишлардан ўзини сақловчи.
- 654 *Ҳисон* — яхши, чиройли.
- 660 *Хосу ом* — ҳамма, барча.
- 746 *Мажуза* — ожиза, бева аёл.

ЎҚИШ КИТОБИ

(343-бет)

Ҳамза томонидан очилган янги усулдаги мактаблар учун 1914 йилда ёзилган «Ўқиш китоби», бизга номаълум сабабларга

кўра, ўз вақтида нашр этилмаган. Аммо шоир бу китобдан ўзи очган мактабларда кенг фойдаланган ва бу рисолалар ўша давр педагогикаси тарихида муҳим аҳамиятга эга бўлган. Ҳамза шу давр кишиларининг, айниқса маориф ва нашриёт ишларига раҳбарлик қилган кишиларнинг ижтимоий-маданий савиясини эътиборга олиб, биринчи дарсни худога муножот сўзлари билан бошлаган. Шубҳасиз, бундай муқаддасиз Ҳамза очган мактаблар ёпилиши, у ёзган дарслик ва қўлланмалар эса нашр этилмай қолиши мумкин эди.

Китоб қўлёзмаси ЎзФА Шарқшунослик институтининг Ҳамза фондида 7628/II инвентарь рақами билан сақланади.

«Ўқиш китоби»да «Енгил адабиёт»да зикр этилган мавзулар асосан такрорланган, лекин бу ўринда Ҳамзанинг ахлоқий-педагогик қарашлари назмда битилган ҳикоялар билан мустаҳкамланиб борган. Тўққиз дарсдан иборат бўлган бу китоб «Енгил адабиёт»нинг давоми сифатида ўқув ишларида хизмат қилган.

Ҳамза мазкур китобга кирган шеърини асарларида ҳам «Нихон» тахаллусини истифода этади.

Қўлёзмада «Мактабда ўқувчи зийрак Қосимнинг аҳмоқ Валига берган жавоби» бўлимининг охирида бир бет бўш қолган. «Ўқиш китоби»нинг айрим қисмлари шоирнинг «Танланган асарлар»и (1949, 1951, 1958) ва «Асарлар» (1960, 1969)нинг 1-томлари, шунингдек «Мукамал асарлар тўплами»нинг II томида нашр этилган.

Қўлёзма асосида эълон қилинмоқда.

- 46 *Аҳком* — қонун-қоидалар.
 81 *Иззу жоҳимиз* — иззат ва мартабамиз.
 121 *Найсон* — баҳор ойларидан апрелга тўғри келади.
 124 *Нисфи шаб* — тун пайти.
 161 *Илми синоат* — ажиб ишлар илми.
 162 *Рутба* — мартаба.
 176 *Тийри ваҳшат* — қоронғилик, ваҳшийлик.
 180 «*Жамшид*», «*Зарқум*», «*Або Муслим*» — халқ китоблари.
 189 *Фарзу айн* — диний тушунчага кўра, бажарилгани зарур бўлган худо буйруқлари.
 192 *Нешан мунқор* — қуш тумшуги.
 199 *Қувваи ҳукми басар* — кўруш қуввати.
 206 *Тўъма* — озиқ, таом.
 208 *Нодор* — подон маъносида.
 222 *Гуфту гў* — сўзлашиш, суҳбат.
 224 *Маҳзани асрор* — сирлар хазинаси.
 276 *Миноли мулкү мола* — катта молу мулк маъносида.

ҚИРОАТ КИТОБИ

(365-бет)

Иккинчи синфларда ўқитиш учун мўлжалланган «Қироат китоби» 1915 йил 2 июнда ёзилган ва номаълум сабабларга кўра

нашр этилмай қолган. Унинг қўлёзмаси ЎзФА Шарқшунослик институтининг Ҳамза фондида 7628/III инвентарь рақами билан сақланади.

Китобга ёзилган муқаддиманинг биринчи абзаци сўнгида «Бираҳматика ё архамар роҳимин» калимаси, иккинчи абзац охирида эса «Иккинчи жузъида» деган сўзлар битилган. Сўнги изоҳ китобнинг икки қисмдан иборат эканига ишорадир.

Ҳамза ахлоқи ҳусния ва ахлоқи замимага мансуб бўлган барча сифатларни таҳлил этиб, уларни тегишли байт ва ҳикоялар билан музайян қилмоқчи бўлган. Аммо, номаълум сабабларга қўра, у «Қироат китоби»нинг иккинчи қисмини ёзмаган ва қўлёзма чала ҳолда қолган.

Ҳамза мазкур китобда ўзининг маърифатпарварлик қарашларидан келиб чиққан ҳолда ҳамма гўзал хулқлар ва фазилатларни кишининг илм ва маърифатдан баҳрамандлик даражаси ва, аксинча, барча ёмон одат ва хислатларни саводсизлик, илм-фандан йироқлик билан боғлайди. У ёш авлодни тарбия қилишда илмнинг, хат-саводли бўлишнинг катта аҳамиятга эга эканлигини алоҳида таъкидлайди.

«Қироат китоби» Ҳамзанинг педагогик қарашлари билан яқиндан танишиш имкониятини беради. Китобга кирган ҳикоятлар ва бу ҳикоятлар талқини муаллифнинг болалар тарбиясига катта эътибор билан қарагани, уларни фақат саводли қилишга эмас, балки том маънода гўзал хулқли кишилар қилиб тарбиялашга интилганини кўрсатади.

Қўлёзманинг 61-бетида («Хиёнат» қисмининг охирида) бир саҳифа тушиб қолган. Хотима охирида мазкур асарнинг қалам билан ёзилган мундарижаси мавжуд.

«Мукаммал асарлар тўплами»нинг II томида айрим қисқартишлар билан нашр қилинган.

Қўлёзма ушбу нашр учун асосий матн сифатида олинди.

(365-бет)

8 *Дуруд нозил бўлсун* — мақтовлар бўлсин.

29 *Зуҳд* — дунёдан воз кечиб, тоат-ибодат билан шуғулланиш.

(367-бет)

24 *Аз рўйи масалаи мина алайҳа ҳаром* — худди шуни юзасидан дунё унга ҳаром.

(368-бет)

19 *Қазоро гузарлари* — тасодифан йўллари.

(370-бет)

13 *Ҳилм* — юмшоқ табиатлилик.

Сахо — сахийлик.

14 *Ажз* — заифлик, бечоралик.

Фақр — камбағаллик.

17 *Ғасб* — юлғичлик.

18 *Буҳл* — бахиллик.

Таъжил — ошиқиш, шошилди.

(370-бет)

26 *Мардуд* — ҳайдалган, қувилган.

34 *Даргоҳи раббул иззат* — худонинг марҳаматли даргоҳи.

(371-бет)

7 *Ҳамр* — ичкилик.

(372-бет)

18 *Лаим* — хасис.

21 *Зиндалик* — тирклик, ҳаёт.

(373-бет)

34 «Саҳий» деб номланган қисмининг тугалланмай қолган ўр-
нига уч нуқта қўйилди.

(376-бет)

37 *Ҳифзи ҳимоят* — сақлаш, қўриқлаш.

(377-бет)

3 *Фитру ушр* — рўзадан кейин бериладиган хайр-садақа.

4 *Сойил* — гадоё, тиланчи, қашшоқ.

(378-бет)

5 *Қаря* — манзил.

(379-бет)

1 *Басра* — Ироқнинг жанубидаги шаҳар. 637—638 йиллард
халифа Умар (634—644) қурдирган.

(380-бет)

10 *Талх* — ачкиқ.

(383-бет)

5 *Алайҳи* — найғамбарларимиз маъноснда.

6 *Зоти бараҳот* — мўълик-фаровонлик соҳиби.

16 *Гузор* — йўл.

(384-бет)

21 *Расул акрам саллавоҳу алайҳи вассалам* — энг қарамли пайғамбарга ҳамду санолар.

(385-бет)

13 *Суд* — наф.

(387-бет)

31 *Шаҳд* — асал, бол.

38 *Муҳлик* — ҳалокатли.

(389-бет)

2 *Нофарт* — ҳаддан ташқари бўш.

6 *Похирадлик* — ақлсизлик.

(394-бет)

1 *Хиёнат бировни ҳақиқа... қилмоқдур* жумласидаги нуқталар қўлёзмада ҳам мавжуд бўлиб, муаллифнинг бу нуқталар ўрнини кейинчалик тегинли сўз билан тўлдирмоқчи бўлганини кўрсатади.

«Қироат китоби» қўлёзма асосида нашрга тайёрланди.

НАСРИИ АСАРЛАР

ЯНГИ СЛОДАТ

(399-бет)

Асар 1914 йилда ёзилган ва 1915 йил 5 мартда (1333 ҳижрий 2-жумода аввал) тошбосмада «Мадоро» кутубхонаси ноширлигида босилиб чиққан.

Асарнинг асосий матнида берилган эпитафдан ташқари, тошбосма нашрда яна икки байт ҳам эпитаф тарзида келтирилган. Нашр санасидан сўнг қуйидаги байт илова этилган:

Очилса қулфи тўхтаб гунбази даввор абвоби,
Кириб ўрганмоқа кимё биз халқнинг тоби.

М а з м у н и:

Айланувчи гунбаз тўхтаб эшикларининг қулфлари очилса,
Хиға кириб кимё ўрганмоқ биз халқнинг истаги.

Ҳамза ўз давридаги китобхонни...
тутган ҳолда асарнинг тугаганлигини «1»
кидлаб ўтган.

ЎзССР ФА Ҳ. Сулаймонов номидаги Қўлёзм.
нинг Ҳамза архивида 27—28-инвентарь рақамлари 6
ётган ҳужжатда Абдулла Авлонийга бағишланган бу
бор:

Эй булбули миллат, ёзурам санга саломим,
Сўнг хизмати миллат била бу арзи паёмим,
Валлоҳ, аминамки, мурод кавсари тўлмай,
Чикмас караминг ҳавзина ботганида бу жоним.

Ҳамза бу рубойга берилган изоҳда «Янги саодат»нинг нашрга
топширилгани ҳақида қуйидаги маълумотни беради: «1915 [йил]
5 февралдан тошкентлик ўртоғим Абдулла Авлонийга ёзилмиш
мактуб дебочасида ўлан рубойидур. Бу ёзувда «Янги саодат»
нашрини сўраб эдим».

30-инвентарь рақами билан сақланаётган ҳужжатнинг орқа
саҳифасида ҳам «Янги саодат» романи ҳақида қуйидаги изоҳни
учратамиз: «Янги саодат» рисоласи 1915 йил 17 мартда матбаага
берилди, 1915 йил 5 июнда олинди». «Сариқ гул» тўпламининг
охирги саҳифасида: «Ҳ. Ҳакимзода асарлариндан таъб ўлуб со-
тилмоқда ўланлари» деган сарлавҳа остида «Янги саодат» рома-
ни «Турмуш аччиғи» («Миллий рўмон») номи билан тилга оли-
нади.

Асар қўлёзмаси мавжуд эмас.

«Ал ислоҳ» журналининг 1915 йил 15 июль сонисида «Янги саодат»
асари ҳақида қуйидагича ахборот берилган: «Янги саодат»
исмли 46 саҳифали туркий ва Туркистон шеvasинда бир миллий
рўмоннинг янгидан таъб бўлуб, нашр қилинуви бизни кўп масрур
этди. Халқни ўқув ва ёзув тарафиға тарғиб қилмоқ учун ҳозир-
гача Туркистон шеvasинда бунингдек таъсирли рўмон нашр ўлин-
мамиш, десак муболаға бўлмаса керак. Бу рўмоннинг муҳаррири